

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Факультет філології та журналістики

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ СТУДІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК 8

Луцьк
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки
2018

УДК 81'38(05) + 821.161.2.08(05)
Л 59

Рекомендувала до друку вчена рада
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 6 від 29 травня 2018 року)

Л 59 **Лінгвостилістичні** студії : наук. журн. / [редкол. : С. К. Богдан (голов. ред.) та ін.]. –
Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2018. – Вип. 8. – 216 с.

У виданні подано статті про особливості поліфункційного статусу української мови в синхронії та діахронії, мовностилістичні домінанти текстів різних функційних стилів і актуальні проблеми сучасної лінгвоперсонології.

Видання призначене для мовознавців – наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів філологічних факультетів.

Журнал є науковим виданням України, зареєстрованим у Державній реєстраційній службі України як друкований засіб масової інформації (серія КВ № 20841-10641Р від 08. 05. 2014)

*Наукове фахове видання
Затверджено наказом МОН України від 16.05.2016 № 515*

УДК 81'38(05) + 821.161.2.08(05)

© Богдан С. К., Тарасюк Т. М., 2018
© Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки, 2018
© Маліневська І. П. (обкладинка), 2018

Редакційна колегія:

Богдан С. К., кандидат філологічних наук, професор, головний редактор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Аркушин Г. Л., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Бабич Н. Д., кандидат філологічних наук, професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).

Бартмінський Є., доктор габілітований, професор (Республіка Польща).

Данилюк Н. О., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Єрмоленко С. Я., доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України).

Костусяк Н. М., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Ленделова В., кандидат філологічних наук (Карлів університет у Празі, Чеська Республіка).

Мареш П., доктор габілітований, професор (Карлів університет у Празі, Чеська Республіка).

Мацько Л. І., доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова).

Межов О. Г., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Мірченко М. В., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Моклиця М. В., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Скаб М. В., доктор філологічних наук, професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).

Сологуб Н. М., доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України).

Струганець Л. В., доктор філологічних наук, професор (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка).

Тарасюк Т. М., кандидат філологічних наук, доцент, відповідальний секретар (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

ЗМІСТ

СТИЛІСТИКА ВОЛИНСЬКОГО ТЕКСТУ

Аркушин Григорій

«Тверда» і «м'ягка» хахлацька мова	8
--	---

Богдан Світлана

Мовностилістичні й поведінкові паралелі в піснях до танцю з Колодяжного в записах Лесі Українки та піснях до скоку зі Світязьких Смолярів	17
---	----

Горик Ніна

Вербальний образ Волинського Полісся в романі Василя Гея «Тенета для Полісся»	40
--	----

Грицевич Юрій

Говірки Ратнівщини у світлі фольклорних текстів: фонетичний рівень	53
---	----

Деркач Лариса

Діалектні та розмовні одиниці в мові газети «Волинь»: стилістичний та лексико-граматичний аспекти	64
--	----

Дружук Ірина

Фонетичні діалектизми в романі Володимира Лиса «Століття Якова» і їхні відповідники в згоранській говірці: порівняльний аспект	77
--	----

Масицька Тетяна

Особливості залежних компонентів предикатів стану в прозових творах Йосипа Струцюка	87
--	----

Нестерчук Оксана

Словотвір загоренського іменника (за романами В. Лиса «Століття Якова» та «Соло для Соломії»)	97
--	----

Омельковець Руслана

Особливості народної ботанічної термінології в українських західнополіських говірках	106
---	-----

Романюк Людмила

Мовний вияв мовчання й тиші в «Лісовій пісні» Лесі Українки	115
---	-----

Тиха Лариса

Лексико-семантичні та граматичні особливості порівнянь у повісті Володимира Лиса «Соло для Соломії»	123
--	-----

ІСТОРІЯ ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ ТА ЇЇ СУЧАСНА ПАРАДИГМА

Бибик Світлана

З історії термінології лінгвостилістики, або Читаймо Ю. Шевельова 129

Воробйова Тетяна, Смалько Людмила

Назви художніх творів та заголовки як перекладацька проблема
(на матеріалах англomовної художньої літератури
в перекладах українською) 140

Голоух Лариса

Лінгвософія часопростору в мовній картині світу Є. Пашковського 152

Громик Юрій, Яворський Андрій

Актуалізація південнопідляської говірки
у творах Степана Сидорука 160

Кузьмич Оксана

Теоретичний аспект вивчення складносурядних речень
та анормативи в їх конструюванні 173

Лутава Світлана

Метафоризація як шлях творення семантики локусів на
позначення віртуального простору сну 181

Приймачок Оксана

Лексико-семантичні трансформації в слов'янських перекладах
текстів Лесі Українки як проблема міжкультурної комунікації 190

ЮВІЛЕЇ

Локайчук Світлана, Тарасюк Тетяна

Словесні скарби Лариси Петрівни Павленко 205

Відомості про авторів 213

CONTENT

STYLISTICS OF THE VOLYNIAN TEXT

Arkushyn Hrygory

«Hard» and «Soft» Ukrainian Dialect Variants	8
--	---

Bohdan Svitlana

The Linguistic, Stylistic and Behavioral Parallels in the Songs to Dance from Kolodiazhne in the Records of Lesya Ukrainka and the Songs to Dance (Skok) from Svitiaz'ki Smoliary	17
---	----

Horyk Nina

The Verbal Image of Volyn Polissia in the Novel «Nets for Polissia» by Vasyl Hei	40
--	----

Hrytsevykh Yurii

Dialects of the Ratne Region in the Light of the Folklore Texts: Phonetic Level	53
---	----

Derkach Larysa

Dialectal and Spoken Language Units in the Newspaper «Volyn»: Stylistic, Lexical and Grammatical Aspects	64
--	----

Druzhuk Iryna

Phonetic Dialecticisms in the Novel «The Century of Jacob» by Volodymyr Lys and their Equivalents in the Zgorian Dialect: Comparative Aspect	77
--	----

Masytska Tetiana

The Peculiarities of the Dependent Components of the Predicatives of State in Iosyp Strutsiuk's Prose	87
---	----

Nesterchuk Oksana

Creation of the Zahoransky Personal Nouns (case study of the novels by V. Lys «The Century of Jacob» and «Solo for Solomiya»)	97
---	----

Omelkovets Ruslana

The Peculiarities of the Folk Botanical Terminology in the Ukrainian Western-Polissian Dialects	106
---	-----

Romaniuk Liudmyla

Language Tokens to Convey Stillness and Silence of Nature in Lesia Ukrainka's Drama «Forest Song»	115
---	-----

Tykha Larysa

Lexico-Semantic and Grammatical Peculiarities of Comparisons in the Novel «Solo for Solomia» by V. Lys	123
--	-----

HISTORY OF LINGUISTICS AND ITS MODERN PARADIGM

Bybyk Svitlana

From the History of the Terminology in Linguistics:

Reading Y. Sheveliov 129

Vorobiova Tetiana, Smalko Liudmyla

The Book Titles as a Translation Problem (case study of the English
Fiction Titles in the Ukrainian Translations) 140

Goloyukh Larysa

The Lingvosophy of Time and Space in the Linguistic picture of the
world by E. Pashkovskyi 152

Hromyk Yurii, Yavorskyi Andrii

Actualization of the South Podlasie Dialect Elements in the Artistic
Works by Stepan Sydoruk 160

Kuzmich Oksana

Compound Sentences Study and Abnormalities in Their Construction:
Theoretical Aspects 173

Lutava Svitlana

Metaphorization as a Means of Creating Semantic Fields of the Loci
on the Denomination of the Virtual Space of *Sleep* 181

Pryimachok Oksana

Lexico-Semantic Transformations in the Slavic Translations
of Lesia Ukrainka's Texts as an Issue of Intercultural Communication 190

JUBILEE

Lokaichuk Svitlana. Tarasiuk Tetiana

Verbal Treasures of Pavlenko Larysa Petrivna 205

Information about the authors 213

СТИЛІСТИКА ВОЛИНСЬКОГО ТЕКСТУ STYLISTICS OF THE VOLYNIAN TEXT

Аркушин Г. «Тверда» і «м'ягка» хахлацька мова // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 8–16.
Arkushyn H. «Hard» and «Soft» Ukrainian Dialect Variants // Lingvostilistični studii. 2018. Iss. 8. P. 8–16.

УДК 811.161.2(438)'28'355

«ТВЕРДА» І «М'ЯХКА» ХАХЛАЦЬКА МОВА

Григорій Аркушин

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Уздовж східного кордону Республіки Польща на Підляшші побутують східнослов'янські говірки, які територіально поділяють на південнопідляські (Люблінське воєводство) і північнопідляські (Підляське, давніше – Білостоцьке воєводство). Корінні мешканці добре відчують особливості мовлення і безпомилково визначають білоруські говірки, відділяючи їх від *хахлацьких*. Місцевий термін *хахлацька мова* вживаний у нейтральному значенні. Крім цього, самі носії цю мову поділяють на *м'яку* та *тверду* відповідно до вимови звукосполук [ли] – [л'і], [ни] – [н'і], [ди] – [д'і], [си] – [с'і] та ін.

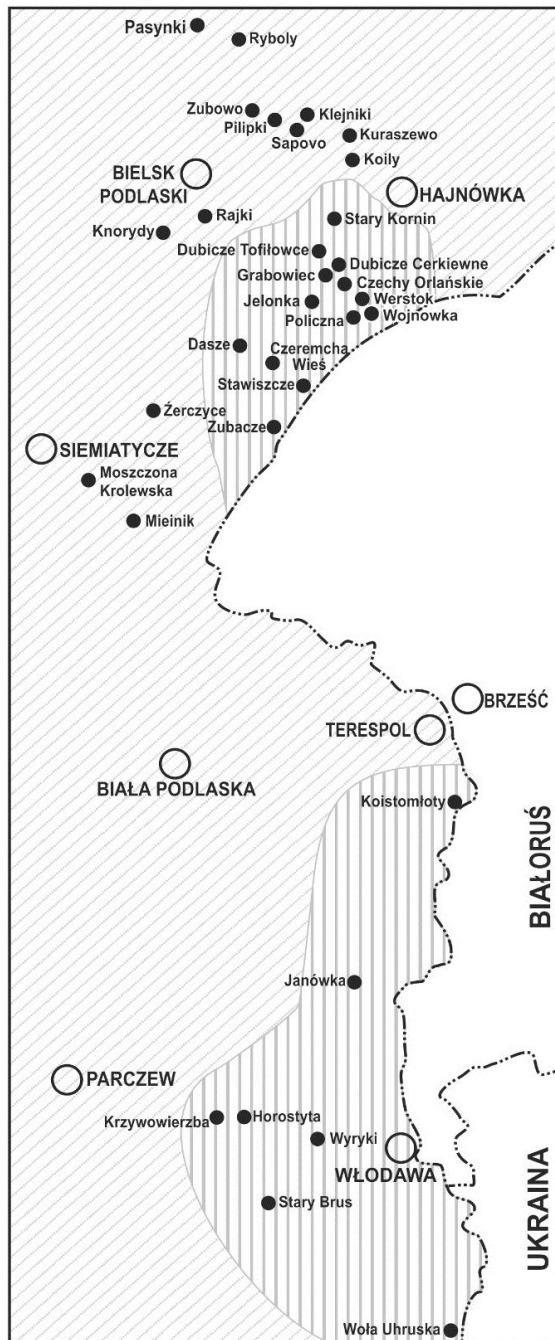
Ключові слова: Підляшшя, підляські говірки, українська (хахлацька) мова, тверда і м'яка вимова передньоязових приголосних.

Вступ. Як відомо, Західне Полісся поділене на три частини у складі трьох держав: Волинське Полісся (Україна), Берестейщина, включно з Пінщиною, (Республіка Білорусь) і Підляшшя (Республіка Польща) (див.: [1]). І кожна з цих складових має свою історію формування та характеризується оригінальними мовними рисами корінних мешканців, однак існують і спільні ознаки, якими ці говірки об'єднуються в один діалект – західнополіський.

Багато давніх рис збережено в українських говірках, що побутують поза межами сучасної України, оскільки тут майже немає контактування з іншими материковими діалектами і відсутній вплив літературної мови. Навіть у самих жителів цих територій виникає ключове питання: до якої ж мови – української, білоруської, російської чи польської – належить їхнє мовлення. Це питання набуває актуальності ще й тому, що на Підляшші помітно, «як стрімко на схід пересувається міжмовна границя, як зменшується територія поширення українських говірок» (ГП, с. 8).

Східнослов'янські – українські і білоруські – говірки простягаються уздовж майже всього східного кордону Республіки Польща, при цьому Підляшшя охоплює значну частину цієї території. Його межі визначають так: / *п'ід'л'аша* / *йак'шо* *ходит'* о *п'івден'* то *начи'найец':а* од *во'лодави* і: / *р'ічки* *во'лодавкi* / і так *п'рост'ій* *л'ін'ійi* до *ост'рога* *л'убел'с'кого* / *в'ін* *дав'н'іше* *нази'вавс'а* *ост...* / *остр...* / *острив* *п'ід'л'ас'кій* // то *то* *вже*

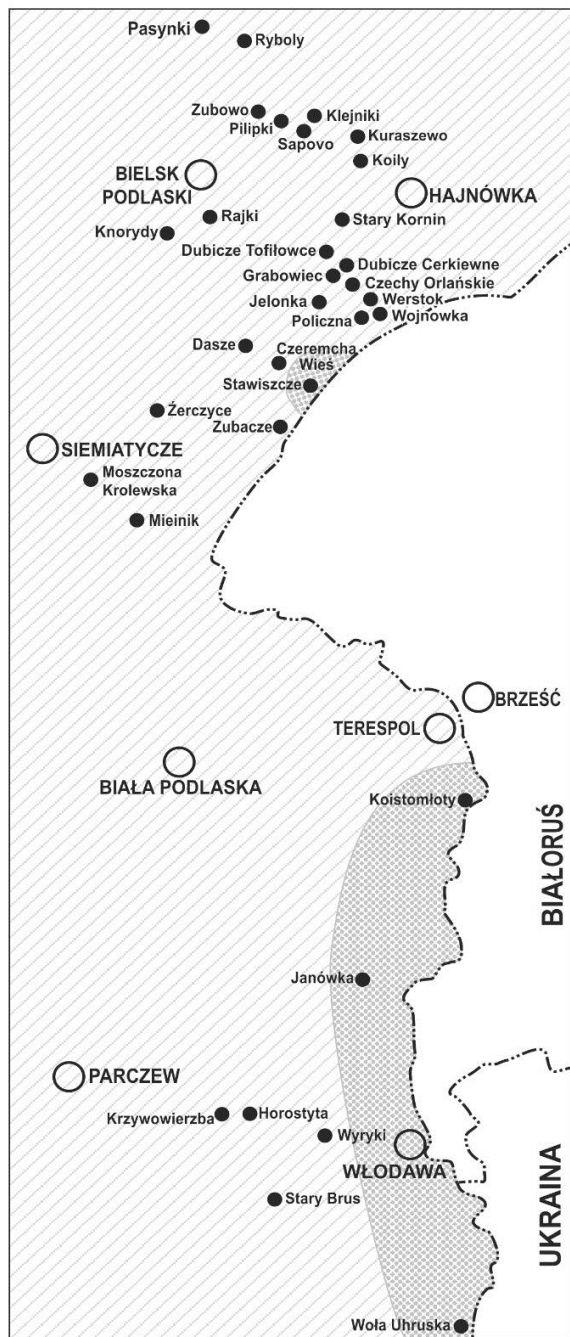
гра/ниц'а /буде /п'івдн'а // а на /п'івноч'і то: до /р'ічки: /нарви / /нарви / там /п'ід/л'ас'ке войе/в'ідств'і // то /там /буде на /п'івноч'і // а на / на вс'ход'і то /р'ічка: бух² / бух // а: на /заход'і то /буде / у: / миж/р'іч:а / о/тут п'ід /ра/дин'ом /там // то /буде / /того / то / вже / за миж/р'іч:ем то вже /буде /пол'с'ка го/в'ірка // о то /тут п'ід/л'аша / (ГП, с. 460), тобто увесь ареал південного Підляшшя в сучасному Люблінському воєводстві (чи воєвідстві, як пише українська преса Польщі), а північне – в Підляському (давніше – Білостоцькому) (див. додані мапи).

Неозначена форма дієслів

Мапа 1

Дієслова минулого часу (мн.)

Мапа 2

Мета дослідження – встановити, як носії підляських говірок характеризують своє мовлення, визначаючи його особливості, та як себе самоідентифікують.

Матеріал і методи дослідження. Аналіз проведено за матеріалами нашого видання «Голоси з Підляшшя», де вміщені польові аудіозаписи кінця XX – початку XXI століття (після цитат з цього видання у круглих дужках указуємо ГП і сторінку). Використано метод компонентного аналізу для з'ясування розуміння підляшуками особливостей свого мовлення та мовної ідентифікації рідної говірки. За допомогою порівняння говіркових рис з літературною мовою встановлено «твердість» та «м'якість» підляського мовлення, а за допомогою лінгвогеографічного картографування визначено межу цих рис.

Мешканці Підляшшя свою та сусідні говірки характеризують насамперед на фонетичному та лексичному рівнях, залишаючи поза увагою словотвір, морфологію і синтаксис, пор.: / *кажде се^ило и^иначеї го^иворит'* / (Зубачі; ГП, с. 140); / *тут йак в^из'ати п^ирав'е шчо се^ило то т^ироху і^ин:а і^имова* / (Дубичі-Тофіловці; ГП, с. 298); / *в нас і^икажут ко^ирова кун'* / *а в йіх вже к'ін'* / (Даші; ГП, с. 192); / *воз'і^им'іте с'у^ида-о за і^ибот'ки вже т^ироха і^иначеї нази^ивайут //* *в нас і^иш'єнка а і^итам і^ишапка //* *в нас го^иворат і^ид'іс'аї / а тут за і^иб'їєл'ск'і ну і^ито і^инин'і і^икажут* / (Кнориди; ГП, с. 310, с. 312). Ці слова підтверджують висновок дослідника підляського фольклору І. Ігнатюка: «Ствердив я, що на Підляшші майже в щодругому селі трохи інакше говорять» [2, с. 9].

Результати дослідження та дискусія. Для сучасного пересічного поляка усі східні слов'яни – *руські*. Це означення перейняли й жителі Підляшшя: [Хто за національністю живе у вашому селі?] / *і^ируск'і / і^ируск'і /* [Хіба ви по-російськи говорите?] (сміється) / *йа ни^ив'ідомо //* *мо^ийа сист'ра в ро^ис'ійі при^ийідут то во^ини не так...* / (Чехи-Орлянські; ГП, с. 258).

[Себастьянюк:] / *ми і^ируск'і //*

[Занькевич:] / *б'іло^ируси //*

[То ви по-білоруськи говорите?]

[Занькевич:] / *н'є і^ин'є //* *ми похах^илацк'і / по^ип^иростому в нас //*

[Себастьянюк:] / *ми йак то і^икаже / обива^ител'і і^ипол'с'к'і / бо в і^ипол'шч'і жи^ивемо //* *не по^ил'ак'і / і не хах^или / а ми правос^илавн'і / ми і^иход'ім до і^ицеркв'і / не до ко^ис'іц'ола //* *о^ино до і^ицеркв'і* / (Клейники; ГП, с. 388).

Як бачимо, підляшуки часто себе ідентифікують просто *православними* у протилежність католикам, тому і їхня мова – **православна**: [Яка у вас мова?] / *і^ичисто правос^илавнайа* / (Мощона-Крулевська; ГП, с. 132); / *то ми правос^илавни і^имусит* / (Вітово; ГП, с. 272); *а йа і^итил'ко з^инайу / шо йа правос^илавнй / а йа^икй йа / ц^ичи б'іло^ирус чи ук^ирайінец то йа і^итого...* / *чи по^ил'ак / йа і^итого не^и мо^игу ска^изати* / (Ставище; ГП, с. 154).

Інше визначення підляського мовлення – **говорити по-своєму**: [Якою мовою з рідними говорите?] / *йа по^ис^ивоєму / і вун по^ис^ивоєму /*

пос'войому го'вору и в'с'о / мн'е най'л'ен'ей / най'прош'ч'ей / (Мощона-Крулевська; ГП, с. 132); / пос'войому / ми так йак пос'войому / (Черемха; ГП, с. 176); / ми го'воримо невид'омо по'йа'кому / посво'йому / ни... / ни по'пол'ск'і / ни по'руск'і / ни поукра'їнск'і / (Пилипки; ГП, с. 422); / а тут не в'еду йак [говорять] / пос'войому / (Курашево; ГП, с. 366).

До речі, 2008 року в Гайнівці відбулася конференція «Gwary pogranicza polsko-ukraińsko-białoruskiego pomostem w dialogu międzykulturowym», матеріали якої вміщені у збірнику «Gwary różnospnego Podlasia» з доданим електронним оптичним диском місцевого мовлення «Noworytmo po swojemu» [6].

Досить поширене синонімічне до попереднього означення – **говорити по-простому**: */ наша мова ви'ход'ім / ну / та'ка'яа прос'тайа / [Клейники; ГП, с. 390]; / а в нас та'кий (гордо і голосніше) ку:у'ток / поп'росту ми (з гордістю) три'май'мс'а / так го'ворим йак наш'і ди'ди-пради'ди гово'рил'і / (Дубичі-Церковні; ГП, с. 282).*

Ще одна назва місцевої говірки – **тутейша мова**: */ нор'ма:ал'на / наша роз'мова / ту'тейша мова / (Ставище; ГП, с. 156).*

Означити свою національність та мову мешканцям Підляшшя, як і Берестейщини, надзвичайно важко, пор.: */ йа не з'найу йа'ка'яа то мова // ну н'і укра'їн'с'ка / н'і бі'ло'рус'ка / (Кнориди; ГП, с. 322)* (див. попередні і наступні цитати).

Подібна ситуація і на Берестейщині. І лише той факт, на думку О. Скопненка, що «Берестейсько-Пинське Полісся було занадто пізно втягнене в процес націотворення ХХ ст., призвів до відсутності в носіїв цих говірок належності до українського етносу» [4, с. 20]. Це ж саме можемо сказати і про Підляшшя.

А оскільки північне Підляшшя межує з Республікою Білорусь (див. додані мапи), то корінних жителів без їхньої згоди записали білорусами, хоч ніхто не враховував того, що в сусідній Берестейщині побутують українські говірки (до речі, їх теж не всі визначають українськими, насамперед білоруські мовознавці): *[Хто ви за національністю?] / бі'ло'руска / [З чого видно, що ви білоруска?] / н'е у'м'ейу поб'ело'руск'і / то ми правос'лавни / мусит // ну бі'ло'рус / ну / ал'і йа з'найу чом ми поб'ело'руск'і не го'вори'м? // ота'ко йа'кас' / наша мова / йа з'найу? / та'ка од'рембна / (Вітово; ГП, с. 272); [А ким ви записані за національністю?] / бі'ело'руси / хоч / наша роз'мова не по'добна до бі'ело'руской / ал'е / н'ішemos' же / йако бі'ело'руси / (Риболи; ГП, с. 444).*

Однак місцеві жителі не хочуть бути білорусами і свою мову не називають білоруською, оскільки відсутні її типові ознаки, пор.: */ йа не з'найу йа'ка'яа то мова // ну н'і укра'їн'с'ка / н'і бі'ло'рус'ка / бі'ло'рус'ка / тоже н'е / н'е / н'е / н'е / (Кнориди; ГП, 322); / а во'ни бі'ало'руси // та:ак / бо во'ни га'ворат н'еш'так гз'е ти па'й'ехал? / (Ставище; ГП, с. 156); / / мусит' н'е / поб'ело'руск'і йак йа с'лухайу / рад'іо бі'елос'ток / то хо'руї го'ворат / (Видово; ГП, с. 346); / побило'руски то т'реба / геншаї ха'з'іц'і*

ра'б'іц'і // *а ми н'е / ми хо'диту ро'бити* / (Черемха; ГП, с. 176); / *не поб'ело'руску ми го'воримо* / (Версток; ГП, с. 228).

Таким «не-білорусам» ще з кінця XIX століття був «причіплений» ярлик-етнонім *хахлі*, пор.: / *часом звут нас ну хах'ли* / (Клейники; ГП, с. 388); / *а ми йа'к'іс' ішафли іможе йа'к'іє* // *чи хах'ли* // (Видово; ГП, с. 346); / *йак хто / інши ікажут же ми шашли'ки чи йак нази'вайут* / (Грабовець; ГП, с. 270).

М. Лесів так пояснює це прізвисько-номен: «Цю останню назву, яка на Підляшші побутує донині – *mówią* ро *chachłasku* – <..> принесли з царської армії додому місцеві хлопці, бо там саме їх, мабуть, за мовою визначили, як українців, малоросів, себто *кахлів*» [3, с. 283]. І далі: «Це, можливо, було перше усвідомлення національної приналежності через мову, яка могла бути осмішувана тими, що в армії неприхильно ставилися до всього, що неросійське або трохи неподібне до російського» [3, с. 283]. Тепер на Підляшші цей етнонім уживають без будь-якого негативного маркування.

Отже, в *хахлів* і мова *хахляцька*, пор.: / *ну іпевно / шо хах'лац'ка імова* // (Чехи-Орлянські; ГП, с. 258); / *хах'лац'ка ікажут* / (Дубичі-Тофіловці; ГП, с. 298); / *ну йа не ів'іду йа'кайа інаша імова / йа'кас' хах'лац'ка та'кайа ччи йа'кайа* / (Єльонка; ГП, с. 236); / *а ійа з'найу пойа'кому ми го'ворим?* / *похо'хол'с'ку дес'* / (сміється) / *неви'домо пойа'кому / а ни поб'ело'руску / а ни поукра'їнс'ку* / (Райки; ГП, с. 336); / *ми похах'лац'кі / поп'ростому в нас* / (Клейники; ГП, с. 388); / *то та'ка уп'ше хах'лац'кайа імова* / (Костомлоти; ГП, с. 96); / *ну / йа'кайас' кол'іс' ка'зал'і хах'лац'ка / а те'пер вже не го'ворат* / (Курашево; ГП, с. 364); *хахл'а'ча* (Пилипки; ГП, с. 422).

Зауважимо, що місцевий термін *хахляцька мова* вживаний лише в нейтральному значенні і не має негативної конотації, виступаючи синонімом до терміна *українська мова*: [А до якої мови говірка ближча?] / *імусит' до хах'л'ачойі* / (Пилипки; ГП, с. 422).

Здебільшого мовці правильно визначають приналежність своєї говірки: / *йа'зик наш ібол'ше по... / до укра'їнс'кого по'хожи* // *бо біло'рус' вже інаше го'ворат* // *а в нас ібол'ше поукра'їнс'кому гово'рил'і* / (Мельник; ГП, с. 110); / *а ми та'ко... / ми біл'ш пуд'ходить' / йа ібачу / поук'райінс'ки* / (Ставище; ГП, с. 156); / *інаша імова ібул'ша укра'їнс'ка / вже ми ук'райінс'койу імовойу* / (Версток; ГП, с. 228); / *а ми бул'ш імус'іт' пуд укра'їнс'ки / імова та'кайа* / (Койли; ГП, с. 358); / *и наш йа'зик / о / так йак ми го'воримо / йа з івами / ну то вун бул'ш зв'язаний / бул'ш біл'іск'ії укра'їнс'кому / укра'їнс'кому / а в д'ів'я'носто п'я'ти проц'ентах то... / то укра'їнс'кий* / (Дубичі-Церковні; ГП, с. 280).

Безперечно, кожна говірка має багато своїх особливостей, якими відрізняється від літературної мови, тому в підляському жарті подана така характеристика української літературної мови: / *ук'райінец ійіде дерев'іан:им івозом / йак кол'іс' іос'і дерев'іан:и / гово'ру / і не пошмаро'вав / то пиш'чит ітеіє ікол'есо / ха'хол / маз'ниц'а / да'іє / драж'ниц'а* / (Грабовець; ГП, с. 268).

Зазначимо, що говірку відносять до української мови насамперед ті, хто хоч рік навчався в українській школі: / *и ни було ш/коли / було йа/киїс' ч'ес /мусит' р'ок ук/райін'с'койі // дес' з га/л'іційі був нау/чиц'ел' йа/киїс' то /* (Горостита; ГП, с. 52); / *за /н'імец'а була ук/райін'ска ш/кола // йа вже / і йа вже с/кончила ук/райін'ску ш/колу /* (Кривоверба; ГП, с. 60); / *то та/ка уп/ше хах/лацкайа /мова // [До якої мови вона ближча?] / на /мене / до ук/райін'с'койі // бо йа тут йак був / в /час'і вуїни була тут ук/райін'с'ка ш/кола // р'ік /часу два /рази хо/див до ук/райін'с'койі // йак зас/тав // за не/метчини // йак /н'імец' завуїував тут // і ми там були // у/чител'ка була // тут був // и: /бат'ушка був ук/райін'с'к'і правос/лавний // і у/чител'ка була // поу/країїн'с'кому у/чилис'а /* (Костомлоти; ГП, с. 96).

На запитання – де живуть українці на Підляшші? – респонденти відповіли: / *ну ук/райінц'і / йак ска/зати? / /тута пше/важн'е то л'убел'с'ке вже л'іч'ілос'а до ук/райіни // ну /* (Кнориди; ГП, с. 310); / *йежел'і рос/ход'іц'е о наро/довос'ц'і ук/райін'ску / ну то /там у/же за /б'ел'ск / до че/ремухи / то там у/же ук/райінц'і // то там бул'ш // ну во/ни вже там /п'ішуц'а ук/райінц'ами / і /йїхн'а / е / /мова йест та/кайа ук/райін'с'ка /* (Риболи; ГП, с. 444); / *то ш /ниби ми зве/мос'а ук/райін'ц'ами / то ї ук/райін'с'ка /мова // /ал'е то та/ка вже ук/райін'с'ка /мова да/л'еко / переп/лет'ана с /пол'с'койу /* (Кривоверба; ГП, с. 62); / *ми на/лежим до ук/райінц'ув / ми ук/райінц'і /* (Войнівка; ГП, с. 208).

«Тверда» і «м'яка» мова. Підляшуки розрізняють тверду і м'яку вимову звукосполук *передньоязиковий + и чи е*, насамперед у сполучення [ли] та [ле]. Зазначимо, що перша звукосполука досить частотна в дієсловах минулого часу множини, що і стало для багатьох визначальною рисою: / *в нас /тута йа з/найу / так та/к'і м'йахк'і /н'ібито розго/вор / с/лухал'і / приш/л'і / о //* (Зубачі; ГП, с. 140); / *о/то хо/дылы ро/былы го/ворат / а в нас хо/д'іл'і ро/б'іл'і / м'йако вже /* (Зубово; ГП, с. 438); / *у /нас г'вара... // ну йак тут /можна ска/зат'і? / а н'і ук/райін'с'ка /чисто / /ан'і /чисто б'ело/руска // н'е /з'екайт і так йак на ук/райін'е (виділяючи) не /декайт /* (Риболи; ГП, с. 444); / *вже в куз/лах чи дуб'йажен' т/вердо так го/ворат // хо/ди / ро/би / а в нас у/же м'йа*ко / хо/д'ім'і ро/б'ім'і /* (Райки; ГП, с. 336).

Інші зразки «м'якості» звукосполук [л'і], що відповідає літературному [ли]: *н'ев'ел'іка* (Старий Брус; ГП, с. 34); *бу/л'і, хо/дил'і, зало/жил'і, ко/л'і, заро/бил'і, заб/рал'і, при/йїхал'і, окру/жил'і, обл'івал'і, запла/тил'і* (Кривоверба; ГП, с. 70); */ал'і, ко/л'іс', ка/зал'і* (Мельник; ГП, с. 102, с. 106); *ко/л'і, хо/вал'і, пови/копувал'і, пови/воз'іл'і, би/л'і, /ал'і, ка/тол'ічку, охрес'/м'іл'і* (Мощона Крулевська; ГП, с. 114, с. 118, с. 120); *ку/пил'і, йїздил'і, пик'л'і, розва/л'ілас'а, /гул'іцу, ку/л'іс'* (Зубачі; ГП, с. 142, с. 144); *би/л'і, да/л'і, пус/тавил'і, ку/л'іс'* (Жирчичі; ГП, с. 148); */ал'і, зоб/рал'іс'а, жи/л'і, бу/л'і, збери/гал'і, в'іл'іку, бл'іш/чит* (Черемха; ГП, с. 166, с. 168, с. 170, с. 178); */ал'і, /декол'і, ко/л'іс' ка/зал'і, ко/л'іс'а зби/рал'і, бу/л'і, /гул'іци, нази/вал'і, понаса/дил'і, во/зил'і, в'іл'ікиї* (Даші; ГП, с. 180, с. 182,

с. 184); *йїхал'і, бул'і, покон'ч'ел'і, побуду'вал'іс', годо'вал'і* (Полічна; ГП, с. 194, с. 196) та багато інших прикладів. Це явище на Підляшші, у порівнянні з [ли], творить найбільший ареал (див. мапу 2).

Так уже склалося (саме? чи хтось запропонував?), що деякі білоруські і польські мовознавці підляські українські говірки зараховують до білоруських насамперед за вимовою фіналі -л'і в дієсловах минулого часу множини, на що білорусист М. Саєвич зауважив: «Сам факт, що ці говірки мають м'яку або пом'якшену вимову приголосних перед і, є, на нашу думку, недостатнім критерієм» [7, с. 102], бо «з дотеперішніх досліджень, які стосуються східнослов'янських говірок Білосточчини, виникає, що автори застосовують неоднакові критерії для їх класифікації. Недоліком деяких досліджень є відсутність об'єктивності, використання ненаукових аргументів, ігнорування дотеперішнього доробку в галузі діалектології та історії (напр., «Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny»), а також використання поспішних висновків» [7, с. 100].

Лише «тверда» звукосполука [ли] в таких дієсловах, на думку респондентів, указує на українськість говірки: / в ста'вишч / то вже **ко'ли пош'ли** // то бул'ш поук'райінс'ку // (Зубачі; ГП, с. 140); / вже че'ремха то так й'аг би вс'о та'ко **пош'ли хо'дили** / (Даші; ГП, с. 192).

Так само вимова сполучника *але* чи *'ал'е* // *'ал'і* диференціює внутрішній поділ підляських говірок, виступаючи теж одним із «мірил»: / та в нас *'тутика в'йоска йе ста'вишч'і* / там / ну то там во'ни вже **а'ле** го'ворат // а то ук'райінс'ка / (Полічна; ГП, с. 202). За цією особливістю носіїв цих говірок прозивають *алéкачами*.

Таким же «мірилом» м'якості виступає і -ти неозначеної форми дієслів: / там й'акоc' та'ко **хо'д'ім'і ро'б'ім'і** // а в нас так ни го'ворат **хо'д'ім'і ро'б'ім'і** / в нас о'но в *'мене йе су'с'ітка* / с нур'ц'а // то во'на теш та'ко **хо'д'ім'і ро'б'ім'і** / та'ко вс'о на *'тойе* // в нас так ни / у нас то т'верда *'мова* / <...> / в нас *'таг би твер'д'іши ви'рази* / (Даші; ГП, с. 192); / го'воримо пос'войому // ну / ту'ди на штокма'ни / у'же і'начий *'акцент* *'майут* / ну / **хо'д'ім'і там** / в нас **ро'бити** / там **ро'б'ім'і** / а ми **ро'б'іти** / *'кажем т'вердо* / (Вітово; ГП, с. 272); / ми **хо'д'ити ро'бити** // (Черемха; ГП, с. 176) (див. мапу 1). При цьому зауважимо, що ареал з [л'і] не збігається з територією поширення [т'і].

Ще декілька прикладів м'якості звукосполук *передньоязиковий + и, е*:

[н'е] (відповідно до літературного [не]): *н'еда'л'еко, н'ев'ел'іка* (ГП, с. 34), *н'е било* (ГП, с. 100, с. 148), *н'е було* (ГП, с. 196, с. 198), *н'е з'найу* (ГП, с. 140), *н'еко'л'іс'* (ГП, с. 222), *н'еда'л'еко* (ГП, с. 238) та ін.;

[д'і] (відповідно до літературного [ди]): *л'уд'і, хо'д'іла* (ГП, с. 100, с. 102); *от'ход'іла, ви'вод'іни, зд'і'чав'ів, з д'і'т'інства* (ГП, с. 114, с. 118, с. 124, с. 132), *ро'д'ів* (ГП, с. 152), *о'д'інацит'* (Полічна; ГП, с. 196) *од'на ро'д'іна* (ГП, с. 238) та ін.;

[т'ї] (відповідно до літературного [ти]): *д'е/т'інство* (Мельник; ГП, с. 100); *охрес'/м'іл'ї; роскру'/м'іл'ї; його 'мат'ї; з д'ї/т'інства* (Моціона-Крулевська; ГП, с. 120, с. 124, с. 132);

[з'е] (відповідно до літературного [зе]): *з'емл'ах* (ГП, с. 238), *уз'ен'ка* (ГП, с. 162), *оз'єро* (ГП, с. 200);

[с'ї] (відповідно до літературного [си]): *запро/с'їла* (ГП, с. 106), *с'їро/тойу* (ГП, с. 118), *сна/с'їбо* (ГП, с. 186) та ін.

І таких прикладів у збірникові текстів «Голоси з Підляшшя» знаходимо багато.

Висновки. Отже, для визначення українськості говірки підляшуки обрали одну рису – відсутність білоруського *дзекання* та *цекання*. Такі характерні фонетичні ознаки, як рефлекс **ē* (графічно Ъ) чи **о, *е* в новозакритих складах, ними до уваги не взяті. А відсутність злиття в одному звукові праслов'янських **і* та **ы* стає визначальною рисою м'якості хахлацької мови. Ю. Шевельов вважає, що таке м'якшення в підляських говірках виникло без впливу польської мови, бо «в ній *t' і d'* перейшли в *ć і ź*, чого в аналізованих говірках не спостерігається (*d'en'* – пор. пол. *dzień*)» [Шевельов, с. 243].

Відзначимо, що твердість приголосних здебільшого властива дослідженим південнопідляським говіркам і лише одній північнопідляській – с. Ставище гміни Черемха Підляського воєводства та менш виявлено в говірці Черемха-Село.

Список використаних джерел та їх умовних скорочень

ГП – Аркушин Г. Голоси з Підляшшя. Луцьк: Вежа, 2007. 534 с.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Межі західнополіського діалекту // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах. Луцьк: Вежа, 2007. Вип. 4. С. 9–31.
2. Ігнатюк І. Українські говірки Південного Підляшшя (опис, тексти і словничок). Люблин : Episteme, 2013. 108 с.
3. Лесів М. Українські говірки у Польщі. Варшава: Український архів, 1997. 496 с.
4. Скопненко О.І. Генеза берестейсько-пинських говірок: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10. 02. 01; 10. 02. 03. Київ, 1997. 21 с.
5. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. 1054 с.
6. Gwary północnego Podlasia. Bielsk Podlaski – Puchły, 2008. 109 s.
7. Sajewicz M. O białorusko-ukraińskiej granicy językowej na Białostocczyźnie // Ze studiów nad gwarami wschodniosłowiańskimi w Polsce. Rozprawy Slawistyczne. 12. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1997. S. 91–107.

References

1. Arkushyn, H. (2007). Mezhi zakhidnopoliskoho dialektu [Boundaries of the Western Polissian Dialect]. Volyn filolohichna: tekst i kontekst. Zakhidnopoliskyi dialekt u zahalnoukrainskomu ta vseslovianskomu kontekstakh. Lutsk: Vezha, 4, 9–31. [in Ukrainian].
2. Ihnatiuk, I. (2013). Ukrainski hovirky Pivdennoho Pidliashshia (opys, teksty i slovnychok) [Ukrainian Subdialects of the Southern Pidliashshia]. Liublyn: Episteme. [in Ukrainian].

3. Lesiv, M. (1997). *Ukrainski hovirky u Polshchi* [Ukrainian Subdialects in Poland]. Varshava: Ukrainskyi arkhiv. [in Ukrainian].
4. Skopnenko, O. I. (1997). *Heneza beresteisko-pynskykh hovirok* [Origin of the dialect Beresteisko-Pinski]: *Extended abstract of the candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Shevelov, Yu. (2002). *Istorychna fonolohiia ukrainskoi movy* [Historical Phonology of the Ukrainian Language]. Kharkiv: Akta. [in Ukrainian].
6. Stepaniuk, M. (Ed.). (2008). *Gwary północnego Podlasia. Bielsk Podlaski – Puchły*. 109 s. [in Polish].
7. Sajewicz M. (1997). *O białorusko-ukraińskiej granicy językowej na Białostocczyźnie. Ze studiów nad gwarami wschodniosłowiańskimi w Polsce. Rozprawy Slawistyczne. 12.* Lublin: Wydawnictwo UMCS, 91–107. [in Polish].

Аркушин Григорий. «Твёрдая» и «мягкая» хахлацкая речь. Вдоль восточной границы Республики Польша на Подляшье бытуют восточнославянские говоры, которые территориально разделены на южноподляшские (Люблинское воеводство) и северноподляшские (Подляшское, раньше – Белостокское воеводство). Коренные жители хорошо чувствуют особенности речи и безошибочно определяют белорусский говор, отделяя его от украинского. Местное название *хахлацкая речь* употребляется в нейтральном значении. Кроме этого, сами носители эту речь разделяют на мягкую и твердую разновидности в соответствии с произношением звукосочетаний [ли] – [л'і], [не] – [н'е], [ди] – [д'і], [си] – [с'і].

Ключевые слова: Подляшье, подляшские говоры, украинский (хахлацкий) язык, твердое и мягкое произношение переднеязыковых согласных.

Arkushyn Hrygory. “Hard” and “Soft” Ukrainian Dialect Variants. It is a fact of common knowledge, that Western Polissia consists of three parts, and they are the parts of different states: Volynian Polissia (Ukraine), Beresteyschyna (Republic of Belarus) and Podlasie (Republic of Poland). Eastern Slavic dialects are commonplace along the eastern border of the Republic of Poland on Podlasie, which are territorially divided into the Southern-Eastern (Lublin Voivodship) and the North Podlasky dialects (Podlaskie, formerly the Belostok Voivodship). Many old-established features can be traced in the Ukrainian dialects that are spoken beyond the bounds of modern Ukraine since there is almost no contact with other main dialects in this area. Even the dwellers of these territories feel sometimes vexed regarding the key question: what language is their language - Ukrainian, Belarusian, Russian or Polish? Indigenous inhabitants of these territories comprehend the dialectal peculiarities of their speech, but they can not always determine which language their dialect belongs to. However, all respondents determine one thing unmistakably: their dialects do not belong to the Belarusian language. To define their speech they use the names: simple language, Orthodox, Russian, Hahlats'ka, tuteisha, but specify that their language is closest to the Ukrainian language. Note that the local term Hakhlyats'ka language is used in a neutral sense. Since the dialect speakers can not define their dialect, they can not correctly determine their national affiliation: they call themselves *Orthodox, Rus'ki, Hakhly, tuteishni*, etc.

In addition, the dialect speakers themselves divide this language into *soft* and *hard*, according to the pronunciation of the sound combinations: [ли/ly] (*khodyly*) – [л'і] (*khodily, khodili*), [не/ne] (*nedaleko*) – [н'е] (*niedalieko*), [ди/dy] (*odyn*) – [д'і] (*odin*), [си/sy] (*syrota*) – [с'і] (*sirota*), etc.

Key words: Podlaskie, Podlaskie dialects, Ukrainian (Hakhlyats'ka) language, hard and soft pronunciation of front-lingual consonants.

Стаття надійшла до редколегії 27.02.2018

Богдан С. Мовностилістичні й поведінкові паралелі в піснях до танцю з Колодяжного в записах Лесі Українки та піснях до скоку зі Світязьких Смолярів // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 17–39.

Bohdan S. The Linguistic, Stylistic and Behavioral Parallels in the Songs to Dance from Kolodiazhne in the Records of Lesya Ukrainka and the Songs to Dance (Skok) from Svitiaz'ki Smoliary // Lingvostilistični studii. 2018. Iss. 8. P. 17–39.

УДК 821. 161. 2 Українка09

МОВНОСТИЛІСТИЧНІ Й ПОВЕДІНКОВІ ПАРАЛЕЛІ В ПІСНЯХ ДО ТАНЦЮ З КОЛОДЯЖНОГО В ЗАПИСАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА ПІСНЯХ ДО СКОКУ ЗІ СВІТЯЗЬКИХ СМОЛЯРІВ

Світлана Богдан

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті досліджено особливості відображення текстів автографів пісень до танцю з «Колодяженського зошита» Лесі Українки в його друкованому варіанті та в записах з її голосу Климента Квітки, встановлено частотні мовні зміни в писемному тексті, що суттєво впливає на достовірність передавання насамперед фонетичної та морфологічної парадигм первинного тексту й унеможливорює відтворення й дослідження реального мовлення колодяженців, а тому для аналізу обрано саме текст рукопису; з'ясовано домінуючі тематичні групи танцювальних пісень, до яких належать *музики, кохання, взаємини дітей-батьків, родинно-побутове життя*. Окреслено специфіку функціонування цього пісенного жанру й простежено типові комунікативні ситуації його побутування, одним із найчастотніших виявів можна вважати весільну обрядовість. Досліджено лексико-семантичні ознаки цих пісенних текстів, що засвідчують продуктивне використання типових говіркових лексем на позначення різних понять, узвичаєних фольклоризмів, постійних епітетів, порівнянь, символічних найменувань. Стилїстика танцювальних пісень відзначається жартівливою та іронічною тональністю, експлікованою насамперед у лексичній площині таких текстів.

Ключові слова: пісні до танцю, рукопис, стилїстика пісень, мовна поведінка, варіантність.

Вступ. Пісні до танцю, що подібно до гуцульських коломийок, належать до одного з продуктивних жанрів поліського фольклору, мають давнє побутування й безперечну мовностилістичну своєрідність. А тому вони вкрай цікаві не лише для дослідників-фольклористів, але й для мовознавців. Насамперед із огляду на те, що такі тексти кодують певний мовний вимір цього регіону Волині. А отже, зберігають майже незмінною систему, що відтворює мовленнєві та поведінкові риси поліщуків. А якщо до порівняльного аналізу фіксованих Лесею Українкою текстів кінця ХІХ ст. з Колодяжного додати ті, які побутували на кінець ХХ-го й виконуються сьогодні в одному із західнополіських сіл, то цей матеріал стане реальним надійним підґрунтям для з'ясування динаміки їх функціонування. Це й мотивувало вибір теми нашого дослідження.

Метою дослідження передбачено вивчення типових мовностилістичних ознак текстів пісень до танцю та декодування основних поведінкових рис поліщуків у системі весільної обрядовості.

Матеріал і методи дослідження. Матеріалом слугували записи пісень до танцю з Колодяжного Лесі Українки й записаних із її голосу К. Квіткою та тексти пісень до скоку зі Світязьких Смолярів, зроблені авторкою протягом 1990–2018 рр. Для створення належної достовірної бази фактичного матеріалу в роботі використано метод текстологічного й порівняльного аналізу, що унеможливив спотворення мовної організації першотворів і дозволило з'ясувати ймовірні похибки (передусім – фонетичні) в їх записуванні та виокремити визначальні тематичні групи цих пісенних текстів. Завдяки методу реконструкції встановлено семантичні лакуни у функціонуванні рідковживаних лексем та стереотипів мовної поведінки поліщуків у ситуації весільної обрядовості. Метод дистрибутивного аналізу (як додатковий і частковий) став основою узагальнень про сполучувальні можливості опорних лексем.

Результати дослідження та дискусія. Привертає увагу парадоксальний факт: незважаючи на неперервність традиції побутування пісенних текстів до танцю упродовж століть і частотність регулярного використання упродовж тривалого періоду, їх наукове вивчення належить радше до периферійного й спорадичного, аніж системного [7; 10; 11; 14; 19; 20]. З-поміж небагатьох досліджень можемо назвати кілька найпоширеніших. Це, зокрема, праці фольклористів: Т. Я. Данилюк-Терещук – безпосередньо танцювальних пісень у записах Лесі Українки: хронологія їх записування й історія публікації [6], А. В. Богорода – про танець у Лесиній художній творчості [1; 2]. Мовознавчі студії, об'єктом яких були б мовні особливості цих пісенних текстів, відсутні. Принагідні згадки про деякі їхні мовні особливості фіксовані в літературознавчих працях [7; 21; 27]. Однак є кілька вагомих досліджень Н. О. Данилюк про різні мовні аспекти календарно-обрядових пісень у записах Лесі Українки [4; 5]. Такий обмежений контекст наукового вивчення танцювальних текстів (в основному (зауважмо!) – за друкованими варіантами записів), а головне – неперервність цієї пісенної традиції у Світязьких Смолярах і спонукали до вибору теми нашого дослідження.

Насамперед нагадаємо загальновідоме твердження Лесі Українки про те, що *«коли де можна добачити вдачу народа, то скоріше в ліричних піснях, та “коломийках” (не знаю, як іще зветься такий род поезії народної), ніж в баладах та піснях історичних»* (до М. П. Драгоманова, Колодяжне, 21.XII.1891 (2.I.1892)). Така заувага беззастережно може бути проєктована й на *пісні до танцю*, якщо пригадати фіксовані в її епістолярії паралелі між *коломийками* гуцулів і *піснями до танцю* у волинян, про що йтиме мова трохи згодом. Мотивація такого міркування очевидна й прозора: у *ліричних піснях* щонайбільше зреалізовано й закодовано відомі (так і хочеться сказати, скориставшись стилістично окресленим мовним

стереотипом XIX століття «знакомити») ментальні ознаки українців – кордоцентризм і поетичний усесвіт їхніх душ. У *коломийках* – невичерпність українського гумору, жартівливості, дотепності, що загалом є вагомими елементами й основою нашої етнічної вітавістичності. Своєрідною жанровою паралеллю до коломийок, що мають, як відомо, локальне побутування й актуалізовані здебільшого в Карпатському регіоні, Леся Українка вважала *пісні до танцю* (інші терміни, ужиті нею щодо цього різновиду пісенного фольклору колодяженців – «*танцюристі пісні*» [24, XII, с. 122]. К. Квітка називав їх *танкові пісні* [9, с. 1]. Ф. Колесса використовував також назву *танкові* [10, с. 104], виокремлюючи з-поміж них *коломийки, шумки (або козачки)* [10, с. 105–106]. Проте К. Квітка щодо такого розрізнення зауважував: «Значна частина танечних пісень нашого збірника не підходить ані під коломийку, ані під шумку» [9, Ч. 2, с. 187]. Сучасні дослідники паралельно послуговуються термінами *танцювальні* й *танечні пісні* [14, с. 49]. Серед народних назв цього пісенного жанру здебільшого вирізняють такі: «пісні до скоку, скочні, коломийки, шумки, триндички, козачки, гопачки, метелиці, вівати, приспівки, співки, витребеньки, ріденькі, дрібушки, коротушки, талалайки, чабарашки, данайки, данаєчки, гудинки, шантопурки» [14, с. 50]. До найпоширеніших різновидів цих пісень відносять *коломийки, козачки, шумки, талалайки (шалапайки), чабарашки, приспівки* [14, с. 49–50].

Як слушно зауважує Т. Я. Данилюк-Терещук, «Хоча Лариса Косач не залишила жодних теоретичних міркувань щодо характеристики цього жанрового різновиду народного мелосу, проте її матеріали переконують про певний критерій добору текстів. Помітно, що до „танцюристич“ вона відносила короткі, жартівливі приспівки до танцю, які генетично пов’язані з родинно-обрядовою поезією. Виконувалися вони здебільшого на масових гуляннях, весіллях, найчастіше у супроводі скрипки, решета, бубна» [6]. Подібну думку щодо їхньої актуалізації висловлює й О. О. Остапюк, називаючи весілля та родинну обрядовість [19]. А отже, сфер побутування таких пісень було кілька: масові обрядові (зокрема, на Купала, на обжинках) й родинні гуляння, а найчастіше – весілля (різні його етапи: випікання короваю, початок весілля тощо й власне танцювальний, який узвичаєно супроводжувався такими видами народних танців, як-от: *полька, краков’як, валець, крутяк* – у Колодяжному, *полька, краков’як, обиречок* – у Світязьких Смолярах). Такі пісні, щонайперше – коломийки, Ф. М. Колесса називав «найбільш живучою віткою» [10, с. 105] української народної поезії з огляду на тяглість традиції їхнього використання від найдавніших часів і дотепер.

До *танцювальних (танечних, танкових)* пісень, які властиві, як стверджують фольклористи, всім регіонам України, музикознавці й фольклористи узвичаєно відносять *коломийки, шумки, краков’яки, козачки, дрібушки, гопачки, чабарашки, співанки до танцю* [11]. Ряд різновидів таких пісень називає у своєму дослідженні О. О. Остапюк, нерідко з

атрибутивною вказівкою на локус їхнього поширення (*бойківські співанки, закарпатські коломийки, поліські частівки, приспівки, волинські дівочі дріботушки, весільні сваські співанки, жартівливі приспівки до музик, поліські скочні пісні, пісні до скоку, дівочі драстичні приспівки, «вівати»*) [19], однак дослідниця, на жаль, не визначає ні особливостей, ні відмінностей мовностилістичної та функційної організації кожного з названих різновидів, ні критеріїв вирізнення, які слугують цьому широкому спектру їхніх найменувань.

Відмінності ж між такими різновидами танцювальних пісень очевидні й полягають не лише в різності мотивації найменування (що вплинула на його формування), локальних рисах побутування, а й в особливостях їхнього функційного статусу. Об'єднувальними рисами цього пісенного жанру можна, безперечно, вважати не якісь змістові домінанти, а ритмічну структурованість (*«характеристичні ритмічні форми», «скочний ритм»* (Ф. М. Колесса)) і стилістику тексту: виразна жартівливість і ліризм, що й формують його семантико-стилістичну площину. Саме ритмо-мелодичний компонент, на думку фольклористів, – визначальний у їхньому творенні, що й відображається насамперед у різному віршовому розмірі таких текстів [10, с. 104–106].

У Світязьких Смолярах послідовно фіксовано дві назви – *писні до скоку* та *писні до танцю* з виразною перевагою першої назви. Мотивація такої назви (подібно до *пісень до танцю* в Колодяжному) також прозора, до того ж вона має виразне стилістичне маркування щодо особливостей їхньої актуалізації (тим паче, якщо нагадати відомий деривативний ряд говіркових лексем зі Світязьких Смолярів: *пудскекувати, с пудскоком, скакає*, що мають спільну інваріантну сему 'рухатися підстрибуючи'). Тобто всі ці пісні об'єднувала насамперед диференційна сема 'рух', а отже, неодмінною (і першою!) умовою їх виконання була наявність особливих танечних рухів. Такі пісні мали виконуватися не стоячи, а пританцювуючи (і не обов'язково під музику; ймовірно, це було зумовлено ще й тим, що не завжди й були музики на прибузьких весіллях, а можливо, й тому, що в такий спосіб під час весільного дійства музики мали можливість перепочити, про що стверджували наші інформатори (подібно до виконання пісень, які належать до різновиду *свадьбовань* (БМ)), пор. уже згадану заувагу Ф. М. Колесси про *«скочний ритм»* цих текстів.

Одну з найпоширеніших пісень до танцю у Світязьких Смолярах, за твердженням інформаторок, виконували на початку весілля (цей період весільного дійства називався *затанцюванням*): *Ой дай, Боже, в добрий час, / Як у людей, так і в нас. / Дай нам добру годену – Звисилети родену* (БМ), пор. : *Дай же, боже, в добрий час, / як у людей, так і в нас, / і в добрую годину / звеселити родину* [9, с. 143], пор. в записах К. Квітки з голосу Лесі Українки: *Дай же, Боже, в добрий час, / як у людей, так і в нас, / і в добрую годину / звеселити родину* [9, с. 208].

«Пісні до скоку, – як стверджувала моя мама, Марія Богдан, – спивалися і в хати за столом, і в сінюх, де колесь зимою все висілле танцювало, то там буває, що скрепка грає, бубин бубнить, під музику співають, але найбільше свахе старалися спивати пісні, щоб добре було чути їхні до скоку, щоб музекі ни було, а вже як хочуть танцювати, то заспівують музеци, щоб він заграє: *Що музеци дати, що ни хоче грати: / Грушичок, диньочок Чи хороших дивочок? А наш музекя хороше грає / Бубнестий-ничестий пирибиває. А наш музекя хороше вбрався / Бубнестий-ничестий ще й ни вмилався* (БМ) (зрештою, і танцювали в Світязьких Смолярах іноді «пуд язек», тобто без музики)». До речі, про ймовірність виконання таких пісень без супроводу свідчить і один із колодяженських текстів: *Нащо мені музики, / В мене свої язики, / Я заграю поскачу, / Я нікому не плачу* [69]. Цю особливість відзначають і дослідники-фольклористи, наголошуючи, що «українці і побутові танці спершу водили під пісню, підтримувала їх ритм, а інструментальний супровід увійшов в ужиток пізніше. Але не можна заперечити і те, що під пісню ще й тепер танці водяться вільніше й охотніше ніж під музичний інструмент» [14, с. 51].

Важливо й те, що найвиразнішим місцем їхнього побутування інформаторки зі Світязьких Смолярів зазначають весілля, рідше – будь-яке родинне гуляння (що авторці пощастило спостерігати в прибузьких селах неодноразово). Деякі з них вказували як одне з можливих місць їхнього використання – *пасовище* (реальність такого твердження, очевидно, не гіпотетична, якщо зважити на лексику окремих із них, як-от: *Пожину я воле у ліс явуровей, Сама буду плите винок барвиновей* (БМ); *Ой вейду я на сило – нікого ни ведно, / Тико всеї розкошойкі, як пожину бедло* (БМ); *Шумів ляс, шумів ляс, як Ясьо воле пас. / Шуміла ліщена / калена, де пасла дівчена* (ЦЛ); *Заходь, сонце, заходь, як маєш заходить, / Бо вже надоїло за тем бедлом ходить* (ЦЛ), пор. у Лесі Українки подібні тематично тексти: *Ой вийду я з-за гори – там телята заревли; Ой вийду я з-за гори – там телята пасуться*) [74].

Принагідно нагадаємо історію запису й друку колодяженських пісень до танцю. Уперше про них як особливу групу пісенних текстів Леся Українка згадує в листі 1892 року до Михайла Драгоманова, надсилаючи йому свої матеріали: «Третя коротенька пісня співається до танцю, **таких пісень в нашій стороні дуже багато** (тут і далі вирізнення в тексті мої. – С. Б.), певне не менше, ніж в Галичині коломийок. Я не можу вибачити галичанам, що вони не записують мотивів своїх коломийок або роблять з них якісь неможливі *airs brillants* (блискучі арії (франц.)) і надають їм такі ультра-глупі назви, як, нап[риклад], «Віпрогони» (Жартівлива назва композиції коломийок, яку ввів композитор О. Нижанківський. – прим.)» (Колодяжне, 21.XII.1891 (2.I.1892)).

Про намір видати ці пісні окремою книжкою вона пише, зокрема, в листі до Івана Франка 28 листопада 1904 року з Тбілісі: «Оце надумую

видати маленький збірничок танцюристических пісень народних (бачте, як розвеселилась?) для народу ж. Мають туди увійти переважно волинські пісні, до яких мелодії я попросила записати п. Квітку, а се ще хочу просити Вас дозволити мені взяти до мого збірничка і ті 5 пісень до танцю, що колись, у Буркуті, записав від Вас п. Квітка. Мелодії у нього є і початкові слова (чи, властиве, окремі куплети). Але якщо дозволите мені умістити сей матеріал, то, може, будете ласкаві прислати по кілька (хоч 2–3) куплетів на кожен мелодію. Я була б Вам дуже вдячна за те, хоч і сором мені, що завдаю Вам роботу. Ваші пісні починаються так: 1) «Ой на горі льон поламався, а до мене дяк женихався»; 2) «Ой чи не ти то гребелькою йшла, ой чи не ти то хусточку знайшла»; 3) «На воді човен вихитується»; 4) «Ой на горі біла глина, ой-ой-ой»; 5) Сабадашка» [24, XII, с. 122–123].

«Пісні до танцю», як відомо, вміщені в кількох виданнях фольклорних записів Лесі Українки. Це, зокрема: «Колодяженський зошит» (1890), «Народні мелодії. З голосу Лесі Українки списав і упорядив Климент Квітка» (1917–1918) (14 розділ – «*Пісні до танцю*»); «Народні пісні до танцю (із нотами)» з голосу Івана Франка та Лариси Косач – списав К. Квітка» (1904) і «Народні пісні до танцю (із нотами)», які оприлюднив Філарет Колесса (1946).

Порівняльний аналіз кількісного й текстового наповнення «Колодяженського зошита» (друкованого варіанта) і «Народних мелодій з голосу Лесі Українки» зроблено Н. Ю. Пушкар [13, LYII–LYIII]. Як зазначає дослідниця, у зошиті вміщено 47 текстів, а в К. Квітки – 7. У збірник «Народних пісень до танцю (із нотами)» з голосу Івана Франка та Лариси Косач – списав К. Квітка» увійшли 54 тексти (4 з них записані від Івана Франка, решта – «з села Колодяжного (коло Ковля, на Волині), списані з голосу Лариси Косач (Л. У.)).

Сукупні кількісні параметри записаних Лесею Українкою пісень до танцю варіюються в різних наукових джерелах. Деякі дослідники називають навіть цифру **160**: «...можемо говорити про 90 текстів і мелодій до них лише з Колодяжного. А разом з весільними та купальськими приспівками до танцю їх число в запису Лесі Українки наближається до 160» [6]. Як слушно зауважує Т. Я. Данилюк-Терещук, «Очевидно, що „Колодяженські пісні з рукописного зошита“ стали точкою відліку в історії записування та дослідження Лесею Українкою волинських пісень до танцю» [6].

Матеріалом нашого дослідження слугував в основному саме «Колодяженський зошит» (насамперед – автограф). Для порівняння долучено було також записи цих пісень К. Квітки з голосу Лесі Українки. Доля цього зошита, як відомо, має детективний присмак. Зшиток, за свідченням Климента Квітки, Леся Українка віддала Миколі Лисенкові, але він його не використав і не повернув (так стверджував Квітка), а тому, втративши надію на його існування, вона проспівала пісні до танцю чоловікові (разом із усіма іншими) в травні–червні 1913 року. «Після

смерті Лисенка і Лесі Українки зроблені Лисенком нотні записи волинських весняних пісень і зшиток Лесі Українки виявилися у його архіві» [10, с. 353]. Квітка переглядав його двічі – 1922-го й 1927-го рр. Весною 1941 року фольклорні записи з Колодяжного разом із листами Хоми Коцюбинського, за свідченням Ольги Косач-Кривинюк, знайшов «в купі паперового мотлоху на підлозі в Київському історичному музеї і забрав до музею ім. Коцюбинського в Чернігові. Звідти він передав ті листи на щось в обмін до Луцького музею ім. Лесі Українки, звідки мені прислали копії їх» [15, с. 524]. Однак в Ольжині коментарі, як зауважує Н. Ю. Пушкар, втрапила фактична неточність: «Хома Михайлович Коцюбинський передав до музею в Луцьку фото Косачівської родини, листи Лесі Українки і зошити з фольклорними записами беззастережно, без обміну на будь-що» [13, с. VI]. Так рукописний зошит із записами потрапив 1941 року до Луцька й зберігається дотепер у Волинському краєзнавчому музеї. Однак опис Олени Пчілки переданого зшитка Лисенкові не відповідає тому, який є в Луцьку [16, с.179]. Дослідники припускають, що, ймовірно, таких зшитків було кілька, принаймні два. До речі, Олена Пчілка висловлює жаль через його зникнення ще й тому, що «там були слова до пісень такі, що Леся вже й не могла пізніш пригадати в цілості» [16, с.179]. До того ж справа навіть не в кількісних відмінностях. Найголовніше: навіть паралельно збережені тексти в обох виданнях почасти мають розбіжності в мовній організації, у варіантності, передусім фонетичній, лексичній та морфологічній, пор. хоча б один із таких текстів: *Катерина а Василь / сварилися за кисіль* [13, с. 70] (далі, покликаючись на це видання, зазначатимемо лише сторінку). У записах К. Квітки він має такий варіант: *Катерина і Василь / сварилися за кисіль* [9, с. 205]. Ймовірно, на цьому позначилися певним чином і суб'єктивні чинники, зокрема, мовна особистість Климента Квітки, який частково олітературив тексти.

Записи в рукописному «Колодяженському зошиті» зроблені фонетичним правописом. На превеликий жаль, друковані варіанти цього зшитка (принаймні детальне зіставлення факсимільного видання рукопису та його відтворення (Луцьк, 2006) [13]) засвідчує суттєві фонетичні, граматичні й пунктуаційні розбіжності, що значно нівелює першотекст. Наскільки можливі й правомірні такі втручання – питання дискусійне, думки текстологів і сьогодні не відзначаються однастайністю [17]. Однастайні вони в тому, що оптимальне наближення до автографа – це і є той бажаний сьогодні вектор актуалізації нашої культурної спадщини, і пісенної зокрема. На етапі сучасного відтворення текстів, що належать до мовних парадигм інших «правописних епох», логічно постає насамперед питання правомірності втручання в цю правописну систему й узгодження з чинною зараз. З одного боку, такий вибір уможливить адекватне сприйняття цих текстів сучасним читачем. А з іншого – воно знецінює особливості першотвору, який зберіг питомі риси української мови на противагу знівельованим і zdeформованим друкованим варіантам

радянської епохи (втручанням у саму мовну систему, її внутрішню організацію).

Крім того, не варто забувати, що самі записи пісенних текстів Лесі Українки, ймовірно, мають лише чистовий варіант автографів (а, можливо, він і був загалом єдиним), отже, фіксував реальне мовлення виконавця, насамперед фонетичні особливості його мовлення, яке цілком припускало варіантність (як бачимо із записів окремих пісень; цю особливість доводилося спостерігати й мені, записуючи тексти в Світязьких Смолярах). А тому закономірно постає запитання: чи є потреба, а головне – доцільність уніфікувати такі випадки в сучасних виданнях цих текстів? Подібне втручання (навіть якщо помилки в записі зумовлені певними суб'єктивними чинниками й спонтанністю фіксації текстів) видається нам недостатньо обґрунтованим (до речі, деякі видавці й упорядники, на жаль, загалом оминають такі питання й не зазначають про внесені зміни в друкований варіант тексту, див., зокрема [13]). Такий підхід, на наше переконання, перешкоджає відтворенню мовного виміру першотвору, який зазнає корекції сучасною українською літературною мовою. Можна висловлювати різноманітні міркування щодо правомірності / неприпустимості втручання в текст автографа, однак неминуче маємо врахувати принаймні зауваги самої Лесі Українки щодо ймовірності / неможливості щонайменших змін у самій системі говіркового мовлення: кожен пісенний текст – це водночас і мовна пам'ятка певної доби з усіма характерними для неї локальними особливостями, консервація певних говіркових рис, а тому так украй важливо, відтворюючи їх сьогодні, не минати «ані титли, ніже тії коми». Тим паче, що сама Леся Українка вважала це однією з найважливіших передумов записування народних пісень. Варто лишень нагадати актуалізоване в одному з її листів прохання субсидіатора до Філарета Колесси щодо видання записів народних дум: «Друге прохання субсидіатора – се щоб Ви згодились ласкаво дати переглянути Вашу передмову і тексти записаних дум якомусь відомому письменникові або ученому з російської України (краще, якби передмову переглянув письменник, а тексти учений); перше (перегляд передмови) має чисто практичне значення – є деякі вигляди на приєднання полтавського земства до помочі в справі видання кобзарських мелодій, то треба буде йому заімпонувати сею першою збіркою, а лівобережні несвідомі українці (земські діячі), на жаль, часто зле розуміють та й з неохотою відносяться до розправ, написаних з великою перевагою галицько-українських форм мови.

Друге (перегляд текстів) має значення наукове: «...людині, незвичній до якогось місцевого говору, легко допустити фонетичні помилки, записуючи пісні в тім говорі (се трапилось, наприклад, мені, коли я записувала тексти пісень в Галичині), а людина, привична до тих говорів, завжди легко завважить і допоможе виправити такі помилки – запевне,

дрібні, але в науковому виданні не бажані» [24, XII, с. 255–256] (до Ф. Колесси 3 жовтня 1908 р., Ялта).

Точкою відліку таких записів можна вважати 90-ті роки XIX ст. Про це стверджував, зокрема, Климент Квітка в передмові до збірки із голосу Лесі Українки. Він зауважує і те, що записи велися безпосередньо від місцевих мешканців: «Де-які тексти записала Леся і її брат Михайло Косач коло 1890 року безпосередньо від волинських селянок і селян» [9, с. 1].

На цей період припадає також зацікавлення методикою запису фольклорних текстів, про що стверджує її лист до Михайла Драгоманова 6 (18) грудня 1890 року з Луцька: «Однак, якби мені не забути того, що оце хотіла питати: чи не вкажете мені яких творів про методи етнографічні, а власне про способи записування народних пісень? Ся річ мене дуже займає, мотивів народних я знаю силу, пробую записувати, але то мені трудно ще й дуже, може якраз через те, що не знаю методу такого як слід, а літератури про сю річ зовсім не знаю. Дістала я недавно брошулку Мельгунова „О русской народной музыке“, але там полеміки чимало, а практичної ради жадної та ще й здається мені, що склад московської пісні одмінний від нашої; записую сама без теорії, та не знаю, чи буде з того пуття. Чи не знаєте часом яких добрих збірників німецьких та французьких народніх пісень?».

Неодноразові актуалізації фрагментів цих пісень у Лесиних листах співвіднесені також із часом їх активного записування (прикметно, що вжито ці вислови в листах лише до трьох адресатів – до дядька, Михайла Драгоманова, Михайла Павлика та Михайла Кривинюка): **Моя ж ти долейко темнейка!** («...я не буду більш оправдуватись, тільки скажу, що коли Ви мене отак сварите, то „крається серденько на четверо моє“, як співають в одній нашій пісні. Моя ж ти долейко темнейка! я ж думала, що тепер, більш ніж коли, статкую, аж тут мені як на те голову намілено!» (до М. П. Драгоманова, 10 (22).XII.1892); **Ой, моя долейко** («Ой, моя долейко! що з мене далі буде!... Тепер вже я краще ніяких милих обіцянок не буду давати, щоб потім сором не було, а постараюсь як-небудь інакше поправити свою репутацію» (до М. П. Драгоманова, Одеса, 17.VIII (29.VIII). 1893); **Моя годинойко** («Розспівались тепер наші Русини на цілий світ! Бодай би так наша доля співала. Ей, чия співатиме, а моя нехай би вже хоч мовчала. Моя годинойко!» (до М. І. Павлика, Колодяжне, 1 (13).X.1891); **Споминайте мене добрими словами** («Бувайте здорові, дорогий Товаришу! Прошу споминати добрими словами» (за словами О. Косач-Кривинюк, це «слова з одної колодяжанської пісні». – прим.) [25, с. 444] (до М. В. Кривинюка, Чукурлар, середина червня (кінець червня за н. ст.) 1897 р.), пор. також закінчення листа до А. М. Драгоманової: «Тебе і маму цілую міцно, міцно і прошу **споминати добрими словами** навіть тоді, коли цього не заслужує / твоя сестра Леся» (Київ, 5 (17).III.1896) свідчать про їхню органічну присутність у мовній свідомості Лесі Українки, якщо зважити хоча б на те, що її епістолярні діалоги мали виразно спонтанний

вияв: вона, як відомо, ніколи не писала чернеток своїх листів. А отже, почуті й записані нею пісенні тексти були частиною її індивідуального словника, до то ж активного. Саме тому Леся й вживала такі типові стереотипні вислови, що мають почасти етикетний характер.

Пісні до танцю, за спостереженнями дослідників [1; 2; 6], фіксовані і в прозі Лесі Українки з певним стилістичним навантаженням. Передусім – для відтворення колориту поліського побуту, різних обрядових дійств, зокрема в «Приязні», «Одинакові» та «Боярині».

Принагідно нагадаємо й про те, що, говорячи про певні зміни у відтворенні мелодій однотипних текстів у попередніх виданнях і записах М. Лисенка, К. Квітка, зокрема, зауважував: «Інтелектуальний і моральний облік Лесі Українки, її дуже велика освіченість гуманітарного характеру, її повага до народної творчості... відкидають будь-яку можливість, що вона могла б свідомо вносити якісь зміни, відтворюючи народні пісні для запису» [ІМФЕ, ф. 14-2, од. зб. 195, арк. 40] цит. за: [8]. Очевидно, цю заувагу можна проектувати і на вербальний аспект фіксації пісенних текстів. Водночас не можна не врахувати міркування дослідників на основі порівняльного аналізу власних записів Лесі Українки, зроблених К. Квіткою і М. Лисенком: «Отже, цілком можливо, що Леся Українка як натура емоційна, поетична, обізнана з піснями не одного тільки села, могла допускати у співі й певні варіації. Наприклад, Квітка й сам відзначав непослідовне вживання фонетичних груп «ойк», «ейк», «оньк», «еїньк» (рекрутойко – рекрутонько, мамунейка – мамуненька) у виконуваних нею піснях (див. примітку до пісні № 93 – «Ти, мати моя, гей...» у виданні К. Квітки «Народні пісні. З голосу Лесі Українки», К., 1917)» [8]. У примітках зазначено: Увага. Фонетичних особливостей (як от групи «ойк» і «ейк» замість «оньк» і «еньк» в Колодяжнім, тверде «р» і т. п.) Леся не завжди додержувала, передаючи пісні. Збірник видається з огляду на музичну і поетичну вартість уміщених у ньому пісень і матеріалом для фонологічних студій бути не може. На такому принципі, буває, укладаються і дійсно наукові видання (див. передмову В. Гнатюка до XVII тому Етнографічного збірника Наук. товариства імені Шевченка у Львові, стор. VIII). Проте якби хто хотів зужиткувати збірник як матеріал до фонетики, можу дати тільки таку вказівку: коли трапляється фонема, яка різниться від загальнолітературної, то можна бути певному, що вона перенесена з автентичного людового виконання, але як стоїть загальнолітературна форма, то це не свідчить, що в автентичнім виконанні не було фонетичної місцевої одміни)» [9, с. 87]. Власне подібні факти фіксуємо неодноразово, аналізуючи рукописи записів таких текстів.

Крім того, висловимо ще одне обережне припущення, що фонетичні риси окремих лексем в аналізованих записах і Лесі Українки (і тим паче – К. Квітки) викликають певні застереження щодо реальності їх побутування в колодяженській говірці з огляду на її мовні, зокрема фонетичні риси, наприклад: *вискочила* [13, с. 69]; *тепер* [13, с. 69]; *не можете* [13, с. 70];

купи мені [13, с. 70]; *нема* [13, с. 71] тощо. Цілком припустимо, що мовна організація таких текстів позначена впливом літературного мовлення обох записувачів. А тому, наскільки можливими (і тим паче – очевидними) були похибки фіксації, можемо висловлювати сьогодні лише здогади.

Фонетичні особливості рукопису відтворюють говіркові особливості, зокрема, послідовне використання [o] замість [i] (у текстовому варіанті) в різних граматичних формах (*ножка* [13, с. 73], *пошов* [13, с. 69]; [o] замість [i]: *лебеда*; [и] замість [i] – *борозенци* [13, с. 69], *дивча* [13, с. 69] (але і *дівча* [13, с. 69]), *гочи* [13, с. 70] (у друкованому тексті відповідно – *дівчата* [XLII])), *никому* [13, с. 69], *стину* [13, с. 69], *ни велика* [13, с. 69], *ни мала* [13, с. 69], *мали* [13, с. 71], *дивчєта* [13, с. 72], *білейкиї, милейкиї* [13, с. 73], *тиї* [13, с. 73], *сіриї* [13, с. 73], *дзвин* [13, с. 72], *високиї* [13, с. 74], *рідниї* [13, с. 74], *чорни* [13, с. 74], *широкиї* [13, с. 76], *дивчє(?)та* [13, с. 76]; [o] замість [e] (*вітьор* [13, с. 75]); [i] замість [и] у випадку двоїни: *три талярі* [13, с. 75].

Леся Українка послідовно фіксує оглушену вимову дзвінких на межі морфем перед глухими, наприклад: [*роскошничка*] [13, с. 69], на межі прийменника та іменника: *Я с тобою поговору* [13, с. 72], а також зберігає на письмі особливості вимови в групах приголосних дієслівних лексем у другій особі однини *береця, трясеця* (натомість у текстовому варіанті – *береться, трясеться*) [13, с. 74]. Фонетичний правопис не передбачає також написання *походжаю*, а тому в рукописі – *похожжаю* [13, с. 72] (щоправда, непослідовно, пор.: *ходжу, перегороджу* [13, с. 70]).

Сполучення *ьо* в автографі передано через *ё* (*Павлусё* [13, с. 74]), замість апострофа – в автографі *ь* (*напьюся* [13, с. 74]).

Зовсім незрозуміло, чому займенник *я* (*Я сам чорнобривий* [13, с. 73] – авторський текст) замінено на *Йа сам чорнобривий*.

Привертає увагу послідовне вживання в записах сполучника *а* замість *і* (фіксованого в друкованому варіанті): *Марися а Їванко* [13, с. 72], *Павлусь а Гантося* [13, с. 74].

Впадає в око контрастна невідповідність уживання пунктуаційних знаків у рукописі й друкованому варіанті, зокрема, у графічному оформленні кличного відмінка (у Лесі Українка в основному, хоча є й винятки, відсутнє його пунктуаційне вирізнення: *Кукуріку півнику на току / Чекай мене дівчино до року* [13, с. 72]; *Чи я тобі не казала / Моє серденьтко* [13, с. 72]; *Сиди милий у кутку, / Поки штани обитку* [13, с. 74]; *Ой ти тату рубай дрова, / Я буду ліщину* [13, с. 77], пор.: *Женітися, парубойки, / Аби не рекрути. / Женітися, парубойки, / Слава богу буде* [13, с. 76], *Ой напийся, синочку, / С криниці водиці* [13, с. 76]), прямої мови (в автографах здебільшого відсутні двокрапка й лапки: *Чи бачиш ти чоловіче, / Яка я; / од неділі до неділі / П'яна я* [13, с. 71]). Певні сумніви й застереження викликає адекватність пунктуаційних знаків в уточнювальних конструкціях (*А я собі молодейка* [13, с. 71]), у складних реченнях (*Ой танець не робота, / Як не вміти соромота* [13, с. 71]; *А свекруха лепетуха, / Зелена лебеда* [13, с. 71]; *Що заграє прогуляє, / Прийде до дом жінку лає* [13, с. 72]), при однорідних

членах речення (*Кив морг на його* [13, с.75], *Коло гаю походжаю / Коло ліщиноньки* [13, с. 75]; *Один таляр на танець / Другий на горілку, А за третій куплю меду, / Пошаную дівку* [13, с. 76], пор. водночас: *Ой на горі, на горі / Криничейку рублять* [13, с. 76]). Фіксовано також інакшість написання прислівників (*у дома* [13, с. 71]; *до дом* [13, с. 72], *в ночі, у ночі* [13, с. 75]), складних прийменників (*зза* [13, с. 74 – двічі]), часток (*колиб, тоб* [13, с. 75]), закінчень родового відмінка (наприклад, узвичаєного й передбачуваного в цій говірці *неділи* замість *неділі*) тощо.

Наскільки була важлива для Лесі точна фіксація мовного матеріалу й збереження говіркових особливостей, стверджують передусім її коментарі в записах купальських пісень: «Записувала я голоси пісень від селянок якомога вірніше, не стараючись підводити їх під яку-небудь ритмічно-музичну теорію, а бажаючи тільки удати мотив у нотах так, як чула його в співі. При записуванні пісень і мотивів я хотіла наблизитись як можна більше до фонографічної достотності, щоб удати якнайвірніше всі найдрібніші одміни вимови і всі модуляції мотиву, бо вважаю се ідеалом усякого збирача усних народних матеріалів» [24, IX, с. 29]. Потрібно врахувати й те, що в записах вона завжди подавала примітки щодо маловідомих слів, наприклад: «*Вижали житечко в троє стай; стай – 5 коробок (прим. Лесі Українки)*» [13, с. 79], пор. також у записах К. Квітки: *А я рак-неборак / цівки суче; цівка – веретенце для зсукування двох ниток до купи; сукати таким веретеном зветься «цівки сукати (примітка Лесі Українки)»* [9, с. 32].

Особливість тематичного наповнення цих пісень полягає передусім у різноманітності тематики. О. І. Дей, зокрема, зауважував, що багатство тем і мотивів танцювальної пісні дуже велике: що не пісенька – то й нове спостереження, новий штрих життя, то й інший епізод чи риса людини, а в усій своїй сукупності – це широка й багатобарвна панорама народного побуту [23, с. 14]. Про тематичне розмаїття таких пісень О. О. Остапук зауважує: «Якщо інші пісенні жанри в більшій чи меншій мірі диференціюються за тематичною ознакою, то специфічною прикметою моностроф є тематична всеосяжність, здатність відбивати усі прояви морального й матеріального народного побуту» [19, с. 69]. Із огляду на їхню спорідненість з родинно-побутовою пісенною традицією й піснями про кохання «Пісенний репертуар становлять здебільшого сюжети, типові для ліричного фонду. Дійсно, зміст танечних пісень пов'язаний із повсякденним життям, працею і побутом селянина, людськими відносинами» [14, с. 50].

І все ж (за очевидної різноманітності й певною мірою всеохопливості) **тематично** пісні з Колодяжного та зі Світязьких Смолярів, за нашими спостереженнями, можна об'єднати в кілька основних груп: 1) **музики**: *Ви, музики, грайте, / а ви, люди, чуйте, – / старі – мах по домах! / Молоді – танцюйте!* [24, IX, с. 122; 9, с. 187]; 2) **кохання-женихання**: *Ой піду я до млина, / Там на млині новина. / Там пшанеця питлюєця, / Хто любиця – цилуєця* (БМ); *Нидалеко кохання – тико чириз гірку. / Він до мене*

приходить, покiдає жiнку (БМ); *Побевся збаночок, побевся з водою*, / *Вже нам ни ходети, куде ме ходели*, / *Вже нам ни любети, кого ме любели* (ЦЛ), пор.: *Ой хоць мене, мамцю, бий*, / *Ой хоць мене i забий*, / *А я пiду до сусiда*, / *Гарний хлопець молодий* [13, с. 70]; *Коли любиш, люби дуже*, / *А не любиш, не жартуй же*, / *Не завдавай серцю туги*, / *Як не вiзьмеш, вiзьме другий* [13, с. 74]; *Що вже ходив, то вже ходив, то вже доходився*, / *коли б менi кiнь вороний, то б я оженився*. / *Коли б менi кiнь вороний, сиделечко маю*, / *поїхав би на Вкраїну, там дiвчину знаю*. / *Одну знаю на Вкраїні, другу на Волині*, / *розкраяли менi серце на двi половинi*. / *А котру я вiрно люблю, не скажу нiкому*, / *бо то люди порозносять, як вiтер соломi* [9, с. 126–127]; 3) **взаємини дiтей i батькiв** (зокрема, у виборi обранця / обраницi): *Ой мати зотни шию*, / *Я любитим поки живу*. / *Як закопаєш в яму*, / *Я любити перестану* [13, с. 70]; 4) **родинно-побутове життя**: *Ой то менi догодило*, / *Що прядиво не вродило*, / *Не вкушуся, не впилуся* / *І порошу не нап'юся* [13, с. 75]; *Ой тупну я не помалу* / *Та пошию штани з валу*, / *Як виткала, то й пошила*, / *На милого наложила* [13, с. 74]. Окремо можна представити групу текстiв про пiсню як вияв уподобань виконавця: *Як я заспиваю в Смулєрах на лави* – / *Чути мий голосок ажня до Варшави*. / *Ажня до Варшави, ажня до Люблена*, / *Бо то заспiвала смулєрська дiвчина* (БМ).

Такі тексти мають особливу форму комунікування з чітко окресленим вербально адресатом. Це насамперед своєрідні діалогі-жартування, загравання й кепкування, дошкуляння: **дiвчата-парубки**: *Ой гуляйте, парубкє, тодi буду ваша*, / *Як закипет на льоду гречаная каша*. / *Гречаная до скварок, а жетня до смальцю*. / *Мої руки до роботи, а ноги до танцю* (ЯХ); *На татарській горi* – *Куре кудкудачуть*, / *Жинiтися парубочки*, / *Бо дивчєта плачуть* (ЯХ), пор. у записах Лесi Українки: *На татарській горi* – *Кури кудкудачуть*, / *Женiтєся парубочки*, / *Бо дивчата плачуть* [13, с. 72]; *Кукуріку пiвнику на току*, / *Чекай мене дiвчино до року*. / *Хiба ж би я розуму ни мала*, / *Щоб я тебе до року чекала* [13, с. 72]; *Козачейку Мельку* (2), / *Коли любиш чорни гочи*, / *Люби мене всейку* [13, с. 72]; *Ой ти не ходи, куди я хожу*, / *Я тобi стежечку перегороджу*. / *Ой ти не люби, кого я люблю*, / *Я тобi голову каменєм проб'ю* [13, с. 70]; *Бодай же ти, дiвчинонько*, / *хирiла, болiла*, / *що ти моїх винних яблук* / *за лiтечко ззiла* [9, с. 197]; **учасники гуляння** (всiльни гості, висияни) – **музиканти** (зазвичай – спонукання-прохання грати) (*музека, музиченькi* – в Свiтязьких Смолярах, *музиченько, музики* – в Лесi Українки): *Ой музекi мої, замузечте минi*. / *Я ни маю чоловіка, то позечте минi* (ЯХ), пор. : *Ой грай музиченько*, / *та не жалуй смичка*, / *Нехай же я погуляю, Бо я роскошничка* [13, с. 69] (iнодi спiваки, точнiше спiвачки, могли бути вибагливими й категоричними в спiлкуванні з музиками: *Ой грай коли граєш*, / *Коли добрий смичок маєш*, / *Як не хочеш добре грати*, / *Пошов проч з меї хати*) [13, с. 69] (зауважмо: просторовий локус у текстi – з хати, отже, пiснi точно виконувалися не лише на вулицi, подiбно до Свiтязьких Смолярiв; **учасники весiлля – нареченi** (молодеї): *А Васелько i Ганнуса, як*

намальовани., / То обоє хороші, як однеї мами (ЯХ); **діти – батьки**: Ой ти тату рубай дрова, / Я буду ліщину, / Ой ти тату, люби маму, / Я буду дівчину (актуалізація своєрідної політики невтручання в особисті справи дітей і їхнього права на самостійний вибір супутниці життя) [13, с. 77]; Ой хоць мене, мамцю, бий, / Ой хоць мене і забий, / А я піду до сусіда, / Гарний хлопець молодий [13, с. 70]; **кума / кум – кум / кума**: Ой ніхто ж так ни гуляє, як кума з кумою, / Бо в нас пісня до ладу і таниць до строю (ЯХ); **Горилочка оковета у зелени плящі. / напеймося, кумасю, покi в добри ласці. / Напеймося, наїжмося та й поговорімо, / Которая засмучана, ту й розвеселімо** (ЯХ).

Мовна поведінка парубків часто означена сумнівами й пересторогами: *Хорошая дівчина – ни надивитесь. / Чи ї взяти погуляти, чи ожинетися? Ой як з нею погуляєш, візьмеш і покєниш. Ой як з нею оженися – навіки загєниш* (БМ); **свашки / дружки – бояри-дружби**: *Старши сват, старши сват ни вміє орати, / він ни вміє старшу дружку і поціловати* (ЯХ); **чоловіки – жінки**: *Молодеї молодеци, типер празник у нас. / Ховайтися у соломі, ме шукатимо вас* (БМ) (до речі, саме ця комунікативна пара могла виконувати здебільшого сороміцькі тексти або тексти еротичного характеру). Ще одна типологічна пара **парубки – парубки** (для таких комунікативних пар характерні навіть погрози), частотна в танцювальних піснях інших регіонів, не фіксована ні в Колодяжному, ні в Світязьких Смолярах.

Адресатом або суб'єктом таких жартівливих текстів могли бути й наречені: *Молодей молоду покотєв на льоду: / «Уставай, молода, бо холодна вода»* (ЯХ). Заміжні жінки часто співали також про своїх свекрух: *Ой сама я сама, / Чоловіка нема, / А свекрухи не боюся, / То не мати моя* [13, с. 71].

Іноді такі діалоги перетворювалися в справжні словесні дуелі: – *Дівчено, дівчено, шо те розумієш? / За хлопця берєся, робети ни вмієш. – Ой, хоч ни бируся – то я ни журуся. / Піду мижи люде – робети навчуся. / – Як ни вмієш сама, то научить мама. / – Ни дивуйте люде, бо я сама мала* (БМ).

Частотними можна вважати ті тексти, які актуалізують емоційний стан радості, задоволення весільним дійством, гулянням, пригощанням, невдоволення, жаль щодо його короткотривалості тощо: *Ой а шо то за висілле шо тико-но два дні? / Кєбто було ціли тєдинь, то б то було ладне* (ЯХ); *Ой а шо то за гулянне: за ворота – та й виртанне. / Кібто мині погуляти, тре дні вдома ни бувати* (БМ); *Ой гуляю, гуляю, бо роботи ни маю. / Як робети дождуся, за роботу возьмуся. / Як робота прибуде, то я стану, як люде* (БМ).

Учасниками й виконавцями таких пісенних дійств могли бути, як свідчить аналіз лексичної площини текстів у записах Лесі Українки, особи обох статей та різного віку, про це стверджують, зокрема, фіксовані апелятиви: *гарний Семене* [13, с. 69], *козаче козаче* [13, с. 70], *моя мати* [13, с. 70, 76], *мамцю* [13, с. 70], *мамуню моя рідна* [13, с. 70], *козаче Васильку, козаче Павлусю* [13, с. 70], *ой мати* [13, с. 70], *мамуню моя рідна* [13, с. 70],

козачейку Мельку [13, с. 72], моє серденько [13, с. 72], чоловіче, моя мила [13, с. 71], парубочки [13, с. 72], дівчино [13, с. 72], паничику, паничику милий [13, с. 73], милий [13, с. 74], дівчиночко [13, с. 76], парубойки [13, с. 76], синочку [13, с. 76], тату [13, с. 77]. Натомість весільні пісні до скоку виконували у Світязьких Смолярах здебільшого жінки, рідко – чоловіки старшого віку. Очевидно, залежно від того, який соціальний, гендерний, професійний статус мали весільні гості, реєстр апелятивів міг змінюватися: *Понад клаткою йшла, молоточка найшла. / Любе мене, ковальок, буде тобі молоток* (ЯХ).

Спорадично фіксовані риторичні образні звертання-метафори, як-от: до *лихої долі* (перифрастична назва небажаного нареченого): *Іде дощ, іде дощ – на камінь стикає. / Ни жениться лиха доля – на мене чикає. / Ой жинесе, лиха доле, ни чикай на мене. / Бачать мої кари очи – ни господар з тебе* (БМ). Мотивація негосподарності майбутнього обранця сформована на основі безпосередніх спостережень дівчини (*бачать мої кари очи*), стереотипного образу в соціумі (*говорять люде*), прихована в особливостях його невербальної поведінки (незвичний спосіб носіння шапки): *Бачать мої кари очи, ше й говорять люде, / Хто набік шапку носить, ни господар буде* (БМ).

Стильовою домінантою цих текстів, очевидно, найвірогідніше вважати переважальну жартівливу тональність, а тому й такі частотні в цих текстах кепкування, глузування, насмішкуватість (здебільшого – вдавані, ніж реальні) подібно, скажімо, до купальських текстів. До речі, жарту молоді (а отже, і її мовна поведінка), за твердженням Лесі Українки, і на Купала не відзначалася «призвоїтістю й лагідністю»: «Поки вогнище палає, дівчата співають пісень, часом зачіпаючи хлопців у тих піснях; тоді хлопці й собі відповідають, часом піснями, а частіше жартами, часом не дуже-то призвоїтими та лагідними. Взагалі увесь час ведеться якесь жартівливе змагання дівчат з хлопцями. Так, напр[иклад], від часу до часу хлопці вихоплюють з огнища віхті соломи з вогнем і кидаються з ними поміж дівчат, тикаючи їх дівчатам в лице і розганяючи дівчат по полі, але дівчата вертаються і знов віддячують хлопцям насмішливими піснями» [24, IX, с. 9–10].

Серед мовностилістичних домінант таких пісенних текстів варто вирізнити передусім відображення лексичної парадигми давніх епох і особливостей говіркових систем.

Важливий елемент лексичної системи таких пісенних текстів – збереження насамперед архаїчних лексем і морфологічних форм, наприклад: *купервас* (– *Ой ти, Гандзю милостива, / чим ти брови намастила? / – Намастила купервасом, / щоб ходили хлопці часом* [9, с. 142] («заст. Купорос. Вибирай, дівчино, персник, А хоч стьоожку чи корали. Та хоч трішки купервасу В свято брови насурмити (Щог., Поезії, 1958, 325)» [22, IV, с. 402]), пор. також: *корець, серм'язі* [13, с. 73], *нетязі* [13, с. 73].

До морфологічних архаїчних ознак належить також уживання форм двоїни (*на дві половині* [13, с. 75], *три талярі* [13, с. 75]), нестягнена форма прикметників: *сірії* [13, с. 73], *хорошиї* [13, с. 75], *зеленая* [13, с. 71], *широкиї* [13, с. 76], пор.: *молодесинькії* (БМ), *лихесинкії* (БМ) тощо.

Фонетичний рівень вирізняють: тверда вимова [р] – *поговору* [13, с. 72], *вкоруся* [13, с. 75], вживання протетичної фонем [г]: *гочи* [13, с. 70, 72], *Гантосі* [13, с. 75], *горана нивка* [13, с. 77] тощо.

Лексичну площину таких текстів вирізняє частотне використання діалектних лексем, наприклад: *чиривечки дзюровати*; *виццюхом по лобу*; *кеб, кєбто*; *кіриз*; *скваркє, тединь, гайовей, золотей, пинджачок, хорошейко, чарнеци, збаночок* (у Світязьких Смолярах) і *роскошничка* [13, с. 69], *дівча до сподоби* [13, с. 69], *їдній* [13, с. 69, 72], *соромота* [13, с. 71], *коршма* [13, с. 71], *камізелька* [13, с. 73], *пчоли* [13, с. 73], *кіб не гори* [13, с. 74], *перина зимна* [13, с. 75] (в Колодяжному) тощо. Спорадично в таких текстах спостережено запозичення з польської мови: *барзо, ляс, дзінь добри* тощо.

Типовими можна вважати також частотні в уснопоетичній творчості опозити: *багата – бідна* (*Ой що мені по кожусі, / Коли дівча не до душі, / Нехай буде в їдній льолі, / Аби дівча до сподоби* [69]; *Що у теї далекеї, / Воли та корови і т.д.*) [74]; *Ой що мені по кожусі, / Коли дівча не до душі, / Нехай буде в їдній льолі, Аби дівча до сподоби* [69]); *далекая – близькая* (*Що до теї далекеї / Треба коні швидкі, / А до сеї, близенькеї / Перелази низькі*) [13, с. 73–74] тощо.

Особлива увага в таких піснях – на засадах вибору нареченої, обраниці, дружини й узвичаєний акцент на моральних чеснотах і цінностях, які з найдавніших часів уважалися основними. Важливим (і чи не найпосутнішим!) критерієм була її приналежність до «чесного роду»: *«Чи то, тату, тую брати, що воли-корови, / чи то, тату, тую брати, що чорнії брови? / – Не питайся, мій синочку, чи вона багачка, / тільки ходи, людей питай, яка з неї швачка. / Не питайся, мій синочку, чи головка гладка, / тільки ходи, людей питай, чи метена хатка. / Не питайся, мій синочку, брівок на шнурочку, / тільки ходи, людей питай, чи спряде сорочку. / Не питайся, мій синочку, яка там на вроду, тільки ходи, людей питай, чи чесного роду»* [24, IX, с. 128–129].

Частина антонімічних лексем у таких текстах актуалізує своєрідні символічні бінарні опозити: *музика (скрипка) – позитив, благодать і бубнестий-ничестий* – негачія (ймовірно, імпліковано опосередкований зв'язок такої музики з силами зла).

Природні й частотні в піснях до танцю численні демінутиви: *намистечко* [13, с. 70], *перстеник* [13, с. 70], *гуляннячко* [13, с. 71], *серденьтко* [13, с. 72], *господинька* [9, с. 201], *міщаночку, перепеличку* [9, с. 201] тощо. Іноді цілий текст побудований суцільно на демінутивах, що підкреслює ніжну й голубливу тональність мовної поведінки комуніканта, здебільшого в ситуації закоханості, наприклад: *Коли б мені ступка та жорна, / коли б мені жінка моторна, / то б я її цілував-милував, / а до печі*

куховарку найняв, / а до хати заміталочку, / до дитини колихалочку, / а сам би я по водицю ходив, / свою милу за рученьку водив [9, с.199]; Бідна моя головонько, / нещаслива моя доленько [9, с. 30].

Цілком передбачуване в цих текстах вживання питомо говіркових словотвірних варіантів різних найменувань: *стежейку* [13, с. 70], *дівчинойка* [13, с. 71], *молодейка* [13, с. 71], *п'яничейки* [13, с. 72], *всейку* [13, с. 72], *козачейку* [13, с. 72], *зеленейкий* [13, с. 72], *білейкиї* [13, с. 73], *зеленейка* [13, с. 73], *милейкиї* [13, с. 73], *дівчинойку* [13, с. 73, 77], *телятойки* [13, с. 74], *за бочейки* [13, с. 74], *ліщинойка* [13, с. 76], *дівчинойка* [13, с. 76], *парубойки* [13, с. 76], *криничейку* [13, с. 76]. Однак така особливість колодяженського мовлення відтворена нерегулярно, пор.: *маленька* [13, с. 69], *молоденька* [13, с. 71], *миленькому* [13, с. 71], *дівчиноньки* [13, с. 75]. Подібні морфологічні варіанти фіксуємо й у Світязьких Смолярах: *хорошейко* (БМ), *хорошая* (БМ), *роскошойкі* (ЯХ), *сокіройку* (БМ), *зеленоє* (БМ), *молодейкая* (БМ), *шумітойкі* (БМ) тощо. Чим мотивована така варіантність, можемо лише робити припущення, але їх достовірність залишатиметься дискусійною. Ймовірно, вона була властива виконавцям (такі явища довелося спостерігати, зокрема, й мені, записуючи пісні до скоку в Світязьких Смолярах). Можливо й те, що це особливість механічного записування тексту (щоправда, дуже гіпотетичний чинник, якщо зважити на попередні коментарі самої Лесі Українки про методику записування фольклорних текстів загалом, однак цілком припустимий). Очевидно, що певною мірою в таких розбіжностях виявилися обидва фактори.

Фіксовані також узвичаєні для уснопоетичних текстів порівняння – типові фольклоризми: *Багатая – губатая, ще й до того пишна, / Убогая – хорошая, як у саду вишня* [9, с. 127]; *а я в свого миленького, / як червона рожка* [9, с. 130]; *а я в свого миленького, / як у бору сосна* [9, с. 130]; *Ой я йду, ой, я йду – чиривечкі чешуть, / А за мною ворогє, як собакі брешуть* (БМ); *Чириз сад-виноград до його ходола / Ни їдному козакови серце ісушела* (БМ) тощо. У текстах пісень із обох населених пунктів наявне порівняння *ходи людської*: у Світязьких Смолярах її порівняно з *сокіркою* (*Я іду, я іду, як сокіРка по льоду. / Тем я його полюбела, шо хороши на виду* (БМ), тобто з сокирою: *сокірка* – зменшено-пестливе до *сокира*), а в записах К. Квітки – чомусь із *сокілкою* (*Ой іду, йду, йду, / як сокіЛка по льоду, / вражі люде зглядаються, / що я босая йду* [9, с. 202]) (що означає слово *сокілка* – не встановлено, можемо лише висловлювати припущення), а тому логічнішим вважати перший варіант [9, с. 202].

Вирізняють образний вимір пісень до танцю і постійні епітети (*кінь вороний* [13, с. 75]; *хлопець молодий* [13, с. 70]; *головонька бідна моя* [9, 196]; *лиха доля* (БМ)), зокрема, в портретуванні, яке є неодмінним елементом лексико-семантичної площини таких текстів. Портретування і *дівчат / жінок, і парубків / чоловіків* відповідає традиційним мовним моделям, фіксованим в інших фольклорних текстах українців. Основу таких мовних конструкцій узвичаєно становлять соматизми: **очі** (*А в*

козака чорни **гочи** [13, с. 70]; Коли любиш чорни **гочи**, люби мене всеїку [13, с. 72]; А в Гантосі чорни **гочі** [13, с. 75], пор.: *Бачать мої кари **очи*** (БМ); *Очирет, осока, гарни **очи** в козака* (БМ)); **брови** (*Камізелька зеленої, / Я сам **чорнобривий***) [13, с. 73]; **Брови** на шнурочку [13, с. 74]; Мені тату дивитися, / А де **чорнобривка** [13, с. 77]); **шия** (*Купи мені намистечко / На білу **шийку***) [13, с. 70]); **ніжки** (*Ножки ж мої білейкі, / Кому ж ви-те милейкі?*) [13, с. 73]); **волосся** (*Гарний хлопець завертає, / Аж **кучері** трясуться*) [13, с. 74]); **лице** (**вед**) (*Ой іду я, іду, як солома по льоду / Тем я його полюбела, що **хороший на виду*** (ЯХ)); **рука** (*Купи мені перстеника / На білу **руцю***) [13, с. 70]); **вуса** (*Козаченьку чорновусий, / Чом на тобі жупан кусий?* [9, с. 207]).

Одним із виразних лексико-стилістичних засобів організації цих піснених текстів є явище лексико-семантичного паралелізму, поза сумнівом, – найсуттєвіша риса уснопоетичних піснених текстів, актуалізоване і в піснях до танцю / писнях до скоку: *Шуміла ліщина, що я єю їхав, / Плакала дівчина, що я не заїхав. / – Не шуме, ліщино, тебе ни рубая. / Ой, ни плач, дівчино, / Тибє ни кїдаю. / Будеш шумітойкі, як буду рубати. / Ой, будиш плакати, / Як буду кїдати* (БМ), пор.: *Чиї пчоли по дїброві, / Мої по цвіточку, / Ой хто любить далеку, / А я сусїдочку* [13, с. 30].

Важливою ознакою танцювальних пісень можна вважати також текстову варіантність, пор.: *На татарській горі **куре кудкудачуть**. / Бідни дівкє ідуть **замуж**, а багати – **плачуть*** (БМ), пор. у Лесі: *На татарській горі / Кури кудкудачуть, / Женїтися парубочки, Бо дивчє/а(?)та плачуть* [13, с. 72].

Залежно від характеру взаємин учасників весілля й наречених (чи їхніх батьків) спостережено варіантне вживання найменувань: *На городі зіллє, за городом зіллє. / Ой чом мні ни погуляти – / В систринкі (в куме, в Ганнусі тощо) висїллє* (БМ).

Змінний характер мають і власні імена в таких текстах. Вони варіюються залежно від комунікативної ситуації, конкретизуючи персоналії учасників піснених діалогів: *А Васелько (Іванко, Питрусьо, Колюньо...) грушкє трєс – Маруся (Ганнуся, Галюся, Настуня...) збирала. / А Маруся ни йшла **замуж** – на Васелька ждала* (БМ). Подібно змінювалися в текстах і топоніми та відтопонімічні прикметники: *Гупальськії (А смулєрські, а светязькі...) парубкє – воне хонорують: / Носять шєнку набакєр і гарно цилують* (БМ); *Чоловік з Кукурік (з Смулярив...), його баба – з Руде, / Приходели диветися на висїллє сюде* (БМ), щоправда, варіантність топонімічна ускладнювалася через імовірність порушення ритмічної організації тексту.

Висновки та перспективи дослідження. А отже, аналіз пісень до танцю з Колодяжного в записах Лесі Українки й пісень до скоку зі Світязьких Смолярів засвідчує виразну тяглість традиції їх побутування в подібних ситуаціях, передусім у весільній обрядовості й на різноманітних масових гуляннях поліщуків. Тематичне розмаїття цих піснених текстів засвідчує можливість їх найширшого використання в ситуаціях родинної обрядовості. Цим текстам властива особлива стилістика, домінантою якої

є жартівлива тональність, що актуалізована в численних дотехах, докорах, закидах, насмішкватості, дражливості, дошкульності комунікантів тощо. Особливо виразно це простежуємо у відтворенні дівочо-парубочих діалогів. Лексико-семантична площа цих текстів відображає найвиразніші риси уснопоетичних творів і якнайповніше зберігає особливості говіркового мовлення, про що засвідчує насамперед порівняльний аналіз рукопису записів Лесі Українки з Колодяжного й друкованого варіантів цих текстів. А тому так важливо простежити також їх відтворення в інших виданнях.

Список використаних джерел та їх умовних скорочень

БМ – Запис авторки від Богдан Марії Василівни, 1934 р. нар., мешканки с. Світязькі Смолярі Шацького р-ну Волинської обл.

СЛ – Запис авторки від Сороки Людмили Юліанівни, 1946 р. нар., мешканки с. Світязькі Смолярі Шацького р-ну Волинської обл.

ЯХ – Запис авторки від Яновець Хотимії Гнатівни, 1912 р. нар., мешканки с. Світязькі Смолярі Шацького р-ну Волинської обл.

Список використаної літератури

1. Богород А. Фольклор у творчості й житті Лесі Українки // Дивослово. 2000. № 2. С. 23–28.

2. Богород А. Танцювальний фольклор у творчості Лесі Українки // Народна творчість та етнографія. 2006. № 5. С. 54–58.

3. Богород А. Танець в творчості Лесі Українки. URL: <http://www.redkyb.ru/boh/dans/bookstan/ukrtan2-6.html>.

4. Данилюк Н. Діалектні явища у мові волинських народних пісень // Українські і польські говірки пограниччя / ред. Ф. Чижевський, Г. Аркушин. Люблін-Луцьк, 2001. С. 125–126.

5. Данилюк Н. Мовні особливості Колодяженських пісень з рукописного зошита в записах Лесі Українки та Ольги Косач. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/17941/15-Danyliuk.pdf?sequence=1>.

6. Данилюк-Терещук Т. Я. Народні пісні до танцю в записах Лесі Українки. URL: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/NarPisniDoTancju.html>.

7. Деркач М. Народна пісня в житті та творчості Лесі Українки // Піснею народною натхнені (Творча співпраця Лесі Українки та Климента Квітки): Матеріали. Статті. Дослідження. Луцьк: Волин. обл. друк., 2006. С. 52–58.

8. Жарких М. Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки. URL: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Folklore/Lysenko.html>.

9. Квітка К. Народні мелодії. З голосу Лесі Українки. Записав і упорядив Климент Квітка. Київ, 1917–1918. Ч. 1–2.

10. Квітка К. Музично-фольклористична спадщина Лесі Українки // Спогади про Лесю Українку. Київ: Дніпро, 1971. С. 247–256.

11. Колесса Ф. Українська усна словесність: Загальний огляд (із портретиками українських етнографів та народних співців): Вибір творів із поясненнями та нотами. Львів, 1938. 643 с.

12. Колесса Ф. Леся Українка і музичний фольклор // Леся Українка. До 75-річчя з дня народження. Львів, 1946. С. 59–74.

13. Колодяженські пісні з рукописного зошита в записах Лесі Українки та Ольги Косач / Факсимільне видання рукопису та відтворення тексту. Луцьк: Волин. обл. друк., 2006. 154 с.
14. Копаниця Л. Українська танцювальна мініатюрна лірика: культурні знаки поетичного тексту // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. 2013. № 23. С. 49–53.
15. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк, 1970. 926 с.
16. «Листи так довго йдуть...»: знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі / упоряд., передм. та прим. С. Кочерги. Київ: Просвіта, 2003. 308 с.
17. Мірошниченко Л. Над рукописами Лесі Українки: Нариси з психології творчості та текстології. Київ, 2001. 263 с.
18. Народні пісні до танцю (із нотами) з голосу Івана Франка та Лариси Косач – списав К. Квітка // Леся Українка. До 75-річчя з дня народження. Львів, 1946. С. 19–42.
19. Остапюк О. Танечні пісні Архіву Полісько-Волинського народознавчого центру: регіонально-жанрова специфіка // Фольклористичні зошити. 2010. Ч. 13. С. 65–76.
20. Остапюк О. О. Функціональні параметри танечних пісень // Актуальні проблеми слов'янської філології. 2011. Вип. XXIV. Ч. 2. С. 500–509.
21. Скупейко Л. Тексти пісень до народних волинських мелодій із драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки // Піснею народною натхненні (Творча співпраця Лесі Українки та Климента Квітки): Матеріали. Статті. Дослідження. Луцьк: Волин. обл. друк., 2006. С. 119–137.
22. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
23. Танцювальні пісні / упор. О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Київ : Наук. думка, 1972. 802 с.
24. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. Київ: Наук. думка, 1976. Т. 9. 430 с.; Т. 10. 541 с.; Т. 11. 479 с.; Т. 12. 696 с.
25. Українка Леся. Листи: 1876–1897 / упоряд. Прокіп (Савчук) В. А., передмова Агеєвої В. П. Київ: Комора, 2016. 512 с.
26. Українка Леся. Листи: 1898–1902 / упоряд. Прокіп (Савчук) В. А. Київ: Комора, 2017. 544 с.
27. Яросевич Л. Леся Українка і народна пісня // Піснею народною натхненні (Творча співпраця Лесі Українки та Климента Квітки): Матеріали. Статті. Дослідження. Луцьк: Волин. обл. друк., 2006. С. 68–76.

References

1. Bohorod, A. (2000). Folklor u tvorchosti y zhytti Lesi Ukrainky [Folklore in the creative work and life of Lesia Ukrainka]. *Dyvoslovo*, 2, 23–28. [in Ukrainian].
2. Bohorod, A. (2006). Tantsiuvalnyi folklor u tvorchosti Lesi Ukrainky [Dance folklore in the creative work of Lesia Ukrainka]. *Narodna tvorchist ta etnohrafii*, 5, 54–58. [in Ukrainian].
3. Bohorod, A. Tanets v tvorchosti Lesi Ukrainky [Dance in the creative work of Lesia Ukrainka]. Retrieved from <http://www.redkyb.ru/boh/dans/bookstan/ukrtan2-6.html>. [in Ukrainian].
4. Danyliuk, N. (2001). Dialektni yavyshcha u movi volynskykh narodnykh pisen [Dialect phenomena in the texts of the Volynian folk songs]. In Chyzhevskiy, F., Arkushyn, H. (Ed.). *Ukrainski i polski hovirky pohranychchia – aaa*. Liublin – Lutsk, 125–126. [in Ukrainian].
5. Danyliuk, N. Movni osoblyvosti Kolodiazhenskykh pisen z rukopysnoho zoshyta v zapysakh Lesi Ukrainky ta Olhy Kosach [Songs from Kolodyazhne handwritten in Lesia

Ukrainka's and Olga Kosach's notes in the recordings]. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/17941/15-Danyliuk.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

6. Danyliuk-Tereshchuk, T. Ya. Narodni pisni do tantsiu v zapysakh Lesi Ukrainky [Folk songs to dance in Lesia Ukrainka's recordings]. Retrieved from <http://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/NarPisniDoTancju.html>. [in Ukrainian].

7. Derkach, M. (2006). Narodna pisnia v zhytti ta tvorchosti Lesi Ukrainky [A folk song in life and creative work of Lesia Ukrainka]. In *Pisnei narodnoi natkhneni (Tvorchy spivpratsia Lesi Ukrainky ta Klymenta Kvitky): Materialy. Staty. Doslidzhennia* Luts'k: Volynska oblasna drukarnia, 52–58. [in Ukrainian].

8. Zharkyykh, M. Entsyklopediia zhyttia i tvorchosti Lesi Ukrainky [Encyclopedia of Life and Creative work of Lesia Ukrainka]. Retrieved from <http://www.l-ukrainka.name/uk/Folklore/Lysenko.html>. [in Ukrainian].

9. Kvitka, K. (1917–1918). Narodni melodii. Z holosu Lesi Ukrainky. Zapysav i uporiadyv Klyment Kvitka [Folk tunes. Recorded and arranged by Clement Kvitka from the voice of Lesia Ukrainka]. (Vols. 1–2). Kyiv. [in Ukrainian].

10. Kvitka, K. (1971). Muzychno-folklorystychna spadshchyna Lesi Ukrainky [Music and folklore heritage of Lesia Ukrainka]. In *Spohady pro Lesiu Ukrainku*. Kyiv: Dnipro, 247–256. [in Ukrainian].

11. Kolessa, F. (1938). Ukrainska usna slovesnist: Zahalnyi ohliad (iz portretykamy ukrainskykh etnografiv ta narodnykh spivtsiv): Vybir tvoriv iz poiasnenniamy ta notamy [Ukrainian oral literature: a general overview (with portraits of Ukrainian ethnographers and folk singers): Selection of works with explanations and notes]. Lviv. [in Ukrainian].

12. Kolessa, F. (1946). Lesia Ukrainka i muzychnyi folklor [Lesia Ukrainka and musical folklore]. *Lesia Ukrainka. Do 75-richchia z dnia narodzhennia – aaa*. Lviv, 59–74. [in Ukrainian].

13. Kolodiazhenski pisni z rukopysnoho zoshyta v zapysakh Lesi Ukrainky ta Olhy Kosach [Songs from Kolodyazhne handwritten in Lesia Ukrainka's and Olga Kosach's notes in the recordings]. (2006) / Faksymilne vydannia rukopysu ta vidtvorennia tekstu. Luts'k: Volynska oblasna drukarnia. [in Ukrainian].

14. Kopanytsia, L. (2013). Ukrainska tantsiuvalna miniatiurna liryka: kulturni znaky poetynohoho tekstu [Ukrainian dance miniature lyrics: cultural features of the poetic text]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho unuversytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka*, 23, 49–53. [in Ukrainian].

15. Kosach-Kryvyniuk, O. (1970). Lesia Ukrainka. Khronolohiia zhyttia i tvorchosti [Lesia Ukrainka. Chronology of life and work]. Niu-York. [in Ukrainian].

16. Kocherhy, S. (Ed.). (2003). «Lysty tak dovho ydut...»: znadoby arkhivu Lesi Ukrainky v Slovianskii bibliotetsi u Prazi ["Letters go so long ...": Lesia Ukrainka's archive exhibits in the Slavic library in Prague]. Kyiv: Prosvita. [in Ukrainian].

17. Miroschnychenko, L. (2001). Nad rukopysamy Lesi Ukrainky: Narysy z psykholohii tvorchosti ta tekstolohii [Pondering over Lesia Ukrainka's manuscripts: sketches on the psychology of creativity and textology]. Kyiv. [in Ukrainian].

18. Narodni pisni do tantsiu (iz notamy) z holosu Ivana Franka ta Larysy Kosach – spysav K. Kvitka [Folk songs to dance (with notes) from the voice of Ivan Franko and Larisa Kosach – written down by K. Kvitka]. (1946). In *Lesia Ukrainka. Do 75-richchia z dnia narodzhennia*. Lviv, 19–42. [in Ukrainian].

19. Ostapiuk, O. (2010). Tanechni pisni Arkhivu Polisko-Volynskoho narodoznavchoho tsentru: rehionalno-zhanrova spetsyfika [Dance songs from the Polissian-Volyn Ethnology Center Archives: a regional-genre specificity]. *Folklorystychni zoshyty*, 13, 65–76. [in Ukrainian].

20. Ostapiuk, O. O. (2011). Funktsionalni parametry tanechnykh pisen [Functional parameters of the dance songs]. *Aktualni problemy slovianskoi filolohii*. Iss. XXIV. Part 2, 500–509. [in Ukrainian].

21. Skupeiko, L. (2006). Teksty pisen do narodnykh volynskykh melodii iz dramy-feierii «Lisova pisnia» Lesi Ukrainky [Lyrics to Volynian folk melodies from the drama-fairy tale "Forest song" by Lesia Ukrainka]. In *Pisneiu narodnoiu natkhnenni (Tvorchia spivpratsia Lesi Ukrainky ta Klymenta Kvitky): Materialy. Statti. Doslidzhennia*. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia, 119–137. [in Ukrainian].
22. Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). Slovyk Ukrainskoi Movy [Dictionary of the Ukrainian Language]. (Vols. 1–11). Kyiv: Naukova Dumka. [in Ukrainian].
23. Dei, O. I., Marchenko, M. H., Humeniuk, A. I. (Eds.). (1972). Tantsiuvalni pisni [Dance songs]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
24. Ukrainka, L. (1975–1979). Zibrannia tvoriv [Collection of works] (Vols. 1–12). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
25. Ukrainka, L. (2016). Lysty: 1876–1897 [Letters]. Kyiv: Komora. [in Ukrainian].
26. Ukrainka, L. (2017). Lysty: 1898–1902 [Letters]. Kyiv: Komora. [in Ukrainian].
27. Yarosevych, L. (2006). Lesia Ukrainka i narodna pisnia [Ukrainka and folk song]. In *Pisneiu narodnoiu natkhnenni (Tvorchia spivpratsia Lesi Ukrainky ta Klymenta Kvitky): Materialy. Statti. Doslidzhennia*. Lutsk: Volynska oblasna drukarni, 68–76. [in Ukrainian].

Богдан Светлана. Языковые, стилистические и поведенческие параллели в плясовых песнях из Колодяжного в записях Леси Украинки и танцевальных песнях «до скоку» из Свитязьских Смоляров. В статье исследованы особенности отражения текстов автографов плясовых песен из «Колодяженской тетради» Леси Украинки в её печатном варианте и в записях с её голоса Климента Квитки, установлены частотные языковые изменения в письменном тексте, что существенно влияет на достоверность передачи прежде всего фонетической и морфологической парадигм первичного текста и делает невозможным исследование реальной речи колодяженцев, а поэтому для анализа был избран именно текст рукописи; определены доминирующие тематические группы плясовых песен, к которым относятся *музыканты, любовь, отношения детей-отцов, семейно-бытовая жизнь*. Установлена специфика функционирования этого песенного жанра и типичные коммуникативные ситуации их использования: наиболее распространенными являются свадебные обряды. Исследованы лексико-семантические черты этих песенных текстов, свидетельствующие о продуктивном использовании типичных диалектных лексем для обозначения различных понятий, а также фольклоризмов, постоянных эпитетов, сравнений. Стилистика плясовых песен отличается юмористичностью и иронической тональностью, эксплицированными прежде всего в лексике таких текстов.

Ключевые слова: плясовые песни, рукопись, стилистика песен, речевое поведение, вариантность.

Bohdan Svitlana. The Linguistic, Stylistic and Behavioral Parallels in the Songs to Dance from Kolodiazhe in the Records of Lesya Ukrainka and the Songs to Dance (Skok) from Svityaz'ki Smoliary. The article highlights the features of the authentic texts of the songs to dance written down by Lesia Ukrainka in her «Kolodyazhe Notebook» and on the basis of the records made by Klement Kvitka from the poetess's voice. These sources show frequent language changes in the written text, which significantly affects first of all the authenticity of the phonetic and morphological paradigms of the original text and makes it impossible to reproduce and study the real-life speech of the Kolodiazhe inhabitants. It is for these reasons that the text of the manuscript is chosen for the analysis. The study has revealed the dominant thematic groups of dance songs in Lesia Ukrainka's records and which were fixed by the author from among the informants from Smoliary of the Svityaz area. The main criteria for their selection were the destination factor and the semantic content of the texts. The in-depth analysis of the recorded song texts has revealed that the most common song

dialogues are the dialogues between *men – women, girls – young fellows, wedding ceremony participants (mainly – women) – musicians*. The specifics of functioning and performance of this song genre manifests itself in various family rituals. Primarily the wedding ceremony can be considered as a typical communicative situation of such actualization. The study of lexical-semantic features of the song lyrics testifies to the productive use of the typical dialect tokens to denote various everyday concepts, nominations of persons according to kinship, common folklorisms, regular epithets, comparisons, symbolic names. An analysis of the stylistic features of the reference lexemes, in particular the appeals, confirmed the inclination towards a positive vector for marking such linguistic units. The stylistics of the dance songs is marked with humorous and ironic tone, which manifest themselves primarily in the lexical plane of these texts. Such texts serve as one of the reliable sources for reconstructing the mental characteristics of the Polischuks. The comparative analysis of the songs to dance provides basis for differentiation of behavioral features of various communicators. They are the most vividly actualized in peculiar dialogues of *girls – young fellows, women – men, participants of the wedding – musicians, etc.*

Key words: songs to dance, manuscript, stylistics of songs, linguistic behavior, variability.

Стаття надійшла до редколегії 19.01.2018

Горик Н. Вербальний образ Волинського Полісся в романі Василя Гей «Тенета для Полісся» // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 40–52.

Horyk N. The Verbal Image of Volyn Polissia in the Novel «Nets for Polissia» by Vasyl Hei // Lingvostilistični studii. 2018. Iss. 8. P. 40–52.

УДК 821.161.2(477.82)'06.08Гей

ВЕРБАЛЬНИЙ ОБРАЗ ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ В РОМАНІ ВАСИЛЯ ГЕЯ «ТЕНЕТА ДЛЯ ПОЛІССЯ»

Ніна Горик

Луцький педагогічний коледж

У статті досліджено текст роману Василя Гей «Тенета для Полісся» з погляду вербальних можливостей лексики задля створення образу Волинського Полісся, змалювання образних картин поліської природи. Основну увагу зосереджено на домінантах, образних номінаціях та стилістичних конструкціях, які розкривають особливості індивідуального стилю письменника.

Ключові слова: домінантні лексеми, лексичні мікрогрупи, пейзажний опис, образні номінації.

Вступ. Слово – поняття всеохопне, воно виступає знаряддям інтерпретації людиною як навколишнього середовища, так і самої себе на всіх етапах пізнання. Немає сумніву, що воно уможлиблює експлікацію найтонших порухів чуття й внутрішнього світу людини, таємниць багатого на різноманітні вияви світу природи.

У художньому стилі виражальні й зображувальні можливості слова виявляються якнайповніше, і тільки сила таланту може регламентувати амплітуду його використання. Розгляд високохудожніх літературних текстів дозволяє учергове переконатися в тім, що мова вручає митцеві універсальний словесний інструментарій для зображення многогранного і прекрасного навколишнього світу, для вираження людських емоцій. Цим, очевидно, й зумовлені наявні тенденції у розвитку сучасних лінгвістичних досліджень, сутність яких виявляється в пошуку пояснень того, як у мовних, зокрема лексичних, одиницях відображено багате мистецьке бачення.

Головною особливістю художнього стилю, як відомо, є образність. Тож слово завдяки асоціативному і смислому нашаруванню, семантичній багатоплановості часто трансформує своє первинне значення, набуває нових вербальних ознак. Тому до образного слова прикута пильна увага і лінгвістів, і літературознавців. Зокрема М. Моклиця слушно зауважує: «Словесний образ – найстаріший образ. Завдяки йому людина разом із мовою отримала чарівні ключі. Осягаючи образність слова, людина й створює словесне мистецтво» [4, с. 24].

Дослідник літературно-художніх та журналістських текстів Т. Старченко стверджує: «Для слова у художньому тексті характерні смислова неоднозначність, особливі багатоаспектні зв'язки з найближчим контекстом і текстом у цілому». Через це і ряд інших ознак «значення, що містяться у конкретному художньому тексті, неможливо повністю вербалізувати, пояснити словами» [9].

Погоджуємося, що вербальний складник лексики в літературному тексті втрачає певну номінативність і набуває нових смислів, які можна усвідомити лише за допомогою художньої уяви, а тому тим привабливіше дослідження тексту, в якому письменник використовує лексичне багатство нашої мови і в його номінативному, і в образному вияві – заради повноти зображення явища, а зокрема – чарівних куточків ріднокраю. Цінним матеріалом для виявлення можливостей слова у моделюванні образу певного етнопростору є роман Василя Гея «Тенета для Полісся» [3].

Мета дослідження полягає в комплексному вивченні системи мовних засобів, що створюють цілісний образ батьківщини Василя Гея – Волинського Полісся.

Матеріал і методи дослідження. У роботі метод компонентного аналізу використано для з'ясування семантичної структури опорних лексем; метод стилістичного експерименту застосовано для вивчення вмотивованості вибору синонімічних одиниць; метод порівняльного аналізу – для визначення спільних та диференційних ознак в образотворенні.

Результати дослідження та дискусія. Ще на початку творчого шляху письменника критик В. Дячков акцентував увагу на особливостях його поетичного письма: «До творчих набутків В. Гея я б відніс кращі зразки пейзажної лірики з її дзвінкою стихією, легкими ритмами, чистотою і душевним піднесенням. Тут він подає своє розуміння краси і змістовності життя. Поет прагне якнайкраще і водночас глибинно досягнути природу – і ту, що оточує нас небом, лісами, травами, шумовинням рік, і ту, що виброджує в нашій крові, що владно захоплює і навіть якоюсь мірою керує нашими вчинками, збагачує мислення...» [2, с. 37].

Згодом, більш як через третину століття, у вступному слові до згаданого роману член Національної спілки письменників України Є. Назарук напише: «Образ матері Природи, рідного Полісся – чи не найголовніша тема творчості Василя Гея» [9, с. 3]. Авторка передмови нагадає читачам прозові рядки талановитого сина Волинського краю: «Я вдома. Сосни край воріт мене вітають. Над вікнами в наличниках щебечуть птиці. Вітаюся із ними, тулюсь до хати і сідаю на порозі. І гріють одна одну дві душі – моя і хатина. У їхньому теплі народжується слово» [9, с. 3].

А отже, саме визначальність теми рідного Полісся в творчості Василя Гея й мотивували вибір теми дослідження. У статті спробуємо простежити використання різних лексичних груп та мікрогруп, взаємодію семантичних полів і мікрополів, тісні вербальні зв'язки, за допомогою яких

письменник створює образ Волинського Полісся як своєрідного, складного природного ландшафту.

Насамперед зауважимо, що типовою ознакою твору є складний опис – образно-лексичний конгломерат, в якому чітко проступають поняття, що характеризують Волинське Полісся, наприклад: *«Пірнувши у просвіт возової доріжини, що розрізала густий ліщиновий край Кілаїхи, Ярko ледь упізнав цей початок лісового шляху від віддалених ягідних урочищ – Писаного, Липинського, Берестяного. Вільний простір доріжини вгорі, прямо над головою, окупувало розросле гілля дерев, а внизу на колію і стежину обіч неї тягнулися пагони ведмеднику, які чіплялися за ноги, а варто було загавитись, кололи до крові й руки. Не дорога, а вузький тунелік у темній кілаїській хащі. Трохи далі – довгастий вузький брідок. Нині висохлий – навіть кірка засохлого мулу не пристає до підшов»* [3, с. 243].

Просвіт лісової доріжини, ліщиновий край, лісовий шлях, ягідні урочища, розросле гілля дерев, пагони ведмеднику, хаща, вузький тунелік дороги, довгастий вузький брідок – це та опорна лексика, яку письменник використовує для змалювання картини неповторного поліського природного середовища.

Досить часто письменник персоніфікує природу, робить її головною героїнею роману. Природа тут – не частина композиції як позафабульний елемент, а передусім – дійова особа.

У тексті твору гармонійно взаємодіють лексико-семантичні поля й мікрополя, що 1) характеризують місцевість; 2) називають водойми (гідроніми); 3) змальовують ліс як складну біологічну систему (дерева, кущі, птахи, ягоди, гриби), описують багатий рослинний світ – луговий, лісовий, болотний.

Однією з найважливіших лексичних мікрогруп, яка в романі В. Гея вербалізує ландшафт Волинського Полісся, є найменування простору, що характеризують місцевість. Найяскравіше вони актуалізовані в контексті, як-от: *«Ландшафтне обличчя Полісся «виписав» льодовик, заштрихувавши його переваж піском та глиною. Піски у вигляді розсипів і морен, які лежать на крейдових підкладках, не пропускають води – це сприяло утворенню великої кількості озер»* [3, с. 54]. Морена, за «Великим тлумачним словником сучасної української мови», – це «відклад із глини, піску та відламків гірських порід (валунів, гравію), що утворюється внаслідок руху льодовиків» [1, с. 540]. Саме морена вписана автором у неповторну метафоричну конструкцію: *«...по берегах боліт і долин то тут, то там вигнули свої спини білі доісторичні велети – піщані морени...»* [3, с. 88].

Опорними в описах поліського ландшафту є лексеми *долина, видолинок, влоговина, ліс, гай, діброва, пущі, урочище, трясовина, мочарі, піски, торфовина, луг, пасовище, ґрунти, нивки*, а також описані вище морени. Окремі лексеми деталізовані означеннями: *піщані розсипи, ягідно-чорничні бори, грибні діброви, гайові та лісові мочарі* (те ж саме, що

трясовина, драговина). Отже, Полісся – це *«лісові, болотисті, багаті на звіра, птицю і рибу місцини...»* [3, с. 52].

Досліджуючи концепт простору в художніх творах, мовознавець Г. Табакова говорить про використання назв «дійсних географічних об'єктів. Це доводять зразки ліричної прози з посиленням автобіографічним компонентом, де справжні назви населених пунктів, географічних об'єктів узяті з життя автора й посилюють враження правдивості зображуваного» [10, с. 52].

Саме такий – автобіографічний – компонент пронизує роман Василя Гей «Тенета для Полісся», в якому автор подає реальні назви – в тому числі й урочищ, які посідають особливу роль у семантичному просторі цього твору. Власні враження, почуття і переживання він передав головному героєві твору – Яркові Дарчуку.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» урочище трактується як «ділянка, яка виділяється серед навколишньої місцевості природними ознаками (ліс серед поля, луг, болото серед лісу і т. ін.)» [1, с. 1302]. Письменник згадує у творі або ж описує урочища з промовистими і колоритними назвами: *Мутвиця, Близьвода, Кобилка, Березівка, Сохач, Березівка, Сосновий Острів, Рудня, Пожарець, Луг, Татарське, Лугове, Тернове, Перепеть, Писане, Липинське, Берестяне, Черемське, Теребіж*. Серед них *«Урочище Гать – найпохмуріша, найтемніша місцина понадприп'ятського лісу. Замшілі, приблизно через одного всохлі дуби, жилава, кривобока, з грубими химерними наростами грабина, вужаку ваті лози в заглибинах вогких, та вже безводних мочарів творили тут особливий світ – світ мороку і страху»* [3, с. 25]. За відчуттями місцевих жителів, саме «в цьому лісовому закутку живе Блуд», який здавна «водить лісом довкола одного й того самого місця».

У тексті актуалізовано також назви так званих гір. Зокрема – *Тимошкова гора*, сходжена героєм твору «уздовж і впоперек», а також *гора Булавинка*, близько якої бере початок одна з річок. Автор припускає, що ці «гори»-узвишся, «золотаві пригірки» – береги водойм у післяльодовиковий період.

Лексико-семантичне поле *вода* розкриває одну з головних стихій Волинського Полісся. Воно вербалізоване через такі опорні лексеми: *озеро (озерце), плесо, криниця (криничка), річка (річечка, ручаїна), русло, калюжа, брід (брідок), джерела (джерельця, джерелята), болото (болітце), копанка, саджавка*.

Важливість цієї лексичної групи у змісті твору стверджує сам автор: *«Вода, врешті-решт, це основа, джерело життя на землі, а це означає, що наш поліський річковий та озерний край на терезах людського буття має особливу вагу»* [3, с. 52]. Василь Гей уписує в образний контекст цілу низку персоніфікованих гідронімів, які яскраво ілюструють цю сентенцію: *«З півночі до рідної Прип'яті на свято поспішали білоруски Піна, Ясельда, Цна, Лана, Случ, а з півдня – волинянки Вижівка, Турія, Горинь, Ствига, Уборть і*

Стохід та Стир. Вижівка вела з собою притоки: Плиску, Заставку, Става, Чорноплеску, Особика, Клина, Кезівку, Облани, Секуня. З чималим сімейством пливла Турія – весело, грайливо тулились до неї Туричанка, Кульчин, Серебрянка, Вільшанка, Воронка, Калинівка, Бобрівка, Рудка, Дурниця. Не меншим було і Стирове сімейство: йому, а відтак і Прип'яті, віддавали снагу Дежа і Липа, Чорногузка і Серна, Прудник і Теремний, Лаврівка і Конопелька, Лютиця і Залізниця, Оконка з донькою Чорнявкою, Кормин і Горбах» [3, с. 4]. Окремо згадано «чистоводну річечку Писанку» і Мутвинку, безводне річище Волосинки.

Деяким із річок (Нережа, Тенетиська) приділено більше уваги, зокрема, в таких описах: *«Первісне ім'я Нережі, можливо, Нерижа, тобто не руда, не зіржавлена болотною каламуттю, а чистоводна і світла, як та, що віддала свій голос народній пісні: «Тече річка невеличка з вишневого саду...» Хоч витікає Нережа не з вишневого саду, а з-під коріння старого Ясена...» [3, с. 14]; «...ще одна притока Прип'яті – звивиста і мілка, але прозоро-чиста, пахуча від лепехового багаття Тенетиська» [3, с. 15]; «...близько гори Булавинки текла до Прип'яті Тенетиська, що брала початок від білязагаттівських криниць Польової і Трактової. Нелегко, ой, нелегко долати в путі лозові та вільшані зарості, грузькі трясовини боліт і корчовистих багон...» [3, с. 47].*

Картина водного багатства Полісся була б неповною без характеристики «ручаїн-безіменок», переданої ліричним роздумом-описом: *«От Нережа і Тенетиська мають наймення. А скільки таких, як вони, трохи більших чи менших, які не освячені назвами. Варто лиш вийти за село, в урочища Мутвиця, Близьвода, Кобилка чи Березівка – всюди перемовляються між собою, прокладають у травах дороги до більшої річки чи до озера маленькі збирачі води – цього чи не найщедрішого дару людині від матері Природи. Їх сотні й тисячі ручаїн-безіменок, що мальовничими долинами Поліської низовини несуть не просто воду, а чистоту й повноту життя Прип'яті – ріці, яка майже двомастами кілометрами свого 748-кілометрового зросту поріднена з Волинню» [3, с. 15].*

Автор не раз вдається до використання перифраз, які збагачують текст, додають мовної вишуканості (наприклад: річки – «маленькі збирачі води»; джерело – «живий нерв землі»; джерела – «невтомні серця, земні зорі Полісся»; русло – «водний пагінець»; «шнурочок-потічок»; «жилочка, протягнута від кринички, ще жива, тільки вже непомітна...»).

Образністю й виразністю позначені суміжні із ядерною лексикою поняття, передані словосполученнями: *джерельні витoki, малі джерелята, дзеркальна гладінь, літепло води, чисте плесо тощо.*

Описуючи озера, письменник використав не лише узвичаєні народні назви поліських гідронімів, а й емоційно-експресивну лексику, метафоричні конструкції та персоніфікацію: *«Назви озерних свічад увібрали в себе і прадавню топоніміку, і красу природи, і віру людей у цілющу силу води, і відвічну їхню любов до свого благодатного краю. Світяться сивиною часу,*

дихають свіжістю Світязь і Люб'язь, Любовель і Любче, Окнич, Стрибог і Стрибуж, десять Святих, чотири Білих, чотири Добрих. Шепотом очеретів і хвиль, музикою лебединих крил перемовляються між собою Борове і Брунець, Вінець і Волове Око, Засвіття і Зміїнець, Велика Близна і Мала Близна, Перемут і Прибич, Радожичі і Рудно, Тристень і Турське, Хотин, Цілюще і Чисте. А поміж цієї чарівної синяви – нуда, страх і блуд: трясовини й мочарі, чагарники та багна, чорнолісся і лози» [3, с. 54].

Лексичну мікрогрупу назв озер доповнюють інші волинські гідроніми: *Мале Згоранське, Люцимер, Чорне Велике, Велике Згоранське і Велике Домашнє, Велике Піщанське і Мале Піщанське, Волянське, Линовець і Перемут, Пісочне, Пелемецьке* [3, с. 95].

Спостережено: окремим озерним водоймам автор приділяє більше уваги, вербалізуючи їхні пейзажні ознаки й прикметні ландшафтні особливості. Зокрема, про славетний Світязь В. Гей пише: *«Тиха, ледь-ледь колихлива вода біля самого берега іскрилася зграйками риб'ячої дрібноти, вдалині, мов на пейзажному полотні, малювався світязький острів...»* [3, с. 105].

Уславлене Лесею Українкою в драмі-феєрії Нечимне постає у творі таким: *«На зарості озера в тісних обіймах лоз, на його ще не зовсім заплющене око, яке в добру погоду сяє скельцем розбитого дзеркала, впав густий туман. Здавалося, що вже фактично зниклу водойму, її влоговину заповнив білий пухнастий оболон, спустився з неба на прогаль урочища Нечимного...»* [3, с. 108].

З річками та озерами пов'язана лексична мікрогрупа назв видів риби, яка водиться тут: *вугри, щука, судак, лящ, окунь, карась, лин, в'юни, а також раки.*

«Прадавнім творінням Природи» письменник образно називає болота, з якими семантично пов'язані такі атрибутивні конструкції: *малі болітця, сфагнові болота, болотиста заплава, висохле болітце, хитливий килим болота, заболочені місця, болотяна місцина, болотяний простір, болотяна рівнина, болотяне царство, болотиста влоговина.*

У творі вжиті також лексеми, які характеризують болото як природне явище: *трясовина, драговиння, твань, м'яковиця, купина, сфагнум (болотяний мох, з якого утворюється торф).*

Серед актуалізованих у тексті боліт є такі, що мають конкретні назви, обриси і призначення. Зокрема *«Тенетисько – велике поліське болото», «акумулятор водної енергії всього довкілля. З цієї енергії народжується не один десяток... кровоносних судин-ручаїв»* [3, с. 49]. Саме крізь Тенетисько пролягає живодайне русло Прип'яті.

Поетичний опис великого Черемського болота поданий через ліричне звертання: *«Ось ти яке – застелене мохом, заросте купчастою травою і лозою, тонкими, видно, слабосилими вільшинками та берізками. І нема жодних квіткових приваб чи пейзажних красивостей. Та все ж...»* [3, с. 257].

Семантику води на Поліссі вербалізовано також і через таке поняття, як *криниця*. У творі вона має контрактні назви – *Попова, Трактова, Польова*. Це – джерельні витoki малих річок, потічків, які напувають і луги,

і всіх спраглих, що зупиняються біля таких криниць, щоб напиться «внахильці» або кухликом, який люди часто залишають біля тих нетипових поліських криниць, який письменник характеризує експресивним порівняльним зворотом, наприклад: *«мов оголене серце землі, билосся джерело»*. Тривогу за зникнення криниць як носіїв живої води передано персоніфікованим монологом Трактової криниці: *«Он малі мої діти-джерельця радіють, граються перлинками крапель і жовтим пісочком. А скільки їх при мені зосталось? Усього кілька, хоч було недавно ціле сузір'я. Що рік, то одне чи двоє заплющують очі. Певне, вже й до мене підкрадається хижка мара Посуха, та, що жадливо ковтає джерела»* [3, с. 21].

Не менш вагоме й частотно експліковане лексико-семантичне поле лісові простори Волинського Полісся і вербалізоване через такі опорні лексеми: *ліс (лісочок, підлісок), гай (гайок), бір, діброва, пуща, хаща (хащовиння), дерева, чагарник(чагар), ведмедник, корчі, сухостої, пеньки*.

Поряд із домінантною лексикою *ліс* як багату біологічну систему Полісся характеризують і складні словосполучення, вжиті письменником для увиразнення картин «лісової стихії»: *вільхово-березові зарості, ялівцеві зарості, чагарниковий підлісок, глухі чагарникові нетрі, густе плетиво заростей, густе колюччя ведмеднику, лісове нетрище, листяно-хвойна гущина Полісся, оточені гущавінню ділянки-вирубки*.

У тексті фіксовано семантичні антоніми: *старі дерева – молодняк, молодороща; змертвілі пеньки – м'яколисті пагони, молоді стовбури, а також синоніми – граматичні (гілля, гілляччя, віття, конари) і образно-семантичні (черемховий квіт, черемхове сяйво, біла повінь черемхового цвіту)*.

Про те, як збагачує виражальні можливості окремих лексем художній стиль оповіді, свідчить такий емоційний пейзажний опис: *«Досить увійти будь-якої пори у врочисто-храмову тишу бору, варто влітку погідного рання спробувати підслухати в березовому гайку, які таємниці вишпнтують одна одній білолиці сестриці, чи в діброві притулитися плечем до стовбура вікового дуба з наміром увібрати в себе хоча б трохи його могутньої сили й почути музику диких бджіл у вулику-борті, влаштованому вгорі поміж конарами, або ж причаститися в косовицю з лугового джерела, щоб зайвий раз освятитись чуттєво-проникливим зворушенням, наснажливим душевним піднесенням: Господь-таки раєм замислив Полісся!»* [3, с. 206]. Як бачимо, у цьому лексико-семантичному полі використана як ядерна, так і периферійна лексика, а слово *берези* замінене перифразом *білолиці сестриці*. Діалектизм *конари* означає *товсті гілки*.

Логічно увиразнює образ Волинського Полісся в романі лексична мікрогрупа назв *дерев і кущів*. Це – *дуб, верба, сосна, береза, осичина, лози, ялівець, грабина, клен, вільха, тополя, калина, горобина*. Граматично спорідненими є часто вживані похідні слова *соснина, вільшина, тополина, вільшняки, березняки*. З лексемою *дерево* семантично пов'язані номінації *стовбури, крони, верхів'яття, гілля, (конари, гілляччя, віття), кора, коріння*.

В описах автор часто використовує різноманітні означення (*світлоносні, пишнокоші дерева*), прикладки (*«молоді кленки – продовжувачі широколистого кленового роду»*), метафоричні конструкції (*стіна <...> природожних дерев, похмура задума лісів, таємниче світіння калини й горобини, ніжний шепіт беріз*).

Майстерність автора найкраще простежується в пейзажних описах – промовистих, настроєвих згустках яскравої образності. Для підсилення емоційного сприймання в змалюванні картини лісових нетрів Полісся письменник використав граматичну форму називного речення: *«Густі, розрослі в суцільні масиви або стиснуті, згромаджені в кулясті копиці лози, темно-зелені хмари вільшняків, сторожкі, незворушні раті борів із вовчими ямами деревних виворотнів та пасками мочарного драговиння...»* [3, с. 87].

Василь Гей добирає точні, стилістично марковані лексеми, які дуже зримо передають життя природи: *«за селом <...> переважає соснина, а внизу плететься і чіпляється за ноги і руки чагарниковий підлісок»* [3, с. 179].

Зауважимо, що назви дерев у творі частотні. Однак особлива авторська увага належить дубові. У тексті він – *дуже дерево, дуб-охоронець, дуб-вартівник, сторожовий дуб, патріарх деревного поліського роду; «Дуб-велетен, що нині широко розкронився на межі дарчуківської присадибної нивки, виріс, мабуть, за років двісті...»* [3, с. 207]; *«Старезний, побитий і присмалений блискавицями велетен-дуб»* [3, с. 256].

Перед тим, як полягти від бензопили через людську захланність, *«Більше двох століть він обіймав своїм корінням рідну землю, акумулюючи в собі її силу, пам'ять і щедрість, чутливими гілками-антенами наслухав тривоги всього світу»* [3, с. 220].

Голос лісу у творі – це *птахи: чайки, бузьки, лелеки, солов'ї, жайворонки, вивільги, тетеруки, сойка, качки, журавлі, тетеруки*, в назвах яких також використано синоніми: *чибіси-чайки – книги, лелеки – веселики, боцяни, бузьки* (їх автор наділяє перифразом – *янголи поліського голубого неба*). Прикметно, що письменник неодноразово подає ряд назв птахів в одному реченні: *«Солов'ям, дроздам, вивільгам, вівсянкам, вівчарикам-коваликам ще досить зеленого, веселого світу отут, понад Мутвицею»* [3, с. 219].

Іноді назви птахів експліковано в образних контекстах, які передають тонке естетичне чуття головного героя – Ярка: *«Радістю чи присмутком відгукувалось його чутливе серце на щебіт солов'я і світломузику жайвора, на золотий голос вивільги і тривожний скрик сойки, на пронизливе кизикання лугової чайки і прощальне журавлине «кру» над печальним осіннім гаєм»* [3, с. 126].

Наступна лексична мікрогрупа, що розширює семантичний простір лісу, – це *ягоди, представлені такими найменуваннями: чорниця, журавлина, лохина-буяха, ожина*.

Окремі найменування мають неповторну образну лексичну оправу, зокрема:

– чорниця (перифраз – чарівниця («О, то не просто ягода, що доволі рясно вкраплюється на галузистих стеблах приземленого темно-зеленого чагарника, а справжня чарівниця [3, с. 235]); метафори – літо пахне чорницями («Літо з дитинства і донині пахне Яркові чорницями»; «Цим запахом, цим духом із настанням літа повниться вся Волинь» [3, с. 235])). У творі фіксовано також чимало епітетів, похідних від назв ягід, наприклад: неповторний, живильний чорничний дух, чорничний трудовдень, чорничне причастя, кулястий лохиновий кущ, метафору чимала плахта чорничнику;

– ожина (епітет – перестиглими («навілля <...> скапувало на землю перестиглими ожинами» [3, с. 35]));

– журавлина (синонім-діалектизм – жаровиця («А який поліщук не обпікав собі долоні та вуста осіннім жаром жаровиці – її, цю ягоду, ще й так ось, жаровицею, в народі називають» [3, с. 250]); перифрази – чарівна, притягальна краса Полісся і скарб його цілющий... («Журавлина – чарівна, притягальна краса Полісся і скарб його цілющий...» [3, с. 249]); неоцінимий дар природи («...містила в собі, таїла особливу принадність, неповторний смак того солоду, який треба вміти відчувати і прийняти як цілющий, неоцінимий дар природи, такий же, як солод чорниці, лохини чи малини, тільки тонший, прихований, та від того не менш, а може, навіть більш привабливий» [3, с. 59])). Саме журавлину письменник обрав і для поетичного опису («Нахилився, підняв рукою стебло і відірвав від нього до десятка темно-червоних, чистих і прохолодно-вологих ягодинок» [3, с. 266]); і для порівняльного звороту (журавлини «вабили зір, мов коштовні камінчики»; «Терпке-е-е... Ажня Москву видно» [3, с. 266])).

Лексична картина лісу була б неповною без найменувань грибів, які у творі мають частотний вияв: «Грибна рать уже готова рушити з-під землі до світла та й до людей...» [3, с. 177]; «Весна красна квітками, а осінь – грибками» [3, с. 179].

Ядро цієї лексичної мікрогрупи складають назви грибів: бабки (підберезники), маслюки, моховики, козяки-болотовики, сиріжки, вовнянки, підосичники, рижики, зелениці, опеньки, краснюки (красноголовці), сиріжки зелені й червоні, лисички, печериці, мухомори, біда поганка. Як бачимо, письменник вживає паралельно назви наукові й народні: краснюки-красноголовці, бабки-підберезники. Сам завзятий грибник, Василь Гей найбільше уваги приділив боровикам, про які – дитячий спогад головного героя: «Славний, вельми славний дощик пішов, грибненький – лагідно промовила мама Хмарка, ставлячи на стіл пахучий капусняк обідньої пори, після повернення Ярка зі школи. – Пару день – і встануть досвітком, зберуться до гурту козаченьки-боровики, піде гомін по діброві» [3, с. 178].

Боровики, правдивці, біляки, білогрибне царство, яке «хоч косою коси» – усе це назви і вербальні характеристики головних грибів Полісся.

У номінативному ряду грибів представлений найекзотичніший гриб – заяче вухо. В описі заячого вуха відкриваються й інші грибні дива: «Так, так, є такий гриб – ну геть як вухо стирчить із землі. Буває, що й цілою купкою

такі вуха виростають – наче хтось під землею заховався, а вуха виставив, щоб наслухати чарівні звуки білого світу – музику вітру і дощу, шепіт листя і голоси птахів. Як справжня майстриня-чарівниця, Природа всяке з грибами вичворає – деякі схожі на маленькі розкронисті, гіллясті деревця. Називаються козоріжками та кострубатками. Ті й ті їстівні...» [3, с. 192].

Квіти й трави у творі можна поділити на лугові (будяки, дика морква, кмин, деревій, материнка, безсмертники, любисток), лісові (первоцвіт, анемона діброва та жовтецева, веснівка, квасениця, медунка, конвалія, підбіл, пшінка, а також типчак – багаторічна трав'яниста пасовищно-кормова рослина, що росте попід лісом, підліском), болотяні (калюжниця, ситняк, трава-різуха, лепеха, очерет).

«Барви рідних краєвидів» письменник передає через яскраві метафоричні описи, основу яких становлять номінації квітів («Яскравими вогнями калюжниці горіли свічада заплав та болітець...») [3, с. 56].

Окремі номінації рослин актуалізовані в кількох ліричних описах. До них належать, зокрема, люпин, верес та чебрець: «...рідне, знайоме навкілля, яке вигравало золотою барвою квітучого люпину під лісом, небесним сяйвом вересу в березовому придорожньому гайку» [3, с. 36]; «...непоказний, приземлений, якимсь особливим і довірливим поглядом лілових очей дивиться на світ і не піддається згасанню чебрець. А ще ж, не чекаючи вересня, в перелісах та на узліссях небесною дивовижею засвітився верес» [3, с. 223].

Чи не найбільшим відкриттям для читача стають описи рідкісних болотяних рослин. Серед них – косарики болотні, «родичі гладіолусів, що квітують по селах» («Різновисокі стебла звелись увись на сантиметрів тридцять-сорок, вгорі – лілових дзвоників рядок. Внизу їх обіймають два тонких листки. Напевно, від листків отих, на леза кіс подібних, і мають таку незвичну і ласкаву назву – косарики») [3, с. 262]; росичка круглолиста («болотяна мухоловка, занесена до Червоної книги України, круглолиста, стебельце з квіточками, внизу», в якого листки – при корені. «Ростуть вони гарненько так, розеткою, і схожі на булавинки тоненькі»; «Листочки справді заокруглені та ще й війками-віночками оздоблені») [3, с. 260].

Індивідуально увиразнена персоніфікація росички: «<...> в тих листочках із війками – не всім відома таїна мого життя і, власне, запорука існування в цих болотяних умовах. Для росту і цвітіння тут поживи мало, і я мисливцем задля виживання стала. То не роса, що хутко висихає, то зваба для комах. На них вони й сідають, як на росяні світлинки, і потрапляють у пастку. Бо ті світлинки – не що інше, як липучки. Отак полонені комашки мені поживою стають» [3, с. 261].

Вирізняється й опис меч-трави болотної («високий кущ сіро-зеленої і довголистої трави», схожий на лепеху, але «краї листків з обох боків мають зазубринки») [3, с. 262], що перифрастично автор називає неповторним духом Полісся, наприклад: «Звивиста вузівка стежини тягнеться понад моховитим, очевидно, теж, як і брідок, висохлим

болітцем, обрамленим по краях кущами розквітлого багна. Не вмерла, не зникла ще, виявляється, ця вічнозелена фітонцидна рослина, чий різкий аж до запаморочення запах є, власне, живим, неповторним духом Полісся» [3, с. 243]. Є у творі висловлювання, які становлять своєрідні сентенції чи мікрообрази описів Волинського Полісся, як-от: «А душа Полісся – його цілорічна краса і щедрість природи, озвучена золотими голосами солов'я і вивільги, напахчена квітом багна, горобини і калини, заврожаєна розсипами чорниці та гронами лохини» [3, с. 88]; «Хоча й знайоме тут геть усе, та не будніє нітрохи і не збудніє йому, Яркові, довіку. Кожне дерево і кожна зілина, дух соснової глици та запах пижма, білі кошички деревію і жарини квітучого калгану дихають, дивляться, сяють спокоєм і щемом воднораз, будять думки і слова – як признання в любові, як сповідь» [3, с. 271].

Висновки й перспективи дослідження. Дослідження вербальних можливостей лексики для змалювання опису рідної природи в романі Василя Гея дає змогу стверджувати, що письменник майстерно використав мовні скарби нашої мови для відтворення неповторних диференційних ознак волинської землі. Цьому сприяло насамперед частотне використання топонімів, гідронімів, усього спектра лексико-семантичних мікрогруп – найменувань дерев, грибів, ягід, рослин, їх образних характеристик.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
2. Волинь літературна: наші сучасники: збірник матеріалів про письменників Волині, членів Національної спілки письменників України. Луцьк: Волин. обл. друк-ня, 2010.
3. Гей В. Тенета для Полісся. Луцьк: Надстир'я, 2016. 288 с.
4. Моклиця М. Вступ до літературознавства. Луцьк, 2011. 467 с.
5. Лапій М. Психологічний пейзаж у прозі Івана Франка та «Молодої Музи». URL: www.kdpu-nt.gov.ua/sites/default/files/6_referat_lapiy_m.docx
6. Лапій М. І. Франко про реалістичне та модерне пейзажотворення українських та іншомовних письменників // Київські полоністичні студії. 2013. Т. 22. С. 289–293.
7. Лихачев Д. С. Очерки по философии художественного творчества. СПб: Русско-Балтийский информационный центр «БЛИЦ», 1999. 192 с.
8. Назарук Є. Той, хто розумів мову джерела, вітру, травини й пташини // Гей Василь. Тенета для Полісся. Луцьк: Надстир'я, 2016. С. 3–6
9. Старченко Т. Літературно-художній та журналістський тексти: особливості сприйняття студентською аудиторією. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2075>
10. Табакова Г. І. Концепт «природа» в структурі художнього світу ліричної прози // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Філологічні науки. 2014. Вип. 2. С. 45–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpufn_2014_2_8.
11. Якубовська М. З пам'яті роду, з болю і квіту життя: до 70-річчя письменника Василя Гея // Слово Просвіти. 2012. 17 лютого. С. 10.

References

1. Busel, V. T. (Ed.). (2003). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Big Reference Dictionary of Modern Ukrainian Language]. Kyiv; Irpin: VTF «Perun». [in Ukrainian].
2. Volyn literaturna: nashi suchasnyky [Literary Volyn: our contemporaries] (2010). Lutsk, Volynska oblasna drukarnia. [in Ukrainian].
3. Hei, V. (2016). *Teneta dlia Polissia* [Nets for Polissia]. Lutsk: Nadstyria. [in Ukrainian].
4. Moklytsia, M. (2011). *Vstup do literaturoznavstva* [Introduction to Literary Studies]. Lutsk. [in Ukrainian].
5. Lapii, M. *Psykhologichnyi peizazh u prozi Ivana Franka ta «Molodoi Muzy»* [Psychological scenery in the prose of Ivan Franko and "The Young Muse"]. Retrieved from www.kdpu-nt.gov.ua/sites/default/files/6._referat_lapiy_m..docx. [in Ukrainian].
6. Lapii, M. I. (2013). *Franko pro realistychne ta moderne peizazhotvorennia ukrainskykh ta inshomovnykh pysmennykiv* [Franko about realistic and modern trends in creation of landscape by Ukrainian and foreign writers]. *Kyivski polonistychni studii*, 22, 289–293. [in Ukrainian].
7. Lykhachev, D. S. (1999). *Ocherky po fylosofyy khudozhestvennogo tvorchestva* [Essays on the philosophy of creativity in art]. SPb: Russko-Baltyiskiy ynformatsyonnyi tsentr «BLYTs». [in Russian].
8. Nazaruk Ye. (2016). *Toi, khto rozumiv movu dzherela, vitru, travyny y ptashyny* [He who understood the language of the spring, the wind, the herbs and birds]. In Hei, V. *Teneta dlia Polissia*. (pp. 3–6). Lutsk: Nadstyria. [in Ukrainian].
9. Starchenko, T. *Literaturno-khudozhnii ta zhurnalistskyi teksty: osoblyvosti spryiniattia studentskoii audytorii* [Literary-artistic and journalistic texts: peculiarities of perception by the students audience]. Retrieved from <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2075>. [in Ukrainian].
10. Tabakova, H. I. (2014). *Kontsept «pryroda» v strukturi khudozhnogo svitu lirychnoi prozy* [The concept of "nature" in the artistic world structure of the lyrical prose]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Ser.: Filolohichni nauky*, 2, 45–55. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpufn_2014_2_8. [in Ukrainian].
11. Yakubovska, M. (2012, February 17). *Z pamiaty rodu, z bolii i kvitu zhyttia: do 70-richchia pysmennyka Vasylia Heia* [From the memory of the genus, from the pain and blossom of life: to the 70th anniversary of the writer Vasil Hei]. *Slovo Prosivity*, p. 10. [in Ukrainian].

Горык Нина. Вербальный образ Волинского Полесья в романе Василя Гей «Сети для Полесья». В статье исследован текст романа Василя Гей «Сети для Полесья» с точки зрения возможностей лексики при создании образа Волинского Полесья, в изображении живописных картин полесской природы. Основное внимание сосредоточено на доминантных образных номинациях и стилистических конструкциях, формирующих особенности индивидуального стиля писателя.

Ключевые слова: доминантные лексемы, лексические микрогруппы, пейзаж, образные номинации,

Horyk Nina. The Verbal Image of Volyn Polissia in the Novel "Nets for Polissia" by Vasyl Hei. The article elucidates the formation of a lexical-semantic system in the novel by Vasyl Hei, entitled "Nets for Polissya", through which a verbal image of Volyn Polissya is created. It was found out that the peculiarity of its formation is the frequent use of various lexical-semantic fields, microfields and groups that: 1) describe the uniqueness of the areas; 2) nominate the water *reservoirs*; 3) depict the *forest* as a holistic biological system. The field

analysis technique allows single out the nuclear, near-nuclear and peripheral zones of its modeling. The core of this system is presumably the nominations of the Volyn water areas (its lakes, rivers, swamps, which are mostly proper names) and forests (trees, flowers). In the text, there is not only an explicit hierarchy of typological elements of the lexical-semantic field of the concept of *nature*, but there also exists an objective interaction and dependency between them. An important element of the individual style of Vasyl Hei is a harmonious combination of the customary colloquial common names, characteristic of Volyn Polissya and occasional tokens. For example, the lexical-semantic field of *water* is verbalized through the following supporting diminutive tokens: *lake (ozertse)*, *well (krynynchka)*, *river (richechka)*, *swamp (bolitse)*, etc. It is also important to mention that the nominations of almost all fixed semantic fields and groups are formed on the basis of creating numerous figurative contexts, the most expressive among which, in our opinion, is metaphorical.

Key words: dominant lexemes, lexical microgroups, landscape description, figurative nomination.

Стаття надійшла до редколегії 06.02.2018

Грицевич Ю. Говірки Ратнівщини у світлі фольклорних текстів: фонетичний рівень // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 53–63.

Hrytsevych Y. Dialects of the Ratne Region in the Light of the Folklore Texts: Phonetic Level // Lìngvostilìstičnì studii. 2018. Iss. 8. P. 53–63.

УДК 811.161.2'373:821.161.2-6.09

ГОВІРКИ РАТНІВЩИНИ У СВІТЛІ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТІВ: ФОНЕТИЧНИЙ РІВЕНЬ

Юрій Грицевич

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті на матеріалі текстів фольклору, записаних у Ратнівському районі Волинської області, здійснено опис фонетичних особливостей місцевих говірок. Установлено, що системне вивчення структурних рівнів українського діалектного мовлення уможливають тільки фахово записані народнопоетичні тексти, які забезпечують мовознавців надійною інформацією.

Ключові слова: діалект, говірка, діалектизм, фонетика, вокалізм, позиційні варіанти сучасних голосних, наголос, консонантизм, фольклорний текст.

Вступ. Ратнівщина – цікавий для фольклорно-етнографічного та лінгвістичного дослідження ареал, особливо з погляду його пограничного розташування та збереженості реліктів української традиційно-побутової культури, зокрема народної пісенності. Унаслідок колективного творення й усної форми побутування фольклорні твори демонструють виразні локальні особливості у фонетичній системі, граматичній будові, лексичному фонді, що актуалізує потребу їхнього всебічного аналізу та системного представлення. Деякі особливості говірок Ратнівського району, відображені в місцевому фольклорі, уже були предметом нашої уваги (асимілятивно-дисимілятивні процеси) [3], (лексичний фонд) [2].

Мета пропонованої статті – шляхом висвітлення засвідчених у фольклорних текстах релевантних фонетичних рис говірок Ратнівського району Волинської області з'ясувати ступінь евристичної цінності залучених для дослідження уснопоеетичних зразків.

Досягнення поставленої мети здійснено шляхом розв'язання таких **завдань**: а) визначити корпус тих народнопісенних текстів із Ратнівщини, у мові яких засвідчено діалектні явища звукового рівня; б) проаналізувати й охарактеризувати зафіксовані західнополіські фонетичні діалектизми; в) виявити типологію взаємозв'язків уснопоеетичних текстів та місцевих говірок.

Матеріал і методи дослідження. Джерельною базою послуговували фольклорні тексти з Ратнівського району Волинської області (редактори-упорядники: Г. Л. Аркушин, В. В. Галайчук, Я. І. Гарасим, І. В. Гунчик, В. Ф. Давидюк, І. О. Денисюк, О. І. Коменда, Ю. А. Цехмістрок); залучено

також свідчення дескриптивних діалектологічних праць. Для виконання поставлених завдань використано описовий метод, сукупність прийомів якого уможливила виділення одиниць аналізу, їх членування, класифікацію та інтерпретацію.

Результати дослідження та дискусія. Записи автентичних пісенних зразків забезпечують дослідників надійною лінгвальною інформацією, на підставі якої можливе системне вивчення складного та розмаїтого репертуару одиниць народної мови.

На рівні фонетики уснопоетичні тексти з Ратнівщини засвідчують низку говіркових рис, які доцільно пов'язувати з західнополіським діалектним мовленням. У системі вокалізму це [о]- та [и]-рефлекси звука *о в новозакритому наголошеному складі (причому форми з [о] поступаються поширенішим відповідникам з [и]): *по застиллiчку* (ПД-2, с. 53), *на двир* (СДЗ, с. 155), *в свий* (ПТО, с. 235), *за плит* (СДЗ, с. 158), *ниж, з ниг* (НПВ, с. 73), *на пизную* (ПТО, с. 186), *постий* (ПТО, с. 229), *дубривная* (ПД-3, с. 215), *вин* (ПТО, с. 278), *с киньми* (ПТО, с. 248), *із зиркою* (ПТО, с. 258), *поклон* (ПТО, с. 178), *хвист* (СДЗ, с. 159), *гирку, за плит, за стил* (ПД-2, с. 154), *конь* (ПТО, с. 71), *войско* (ПТО, с. 253), пор.: «*Ходев ходоман і діти годовав, а прийшлоса вмирати – тре за плит викидати*» (СДЗ, с. 158), «*Через село Турецкоє перейшло войско дивоцкоє, всю країну об'їжджають, собі дівойку вибирають*» (ПТО, с. 73); звуки [о], [у], [и] на місці ненаголошеного *о в закритому складі: *одбилас' од роду* (СДЗ, с. 25), *доставати* (ПТО, с. 142), *одцвітає, одцвіла* (ПТО, с. 59), *чарувница* (ПТО, с. 282), *чаройкув, пудстав, пуд головочку* (ПД-3, с. 220), *дуждати* (НПВ, с. 57), *чобутками* (НПВ, с. 61), *на вуйну* (ПТО, с. 99), *пудпояти* (ПТО, с. 232), *на калиновим* (ПТО, с. 79), *на жовтим* (ПТО, с. 235), *пувкошика* (ПТО, с. 144), *овсяну* (ПТО, с. 212), *окном* (ПТО, с. 213), *зов'ю* (ПТО, с. 60), пор.: «*Ой закісночки-голубочки, ой, ідіте до Ярошика там сира пувкошика*» (ПТО, с. 144), «*На калиновим мости судосили нас гости, не пускають до дівки – просять кварту горілки*» (ПТО, с. 79), «*Ой, чи ж не час би нам, перезви, додому, бо поїли коники солому, і овсяну, і просяну, і стріхи досягають*» (ПТО, с. 212). Розвиток етимологічного *о в [и] представлено у відкритих складах, зокрема як у наголошеній позиції: *до ниченьки* (ФЗП, с. 255), так і в позиції без наголосу: *в стижечки* (ФЗП, с. 228), пор.: «*Траву на сіно положили і в копици поносили. І в копици поносили, і в стижечки зложили*» (ФЗП, с. 228), «*Нас до ниченьки тримає, нам провудничка ни дає*» (ФЗП, с. 255). Виявлено надпоправну форму з розвитком [*о] > [і]: *мніго* (ФЗП, с. 260), пор.: «*Прийшов з роботи – мніго заботи, що ж його робить? Корова рикає, свіння хрукає, а жинка п'яная спить*» (ФЗП, с. 260). Відсутність зміни етимологічного *о перед складом із наступним наголошеним а засвідчено в словах типу *колачно* (ПТО, с. 152), *богач* (ПТО, с. 152), *невістку-богатиroyку* (ПТО, с. 190), *богатий* (ФЗП, с. 254), *до богатого* (ФЗП, с. 274), *богатенький* (ПТО, с. 129), пор.: «*Одчиняй, мати, кватиroyку, везем невістку-богатиroyку*» (ПТО, с. 190), «*Ой дано нам, дано, великоє даро.*

Поверха колачно, а в середині смачно» (ПТО, с. 152), *«Мій зятю хороший, будь же ти багатенький, як кожух мохнатенький»* (ПТО, с. 129).

На місці наголошеного *е після шиплячих спостережено монофтонги [и]: *жинку* (ФЗП, с. 233), пор.: *«Мала я мужа-пияка. Ничого ни робить, тільки п'є, прийде додому, прийде додому – жинку б'є»* (ФЗП, с. 233); [о]: *щодрий* (ФЗП, с. 247), пор.: *«В чистом полю плужок оре, Святий Вечір, Щодрий Вечір!»* (ФЗП, с. 247), так само у відкритому складі: *пчолойка* (ПТО, с. 187), пор.: *«Чи рій – не рій, яра пчолойка по бору? – Їде Іванко із дружиною додому»* (ПТО, с. 187). За аналогією монофтонг [и] представлено у відкритому наголошеному: *перепилочка* (ПТО, с. 16) і ненаголошеному складах: *гребинець* (ПТО, с. 111), пор.: *«Возьми-но, матінко, гребинець розчесати косу русу під вінець»* (ПТО, с. 111). Давній ненаголошений *е в закритому складі рефлексує як [у]: *вечурнице* (ПТО, с. 175), *матюнка, матюнци* (ПТО, с. 177), *вечур* (ФЗП, с. 237); [и]: *на припичку* (ПД-2, с. 53), пор.: *«Поставим стужка з подом широким, з подом широким, з верхом високим. Святий вечур. Ой, прилетіло три голубойки. Ой, прилетіли, на стужку сіли. Святий вечур»* (ФЗП, с. 237), *«Всіх посадила позастиллічку, а сиротойку та й на припичку»* (ПД-2, с. 53), *«Ой, кувала зозулейка на дручку, декуємо матюнци за дочку. Ой, дякуємо матюнци за тую, на весну згодуйте другу. Будеш, матюнка, як вовк вити, не буде кому ложок мити»* (ПТО, с. 177).

Континуант [и] простежено на місці давнього *ѣ в ненаголошеній позиції: *мисити* (ПТО, с. 38), *пуд снижском* (ПТО, с. 45), *мишок* (ПД-3, с. 144), *винок* (ПТО, с. 46), *виночки* (ПТО, с. 50), *дивовали* (ПТО, с. 90), *посвितили* (ПТО, с. 116), *трисочок* (СДЗ, с. 34), *смятимуться* (ФЗП, с. 254), *диўч'ета* (СДЗ, с. 31), пор.: *«Ой таточкові сім подушок, а свекорови шишок мишок»* (ПД-3, с. 144), *«Такий-с'акий мужичок, а повна хата трисочок»* (СДЗ, с. 34), так само в ненаголошеній флексії родового та давального-місцевого відмінків однини іменників І та II відмін: *зозули* (ПД-3, с. 138), *без вечери* (ПТО, с. 212), *в коробци* (ПТО, с. 217), *земніци* (ФЗП, с. 286), *невістучци, у свекрухи* (ПД-3, с. 203), *на вгороди* (ПД-2, с. 122), пор.: *«Зацвила гречка білим цвітом, не чули хлопци зозули літом»* (ПД-3, с. 240); значно рідше – у наголошеній позиції, зокрема після вібранта й губних: *ни нагрився* (ПД-3, с. 240), *завишала* (ПТО, с. 103), *винче* (ПТО, с. 46), пор.: *«Щоб ни нагрився под боком, щоб накривали кожухом»* (ПД-3, с. 240).

Оригінальну рису північноукраїнського вокалізму – перехід *ѣ > е в ненаголошеному складі – відображено в словоформі з місцем (ПТО, с. 178), пор.: *«Ой ти, зоройко вечірняя, як ти з місцем розийдешся?»* (ПТО, с. 178), а також у постфіксах дієслів на зразок *наревсе, напивсе* (ПД-3, с. 192), *пужнетьсе* (ПД-3, с. 324), *вбирисе, обуйсе* (ПД-3, с. 325), пор.: *«Ратай в поли наревсе, гультяй в корчмі напивсе»* (ПД-3, с. 192), *«Ой ти, матюнка, вбирисе, в чиривичийки обуйсе»* (ПД-3, с. 325). Із-поміж специфічних рефлексів *р представлено історично закономірний монофтонг [у]: *глибоку* (ФЗП, с. 260), *дубривная, в дубровойци* (ПД-3, с. 215), пор.: *«Копав глибоку*

криниченьку, а в ній – студьонная вода» (ФЗП, с. 260), «Ой ти, зозулько дубривная, ни куй раненько в дубровойци» (ПД-3, с. 215).

У багатьох словах засвідчено підвищення діалектоносіями артикуляції наголошеного [а] після м'яких консонантів до [е] або [і]: *Йевка, в йемку, ж'еба, чв'екнула* (СДЗ, с. 71), *боється* (ПД-3, с. 192), *взев* (ФЗП, с. 257), *мич'ела, мовч'ела* (СДЗ, с. 62), *пуд гадєчу* (ПД-3, с. 220), *з редном* (ПТО, с. 194), *є приїхав, є не дбаю, є маю* (ПД-3, с. 201), *перезвенський* (ПТО, с. 210), *жєла* (НПВ, с. 62), *стоєло* (ПТО, с. 199), *чєс* (ПТО, с. 161), *є приступаю* (Г-1, с. 298), *у н'єтницу, нєкая, єк* (ФЗП, с. 285), *дивчєтка* (ПВП, с. 23), *лєкє* (Г-1, с. 311), *є ни бєла* (ПД-3, с. 206), *йїєчко* (ФЗП, с. 249), *дєв'їть* (ПТО, с. 55), *йїцє* (ПД-2, с. 53), *йє р'їс* (СДЗ, с. 34), пор.: «В комори за бочечками стоєло ложе з подушечками, там сиділа Красная Пані» (ПТО, с. 199), «У н'єтницу пісню піла, а в суботу рано їла, у неділю довго спала, служби Бож'єї ни слухала» (ФЗП, с. 285), «А щоб милий – добрий а взєв бати'г довгий, Та й став милу бити – ни йди в корчму пити» (ФЗП, с. 257), «Ни є до (ім'я) приступаю, сам Господь Бог, Ісус Христос і сен Божий» (Г-1, с. 298), «Є до тебе не приїхав з люцької намовки, на люцьку намовку є собі не дбаю, в своїй головойци є свій розум маю» (ПД-3, с. 201), «Ой пудкинь йїєчко – то й розоб'єця, то й розоб'єця, а пудкинь золото – то й покотиця, то й покотиця» (ФЗП, с. 249), пор. складанки-характеристики говірок: «Йшла Йевка, вступ'їла в йемку – й пид ногам'ї ж'еба чв'екнула» (СДЗ, с. 71), «Йє пушла по йегоди і упала у йемку, а там була йєшчурка – йє зл'єкалас'а» (СДЗ, с. 70).

Простежено виразні приклади обниження наголошеного [и] до [е]: *вєлит'ів* (СДЗ, с. 155), *жинеєвс'а* (СДЗ, с. 33), *сєвого* (ПВП, с. 152), *воле, любє* (ПВП, с. 24), *вєйшла* (ПД-3, с. 43), *жєтєчко* (ПВП, с. 71), *у скрепку* (ПВП, с. 50), *свени, пудрєлися, мєши, поносєли, мєскою, колєскою, дитєною* (ПД-2, с. 122), *рукавєцє* (СДЗ, с. 13), *заголєсєла, пустєла* (ПД-2, с. 123), *в чєстєму* (ПД-3, с. 267), так само в модифікатах давніх сполук *гы, *кы, *хы, які розвинулися в [г'є], [к'є], [х'є]: *пудкєнєш* (ПД-2, с. 53), *згєньтє* (Г-2, с. 165), *на сухєї* (Г-2, с. 163), пор.: «Сєнку, нивістка добранька, до роботойки крутайка» (ПВП, с. 26), «Свени пуд хату пудрєлися, мєши гроши поносєли, молодці дівку одмовили» (ПД-2, с. 122), «Вроки, вроки, йдїтє на сороки, на бєстриї ріки, на сухєї лєзи» (Г-2, с. 163).

Натомість ненаголошений [е] внаслідок підвищення артикуляції заступається звуком [и]: *пасітєся, висна-висняночка, Титяночка* (ПД-2, с. 37), *п'ївин'* (СДЗ, с. 13), *вставайтєся* (ПД-3, с. 158), *Оликс'їу* (СДЗ, с. 15), *мати-свикрушка* (ПД-2, с. 154), *на пиньок* (ПВП, с. 24), *будим, покиним* (ПД-3, с. 275), *бирітєся* (ПД-3, с. 151), пор.: «Ой висна-висняночка, погнала вівци Титяночка» (ПД-2, с. 37), «Пугнала Наталка хлипаючи, на пиньок ноги збиваючи» (ПВП, с. 24). Ненаголошене [е] після [й] може більшою мірою підвищувати артикуляцію, що зумовлює появу звука [і]: *розоб'їця* (ПД-2, с. 53), *ни знаїм* (ПД-2, с. 147), пор.: «Золотцє пудкєнєш – покотиця, а йїцє – розоб'їця» (ПД-2, с. 53).

У ряді діалектизмів [e] реалізується у звукові з більш обниженою і розширеною артикуляцією – [a] (у народнопоетичному фактажі з с. Велимче засвідчено безальтернативний перехід наголошеного [e] в [a]; у текстах з інших населених пунктів Ратнівського району аналізовану тенденцію виявлено як у наголошеній позиції, так і в позиції без наголосу, з перевагою останньої): *рабайкая, добрайкая, крутайкая, в мина, ранайко* (ПВП, с. 25), *воронаньким, пуд зилинайким* (ПВП, с. 52), *молодайка* (ПВП, с. 24), *всайкі* (ПВП, с. 49), *вдань* (ПВП, с. 82), *пирид миланьким, добранька* (ПВП, с. 26), *ваприк* (СДЗ, с. 71), *сонца, хутайко, дась, ни ймаш, мані* (ПД-3, с. 236), *мадочку* (НПВ, с. 63), *не розвадеш рогулайку* (НПВ, с. 65), *пшаницю* (ФЗП, с. 248), *на Грицайка, таба* (НПВ, с. 67), *за ручайку, рибачайки* (НПВ, с. 68), *травичайку, по личайку* (НПВ, с. 70), *тамна* (НПВ, с. 71), *черевичайки, Марусайка* (НПВ, с. 73), *пшаничную* (ФЗП, с. 285), пор.: «*Ой ти, зазулька рабайкая, в мина свикрушка добрайкая*» (ПВП, с. 25), «*По тому саду дівка ходила, дівка ходила, пшаницю жала, пшаницю жала, в три ради клала, в три ради клала, ще й раховала*» (ФЗП, с. 248), «*Куплю шпилечки – пришпелитися, на свого Грицайка подивитися*» (НПВ, с. 67), «*Ой сонца, сонца, сонейко, чом не зиходиш хутайко? Дась те було при наймі, шо ти ни ймаш віройке мані*» (ПД-3, с. 236), пор. складанки-характеристики: «*Вáприк гáпаў, гáпаў, зáсуўку адгáпаў, двáри поламаў*» (СДЗ, с. 72), «*Дóбри дан'! Корóва ма́кайе, а ва́чк'е ба́кайе*» (СДЗ, с. 72).

До рис вокалізму, що відтворені в уснопоетичних текстах і вирізняють говірку на тлі інших, зараховуємо типовий для мовлення жителів с. Велимче розвиток [o] → [a] в ненаголошеній позиції: *вана, по гарі, па долені, маїй, павій, пагадаю, здоров* (ВСХ, с. 56), *вада́* (СДЗ, с. 59), *сасна галасна* (СДЗ, с. 165), *с'ім дочак* (СДЗ, с. 30), пор.: «*Павій, вітерку, куди я пагадаю, й а зним журбойку, що на сердийку маю*» (ВСХ, с. 56), «*Йек бўде збир, то патиче вадá з гир*» (СДЗ, с. 59), «*Сасна галасна спустила гил' на всейкий двир*» (СДЗ, с. 165), «*Де с'ім дочак, там хáте ни метене*» (СДЗ, с. 30), пор. також фольклорний текст із с. Доманово: «*В бору, в бору сосанка тонка, вісока, залана. Чи тем вісока, шо в бору? Чи тем залана, шо в гаю?*» (ПД-3, с. 148). Окреслюючи основні риси волинськополіської системи вокалізму, Г. Л. Аркушин зауважує: «Очевидно, із “біженства” жителі сіл Велимче та Датинь Ратн і “привезли” після 1921 р. акання, тобто вимову ненаголошеного [o] як [o^a], [a^o] та [a]: *вада́, во^aна́ // вана́, дарóга, па^oшла́, адна́, ро^aска́зувала, старана́, рóбима, хóдима, гавóрима, плáчма* та ін., тобто на все Волинське Полісся засвідчені лише дві такі говірки» [1, с. 55–56].

Натомість у говірці с. Річиця Ратнівського району Волинської області С. М. Толстая зафіксувала перехід *a > o*: *мóты* ‘мать’, *жóба* ‘лягушка’, *хóта* ‘хата’, *бóба* ‘баба’, *кóзка* ‘сказка’, *лóпа* ‘лапа’, *кóжуть*, *знóють*, *бóчылы*, *свóтять* та ін. [4, с. 113], пор. складанку-характеристику, записану в цьому населеному пункті Г. Л. Аркушиним: *йе не Вóс'а, йе Гóн'а* (я не Вася, я Ганя) (СДЗ, с. 73).

Опрацьовані тексти зрідка засвідчують тенденцію до посилення огубленої вимови й підвищення артикуляції ненаголошеного [o] з подальшим розвитком в [y]: *думанивце-драпач'ї, вуне, думанивци-дран'їке, ну хате* (СДЗ, с. 141), пор.: *«Думанивце-драпач'ї йїле кашу на пач'ї, а ме кажам – б'є, вуне кажут' – ш'є»* (СДЗ, с. 141), *«Думанивци-дран'їке ізгубеле штан'їке, б'їгають' по хате – нима да схаватис'»* (СДЗ, с. 141).

Специфічно говірковий (але історично закономірний) наслідок занепаду редукованого заднього ряду після [p], [л] маніфестують виокремлені з фольклорних текстів приклади *ябличко* (ПД-2, с. 154), *криві* (Г-1, с. 298), пор.: *«Ябличко зроджу нивиличкоє, рано-нерано, нивиличкоє, нивиличкоє, краснобокоє»* (ПД-2, с. 154), *«Шоб те більш ни ходела, білих костей ни ломела, чирвоні криві ни трудела, серце ни сушела. Іде до братика пупа»* (Г-1, с. 298).

До характерних маркерів консонантизму говірок Ратнівщини зараховуємо: ствердіння історично м'яких губних перед рефlekсами ненаголошеного етимологічного *ɣ: *святять* (ФЗП, с. 266), *сватоє, свате* (ФЗП, с. 268), пор.: *«На першій пристолі – Рожество Христове, на другій пристолі – сватоє Василе, на третій пристолі – свате Водохрища, а на цьому слову бувайте здорові!»* (ФЗП, с. 268); спрощення трикомпонентної консонантної сполуки шляхом скорочення губного у випадку, коли перед губним стоїть інший приголосний, що належить до префікса: *з'язала, з'язати* (ФЗП, с. 271), пор.: *«Як же ж тебе, доню, замуж оддавати, гей! замуж оддавати, ох ек ти не вмієш ниточку з'язати, гей! ниточку з'язати?»* (ФЗП, с. 271); непослідовне збереження м'якої вимови передньоязикових та губних перед [i] < *i, *y: *наси́палі, ді́тятко* (ФЗП, с. 269), *люді* (ФЗП, с. 274), *коло в'іна́* (СДЗ, с. 157), *умівати* (ПД-3, с. 191), *кором'ісло* (СДЗ, с. 160), *батейко-віноград* (ФЗП, с. 278), *вішивайте* (ФЗП, с. 287), *пітати* (ФЗП, с. 286), пор.: *«Росла-переросла, поставіла кросна, гей! поставіла кросна»* (ФЗП, с. 269), *«Й а в тому житечку садочок, там вила дивойка віночок. Віла-віла, то й заснула, приїхав молодчик – ни чула»* (ФЗП, с. 269), *«Ой кидай, Петрусю, горох молотити, ходи до покоїв віна з медом пити»* (ФЗП, с. 283); наслідки вторинного пом'якшення консонантів у групах *ɣy, *ɣy, *ɣy: *обкіп'єла* (ФЗП, с. 279), *не пудкідали* (ФЗП, с. 291), *погібати* (Г-2, с. 165), *з могілок* (ФЗП, с. 266), *хілитися* (ФЗП, с. 290), пор.: *«Там вам, вроке, погібати, де куречого голосу ни чувати»* (Г-2, с. 165); збереження м'якої вимови шиплячих у деяких позиціях: *чьорна, шьо, в куцях, почєрніла* (ВСХ, с. 62), *чього* (ВСХ, с. 63), пор.: *«Чьорна хмара виступає, син матера виганяє»* (ВСХ, с. 62), *«Бодай, синку, ни рожжився, шьо в куцях ти ни добився»* (ВСХ, с. 62); депалаталізація шиплячих у кінці основ іменників: *чаши* (ПТО, с. 185), *ножи* (ФЗП, с. 264), *свічи* (ПТО, с. 116), *воши, гроши* (ФЗП, с. 272), пор.: *«На подвір'ячку дунай рине, там Гальочка чаши мила»* (ПТО, с. 185), *«Ано пойду за старейкого, за комісара молодейкого: бо в старого в бороді воши, в молодого в кармані гроши»* (ФЗП, с. 272); ствердіння свистячого [ц'] та вібранта [p']: *бурака* (ФЗП, с. 260), *крачє* (СДЗ, с. 60), *вираджай* (НПВ,

с. 61), з *плотицями* (ФЗП, с. 274), в *радочок* (ПД-3, с. 330), пор.: «Дай їй *холодної водици та ще й сирого бурака, щоб вона знала, як то робити с тебе дурака!*» (ФЗП, с. 260), так само у складі суфікса -ц'к- у структурі прикметників *шляхецького* (ФЗП, с. 253), *йотецького*, *Турецького* (ФЗП, с. 274), пор.: «Ой бо є роду ни такого, щоб є любила аби кого. Ой бо є роду *шляхецького – люблю є сина йотецького*» (ФЗП, с. 274); в одиничних словоформах помічено заступлення [ф] > [т], [хв]: *Тодосько* (ПВП, с. 70), *хвартушок* (ФЗП, с. 279), пор.: «А наш *Тодосько господар та й упору жетичко та й пожав*» (ПВП, с. 70).

Структура чималої кількості словоформ свідчить про різнотипні скорочення. Явище афери́зи – усічення початкового голосного – представлено в лексемах на *'бід, б'летали* (ФЗП, с. 250), *'дкривате* (ПД-2, с. 37), *'ддала* (ПД-2, с. 71), пор.: «Чи я в тебе, моя мамо, всю *вдежу сходила, що ти мене 'ддала, що я не любила*» (ПД-2, с. 71), «*Десь б'летали гори й бори, нигде ни знашли щастя й долі*» (ФЗП, с. 250); про опускання початкового звукосполучення можна говорити у випадку *Русалімська* (Г-2, с. 164), пор.: «*Матюнка Божая, Київська, Почаївська, Житомирська, Русалімська. Дайте помуч од врокув і помислув*» (Г-2, с. 164). Вияв часткової афери́зи [о] > [в] вбачаємо у випадках *вдежу* (ПД-2, с. 71), *ввечки* (ПД-1, с. 37), пор.: «*Пасітися, сиві ввечки, хай я допраду кужилечки*» (ПД-1, с. 37). Процес синкопи зумовив оформлення структур *біш набралася* (ФЗП, с. 273), *на стопчик* (СДЗ, с. 159), *тіко* (ПТО, с. 172), пор.: «*Дурна дивойка замуж пушла, а розумная й осталася – ще біш розуму набралася*» (ФЗП, с. 273). У випадку форми *до Ковля* (ПТО, с. 172), очевидно, варто говорити про результат занепаду редукованого в слабкій позиції, пор.: «*Поїдь, поїдь, братечку до Ковля, купи мені, молодій, солов'я*» (ПТО, с. 172). У результаті апокопи постали словоформи *тре виливати* (ПД-2, с. 154), *тре за плит викидати* (СДЗ, с. 158), *чорти бра твою ма* (ПД-2, с. 201), пор.: «*Ой гурку юшку тре на двир виливати, з чужою матір'ю треба вік коротати*» (ПД-2, с. 154), «*Ти, синичко, чорти бра твою ма, чириз тебе колосочкув нема*» (ПД-2, с. 201).

Невеликою кількістю прикладів представлено розвиток неетимологічних вокалів [а]: *старуси* (НПВ, с. 67); [и]: *стирися* (ПД-3, с. 344), пор.: «*Натопи, матюно, світлоцю, старуси з косою росицю*» (НПВ, с. 67), «*Раненько на ниву вибіжу, раннії роси стирися*» (ПД-3, с. 344), а також консонанта [й]: пор.: «*Хвартушок білейкий йод сльозок мокреїкий, сорочина біла кров'ю й обкіп'єла*» (ФЗП, с. 279), «*У неділю довго спала, служби Бож'єї ни слухала*» (ФЗП, с. 285). Функцію протези виконують приголосні [в]: «*Вой говорила нам нивка, що буде йувечур горілка*» (ФЗП, с. 277), «*Ой піду я в тоє чистое поле, там мий братик на пшаничейку воре*» (ПД-3, с. 198), «*Ой а хто пускає ранейко, дай йому, Божейку, легейко, вой а хто пускає на ночі, щоб він не нагрівся й на печі*» (ФЗП, с. 276), «*Воріте, синки, горки, долини. Святий вечур. То посіємо яру пшеницю*» (ФЗП, с. 237), «*Вой в полю, полю сидеть вовк за горою*» (ПД-3, с. 43); [г]: «*Не так на гочи, як на русую косу, за тими ворогами віночка не доносю*» (ПД-3, с. 200); [й]: «*На нашій юлойци дивочок*

радочок» (ПД-2, с. 122). У дієслівних префіксах часто з'являється приставний [i]: *ізмивати* (ПТО, с. 110), *ізгубили* (ПТО, с. 142), *ізловіте* (ПТО, с. 146), *іспік* (ПТО, с. 152), *ізголодніли* (ПТО, с. 161), *ізвели* (ПТО, с. 171), *іспочину* (ФЗП, с. 287), *із'їв* (ПД-3, с. 208), пор.: «*Ой шоб той кужель огнем згорів, шоб тоє дитьо вовчок із'їв*» (ПД-3, с. 208), «*Наш староста – богач, іспік великий калач*» (ПТО, с. 152). Відсутність протетичного відображають форми *острий* (НПВ, с. 73), *огнем* (ПД-3, с. 208), *при оріси* (ПД-3, с. 161), пор.: «*Подай, подай, а штандарику, острый ниж, то я вийму й а стерниойку з білих ниг*» (НПВ, с. 73).

Висновки та перспективи дослідження. Використання місцевих уснопоетичних текстів як джерела лінгвальної інформації про говірки Ратнівщини дає можливість висновкувати, що фольклорні твори можуть бути вагомим доповненням чи підтвердженням діалектологічних спостережень, здійснених на основі інших матеріалів, але лише за умови достовірної фіксації текстів упорядником.

Найповніше фонетичний рівень говірок Ратнівщини відтворено у фольклорних збірниках Г. Л. Аркушина. Інформаційний діапазон залучених для дослідження текстів, зібраних та впорядкованих В. В. Галайчуком, І. В. Гунчиком, О. І. Комендою, Ю. А. Цехміструком, та студентських записів, редакторами яких були професори І. О. Денисюк та В. Ф. Давидюк, відзначається неоднорідністю, різним ступенем точності та повноти відтворення фонетичних діалектних рис, нерідко – «олітературненням».

Отже, опора на фольклорні тексти, основною умовою фіксації та пізнішого опублікування яких стало точне передання мовних особливостей народних творів із мінімальним або й зовсім відсутнім редакторським втручанням, відкриває широкі перспективи вивчення формальної структури говірок українського діалектного континууму.

Подальше вивчення цієї проблеми вбачаємо в здійсненні аналізу диференційних ознак морфологічного рівня говірок Ратнівщини на матеріалі місцевих уснопоетичних текстів.

Список використаних джерел та їх умовних скорочень

ВСХ – Аркушин Г. Л. «Всього на світі хватає» (фольклор, звичаї та обряди Західного Полісся у діалектологічних записах). Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 212 с.

Г-1 – Гунчик І. Із okazіонально-обрядового фольклору Західного Полісся. Лікувально-профілактична сфера // Вісник Львівського університету. Серія: Філологічна. Львів, 2003. Вип. 31. С. 292–312.

Г-2 – Гунчик І. Тео- і агіонімічні персонажі у структурі західнополіських okazіонально-обрядових текстів від вроків // Treści i mechanizmy przenikania kultur na pograniczu polsko-ukraińskim. Ryki: Wyższa Szkoła Umiejętności i Zarządzania; Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Ryki, 2003. T. 2. S. 147–165.

НПВ – Цехміструк Ю. Народні пісні Волині: Фонографічні записи 1936 – 1937 років / Джерельні матеріали та видання Богдана Столярчука; заг. ред. Богдана Луканюка. Львів; Рівне, 2006. 480 с.

ПВП – Пісні Волині й Полісся / Упоряд. О. І. Коменда. Луцьк, 2015. 214 с.

ПД-1 – Поліська дома. Фольклорно-діалектологічний збірник / Упоряд. В. Давидюка і Г. Аркушина. Луцьк: РВВ Волин. обл. упр. по пресі, 1991. Вип. 1. 192 с.

ПД-2 – Поліська дома: Вип. 2: Весна / Полісько-Волинський народознавчий центр; Зібрав, упорядкував та прокоментував Віктор Давидюк. Нотація Ірини Федун. Рівне: Волинські обереги, 2003. 176 с.

ПД-3 – Поліська дома: Вип. 3: Літо / Інститут культурної антропології; Зібрав, упорядкував та прокоментував Віктор Давидюк. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2008. 404 с.

ПТО – Денисюк І. О. Пісні з-над берегів Турського озера. Луцьк: Надстир'я, 2004. 256 с.

СДЗ – Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін; Луцьк: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2003. 177 с.

ФЗП – Галайчук В. Фольклорні записи з Полісся / Володимир Галайчук, Ярослав Гарасим, Іван Денисюк // Вісник Львівського університету. Серія: Філологічна. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2003. Вип. 31. С. 247–291.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2012. 256 с.

2. Грицевич Ю. В. Лексика волинськополіських говірок у збірнику фольклорних записів Івана Денисюка «Пісні з-над берегів Турського озера» // *Vivat academia*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. Вип. 3. (у друці).

3. Грицевич Ю. В. Комбінаторні звукові зміни у волинськополіських говірках (на матеріалі фольклорних записів із Ратнівщини) // Матеріали Х Міжнародної науково-практичної конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (17–18 травня 2016 р.): у 3 т. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2016. Т. 3. С. 269–271.

4. Толстая С. К типологии вокалических систем полесских говоров // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: тези доповідей і повідомлення XV Республіканської діалектологічної наради. Житомир, 1983. С. 113–114.

5. Шульгач В. П. Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник. Київ: Кий, 2001. 189 с.

References

1. Arkushyn, H. L. (2012). *Zakhidnopoliska dialektolohiya* [Western-Polissian dialectology]. Lutsk: Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. [in Ukrainian].

2. Hrytsevych, Yu. V. (2018). *Leksyka volynskopoliskyykh hovirok u zbirnyku folklornykh zapysiv Ivana Denysiuka «Pisni z-nad berehiv Turskoho ozera»* [Vocabulary of Volynian-Polissian Patois in the collection of folklore records Ivan Denysiuk's «Songs from the Shores of Lake Turske»]. *Vivat academia*, 3. [in Ukrainian].

3. Hrytsevych, Yu. V. (2016). *Kombinatorni zvukovi zminy u volynskopoliskyykh hovirkakh (na materiali folklornykh zapysiv iz Ratnivshchyny)* [Combinatorial sound changes in the Volyn-Polissian dialects (on the material of the folklore records from Ratnivskiy district)]. In *Materialy X Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv i aspirantiv «Moloda nauka Volyni: priorytety ta perspektyvy doslidzhen» (17–18 travnia 2016 r.) – Proceedings of the X International scientific-practical conference of students and postgraduate students “The Young Volyn Science: priorities and prospects of investigation”*. (May 17–18, 2016). (Vol. 3, pp. 269–271). Lutsk: Skhidnoievropeiskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. [in Ukrainian].

4. Tolstaja, S. (1983). *K tipologii vokalicheskikh sistem polesskikh govorov* [To the typology of vowel systems of Polissia dialects]. In *Struktura i rozvytok ukraïnskyykh hovoriv na*

suchasnomu etapi : tezy dopovidei i povidomlennia XV Respublikanskoi dialektologichnoi narady
Structure and development of Ukrainian dialects at the present stage: abstracts of reports and
messages of XV Republican dialectological meeting. Zhytomyr, 113–114. [in Ukrainian].

5. Shulhach, V. P. (2001). *Oikonimija Volyni: Etymologichnyi slovnyk-dovidnyk*
[Oykonymy of Volyn region: Etymology dictionary]. Kyiv: Kyj. [in Ukrainian].

Грицевич Юрий. Говоры Ратновщины в свете фольклорных текстов: фонетический уровень. Все чаще диалектологи избирают предметом научного интереса текст как самодостаточный источник информации о сложном и разнообразном арсенале единиц народного языка, все элементы которого тесно связаны между собой. В статье на материале текстов фольклора, записанных в Ратновском районе Волынской области, осуществлено описание фонетических особенностей местных говоров. Подробно проанализирована специфика рефлексации древних и позиционные варианты современных гласных, особенности депалатализации согласных, различия в частотности употребления отдельных согласных, а также последствия позиционных и нерегулярных звуковых изменений.

Системное изучение структурных уровней украинской диалектной речи возможно исключительно на основе профессионально записанных народнопоэтических текстов, обеспечивающих языковедов надежной информацией. На этом основании выделены два типа фольклорных сборников: в первых составители филологически точно воспроизвели особенности народной речи, а во вторых тексты в процессе подготовки к изданию получили редакторские правки, поэтому они отличаются неполнотой и непоследовательностью представления материала.

Достижение соответствия записей устного народного творчества требованиям источниковедческого качества – надежной и широкой информативности – решает вопрос о целесообразности их привлечения для разноплановых языковедческих исследований, а также нивелирует остроту до сих пор не решенного в славистике теоретического вопроса о типологии взаимосвязей устнопоэтических текстов и местных говоров. Системное применение к устнопоэтическим текстам теоретического инструментария, используемого в современных диалектологических исследованиях, будет способствовать проверке эвристического потенциала фольклорного текста как специфического источника лингвальной информации.

Ключевые слова: говор, фонетика, вокализм, позиционные изменения современных гласных, ударение, консонантизм, фольклорный текст, Ратновский район.

Hrytsevych Yurii. Dialects of the Ratne Region in the Light of the Folklore Texts: Phonetic Level. More and more often dialectologists highlight the issues of text as the subject of their scientific studies, regarding it as a self-sufficient source of information that contains a complex and diverse arsenal of folk language units, all the elements of which are closely interconnected. Description of the phonetic specificities of local dialects in this research is based on the case study of the folklore texts recorded in the Ratno district of the Volyn region. The article deals with the detailed analysis of the reflection of ancient and positional variants of modern vowels, the peculiarities of the depalatalization of the consonants, differences in the frequency of some consonants usage and the consequences of the positional and irregular sound alterations.

It has been revealed that only professionally recorded folk poetic texts provide linguists with reliable information and enable them to conduct a systemic study of the structural levels of the Ukrainian dialectal speech. This approach allows to single out two types of the folklore collections: the compilers of the first type philologically accurately reproduced the peculiarities of the folk speech, while the collection of the second type involves the texts which have undergone editorial amendments in the course of preparing

them for publication and, therefore, lack the completeness and consistency of the material presentation.

The article argues that achieving the compliance of oral folk art records with the requirements of a source, which ought to be quality-reliable and informative, can help to solve the problem of expediency of their involvement into the diverse dialectological research. It also alleviates the elaboration of the theoretical framework that still has not been authenticated in the field of Slavicity regarding the typology of the ethnopoetic texts and local dialects interconnections. Systemic application of the theoretical tools to oral poetic texts used in modern dialectological studies will contribute to verifying the heuristic potential of the folklore text as a specific source of linguistic information.

Key words: dialect, patois, dialecticism, phonetics, vocalism, positional variations of modern vowels, stress, consonantism, folklore text, Ratnivskyi district.

Стаття надійшла до редколегії 12.02.2018

Деркач Л. Діалектні та розмовні одиниці в мові газети «Волинь»: стилістичний та лексико-граматичний аспекти // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 64–76.

Derkach L. Dialectal and Spoken Language Units in the Newspaper «Volyn»: Stylistic, Lexical and Grammatical Aspects // Lingvostilistični studii. 2018. Iss. 8. P. 64–76.

УДК 811.161.2'373:821.161.2-6.09

ДІАЛЕКТНІ ТА РОЗМОВНІ ОДИНИЦІ В МОВІ ГАЗЕТИ «ВОЛИНЬ»: СТИЛІСТИЧНИЙ ТА ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Лариса Деркач

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті досліджено вживання говіркових елементів у мові регіонального періодичного видання «Волинь» як засобу емоційно-оцінного ставлення авторів публікацій до певних понять. Проаналізовано використання механізму зіставлення, обігрування різних лексичних одиниць національної мови з метою досягнення художньо-естетичного ефекту в публіцистиці. Доведено, що використання територіально здиференційованих елементів зумовлене їхньою експресивно-виражальною функцією у мові засобів масової інформації, створює ефект безпосередності, неофіційності, комунікативної взаємодії з читачем його ж мовою. Говіркові лексичні одиниці в публіцистиці – вияв актуалізації усності в газетному дискурсі, орієнтації ЗМІ на повсякденну мовну практику, що дозволяє наблизити зміст текстів до читачького сприйняття.

Ключові слова: мовна норма, публіцистичний стиль, діалектизм, стилістична функція, емоційна оцінка, експресивна характеристика,

Вступ. Протягом усього періоду розвитку української літературної мови простежено її тісну взаємодію з народними говорами на різних структурних рівнях. У період становлення стильової системи та норм уживані в художніх і публіцистичних творах мовні одиниці, які зараз кваліфікують як діалектизми, часто мали статус нормативних у конкретних регіональних варіантах літературної мови (наприклад, галицькому, наддніпрянському, буковинському та ін.) [9, с. 146].

Із ХХ ст. функціонування діалектизмів у текстах можна вивчати у зв'язку зі стильовими нормами літературної мови, зокрема як стилізацію, спрямовану на взаємодію з читачем, наближення до його світосприймання. С. Єрмоленко зазначає, що «художньо-стильова норма мотивує використання діалектизмів як художнього засобу, який урізноманітнює мову персонажів, виявляє локальний колорит художньої оповіді, індивідуалізує стиль письменника й стилізує комунікативні жанри» [10, с. 200].

Початок ХХІ ст. вирізняє активне вживання територіально здиференційованих елементів не тільки в художніх творах (зокрема Ю. Винничука, М. Дочинця, В. Лиса, М. Матіос та ін.), а й у мові регіональної періодики та радіо. Це уможливило поживавлення наукових студій із

вивчення функційних та стилістичних особливостей уживання говіркових одиниць у мові сучасних ЗМІ та художньої літератури (С. Бирик [3, 4], І. Грицай [7], Ю. Грицевич [8], Г. Сікора [14], Л. Спанатій [15], А. Яворський [17] та ін.).

Засоби масової інформації як сфера мовленнєвої діяльності характеризує певний стиль викладу матеріалу, що має за мету інформувати й зацікавити адресата. Публіцистичний стиль позначений «популярним, чітким викладом, орієнтованим на швидке сприймання повідомлень, на стислість і зрозумілість інформації» [11, с. 539], містить мовні засоби, призначені для експресивного впливу на читача, слухача.

Стиль публіцистики як вияв суспільної комунікації поєднує дві тенденції (до інформативності та до експресивності). Об'єкт публіцистичного викладу – реальні події та явища суспільного життя й побуту, про які для сприйняття широким загалом не можна говорити безпристрасно, адже в журналістському творі «потрібно не тільки подати інформацію, а й витлумачити її з певних позицій, переконати читача у правильності цих позицій <...> Образність у публіцистиці призначена <...> для стилетвірного протиставлення стандарту» [13, с. 13].

Меті зацікавлення та переконання читачів, слухачів відповідають і такі риси мови засобів масової інформації: 1) зв'язок із соціальним сьогоденням; 2) орієнтація на повсякденну мовну практику; 3) універсальність лексико-тематичного діапазону як здатність відобразити будь-яку тему; 4) інноваційність мови журналістського тексту; 5) вираження в стилістиці ЗМІ авторської позиції; 6) діалогічність як визначальна риса сучасного публіцистичного тексту, орієнтація на вплив, переконання; 7) актуалізація елементів усності в газетно-журнальному дискурсі як засіб додаткових аргументів правдивості подій, учасників.

Якщо мета інформаційних журналістських жанрів – фактологічне інформування, то публіцистика передбачає антропоцентричний аспект відображення суспільних явищ, поєднання раціонального й емоційного, літературно унормованого та просторічного. Для досягнення публіцистичності, тобто «посилення емоційно-експресивного впливу мови, використовують книжні та розмовні елементи» [11, с. 540].

Крім того, мета публіцистики як наступниці ораторського мистецтва – переконувати аудиторію з урахуванням її читацьких (слухацьких) інтересів, вікових, соціальних, регіональних та інших особливостей. Неабияке значення для привернення уваги адресанта, а отже, досягнення мети впливу на читацьку аудиторію має орієнтація автора на її мовну практику. У зв'язку з цим варто згадати думку І. Михайлина щодо гносеологічного змісту журналістської інформації: «Найближчий мовний рівень для журналістики – рівень побуту, повсякденності <...> Яких би складних предметів і явищ журналістика не торкалася, вона повинна спростити своє повідомлення про них до рівня повсякденної свідомості

більшості громадян <...> Щоб бути зрозумілою, мова журналістики мусить бути повсякденною» [12, с. 37].

Отже, аудиторію приваблює доступна мова журналістських матеріалів. Один із виявів наближення мови ЗМІ до повсякденної мовної практики читацької (слухацької) аудиторії – уживання територіально здиференційованих і розмовних елементів у радіомовленні (яскравий приклад – «FM Галичина») та мові регіональних друкованих періодичних видань.

Таку ситуацію можна пояснити одночасним функціонуванням елітарної (повнофункційної) мови загальнонаціональних ЗМІ (наприклад, «День», «Дзеркало тижня» та ін.) і «середньолітературної» мови сучасної журналістики [4, с. 30] (регіональна періодика, наприклад, волинські газети «Вісник», «Волинь», «Сім'я і дім» та ін.), що відображає поєднання норм літературно-розмовної мови та діалектної.

З'ясування специфіки представлення говіркових елементів у мові сучасних засобів масової інформації – один із аспектів дослідження діалектно-літературної взаємодії на сучасному етапі розвитку мови. Українські науковці досліджували використання діалектизмів у художніх та публіцистичних творах. Оскільки говіркові риси не були системно представлені в мові ЗМІ до 90-х рр. ХХ ст., можна зробити висновок про актуалізацію живого народного мовлення в публіцистиці саме періоду становлення України як держави. Це пов'язано зі свободою слова, припиненням тематичних та ідеологічних обмежень у журналістиці, проникненням живого повсякденного мовлення в ЗМІ. Відомо, що в радянські часи існувала не лише політична й ідеологічна, а й мовна цензура, що передбачала заміни в текстах певних слів, до яких не можна було дібрати російські кальки. Щодо такої ситуації О. Забужко зазначає: якщо «слова, що не мали однозначного російського відповідника... вважалися за «петлюрівські» [16, с. 139–140]. Тому з ужитку було вилучено цілі пласти лексики (зокрема діалектизми), граматичні форми, синтаксичні конструкції, а також словники, що фіксували такі одиниці (наприклад, «Словарь української мови» Б. Грінченка, 1907–1909 рр.). Закономірно саме в 1990-х роках відбулася активізація використання елементів розмовного мовлення у сфері літератури й публіцистики. Автори почали частіше використовувати знівельовані та забуті лексичні одиниці: архаїзми, діалектизми, розмовну лексику. Сучасні ЗМІ також демонструють активізацію їхнього вживання.

Прикладом уживання територіально здиференційованих та розмовних лексичних одиниць у сучасній періодиці є тексти регіональної газети «Волинь» [6], які й стали об'єктом нашого дослідження.

Як указує назва, видання зорієнтоване на різновікову читацьку аудиторію Волинської області. Найбільш передбачувана читацька аудиторія – переважно мешканці сіл, а тому закономірно, що вживання місцевих говіркових елементів у публіцистичних текстах цього видання

можна пояснити, по-перше, взаємодією стилів як однією з визначальних рис мови сучасних ЗМІ, а по-друге, проникненням елементів усної повсякденної регіональної лінгвальної практики в мову періодики з метою посилення експресивності текстів і наближення до читацької аудиторії й соціального сьогодення.

Мета дослідження – проаналізувати стилістичну вмотивованість уживання діалектних елементів у мові періодичного видання та їхні лексико-граматичні особливості, з'ясувати зумовленість проникнення регіональних розмовних одиниць у мову різних жанрів періодики та їхнє стилістичне навантаження.

Матеріал і методи дослідження. У дослідженні проаналізовано всі номери газети «Волинь» за період із січня 2008 року до червня 2016 року. Для встановлення статусу діалектизмів, їхнього значення та графічного оформлення використано «Словник західнополіських говірок» Г. Аркушина [1; 2]. Функційний статус розмовних лексичних одиниць узгоджено з «Великим тлумачним словником сучасної української мови» [5].

Для виокремлення діалектних та розмовних одиниць використано метод порівняння з лексикографічними працями. Особливості вживання зазначених лексем у мові періодичного видання для з'ясування їхнього стилістичного навантаження досліджено за посередництвом функційного методу (комунікативно-системний аналіз). Специфіку використання зафіксованих лексичних одиниць у публіцистичних текстах визначено за допомогою методу лінгвістичного спостереження.

Результати дослідження та дискусія. У процесі аналізу фактажу з'ясовано, що вживання розмовної лексики та діалектизмів обмежене аналітичними (стаття) та інформаційними (замітка) жанрами. Ймовіро, це зумовлене потребою посилити виражальні можливості текстів саме такого типу. Зафіксована лексика є неоднорідною семантично й граматично. Тому доцільно деталізувати лексико-граматичні параметри та стилістичне навантаження зазначених лексичних одиниць.

Кількісно найбільше представлені іменники. Це діалектні назви рослин і тварин. Наприклад, *боцюн 'лелека'* [1, с. 29] (пор.: *дорослі кажуть дітям, що їх або боцюн приніс, або в капусті знайшли* (05.01.2010) (тут і далі дужках будемо зазначати дату виходу номера газети, у якій зафіксовано лексему); *чи не волинські боцюни на своїх крилах принесли їм трійко діток* (27.12.2010); *припізнилися боцюни і на Волинь* (07.04.2011); *ось цього боцюна <...> струмом вбило* (02.07.2012); *і скільки не намагався боцюн піднятися в небо, зробити це йому не вдавалося* (07.12.2013); *якщо хтось розорить гніздо боцюна, то не уникне лиха* (05.05.2014); *колись давно пасли тут з дідом чергу, точніше, дід пас корів, а я – боцюнів* (05.05.2016)); *бульба 'картопля'* [1, с. 36] (пор.: *вчить арабську, щоб торгувати бульбою* (29.01.2015); *добірна бульба радує керівника* (28.08.2015); *а кожен господар хоче, щоб бульба долежала до весни* (05.04.2016); *жаркого літа могла вирости така величезна бульба* (13.04.2016)); *бедрик 'сонечко*

семикрапчасте' [1, с. 13] (пор.: *поважна черепаха з червоним бедриком на панцирі* (23.04.2012); *намалювала яскравих метеликів, веселого бедрика* (26.06.2015)).

Зафіксовано також чимало назв предметів побуту, матеріалів, страв: бутель 'скляна посудина з високою шийкою' [1, с. 30] (наприклад, *перелити в бутель* (21.10.2011)); вельон 'фата молодої' [1, с. 48] (пор.: *одяг молодої (сукня, вельон, взуття, нижня білизна)* (02.05.2008); *опиралася проти того, щоб одягати вельона* (02.09.2008); *який гарний вельон у неї був і сукня* (17.08.2009), *на голові – вельон* (16.05.2011); *коли замість вельона пов'язали на голову хустку* (17.12.2011); *багатша дівчина мала біле плаття і вельон* (16.03.2013); *перед тим, як вельона накласти молодій на голову* (27.09.2013); *скинула дівчина вельона, весільну сукню* (22.03.2014); *як мине двадцять літ, тоді й можна вельона готувати* (12.10.2014)); виварка 'посудина, в якій виварюють білизну' [1, с. 53] (пор.: *в 40-літрових виварках* (03.08.2009); *розміром вони як 40-літрова виварка* (15.01.2016); *гладилка 'гличик без ручки'* [1, с. 91] (*у таких гладилках молоко зберігалось краще* (25.12.2012)); *гранчак 'склянка з гранями, місткістю 200 г'* [1, с. 107] (пор.: *налила гранчак і піднесла до рота* (04.04.2008); *гранчак горілки перехилить* (16.03.2010); *пиво розмішував з гранчаком солі й перцю* (12.01.2012), *жінки в куфайках стаканами-гранчаками <...> «тягнули» «перцовку»* (29.03.2013)); *дерун 'млинець з тертої картоплі'* [1, с. 127] (пор.: *обожнює вареники, борщ і деруни* (14.08.2008); *як він смажить деруни* (12.02.2009); *буде з чого деруни смажити* (01.10.2009); *дивитися не хочеться ні на пюре, ні на деруни* (12.03.2010); *викладати деруни ложкою на гарячу сковорідку* (18.12.2010); *Особливо смачні на них деруни-тертухи* (29.12.2011); *приготував би <...> ті ж деруни* (17.08.2012); *деруни з такого врожаю вийдуть знамениті* (23.10.2013); *не допомогли навіть вареники з сиром та деруни* (03.11.2014), *смажити деруни за сімома різними рецептами* (15.12.2015)); *задвірок 'задня частина хати або іншої будівлі'* [5, с. 388] (наприклад: *Київ – це не задвірок колишньої Російської імперії* (11.05.2012)); *зруб 'зведені стіни будівлі без даху'* [1, с. 194] (пор.: *зруб дерев'яної церкви* (06.09.2013); *Іван забезпечив будівництво зрубу церкви* (11.09.2013); *церква збереглася, а нинішнього року <...> вдяглася у новий смерековий зруб* (17.10.2013); *дерев'яний зруб встановили* (10.07.2014)); *образок 'невелика ікона, яку вішають у хаті'* [2, с. 5] (пор.: *сусідка подарувала образок ангелика* (01.04.2014); *Герасима, покровителя тварин, образок якого, привезений із Єрусалима* (06.05.2016)); *обрус 'скатертина'* [2, с. 6] (пор.: *А ще є тканий обрус* (24.01.2011); *на дбайливо простелених обрусах стоїть дарохранительниця* (18.01.2014); *її матір продає заокеанські хустини й обруси* (24.04.2014); *застелюється стіл білим обрусом* (30.03.2016)); *пасок 'ремін для чоловічих штанів'* [2, с. 31] (наприклад, *багатьох міг «заткнути за пасок»* (19.06.2008)); *пательня 'сковорода'* [2, с. 32] (пор.: *не одна пательня пішла по голові* (14.10.2010); *наче сиділи не у тренерських кріслах, а на пательнях* (28.08.2013); *робили*

домашній продукт на побутових пательнях-вафельницях (09.10.2014)); пацьорки 'намисто' [2, с. 33] (єдине, що помагаю, то ці пацьорки робити (29.09.2011)); скопець 'яма круглої форми для тривалого зберігання взимку картоплі чи буряків' [2, с. 152] (накритий скопець картоплі (15.05.2013)). Ці слова вжиті для відтворення місцевого колориту, орієнтації на повсякденність зображуваного, імітації природного культурного оточення героїв публікацій.

Автори видання часто використовують діалектні назви людей за певними родинними, віковими ознаками, специфікою занять, походженням. Наприклад, братиха 'братова дружина' [1, с. 31] (пор.: жінка, в якій братиха п'є (25.02.2008); братиха з дитиною сховалася під ліжком (21.08.2010); вмовила тоді братиха Орису (23.02.2013); а братиха тут як тут (21.12.2013)); весільники 'учасники весілля' [1, с. 51] (пор.: весільників бачили чимало людей (03.08.2009); не морочить голови пошуками нових форм роботи з весільниками (02.10.2012)); дохтор 'лікар' [1, с. 140] (одна лиш хата дохтора Зелінського не згоріла (22.03.2014)); забужан 'українець, переселений із-за Західного Бугу' [1, с. 161] (пор.: переселенці-забужани (01.04.2010); забужанин з ностальгією згадував своє рідне село (25.11.2010); Євгенія Максимівна – забужанка (19.09.2011); Гарасюкам, як усім забужанам, хотілося ближче до кордону (17.05.2012); в Переспі було багато, як ми кажемо, забужан (07.12.2012); вийшла заміж у Якутську за мого діда-забужанина (21.12.2013); в селі з'явилося чимало забужан (15.09.2014); вона – із забужан (14.01.2016)); кавалер 'парубок' [1, с. 202] (пор.: Хлопцеві – 16 років <...> це уже «кавалер» (01.10.2009); то ж не в бібліотеці кавалерів шукати (14.02.2013); Наташка, та дзига, яка крутить кавалерами (29.05.2013); не кудись, а до чергового кавалера (30.07.2015)); одинак 'один син у сім'ї' [2, с. 9] (пор.: Василь – одинак (06.02.2008); впевнений у собі син-одинак (17.03.2008)); первісток 'перша дитина' [5, с. 899] (пор.: там народився і їхній первісток (15.01.2013); ваш первісток у певний час доби починає лементувати (19.01.2013); первісток Вільяма і Кейт з'явився на світ 22 липня (05.09.2013); міцно потиснув руку первісток Вадим (17.07.2014); він у батьків первісток (22.10.2014); довгоочікуваний первісток мав народитись (26.05.2015); того року якраз первісток його <...> народився (18.06.2015); їхній первісток народився через шість років після одруження (15.04.2016)) та ін.

Певні лексичні відтінки актуалізують приклади вживання семантично маркованих говіркових слів – аугментативів та демінутивів. Суб'єктивна оцінка формально виражена в таких словах за допомогою морфем. Для позначення надміру чогось (збільшеності), а часто ще й для вираження зневажливості використано іменники з суфіксами -ак(а), -як(а), -юк(а), наприклад, коняка 'згруб. 'кінь' [1, с. 241] (пор.: мер – це коняка, який повинен бути весь час запряжений (24.10.2010); коняка біла, здорова (05.04.2016)); гілляка 'те саме, що гілля' [5, с. 238] (пор.: верба, одна гілляка якої простягалася над водою (17.08.2009); був прикритий гілляками

(26.01.2012)); *багнюка* 'перезволожений ґрунт' [1, с. 7] (пор.: *і ця багнюка буквально засмоктувала* (05.12.2009); *бо як задощить, то така багнюка, що ні пройти, ні проїхати* (23.11.2015); *нема ні світла, ні води, навколо – багнюка* (10.02.2016)). У мові газетних матеріалів ужито і збільшувальні та / або негативно марковані утворення із суфіксами *-иськ(о)*, *-ун*, *-ек(а)*, *-к(а)*, *-юг(а)*, *-ищ (е)*, *-ань*, як-от: *збіговисько* 'скупчення різноманітних людей, натовп' [5, с. 441] (пор.: *це збіговисько любителів випити; цю динамівську команду інакше, як збіговиськом, не називали* (26.05.2009); *куплене за американські гроші штучне збіговисько* (22.11.2012); *пам'ятаєте їхнє збіговисько в Сєверодонецьку?* (16.10.2014)); *плаксун* 'те саме, що плакса' [5, с. 978] (пор.: *проливав сльози плаксун* (23.09.2014); *а плаксун вже заспокоювався* (29.09.2015)); *пащека* 'те саме, що паща' [5, с. 895] (*кидаю у пащеку чорної прірви недоїдки свого життя* (14.11.2014)); *болячка* 'будь-яка хвороба; захворювання' [1, с. 26] (пор.: *нема чого стогнати над своїми болячками* (07.12.2012); *найкраще знає, як зарадити суспільним болячкам* (19.06.2015); *з моїми болячками ходити й нагинатися вже не можу* (26.02.2016)); *злodyга* 'злodyй' [1, с. 191] (пор.: *діяв злodyга і в будинку Сергія* (04.11.2011); *мені не по дорозі з апаратниками і злodyгами* (08.04.2014); *літній чоловік біг за злodyгами босий* (14.07.2015)); *здоровань* 'великого росту сильний чоловік' [1, с. 186] (пор.: *здоровань, відгодований гевал Андрій Куш* (21.06.2010); *місцевий 24-річний здоровань Олег К.* (14.09.2011); *підходить цей здоровань і каже* (06.12.2012); *відчиняються двері й заходить здоровань* (16.04.2013)). Такі деривати вжиті в аналізованих газетних текстах як елемент розмовної мови для суб'єктної (переважно зниженої) оцінки якості зображуваних предметів чи осіб.

Рідше автори вживають розмовні іменники з паралельними суфіксами *-ищ(е)*, *-иськ(о)* для позначення ділянок, на яких щось розміщене або щось росте. Наприклад, *дворище* 'подвір'я', [1, с. 124] *пасовисько* 'пасовище' [2, с. 30] (пор.: *тільки дворище залишилося* (30.11.2012); *через кільканадцять років пасовисько опинилося під загрозою* (21.04.2016); *велосипедом поїхав на пасовисько* (24.07.2013); *відважилася жінка погнати сюди кіз, як на пасовисько* (27.07.2009)).

Іноді для експресивності вислову в публікаціях використовують стилістично марковані просторічні слова на зразок *патли* 'довгі, густі, скуйовджені пасма людського волосся' [5, с. 893] (пор.: *а в цієї, глянь, які патли довгі* (07.06.2014); *я повириваю її довгі патли!* (18.02.2014)), *кавалок* 'те саме, що шматок' [5, с. 893] (пор.: *відцибушили японцям кавалок Луганської області* (23.04.2010); *добрий кавалок життя віддав служінню прокучмівській системі* (24.10.2012); *з якого випав кавалок булки* (21.12.2015); *окупований кавалок Донбасу – це депресивні території* (14.01.2016); *Як забезпечити кожному свій кавалок щастя?* (15.02.2016)); *копняк* 'удар ногою по сідниці кому-небудь' [1, с. 242] (пор.: *дадуть копняка усім кривдникам* (23.11.2009); *за допомогою копняків легко відперли опозиційних протестантів* (28.05.2010); *під час вкидання ауту копняком*

«заохотив» до активних дій (10.08.2010); можна відразу дати підлеглому копняка (17.02.2011); тікає за власним бажанням, бо все одно дадуть копняка (01.11.2012); може і розізнитися, і копняка дати (21.11.2013); активісти «дали копняка» Миколі Азарову (17.12.2013); жінка спочатку дала копняка двом підліткам (10.09.2015)); горлопан 'те саме, що горлань – той, хто горлає; крикун' [5, с. 254] (Така ситуація створює підґрунтя для популістів і горлопанів (23.09.2011); якщо продовжуватимемо вірити популістам і горлопанам (22.10.2014)); викрутас 'примхливий, незвичайний рух, поворот тіла або частини тіла; щось незвичайне, химерне' [5, с. 138] (пор.: економісти такі викрутаси Кабміну пояснюють просто (04.12.2008); банки й надалі застосовують чималий арсенал викрутасів (17.09.2009); назвав ці заяви черговим передвиборчим викрутасом президентської команди (14.01.2010); юридичні викрутаси влади приховують від громадськості (08.11.2012); подібний викрутас – це щось нове в українському законодавстві (27.02.2013); говорити з ним можна без дипломатичних викрутасів (22.03.2013); розгадав хитромудрий викрутас пані Тимошенко (09.04.2014); є створіннями, схильними до всіляких викрутасів на кожному кроці (05.01.2016)).

В аналізованих матеріалах зафіксована діалектна лексема *багацько* 'багато' [1, с. 6]. Такий словотвірний різновид літературного відповідника додає експресивності повідомленню. Наприклад: *а таким не гребує багацько нинішніх кандидатів* (11.10.2012); *по всіх інших сторінках у нас є ще багацько похідних* (06.03.2015); *на протилежному березі вже зібралося багацько люду* (06.03.2015).

Діалектні й просторічні дієслова вжито в основному для актуалізації негативної семантики в назві дії: *зиркати* 'прискіпливо дивитися на когось' [1, с. 190] (пор.: *між короткими ковтками лукаво зиркає на перехожих* (02.11.2012); *Він зиркає на мене: – А чому не боїшся?* (10.01.2013); *він усе частіше зиркає на мене* (05.06.2013); *а то й зиркати одним оком з коридору* (04.01.2014); *персонал зиркає скося* (10.03.2016)); *жирувати* 'жити в розкоші, нічого не роблячи' [1, с. 157] (пор.: *заставте платити податки тих, хто звик жирувати на нещасті бідового люду* (18.05.2009); *ще довго жируватимуть ті, хто її спричиняє* (25.05.2010); *у Генштабі продовжують жирувати* (03.07.2014); *олігархи й надалі хочуть жирувати й висмоктувати соки з простого люду* (07.08.2014); *Він же з одних гонорарів має жирувати* (18.06.2015); *починає на цьому жирувати і зловживати* (08.10.2015)); *волочитися* 'тягтися за чим- або ким-небудь' [1, с. 71] (пор.: *продовжувала волочитися за чужими чоловіками* (19.01.2012); *волочитися за спідницями не буде* (28.01.2014)) та ін. Дієслівні діалектні форми як складники етнокультурної картини світу місцевих мешканців позначені динамізмом та експресивністю.

Зафіксовані прикметники виконують у текстах виражальну функцію, увиразнюють оцінні характеристики об'єктів зображення. Наприклад, знижену конотацію мають ознаки *замурзаний* 'діал. замурзани –

забруднений' (пор.: *син Богданчик часто замурзаний* (28.05.2014); в *порваних кросівках, замурзаний* (25.09.2014)); *задрипаний* 'забризканий рідиною' [1, с. 176] (пор.: *сорочка чорна, спідниця задрипана* (28.10.2013)) або «перен. 'поганий' [1, с. 176] (пор.: *така задрипана бізнесменка* (26.04.2016)); *голопузий* 'з голим, непокритим животом' [5, с. 251] (пор.: *робила щеплення голопузим чорношкірим дітлахам* (10.09.2009); *навіть більше за голопузих дивують ті пошукачки* (14.09.2010)) та ін.

Частина розмовних та діалектних прикметників називає зовнішні ознаки людей або характеризує їх за поведінкою, характером. Відповідно до нормативного *сильний* почасти вжито прикметник *жилавий* (діал. *жилави*) 'міцний м'язистий, сильний' [1, с. 156] (пор.: *хоч невисокий він чоловік, та міцний, жилавий* (12.05.2011); *моїм сусідом став міцний жилавий хлопець* (26.01.2016)). Замість *поганий* ужито *кепський* 'поганий, недобрий' [1, с. 219] (пор.: *у 2005 вона виглядала якKepський анекдот* (16.10.2008); *з якого –Kepський вихователь* (24.11.2009); *матушка Магдалина створила неKepський хор* (18.12.2010); *поки ж влада показує, що вона –Kepський господар* (28.08.2012); *цьому сприяв мійKepський настрій* (08.08.2014); або *зневажливо –паскудний 'негарний'* [2, с. 30] (пор.: *попри загалом паскудний стан доріг* (25.10.2013); *настрій, як пригадує, був паскудний* (03.07.2015)).

Щоб посилити ознаку схожості між кимось, автори вживають діалектне *викапаний* (діал. *викапани*) 'дуже подібний до когось' [1, с. 56]. Пор.: *почув від дружини, мовляв, викапаний Шевченко* (04.03.2014); *у малого був викапаний Терезин характер* (30.04.2014); *а донька –викапаний Василь* (31.07.2014); *старша донечка Юля –викапаний Ігор* (22.08.2014); *такий же кіт –викапаний мій Тошка* (24.05.2008); *викапаний пригнічений горем українець* (26.07.2012).

Найчастіше вживаним прислівником є слово *вельми* 'дуже' [1, с. 48]. Наприклад: *люди не вельми розбираються у заплутаних бізнесових зв'язках* (16.10.2015); *поляк вельми зацікавився Україною* (27.11.2015); *із працівниками спілкуємося не вельми голосно* (29.12.2015); *справи із присутністю українських ЗМІ на території Донбасу й досі не вельми оптимістичні* (26.01.2016); *безгосподарність вельми обурила місцевих селян* (28.01.2016); *перспектива <...> вимальовується не вельми обнадійлива* (04.02.2016); *запитання було сформульоване не вельми коректно* (25.02.2016); *вийшли вельми оригінальні* (15.03.2016); *насправді вельми далекі від народу* (22.04.2016); *це вельми зручно для огляду гнізда* (24.05.2016); *не вельми заважала господині* (31.05.2016).

У різних контекстах трапляється прислівник *кепсько* 'недобре, погано' [1, с. 48]. Пор.: *кепсько оволодіти мовою* (24.09.2010), *кепсько чинити* (23.11.2012), *кепське розташування* (11.09.2014), *кепсько виглядати* (04.12.2014), *кепський настрій* (30.12.2014), *справи йдутьKepсько* (28.05.2015), *кепсько на душі* (10.07.2015) та ін.

Крім того, в аналізованих текстах ми зафіксували розмовні прислівники *зимно* 'холодно' [1, с. 189] (пор.: *візьми тільки фуфайку, бо зимно* (02.04.2015); *кому надто зимно вночі* (16.09.2015)) й *допіру* 'тепер' [1, с. 139] (наприклад: *хоча допіру володів наш Арсеній на правду могутніми важелями влади* (10.09.2009)).

Висновки та перспективи дослідження. Отже, розмовні й територіально здиференційовані одиниці – це вияв оцінного ставлення авторів публікацій до суб'єктів та об'єктів оповіді. Такі лексеми виражають емоційно-експресивну характеристику, яка може бути зневажливою (згадувані *злodyга, пащека*), несхвальною (*горлопан, плаксун*), збільшувальною (*багнюка, коняка*) та ін. Використання зазначених одиниць у мові газети «Волинь» створює ефект безпосередності, неофіційності, комунікативної взаємодії з читачем його ж мовою, імітує природне культурне оточення героїв публікацій. Діалектні та розмовні лексеми допомагають виявити в мові регіонального друкованого видання окремі складники етнокультурної картини світу мешканців Волині.

В аналітичних та публіцистичних матеріалах газети «Волинь» автори вживають розмовні та діалектні лексеми різних граматичних класів для відтворення регіонального лінгвального колориту й мовної характеристики героїв публікацій. Такі слова частіше зафіксовано в статтях, рідше – в замітках.

Територіально здиференційовані одиниці в публіцистиці – переконливий вияв актуалізації усності в газетному дискурсі, орієнтації засобів масової інформації на повсякденну мовну практику. Водночас стилістично марковані діалектні лексичні одиниці роблять варіативною стильову норму публіцистики. Риси цієї варіативності потребують подальшого наукового дослідження.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т. 1. 354 с.
2. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. Т. 2. 458 с.
3. Бирик С. Розмовність як текстова категорія (на матеріалі гумористичних творів Г. Квітки-Основ'яненка та Є. Дударя) // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. №8: Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). Київ, 2009. Вип. 2. С. 146-151.
4. Бирик С. Файне радіо, або регіональна варіативність стильової норми в сучасному радіоефірі // Культура слова. Вип. 82. Київ: ВД Дмира Бураго, 2015. С. 30-35.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун». 2009. 1736 с.
6. Волинь: незалежна громадсько-політична газета. Луцьк, січень 2008 – червень 2016.
7. Грицай І. Засоби масової інформації як окремий підстиль публіцистичного стилю. URL: <http://www.kamts1.kpi.ua/node/1008>.

8. Грицевич Ю. Діалектний компонент у фольклорних текстах із Західного Полісся: автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. Луцьк, 2018. 22 с.
9. Гриценко П. Діалектизм // Українська мова: енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана», 2004. С. 146.
10. Єрмоленко С. Говіркове багатоголосся сучасної української прози // Українознавство: науково-популярний, суспільно-політичний, культурно-мистецький журнал, 2008. Число 1, С. 198–205.
11. Єрмоленко С. Публіцистичний стиль // Українська мова: енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана», 2004. С. 539–540.
12. Михайлин І. Якою мовою говорить журналістика? // Незгасимий словосвіт: зб. наук. праць на пошану проф. Володимира Семеновича Калашника. Харків, 2011. С. 28–39.
13. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови. Київ: Либідь, 1993. 248 с.
14. Сікора Г. Про одну із тенденцій розвитку сучасної української мови // Jahrbuch der V. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen - Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht». Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2014 Herausgegeben von Olena Novikova, Peter Hilkes, Ulrich Schweier Verlag Otto Sagner, München. Berlin, 2015. S. 177–188.
15. Спанатій Л. Діалектизми та їх місце в мовному та метамовному дискурсі (на матеріалі роману «Століття Якова» В. Лиса) // Наукові праці. Філологія. Мовознавство. Т. 219. № 207. 2013. С. 109–112.
16. Український палімпсест. Оксана Забужко в Розмові з Ізою Хруслінською, переклад з польської Д. Матіяш, за редакцією І. Андрусика та О. Забужко, Київ, КОМОРА, 2014, 408 с.
17. Яворський А. Актуалізація поліських говорів у сучасному художньому тексті: автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. Луцьк, 2015. 20 с.

References

1. Arkushyn, Hr. (2000). Slovník zakhidnopoliskykh hovirok [Dictionary of manners of speaking of western Polisia]. (Vol. 1). Lutsk: RVV «Vezha» Volynskoho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. [in Ukrainian].
2. Arkushyn, Hr. (2000). Slovník zakhidnopoliskykh hovirok [Dictionary of manners of speaking of western Polisia]. (Vol. 2). Lutsk: RVV «Vezha» Volynskoho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. [in Ukrainian].
3. Bybyk, S. (2009). Rozmovnist yak tekstova kategoriya (na materialy humorystychnykh tvoriv H. Kvitky-Osnovianenka ta Ye. Dudaria) [Colloquial Style as a Text Category (on the materials of the humorous works by G. Kvitka-Osnovianenko and E. Dudar)]. *Naukoviy chasopis Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Dragomanova. Ser. 8: Filologichna nauka (movoznavstvo i literaturoznavstvo)*, 2, 146–151. [in Ukrainian].
4. Bybyk, S. (2015). Faine radio, abo rehionalna variantnist stylovoi normy v suchasnomu radio efiri [Wonderful radio, or regional variant of stylish norm in modern radio ether]. *Kultura slova*, 82, 30–35. [in Ukrainian].
5. Busel, V. T. (Ed.). (2009). Velykyi tлумachnyi slovník suchasnoi ukrainskoi movy []. Kyiv; Irpin: VTF «Perun». [in Ukrainian].
6. Volyn: nezalezhna hromadsko-politychna hazeta [Volyn: independent public-political newspaper] (2008, January – 2016, June). [in Ukrainian].
7. Hrytsai, I. Zasoby masovoi informatsii yak okremyi pidstyl publitsystychnoho styliu [Mass medias as separate substyle of publicism style]. Retrieved from <http://www.kamts1.kpi.ua/node/1008>. [in Ukrainian].

8. Hrytsevykh, Y. (2018). Dialektnyi komponent u folklornykh tekstakh iz Zakhidnoho Polissia [Dialectal component in the Western Polissian folklore texts]. *Extended abstract of the candidate's thesis*. Luts'k. [in Ukrainian].
9. Hrytsenko, P. (2004). Dialektyzm [Dialecticism]. In Rusanivskiy, V., Taranenko, O., Ziabliuk, M. (Eds). *Ukrainska mova. Entsyklopediia*. (2nd ed.). (p. 146). Kyiv: Vydavnytstvo "Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana". [in Ukrainian].
10. Yermolenko, S. (2008). Hovirkove bahatoholossia suchasnoi ukrainskoi prozy [Polyphony of manner of speaking of modern Ukrainian prose]. *Ukrainoznavstvo*, 1, 198–205. [in Ukrainian].
11. Yermolenko S. (2004). Publitsystychnyi styl [Publicism style]. In Rusanivskiy, V., Taranenko, O., Ziabliuk, M. (Eds). *Ukrainska mova. Entsyklopediia*. (2nd ed.). (pp. 539–540). Kyiv: Vydavnytstvo "Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana". [in Ukrainian].
12. Mykhailyn, I. (2011). Yakoiu movoiu hovoryt zhurnalistyka? [What language journalist talks?]. In *Nezghasymyi slovosvit*. (pp. 28–39). Kharkiv. [in Ukrainian].
13. Ponomariv, O. (1993). Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy [Stylistics of modern Ukrainian]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
14. Sikora, H. (2015). Pro odnu iz tendentsii rozvytku suchasnoi ukrainskoi movy. [About one of progress of modern Ukrainian trends]. In *Jahrbuch der V. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik "Dialog der Sprachen - Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht"*. (pp. 177–188). München. Berlin. [in Ukrainian].
15. Spanatii, L. (2013). Dialektyzmy ta yikh mistse v movnomu ta metamovnomu dyskursi (na materialy romanu «Stolittia Yakova» V. Lysa) [Dialects and their place in a language and meta-languages diskurs (on material of novel of «The Century of Yakiv» V. Lys)]. *Naukovi pratsi. Filolohiia. Movoznavstvo*, Vol. 219, no 207, 109–112. [in Ukrainian].
16. Ukrainskyi palimpsest. Oksana Zabuzhko v Rozmovi z Izoiu Khruslinskoiu [The Ukrainian Palimpsest: Oksana Zabuzhko in Conversation with Iza Khruslinska] (2014). Kyiv: Komora. [in Ukrainian].
17. Yavorskyi, A. (2015). Aktualizatsiia poliskykh hovoriv u suchasnomu khudozhnomu teksti [Actualization of the Dialects of Polissia in a Modern Literary Text]. *Extended abstract of the candidate's thesis*. Luts'k. [in Ukrainian].

Деркач Лариса. Дialeктные и разговорные единицы в языке газеты «Волинь»: стилистический и лексико-грамматический аспекты. В статье исследовано использование диалектных элементов в языке регионального периодического издания «Волинь» как средства эмоционального отношения авторов публикаций к некоторым объектам речи. Проанализировано использование механизма сопоставления, обыгрывание разных лексических единиц национального языка с целью достижения художественно-эстетического эффекта в публицистике. Использование территориально дифференцированных элементов обусловлено экспрессивно-выразительной их функцией в языке средств массовой информации и создает эффект непосредственности, неофициальности, коммуникативного взаимодействия с читателем на его же языке. Лексические диалектизмы и слова с разговорной окраской в публицистике актуализируют непринужденность и разговорность журналистского дискурса, проявляют ориентацию СМИ на повседневную языковую практику, что делает возможным приближение содержания текстов к читательскому восприятию.

Ключевые слова: языковая норма, публицистический стиль, диалектизм, стилистическая функция, эмоциональная оценка, экспрессивная характеристика.

Derkach Larysa. Dialectal and Spoken Language Units in the Newspaper "Volyn": Stylistic, Lexical and Grammatical Aspects. Themass media as a sphere of speech activity represent a certain style of material presentation, the purpose of which is to inform and captivate the addressees. The functioning of dialecticisms in the texts are usually studied in comparison with the stylistic norms of the literary language and considered as stylization aimed at interaction with the reader, approaching to his worldview. Intensive use of territorially specific language elements not only in modern fiction works but also in the language of the regional periodicals and radio broadcasting caused an increase of interest to the scientific studies of functional-stylistic peculiarities of the dialectal words in the language of modern mass media.

The purpose of the research is to analyze the stylistic motivation of the use of dialectal elements in the language of the periodicals, to find out the genre specification of the penetration of regional spoken units into the language of periodicals and their stylistic function.

The article considers the use of the dialectal elements in the language of regional periodical "Volyn" as a means of emotionally-colored attitude of the authors of publications towards certain objects. The importance is placed on the mechanism of comparison, harping different lexical units of the national language in order to achieve artistic and aesthetic effect in journalism. It is proved that the use of geographically differentiated language elements is determined by the expressive function of language in the media. It has the effect of immediacy, informality, communicative interaction with the reader in his own language. Colloquial lexical items in journalism are a manifestation of updating verbalness in the newspaper discourse. The orientation of the media to the daily/spoken language patterns allows to bring the content of the texts closer to the reader's perception.

The analytical and journalistic materials of the newspaper «Volyn» use live linguistic units (nouns, adjectives, verbs, adverbs, rarely –numerals) in order to reproduce the regional linguistic flavour, the linguistic characteristics of the subjects of publications. Territorially differentiated units in journalism are a convincing manifestation of the implementation of verbal stylistic means in the newspaper discourse. Dialect and colloquial tokens help to identify the individual elements of the ethno-cultural picture of the world of the inhabitants of Volyn in the language of the regional printed editions.

Key words: language norm, journalistic style, dialectisms, emotional evaluation, expressive characteristics.

Стаття надійшла до редколегії 16.01.2018

Дружук І. Фонетичні діалектизми в романі Володимира Лиса «Століття Якова» і їхні відповідники в згоранській говірці: порівняльний аспект // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 77–86.

Druzhuik I. Phonetic Dialecticisms in the Novel «The Century of Jacob» by Volodymyr Lys and their Equivalents in the Zgorian Dialect: Comparative Aspect // Lingvostilistični studii. 2018. Iss. 8. P. 77–86.

УДК 811.161.2'28'342(477.82):821.161.2(477.82)'06-3.09

ФОНЕТИЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ В РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ЛИСА «СТОЛІТТЯ ЯКОВА» І ЇХНІ ВІДПОВІДНИКИ В ЗГОРАНСЬКІЙ ГОВІРЦІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Ірина Дружук

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті виокремлено особливості вокалізму та консонантизму говірки, яка використана в романі В. Лиса «Століття Якова». Проаналізовано фонетичні діалектизми, зафіксовані в романі, зіставлено їх із тими, що функціонують у сучасній згоранській говірці (с. Згорани Любомльського району Волинської області), а також визначено причини відмінностей між цими двома групами діалектних слів

Ключові слова: фонетичний діалектизм, згоранська говірка, експедиція, вплив літературної мови, вокалізм, консонантизм.

Вступ. Традиція вживання діалектизмів у літературних творах досить давня: упродовж XIX століття в текстах Я. Головацького, М. Шашкевича, І. Вагилевича, Ю. Федьковича, І. Франка та ін. знаходимо фіксації говіркових слів. У кінці XIX – на початку XX століття ця тенденція набула розвитку: письменники використовували діалектизми не лише тому, що мислили рідною говіркою, а й з метою стилізації художнього тексту, бо діалектизми урізноманітнюють мову персонажів, виявляють локальний колорит, індивідуалізують мовлення героїв та характеризують стиль письменника [6, с. 200] (пор. твори В. Стефаника, М. Черемшини, М. Коцюбинського, О. Гончара тощо, у яких використані діалектизми південно-західного та південно-східного наріччя).

Поліські говори майже не були відображені в художній літературі упродовж XIX – першої половини XX століть (за винятком творів Олени Пчілки та Лесі Українки), лише в кінці 80-х років XX століття зростає зацікавлення письменників північноукраїнськими говірками [15, с. 1] (твори М. Закусила, О. Кулеша, В. Дрозда, В. Даниленка тощо). У художній літературі представлено такі говірки західнополіського діалекту: *підляські* (твори Ю. Королько, М. Сарнацької), *берестейські* (твори Д. Фальківського, І. Хміля, Ф. Одрача), *ковельські* (твори Лесі Українки), *шацькі* (твори В. Лазарука, В. Лиса, Н. Гуменюк), *ківерцівські* (твори М. Нестерчука).

Високу оцінку читачів здобув роман «Століття Якова» В. Лиса (переможець конкурсів «Коронація слова-2010» та «Гранд-коронація слова», отримав відзнаку «Кращий роман десятиріччя», екранізований

студією каналу «1+1» у 2016 році, перевиданий п'ять разів). У ньому, окрім захопливого сюжету та харизматичних героїв, читачів зацікавило колоритне мовлення персонажів, оскільки діалектизми в романі «Століття Якова» з уст героїв звучать природно та зрозуміло. Така органічність цілком закономірна, бо В. Лис – корінний «загоренець», щоправда, вже багато років живе в м. Луцьку, тобто на момент створення роману його знання говірки було своєрідно «законсервованим», а мовна свідомість зберегла рівень сільського мовлення того часу, коли автор ще постійно жив у рідному селі (50–60 рр. XX ст.).

Неодноразово мова роману ставала об'єктом різнопланового вивчення з погляду діалектологічного: досліджено діалектизми на різних мовних рівнях (І. Левчук [8], А. Яворський [15; 16; 17; 18], І. Дружук [4; 5]), їхні функції (Л. Спанатій [13]), схарактеризовано риси західнополіського діалекту за матеріалами роману (І. Ніколаєнко [12]). Сам автор щодо мови, якою написаний роман, неодноразово зазначав, що в ньому використана жива мова, якою й **досі спілкуються** в його рідному с. Згорани [9]. Г. Аркушин у монографії «Народна лексика Західного Полісся» проаналізував діалектизми та специфіку їх функціонування в романі та вказав на ряд невідповідностей у відтворенні діалектного мовлення [1, с. 141–142].

Мета дослідження. Зважаючи на ряд неточностей використання діалектизмів у романі, зафіксованих Г. Аркушиним, вважаємо актуальним порівняти діалектизми роману «Століття Якова» із тими, що дійсно функціонують у сучасній говірці та з'ясувати відповідність тексту живій народній мові. Оскільки автор роману «Століття Якова» вказує на місце дії – село *Загорени* (сучасне с. Згорани Любомльського району Волинської області), то «така «паспортизація» дозволяє прискіпливіше проаналізувати використання говіркових слів» у ньому [1, с. 140].

Матеріал і методи дослідження. Для порівняння взято фонетичні діалектизми, зафіксовані в романі та вживані в згоранській говірці. Для цього методом суцільної вибірки виокремлено діалектизми з тексту та здійснено експедицію в с. Згорани влітку 2015 року. Респондентами-інформаторами обрали корінних мешканців села, народжених у 20-х роках минулого століття, малограмотних (як і головний герой роману): Касьянюка Івана Савича, 1924 р. н. (далі КІ), Назарука Адама Онисимовича, 1926 р. н. (далі НА), Слісар Варвару Максимівну, 1926 р. н. (далі СВ). У статті використано *описовий метод* (із прийомами узагальнення, класифікації мовних фактів) для систематизації фактичного матеріалу; *метод лінгвістичного аналізу*, зокрема фонетичного, для з'ясування специфіки говіркових явищ; *зіставний метод* для порівняння діалектизмів, зафіксованих у романі та говірці с. Згорани.

Результати дослідження та дискусія. Фонетичні діалектизми роману «Століття Якова» можна поділити на дві групи: діалектизми, які й у романі, і в мовленні мешканців с. Згорани однакові, та діалектизми, які з

певних причин відмінні. До першої групи відносимо діалектизми, у яких відбито такі особливості вокалізму:

1. Вимова ненаголошеного [о] (зрідка й наголошеного) з наближенням до [у]: пор. у романі – *чулувік* [10, с. 149] (у говірці – *чулу/в'ік* (СВ, КІ, НА)), *кумедія* [10, с. 30] (*ку/мед'йа* (СВ, КІ)), *гувурити* [10, с. 36] (*гуву/рити* (КІ), але *гово/рити* (СВ)), *дохтурка* [10, с. 16] (*/дохтурка* (СВ), */дохтур* (КІ)), *зусім* [10, с. 20] (*зув/с'ім* (СВ)), *номер* [10, с. 100] (*/нумир* (СВ, НА)). Непослідовно відбито в романі це фонетичне явище в слові *бомага* [10, с. 56], але в говірці, згідно із загальною тенденцією наближення до [у], – *бу/мага* (СВ, КІ, НА).

2. Звук [у] пізнішого походження на місці [о] < *о в ненаголошеному закритому складі: *пушов* [10, с. 23], *пуйшов* [10, с. 47] (*пу/шов* (СВ, КІ)), *вуйна* [10, с. 147] (*вуї/на* (СВ, КІ, НА)), *пудпольного* [10, с. 47] (*пуд/пол'ного* (СВ, КІ)), *пуща* [10, с. 87] (*/пущ'ла* (НА), */пущ'ле* (СВ)). Проте в слові *хутір* [10, с. 41] автор не передає цієї фонетичної особливості, пор. у говірці */хутур* (СВ).

3. Рефлекс [и] на місці етимологічного *ѣ (ѣ) в ненаголошеному складі: *симня* [10, с. 224] (*сим/н'а* (СВ), але *с'ім'йа* (КІ, НА)), *дитей* [10, с. 224] (*ди/теї* (СВ)).

4. Перехід наголошеного [а] > [е] після м'яких і пом'якшених приголосних (*свето* [10, с. 229] (*с'в'ето* (СВ, НА)), *обіцети* [10, с. 183] (*об'іц'ети* (НА)), *доглене* [10, с. 154] (*дог'л'ене* (СВ, НА)), *взети* [10, с. 147] (*в'з'ети* (СВ, НА)), *дєдьку* [10, с. 104] (*/д'ед'ку* (СВ, НА)), *валєтис'я* [10, с. 50] (*ва/л'етис'а* (СВ, КІ, НА)), *гарєчий* [10, с. 49] (*га/р'ечий* (СВ, НА)), *сєдьте* [10, с. 229] (*/с'ед'те* (СВ, КІ)), *тєжко* [10, с. 147] (*/т'ешко* (КІ, НА)), *тєжкий* [10, с. 234] (*/т'ежкий* (НА), але *т'аж/кий* (СВ, КІ)), пор.: *див'єте* [10, с. 200] (*див'йате* (СВ, КІ)) і ненаголошене *порєтували* [10, с. 90] (але *порату/вали* (КІ, НА), *пор'ату/вали* (СВ)) та в закінченнях у словах *на воротєх* [10, с. 107] (але *на во/ротах* (СВ, НА), *на во/рот'ах* (КІ)), *тримайсє* [10, с. 235] (*три/майс'а* (СВ, КІ, НА)), *всілисє* [10, с. 22] (*в'с'ілис'а* (СВ, КІ, НА)). За аналогією відбито перехід наголошеного [а] > [е] й у назві населеного пункту *Згорєни* [10, с. 12] (*Зго/р'ени* (НА), але *Зго/рани* (СВ, КІ)).

5. Підвищення артикуляції [е] до [и] в ненаголошеній позиції: *нивже* [10, с. 108] (*нив/же* (СВ, КІ, НА)), *мине* [10, с. 178] (*ми/не* (СВ, КІ, НА)), *пониділок* [10, с. 147] (*пони/д'ілок* (СВ, КІ)), *будите* [10, с. 230] (*/будите* (СВ, КІ, НА)), *сило* [10, с. 208] (*си/ло* (СВ, КІ, НА)), але в романі – *номер* [10, с. 100], але в говірці – */нумир* (СВ, КІ, НА), *незнакоме* [10, с. 68], але (*низна/коме* (СВ, КІ)). Також В. Лис відтворює протилежний процес обниження артикуляції наголошеного [и] до [е]: *пригостєти* [10, с. 50], *вєйшов* [10, с. 23], *тєх* [10, с. 145], *влубєтис'я* [10, с. 22], але це явище не збережене в сучасному говірковому мовленні, пор.: *пригос/тити*, */вийшов*, *тих*, *вл'убитис'я* (СВ, КІ, НА).

6. Нерегулярні зміни голосних: [е] > [у]: *сурйозний* [10, с. 44] (*сур/йозний* (СВ)); [е] > [і]: *пліче* [10, с. 22] (*пл'іч'є* (СВ)); [е] > [і]:

аліганцька [10, с. 117] (*ал'ігантна* (КІ), але *ел'елгантна* (СВ)); [и] > [е]: *пригостети* [10, с. 50] (*пригос'тити* (СВ, КІ)).

У системі консонантизму відтворено:

1. Збереження історичної м'якості шиплячих: *заважети* [10, с. 131] (*зава'ж'ети* (КІ, НА), але *зава'жати* (СВ)), *чесом* [10, с. 199] (*ч'есом* (КІ), *ч'ес* (СВ)), але варіант *щісця* [10, с. 40] сприймаємо як гіперизм, пор. у говірці – *ш'час'т'а* (СВ, КІ, НА).

2. Заступлення [ч] через [ц]: *ци* [10, с. 11] (*ци* (СВ), але *чи* (КІ, НА)), *цимало* [10, с. 179] (*ци'мало* (СВ), *чи'мало* (КІ, НА)), *цималі* [10, с. 179] (*цима'лі* (СВ)).

3. Ствердіння звукосполуки [ц'і]: *німци* [10, с. 157] (*н'імци* (СВ, КІ)), депалаталізацію історично м'якого [ц] відбито й у займенниках *цего дармоїда* [10, с. 34], *ций дівці* [10, с. 44], *цего поліціянта* [10, с. 50], *цему гостю* [10, с. 83], *цего коня* [10, с. 104], але в прибузьких говірках указівний займенник «цей» відсутній, тому існує таке розрізнення: *той* уживаний у значенні 'цей', а значення 'той' передає займенник *тамтой* (*тотой*) [1, с. 142] пор. : *тої* (СВ, КІ, НА), *'тейе, те кур'ча* (СВ, КІ, НА), *'того* *'н'івн'а* (СВ, КІ, НА), *'того ко'н'а* (СВ, КІ, НА). Тому зафіксувати процеси депалаталізації в них неможливо.

4. Протетичні приголосні: *Гандрій* [10, с. 190] (*Ганд'р'ії* (СВ, КІ)), *горати* [10, с. 180] (*го'рати* (СВ, КІ, НА)), *гулиця* [10, с. 107] (*'вулиц'а* (КІ, НА), *по'вул'ичному* (СВ)), *вугол* [10, с. 22] (*'вугол* (КІ), *ву'гло* (СВ)); пор. у мовленні респондента: *вос'тан'с'а* (СВ).

5. М'якість передньоязикового [л]: *лямпа* [10, с. 233] (*'л'ампа* (КІ, НА) але *'лампа* (СВ)), *блюзка* [10, с. 117] (*б'л'узка* (СВ, КІ, НА)). Саме таке написання узаконював «харківський правопис» 1928 року, у якому вказано, що запозичення з чужомовним *л* в українській мові до середини ХІХ ст. були засвоєні з нем'яким [л], а пізніші – з [л'] м'яким [14, с. 62] (див. «Правописний словник» Г. Голоскевича [3]). У лексемі *жалько* [10, с. 102] (*'жалко* (СВ, КІ)), а також у звукосполуці [л'і]: *прийшли* [10, с. 153] (*при'ш'ли* (СВ, КІ, НА)) пом'якшення [л] не фіксуємо в говірці, хоча його відбито в романі.

Інші фонетичні зміни:

1. Збереження давніх звуків у певних формах слів: *нігди* [10, с. 103] (*н'іг'де* (СВ, КІ), *ниг'де* (НА)).

2. Явище асиміляції: [вй] > [вл]: *здоровля* [10, с. 13] (*здо'ровл'а* (СВ), *здо'ров'я* (НА, КІ)), [мй] > [мн]: *симня* [10, с. 224] (*сим'н'а* (СВ, КІ), але *с'ім'я* (НА)), *мнесо* [10, с. 68] (*м'н'есо* (КІ, НА), *м'н'асо* (СВ)), *памнятати* [10, с. 36] (*памн'а'тати* (СВ, КІ)).

3. Дисимілятивні зміни: [н'к] > [йк]: *малейка* [10, с. 230] (*ма'лейка* (КІ), *ма'лен'ка* (СВ)); [кт] > [хт]: *продухти* [10, с. 150] (*про'дукти* (СВ, КІ)); [д'ц'] > [йц']: *двайцять* [10, с. 204] (*д'вайцят'* (СВ)), [чт] > [шт]: *штири* [10, с. 23] (*ш'тири* (СВ, КІ)).

4. Усічення різного виду в діалектизмах, зафіксованих у романі і в мовленні респондентів, теж представлено неоднорідно: *університет* [10, с. 52] (*ун'іверси'тет* (СВ, КІ, НА)), *все'дно* [10, с. 161], *се'дно* [10, с. 175] (*все вод'но* (НА), *все од'но*, *все йед'но* (СВ)), *тидень* [10, с. 187] (*'тиден'* (НА), *'тижден'* (КІ, СВ)), *каете* [10, с. 188] (*'кажете* (СВ)), *кауть* [10, с. 157] (*'кажут'* (СВ, КІ, НА)), *мона* [10, с. 33] (*'можна* (СВ, КІ)), *нічо* [10, с. 54] (*н'ічого* (СВ, КІ, НА)), *бре'* [10, с. 36] (*б'реше* (СВ, КІ, НА), *вре* (СВ)). Невідповідність між діалектизмами, зафіксованими в мовленні мешканців с. Згорани та героїв роману, на нашу думку, полягає в тому, що процес усічення часто має індивідуальний для кожного мовця спосіб.

Відзначимо, що явище метатези в говірковому мовленні не підтверджено: *ліворуція* [10, с. 110] (*риво'л'уц'ійа* (СВ, КІ, НА)), *карах тер* [10, с. 72] (*ха'ракт'ер* (СВ, КІ, НА)). Появу таких «діалектизмів», на думку Г. Аркушина, спричинило прагнення мовців адаптувати запозичені слова до згоранської говірки [1, с. 141].

З'ясувати причини невідповідностей між вимовою респондентів та діалектизмами, зафіксованими в романі, допоможе «Атлас української мови», у II томі якого скартографовано матеріали з Волинського Полісся. На жаль, згоранська говірка не представлена на картах, проте тут вміщено матеріали з населених пунктів навколо с. Згорани (села Запілля, Рівне, Нудиже, Городне, Гороховище, Бережці Любомльського та Положеве Шацького районів) [2]. У цих населених пунктах матеріал записано 1955 року. Як ми вже вказували, говірка, використана в романі В. Лисом, – це згоранська говірка 50–60-х років, коли письменник ще жив постійно в рідному селі.

Вищеназвані фонетичні особливості типові для згоранської говірки як однієї з волинсько-поліських. Поодинокі невідповідності між вимовою респондентів та зафіксованими в романі діалектизмами пов'язуємо зі впливом літературної мови на говірку: *гувурити* [10, с. 36], але *гово'рити* (СВ); *симня* [10, с. 224], але *с'ім'йа* (КІ, НА); *тежкий* [10, с. 234], але *т'аж'кий* (СВ, КІ); *див'єте* [10, с. 200], але *див'йате* (СВ, КІ); *порєтували* [10, с. 90], але *пор'ату'вали* (СВ), *порату'вали* (КІ, НА); *Згорєни* [10, с. 12], але *Зго'рани* (СВ, КІ); *заважєти* [10, с. 131], але *зава'жати* (СВ); *ци* [10, с. 11], але *чи* (КІ, НА); *цимало* [10, с. 179], але *чи'мало* (КІ, НА); *гулиця* [10, с. 107], але *'вулиц'а* (КІ, НА), *по'вул'ічному* (СВ); *здоровля* [10, с. 13], але *здо'ров'йа* (НА, КІ); *малейка* [10, с. 320], але *ма'лен'ка* (СВ); *продухти* [10, с. 150], але *про'дукти* (СВ, КІ).

Безумовно, вплив літературної мови відчутний у відбитті рефлексів *о, що, очевидно, у пам'яті В. Лиса звучить типово для Волинського Полісся як [и] (див.: [2, к. № 51–54]): *вин* [10, с. 23], *тико* [10, с. 146], *тільки* [10, с. 12], *кілько* [10, с. 49], *стико* [10, с. 175], а вже в сучасній говірці – *в'ін*, *ст'іл*, *к'ін'* (СВ, КІ); *т'іл'ко* (СВ), але *'тил'ко* (НА), *'тико* (КІ); *'к'іл'ко*, *с'к'іл'ко* (СВ), але *с'тико* (КІ, НА).

Впливом літературної мови варто пояснювати невідповідність у відтворенні процесу обниження артикуляції наголошеного [и] > [е] героями роману (*влюбитися* [10, с. 22], *вийшов* [10, с. 23], *гуверети* [10, с. 36], *пригостити* [10, с. 50], *тех.* [10, с. 145]) та респондентами (*вл'у/битис'а*, *луйшов*, *гуву/рити*, *пригос/тити*, *тих* (СВ, КІ, НА)). Описуючи волинсько-поліський вокалізм, Т. Назарова зазначає, що в західній частині досліджуваного ареалу можна помітити більше обниження артикуляції наголошених алофонів /и/, що варіюють від [и^е] до [е^и] і навіть [е] [11, с. 47]. Дослідниця надбузько-поліських говірок Г. Козачук теж підтверджує, що в названих говірках наголошений [и] наближений до [е], а то й повністю ним заступлений [7, с. 262]. У II томі АУМ фіксуємо наявність паралельних форм з наголошеними [и] та [е] в селах навколо с. Згорани [2, к. № 17].

Інші невідповідності між вимовою респондентів та зафіксованими в романі діалектизмами не закономірні та гіперичні. Зокрема перехід [а] > [е] у словах: *тримайся* [10, с. 235] (*три/майс'а* (СВ, КІ, НА)); *на воротех* [10, с. 107] (*на во/ротах* (СВ, НА), *на во/рот'ах* (КІ)); *всілися* [10, с. 22] (*в/с'ілис'а* (СВ, КІ, НА)), адже, як слушно зауважує Г. Аркушин, «тут не було причин для такого переходу» [1, с. 142] (пор.: *с/в'ето* (СВ, НА), *об'їц'ети* (НА), *дог/л'ене* (СВ, НА)).

Окрім цього, Г. Аркушин відзначає непослідовне відбиття характерної для звукової системи досліджуваної говірки зміни наголошеного [а] > [е] у романі: «пор. у таких висловленнях: *клята затета* (клета?), *багатирия запузяченого*, *пойняв*, *наставляє*, *справляти*; *самі обіцєлися* <...> *то не відступайтесь од свеї обіцянки* та ін.» [1, с. 142].

В окремих словах В. Лис не відтворює типової риси волинсько-поліських говірок – підвищення артикуляції [е] до [и] в ненаголошеній позиції (*номер* [10, с. 100], *незнакоме* [10, с. 68]), хоча в інших діалектизмах, зафіксованих у романі, вона відбита, наприклад, *нивже* [10, с. 108], *мине* [10, с. 178], *пониділок* [10, с. 147]) та загалом характерна для сучасної згоранської говірки: */нумир* (СВ, КІ, НА), *низна/коме* (СВ, КІ).

Не відтворено в романі і ствердіння [р'], яке присутнє в говірці с. Згорани й притаманне для говірок Волинського Полісся (див.: [2, к. № 116]). Порівняймо: *порєтувати* [10, с. 90] (*порату/вати* (СВ)), *Гандрій* [10, с. 177] (*Ганд/реї* (НА)), *штурі* 'чотири' (*ш/тири* (СВ, КІ, НА)), *гарячий* [10, с. 49] (*га/рачий* (СВ, КІ)) і лише одиничний випадок у тексті «Століття Якова» – *з лагера* [10, с. 178].

Часто В. Лис використовує паралельні форми слів, наприклад, *війна* [10, с. 87] || *вуйна* [10, с. 147], коли в говірці фіксуємо *вуї/на* (СВ, КІ, НА); слова *пушов* [10, с. 23] || *пуйшов* [10, с. 47], у говірці – *пу/шов* (СВ, КІ); слова *зусім* [10, с. 20] || *зусім* [10, с. 28], у говірці – *зуї/с'ім* (СВ) тощо. Такі паралельні форми вжито не закономірно, оскільки «в одній і тій самій говірці, тим паче в мовленні тієї ж особи, уживана лексема матиме єдину форму, а не так, як у романі знаходимо цілий синонімічний ряд, пор.: *все*

їдно – все 'дно – се'дно, геть би – геньби, двацять – двацїть, зновика – зновка, <...> може – мо', нічого – нічо', стільки – стико, тидень – тиждень, тре' – тра' – треба, тільки – тільки – тико, тутечки – туточки, щісця – щастя, генчого – гиншого – інше, пор. навіть у тому самому реченні: там були інші люди й гинший світ [1, с. 142].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, основний масив фонетичних діалектизмів, використаних В. Лисом у романі «Століття Якова», ідентичний сучасній згоранській говірці, проте значна частина цих діалектизмів відмінна. Причини такої невідповідності зумовлені впливом літературної мови на говірку; використанням письменником ненормативних для говірки форм та фонетичних варіантів; відсутністю характерних для говірки фонетичних рис (ствердіння [p']); непослідовністю відтворення фонетичної особливості, притаманної згоранській говірці, в одних словах та відсутність її в інших (не в усіх словах зафіксовано вимову ненаголошеного [o] як [y], ненаголошений [y] на місці [o] < *o, підвищення артикуляції [e] до [и]); використанням паралельних форм одного й того слова, у яких по-різному відбито одне й те ж фонетичне явище.

Вважаємо, що існування названих неточностей підтверджує прагнення В. Лиса занурити читача в атмосферу рідного села за допомогою відсторонення від кодифікованої літературної мови, натомість максимального адаптування слів відповідно до говіркового мовлення, інколи навіть за рахунок створення гіперичних діалектних форм, ненормативних для згоранської говірки. Саме завдяки такому «одіалектненню» роман «Століття Якова» здобув популярність, а діалектне мовлення зацікавлює читачів і поза межами побутування західнополіського говору.

Наступні дослідження дозволять зробити подібне зіставлення на інших мовних рівнях.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Народна лексика Західного Полісся: монографія. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. 236 с.
2. Атлас української мови. Київ: Наук. думка, 1988. Т. 2. 521 с.
3. Голоскевич Г. Правописний словник (за нормами укр. правопису Всеукраїнської Академії Наук, Харків, 1929 р.). Вид. 12-е. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів: [б. в.], 1994. 461 с.
4. Дружук І. Вплив літературної мови на говірку с. Згорани Любомльського району Волинської області // Яровиця. 2015. № 3–4. С. 60–64.
5. Дружук І. Лексичні діалектизми в романі Володимира Лиса «Століття Якова» та говірці мешканців с. Згорани Любомльського району Волинської області // Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. Луцьк, 2016. С. 307–309.
6. Єрмоленко С. Я. Говіркове багатоголосся сучасної української прози // Українознавство: науково-популярний, суспільно-політичний, культурно-мистецький журнал. 2008. Число. 1. С. 198–205.

7. Козачук Г. О. Вокалізм надбузько-поліських говірок // Проблеми сучасної ареології. Київ: Наук. думка, 1994. С. 260–264.
8. Левчук І. Антропонімія роману Володимира Лиса «Століття Якова» // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т. ім. Лесі Українки, 2013. № 22. С. 69–74.
9. Лис В. Література – це психотерапія для душі. URL: <http://glavred.info/archive/2011/11/16/215843-5.html>. (06. 11. 2018).
10. Лис В. Століття Якова. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2012. 240 с.
11. Назарова Т. В. К характеристике украинского волинско-полесского вокализма // Общеславянский лингвистический атлас : Материалы и исследования. 1970. Москва: Наука, 1972. С. 40–65.
12. Ніколаєнко І. О. Риси західнополіського діалекту в романі Володимира Лиса «Століття Якова» // Лінгвістика. № 1 (25), ч. 1. 2012. С. 149–156.
13. Спанатій Л. С. Діалектизми та їх місце в мовному і метамовному дискурсі (на матеріалі роману «Століття Якова» В. Лиса) // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер. : Філологія. Мовознавство. 2013. Т. 219, вип. 207. С. 109–112.
14. Український правопис. Харків : Державне видавництво України, 1928. 101 с.
15. Яворський А. Ю. Актуалізація поліських говорів у сучасному художньому тексті : автореф. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Луцьк, 2015. 20 с.
16. Яворський А. Ю. Лексика волинсько-поліської говірки в романі Володимира Лиса «Століття Якова» // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2013. Вип. 36. С. 137–142.
17. Яворський А. Ю. Морфологічні особливості волинсько-поліської говірки в романі Володимира Лиса «Століття Якова» // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т. ім. Лесі Українки, 2013. № 22. С. 150–155.
18. Яворський А. Ю. Фонетичні особливості волинсько-поліської говірки в романі Володимира Лиса «Століття Якова» // Волинь філологічна : текст і контекст. Актуальні проблеми сучасного мовознавства : зб. наук. пр. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. Вип. 14. С. 279–289.

References

1. Arkushyn, H. L. (2014). Narodna leksyka Zakhidnoho Polissia [*National vocabulary of Western Polissya*]. Lutsk: Skhidnoievropeiskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. [in Ukrainian].
2. Atlas ukrainiskoi movy (1988). [*Atlas of Ukrainian language*], Vol. 2. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
3. Holoskevych, H. (1994). Pravopysnyi slovnyk [*Spelling dictionary*]. (12nd ed). Niu-York; Paryzh; Sydnei; Toronto; Lviv. [in Ukrainian].
4. Druzhuik, I. (2015). Vplyv literaturnoi movy na hovirku s. Zghorany Liuboml'skoho raionu Volynskoi oblasti [The influence of the literary language on the conversation of Zghorany village, Lyuboml'skyi district, Volyn region]. *Yarovytsia*, 3–4, 60–64. [in Ukrainian].
5. Druzhuik, I. (2016). Leksychni dialektyzmy v romani Volodymyra Lysa «Stolittia Yakova» ta hovirtsi meshkantsiv s. Zghorany Liuboml'skoho raionu Volynskoi oblasti [Lexical dialecticisms in the novel «Century of Jacob» by Volodymyr Lys and in the dialect of the inhabitants of Zghorany village, Lyuboml'skyi district, Volyn region]. In *Aktualni problemy rozvytku pryrodnychych ta humanitarnych nauk*, 307–309. [in Ukrainian].

6. Yermolenko, S. Ya. (2008). Hovirkove bahatoholossia suchasnoi ukrainskoï prozy [Communicative polyphony of the contemporary Ukrainian prose]. *Ukrainoznavstvo*, 1, 198–205. [in Ukrainian].
7. Kozachuk, H. O. (1994). Vokalizm nadbuzko-poliskykh hovirok [The vocalism of the nadbuzko-polissian dialects]. In *Problemy suchasnoi areolohii*, 260–264. [in Ukrainian].
8. Levchuk, I. (2013). Antroponimiia romanu Volodymyra Lysa «Stolittia Yakova» [Proper Names in the Novel «Jacob's Century» by Volodymyr Lys]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Serii: Filolohichni nauky. Movoznavstvo*, 22, 69–74. [in Ukrainian].
9. Lys, V. Literatura – tse psykhoterapiia dlia dushi [The literature is psychotherapy for the soul]. Retrieved from <http://glavred.info/archive/2011/11/16/215843-5.html>. [in Ukrainian].
10. Lys, V. (2012). Stolittia Yakova [The Century of Jacob]. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia. [in Ukrainian].
11. Nazarova, T. V. (1972). K harakteristike ukrainskogo volynsko-poleskogo vokalizma [To characterization of Ukrainian Volyn-Polissian vocalism]. *Obshheslavjanskij lingvisticheskij atlas*. Moskva: Nauka. [in Russian].
12. Nikolaienko, I. O. (2012). Rysy zakhidnopoliskoho dialektu v romani Volodymyra Lysa «Stolittia Yakova» [The features of the Western-Polissian dialect in the novel «The Century of Jacob» by Volodymyr Lys]. *Linhvistyka*, part 1, 149–156. [in Ukrainian].
13. Spanatii, L. S. (2013). Dialektyzmy ta yikh mistse v movnomu i metamovnomu dyskursi (na materialy romanu «Stolittia Yakova» V. Lysa) [The dialecticisms and their place in the linguistic and meta-language discourse (based on the novel «Century of Jacob» by Volodymyr Lys)]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia». Serii: Filolohiia. Movoznavstvo*, 219, 109–112. [in Ukrainian].
14. Ukrainskyi pravopys (1928). [The Ukrainian spelling]. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. [in Ukrainian].
15. Yavorskyi, A. (2015). Aktualizatsiia poliskykh hovoriv u suchasnomu khudozhnomu teksti [Actualization of the Dialects of Polissia in a Modern Literary Text]. *Extended abstract of the candidate's thesis*. Luts'k. [in Ukrainian].
16. Yavorskyi, A. (2013). Leksyka volynsko-poliskoi hovirky v romani Volodymyra Lysa «Stolittia Yakova» [Vocabulary of Volynian-Polissian Patois in Volodymyr Lys's Novel «Jacob's Century»]. *Linhvistychni doslidzhennia*, 36, 137–142. [in Ukrainian].
17. Yavorskyi, A. (2013). Morfolohichni osoblyvosti volynsko-poliskoi hovirky v romani Volodymyra Lysa «Stolittia Yakova» [Morphological peculiarities of Volynian-Polissian Patois in Volodymyr Lys's Novel «Jacob's Century»]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Serii: Filolohichni nauky*, 22, 150–155. [in Ukrainian].
18. Yavorskyi, A. (2012). Fonetychni osoblyvosti volynsko-poliskoi hovirky v romani Volodymyra Lysa «Stolittia Yakova» [Phonetic Peculiar Features of the Volynian-Polissian Patois in the Novel «Jacob's Century» by Volodymyr Lys]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst*, 14, 279–289. [in Ukrainian].

Дружук Ирина. Фонетические диалектизмы в романе Владимира Лиса «Столетие Якова» и их соответствия в згоранском говоре: сопоставительный аспект. В статье указаны особенности вокализма и консонантизма говора, использованного в романе В. Лиса «Столетие Якова». Зафиксированные в романе фонетические диалектизмы сопоставлены с функционирующими и поныне лексемами в с. Згораны Любомльского района Волынской области и определены причины отличий между этими двумя группами диалектных слов.

Ключевые слова: фонетический диалектизм, згоранский говор, экспедиция, влияние литературного языка, вокализм, консонантизм.

Druzhuik Iryna. Phonetic Dialecticisms in the Novel “The Century of Jacob” by Volodymyr Lys and their Equivalents in the Zgorian Dialect: Comparative Aspect. Writers used dialects in their texts long time ago. In the 19th century Y. Golovatskyi, M. Shashkevych, I. Vagilevych, Yu. Fedkovych, I. Franko wrote their literary works using dialectal language. In the late 19th – early 20th century, V. Stefanyk, M. Cheremshyna, M. Kotsubynsky, O. Honchar used dialects stylizing their texts with rural speech. Ukrainian writers were interested in Polissian dialects in the late 80s of the 20th century. The novel “The Century of Jacob” by V. Lys was written in Zgorany dialect. The purpose of the article is to compare the dialectal language of the novel “The Century of Jacob” with the dialects spoken in Zgorany village, Lyuboml'skyi district of Volyn region and to find out the relevance of the text to the folk language. We carried out an expedition to Zgorany village in summer of 2015. Phonetic dialecticisms of the novel “The Century of Jacob” can be divided into two groups. The first group includes dialecticisms that are similar both in the novel and the dialect spoken in the Zgorany area. The second group involves those dialecticisms which are different from them.

As a result of the study, we have found out that a part of the phonetic dialecticisms used by V. Lys in his novel “The Century of Jacob” are identical to the modern Zgorian dialect, but a significant part of these dialecticisms are different.

The study elucidates the reasons for this discrepancy. Firstly, this is an influence of the literary language on the dialect. Secondly, the writer uses abnormal forms for this dialect, for example, changing [a] > [e] in words *trymaisie*, *vsilysie*, *na vorotiekh*; softening the sibilant in the word *shchistsia*. Thirdly, the author doesn't show the phonetic characteristic features of the dialect, for example, hardness of the sound [p']. Then V. Lys shows typical for Zgorany dialect phonetic characteristic in some words (*chuluvik*, *kumediia*, *huvuryty*, but *bomaha*). Moreover, the writer uses different forms of one word in the other words (for example, *viina* // *vuina*, *pushov* // *puishov*, *zuvsim* // *zusim* etc.). V. Lys wanted to create the atmosphere of the Ukrainian village in his novel, so he wrote it in Zgorany dialect. For this purpose the writer sometimes adapted some words to the Zgorany dialect, although they have never been used in this dialect. As a result, the novel “The Century of Jacob” has become very popular and western Polissian dialect became very interesting for readers outside Volyn Polissya.

Key words: phonetic dialect, Zgoran dialect, expedition, influence of literary language, vocalism, consonantism.

Стаття надійшла до редколегії 29.02.2018

Масицька Т. Особливості залежних компонентів предикатів стану в прозових творах Йосипа Струцюка // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 87–96.

Masytska T. The Peculiarities of the Dependent Components of the Predicates of State in Iosyp Strutsiuk's Prose // Lingvostilistični studii. 2018. Iss. 8. P. 87–96.

УДК 811.161.2'367.625: 821.161.2(477.82)'06-3.09Струцюк

ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛЕЖНИХ КОМПОНЕНТІВ ПРЕДИКАТІВ СТАНУ В ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ЙОСИПА СТРУЦЮКА

Тетяна Масицька

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті проаналізовано семантико-синтаксичні особливості залежних компонентів предикатів стану. Встановлено, що семантико-синтаксична залежність компонентів семантико-синтаксичної структури простого семантично елементарного речення – це їхня здатність залежати від ознакового слова в реченнєвій конструкції. Предикати стану зумовлюють переважно семантико-синтаксичну залежність суб'єкта стану, відображають самостійну, автономну ознаку предмета. За семантичним критерієм виокремлено групи предикатів стану. Схарактеризовані та визначені групи суб'єктних та об'єктних залежних компонентів, умотивованих предикатами стану.

Ключові слова: структура речення, предикат стану, залежний суб'єкт стану, залежний об'єкт стану.

Вступ. У мовознавстві другої половини ХХ – початку ХХІ століть спостерігаємо активне зацікавлення лінгвістів граматиною, що пояснює особливості структури та семантики реченнєвих конструкцій і спрямовує увагу на компонентний аналіз реченнєвих конструкцій. Зорієнтованість на семантико-синтаксичний аспект речення вможливила виокремити в його структурі семантико-синтаксичну залежність [10], яка чітко ілюструє структуру реченнєвих одиниць. Семантико-синтаксична залежність компонентів у структурі простого семантично елементарного речення – це їхня здатність залежати від ознакового слова, яку в складних конструкціях експлікують сполучники й сполучні слова, у простих ускладнених реченнях – прийменники.

У дослідженні семантико-синтаксичної структури речення потрібно спрямувати увагу на залежні компоненти, зумовлені різнотипними предикатами. Предикат і залежні від нього субстанційні компоненти утворюють реченнєву конструкцію. Предикати стану становлять своєрідну з погляду синтаксичних і морфологічних ознак групу, тому привертають увагу дослідників [1; 3; 4; 6; 7; 8; 9; 10–12]. Водночас залишені поза увагою залежні субстанційні компоненти, зумовлені предикатами стану. Аналіз субстанційних складників речення удокладнює розуміння граматичних явищ у структурі речення.

Мета дослідження – виокремлення лексичних груп предикатів стану і з'ясування семантико-синтаксичних особливостей їхніх залежних субстанційних компонентів.

Матеріал і методи дослідження. Матеріалом дослідження послуговували прозові твори Йосипа Струцюка, із яких відібрані реченнєві конструкції з предикатами стану. Як основні методи дослідження використано *описовий метод* із властивими йому прийомами зовнішньої і внутрішньої інтерпретацій – для докладного, побудованого на комунікативно-прагматичних параметрах аналізу фактичного матеріалу та лінгвістичної систематизації мовних одиниць; *системно-класифікаційний метод*, що дав змогу ґрунтовно проаналізувати реченнєві конструкції. Метод *функційного аналізу* слугував для з'ясування семантико-синтаксичних функцій субстанційних залежностей; прийом *компонентного аналізу* – для диференціації предикатів і виокремлення семантичних груп; прийом *компаративного аналізу* – для виявлення в реченнєвих конструкціях диференційних семантико-синтаксичних ознак залежностей суб'єкта й об'єкта стану.

Результати дослідження та дискусія. Предикати стану виокремлюють за синтаксичними і морфологічними ознаками. Стани безпосередньо пов'язані з часовими характеристиками, зреалізовані в тому відрізкові часу, із яким співвіднесені, та виражають тимчасову характеристику предмета. Певний стан як властивість якогось предмета – змінна величина. Він передбачає, що цей предмет може перебувати і в інших станах. Стан є чимось плинним, непостійним, а не характерною ознакою предмета, що відтворює його внутрішню сутність. Він охоплює деякий проміжок часу на часовій осі, що зумовлює відсутність членування його впродовж певного періоду на окремі випадки. Стан стосується окремих часових проміжків, а не точок на часовій осі, триває й не зазнає протягом деякого часового проміжку таких змін, що б засвідчили його перехід до іншого стану [4, с. 98].

Предикати стану зумовлюють переважно семантико-синтаксичну залежність суб'єкта стану, відображають самотійну, автономну ознаку предмета. Стан формує певний носій. На думку І. Р. Вихованця, предикати стану орієнтовані на «пасивний» суб'єкт [4, с. 98] (пор. думку О. І. Бондаря, який має широкий погляд на розуміння стану і зараховує до предикатів стану не лише поняття із семантичним показником «щось відчувати» (про істоти), а й поняття, що репрезентують будь-які ознаки з властивим їм гомогенним, постійним виявом в окремому часовому проміжку. Дослідник вилучає з цієї групи лише дієслова, що вказують на дію або процес, зумовлені певним станом, і вважає, що ті самі слова залежно від контексту можуть виступати як різні предикати [1, с. 122–123]). О. Г. Межов виокремив стативні предикати і зазначив, що їхньою особливістю є ознака фазовості – такого способу існування, за якого в кожний момент виникає новий етап, а попередній відходить разом із попереднім проміжком часу.

Ознака фазовості як сукупності фаз, котрі постійно змінюють одна одну, найхарактерніша для семантики предикатів дії та процесу [11, с. 81]. Дослідник характеризує предикати стану через призму теорії валентності, зазначаючи, що ці предикати є переважно одно- і двовалентними [11, с. 80–96].

Основну групу предикатів стану становлять незмінні слова, які переважно зараховують або до слів категорії стану як окремої частини мови, або до предикативних прислівників [13, с. 90; 5, с. 399–421; 12, с. 440–443; 2, с. 155]. Предикати стану, виражені дієслівними формами часу та способу, функціонують у позиції співвідносного з присудком головного члена односкладних речень. Форми часу і способу зреалізовані в них аналітично, за допомогою синтаксичної морфеми-зв'язки *бути* або синтаксичних напівморфем *ставати*, *робитися*. Основну частину слів категорії стану формують прислівники. У сучасній українській мові відприслівникові деривати нараховують близько ста одиниць: *безлюдно, близько, боляче, важко, весело, видно, відомо, відрадно, грішно, жалко, затишно, кривдно, легко, людно, лячно, помітно, радісно, смішно, соромно, сумно, тяжко* та под. (1). Периферію цього розряду слів утворюють співвідносні з прислівниками та іменниковими відмінковими формами одиниці, що, виконуючи предикативну функцію, втратили зв'язок із парадигмою відмінювання [4, с. 98]. До них належать слова *біда, гріх, диво, досада, жаль, кривда, лихо, лінь, пора, сором* та ін. (1), окремі з яких, функціонуючи в групі предикативних слів, набувають власне-прислівникових ознак. Про це свідчить утворення спільних морфологічних і синтаксичних особливостей відприслівникових та відіменниково-відприслівникових предикатів стану в реченнях: **Жаль; Сором!** і *Мені зовсім не жаль; Якщо ж ми не прийдемо, то сором нам*. Предикатам стану цієї групи в позиції співвідносного з присудком головного члена односкладних речень властиві дієслівні граматичні категорії: теперішній, майбутній і минулий час: *легко – буде легко – було легко* і спосіб: *було б легко*, а також особа і число (третя особа однини), що робить їх спорідненими з одноособовими власне-дієсловами. Дієслівні категорії в предикатних словах стану виражені не синтетично (за допомогою флексій або інших морфем морфологічної одиниці), а аналітично (за допомогою аналітичних синтаксичних морфем / напівморфем: *бути, ставати, робитися*). Предикативні слова стану мають властиву дієслову формально-синтаксичну функцію співвідносного з присудком головного члена односкладних речень і семантико-синтаксичну функцію предикатної синтаксеми, напр.: *Трохимові Грицаю було ніяково за Івана* (2, с. 53). Аналізуючи особливості відприслівникових та відіменниково-відприслівникових дериватів як предикатів стану, І. Р. Вихованець відзначив: «Предикати стану як відприслівникові та відіменниково-відприслівникові деривати не поєднуються із суб'єктними синтаксемами, вираженими іменником у формі називного відмінка» [4, с. 100]. Ці одиниці

зумовлюють властиву власне-дієсловам лівобічну семантико-синтаксичну суб'єктну залежність стану, а також у деяких випадках правобічну об'єктну залежність. Для них характерні такі синтаксичні функції: 1) головний член односкладних речень; 2) центральна синтаксема семантико-синтаксичної структури елементарного простого речення; здатність вмотивовувати суб'єктну та об'єктну залежності. За цими ознаками предикати стану, похідні від прислівникових та іменниково-прислівникових форм, належать до аналітичних дієслів.

За семантичним критерієм предикати стану утворюють такі основні групи:

1) вираження фізичного стану предикативними прислівниками *боляче, важко, душно, жарко, легко, морозно, млосно, тепло, тяжко, холодно* та ін. (1);

2) вираження фізичного стану дієсловами *батьоритися, дрижати, дрімати, знемагати, куняти, лихоманити, марити, морозити, нездужати, нудити, скніти, паморочитися, слабувати, температурити, терпіти, тремтіти, трусити, трясти* й под. (1);

3) позначення емоційно-психічного стану, психофізичного переживання особи предикативними прислівниками *важко, весело, відрадно, кривдно, легко, лячно, радісно, смішно, соромно, страшно, сумно, тяжко* й под. (1);

4) позначення емоційно-психічного стану, психофізичного переживання особи предикативними іменниками *біда, гріх, диво, досада, жаль, кривда, лихо, лін, сором* та ін. (1);

5) позначення емоційно-психічного стану, психофізичного переживання особи дієсловами *бентежити, блаженствувати, божеволіти, вабити, вагатися, веселитися, вередувати, відбентежити, відкохати, відмріяти, відревнувати, відхвилювати, вражати, гніватися, гнівити, гордитися, гордувати, губитися, дивувати, досадувати, жаліти, жахатися, журитися, заздрити, засуджувати, захоплюватися, злоститися, кохати, любити, мріяти, ненавидіти, нервувати, нехтувати, ніяковіти, нудитися, нудьгувати, милуватися, ображатися, обурюватися, перебентежити, подобатися, покохати, полюбити, поревнувати, печалитися, пишатися, полонити, ревнувати, розкохати, розлюбити, розхвилювати, сердитися, скучати, соромитися, страшитися, стримуватися, сумніватися, сумувати, тішитися, тривожитися, тужити, хвилювати, хитрувати, чванитися, шанувати* та под. (1);

6) вираження інтелектуального стану предикативними прислівниками *відомо, зрозуміло, незрозуміло, сумнівно, ясно, взнаки, невтямки* та ін. (1);

7) вираження інтелектуального стану дієсловами: *знати, вважати, пам'ятати, розуміти, сумніватися, тямити* й под. (1).

Залежні суб'єкт й об'єкт стану, зумовлені предикатами зі значенням емоційного вираження почуття, у прозі Йосипа Струцюка позначають

здебільшого істот, напр.: *Мій батько тебе пошкодував* (2, с.17); ...[Надійка] *на всіх буде гніватися...* (2, с.18); ...*ваша дружина розсердилася [на мене]?* (2, с. 9); *Максим не любив його [батька]* (3, с. 41); [Ти] *Його й не пошкодуй* (3, с.132); ...*вона [Віталіна] тебе вподобала...* (3, с.46). Залежний об'єкт стану має також предметне вираження, напр.: ...*Іван Дроботько не любив борщ з грибами...* (3, с. 100).

Предикати стану, виражені відприслівниковими дериватами *боляче, важко, весело, видно, відомо, відродно, грішно, жалко, затишно, кривдно, легко, лячно, помітно, радісно, смішно, соромно, сумно, тяжко* та под. (1), вмотивовують залежність суб'єкта стану: *Мені <...> стало якось незбагненно радісно...* (3, с. 142); [Лукії] *Моторошно стало* (3, с. 123); – *Мені гидко...* (2, с. 56); *І дітям нараз стало сумно* (3, с. 164). Іноді ці предикати можуть зумовлювати об'єктну семантико-синтаксичну залежність: *Наразі їй стало його шкода* (2, с. 30).

Предикатні компоненти *біда, гріх, досада, жаль, лихо, лінь, пора, сором* і под. (1) вмотивовують залежність суб'єкта стану, що зреалізована переважно іменниками-назвами осіб, напр.: *Мені сором за тебе*. Предикати *видно, відомо, жалко, помітно* та ін. визначають суб'єктну залежність стану у формі давального відмінка, виражену суб'єктною синтаксею, напр.: [Людям] *Видно було, що злякався* (2, с. 65).

У сучасній українській мові існує така закономірність: семантико-синтаксична залежність суб'єкта стану, виражена давальним відмінком, у мовленні представлена іноді імпліцитно. У досліджуваних творах спостерігаємо як імпліцитний: *Цікаво [мені]* (2, с. 56); – *Шкода [мені]...* (3, с. 47); *Нестерпно [Олесі] гаряче* (2, с. 59); ...*на душі чомусь моторошно* (2, с. 17); *Жаско стало* (2, с. 70), так і експліцитний залежний суб'єкт стану: ...*тобі на горбу було нелегко* (3, с. 4); – *Мені гидко* (2, с. 56).

Дієслівні предикати стану, що позначають емоційно-психічний стан, психофізичне переживання особи, зумовлюють суб'єктну семантико-синтаксичну залежність, представлену суб'єктною синтаксею у формі називного відмінка: ...*він [Максим] не сумнівався* (2, с. 9); ...*це дуже нервує німців* (2, с. 9); – [Антін] *Здурів ... здурів* (2, с. 16); *Бог трійцю любить* (2, с. 44); ...[Надійка] *не капризувала* (2, с. 18); *Звичайно, [Катька] сердилася ...* (2, с. 29); *Щось дитина занедужала...* (2, с. 40); – [Я] *Боюся* (2, с. 41); ...[жінка] *ніби зніяковіла* (2, с. 45); *Коли [Оксана] отямилася, то перепудилася...* (2, с. 55); *Схоже, Катька не розгубилася...* (2, с. 56); – *Завіщо ми так мучимось?* (2, с. 60); ...[жінка] *збожеволіла* (3, с. 142); – [Ти] *Не хвилюйся...* (3, с. 133); *Хлопець спочатку чомусь зніяковів...* (3, с.159); *І зараз комсомольський вождь зовсім не знітився* (2, с. 69); ...*вона [Віталіна] від того дуже зрадіє* (3, с. 48); – *Ти розсердився?* (3, с. 194); ...[Максим] *злякався* (3, с. 69).

У межах семантико-синтаксичної залежності суб'єкта стану виокремлюємо чотири різновиди:

1) семантико-синтаксична залежність суб'єкта всеохопного стану, напр.: – *Як тільки смеркне* (2, с. 27); *Почало сутеніти* (3, с. 70); *Надворі вже темно* (3, с. 38); 2) семантико-синтаксична залежність суб'єкта якісного стану: *...вона <...> була сердита* (2, с. 36); *То була найгарніша дівчина...* (2, с. 5); *... [Катька] була вже стомлена...* (2, с. 16); *...молода винна...* (2, с. 19); *...ти жорстокий* (3, с. 28); 3) семантико-синтаксична залежність суб'єкта кількісного стану, напр.: *Їх було троє*: вона, син і донька (2, с. 4); *Їх було двоє* (2, с. 23); *Їх було четверо*: крім двох братів, ще зв'язкова Олеся, стрілець Нечай і ройовий Богдан (2, с. 58); 4) семантико-синтаксична залежність суб'єкта стану-відношення: *[Я] гарніша від Олеси Коляди?* (2, с. 22); – *Колумб і Хейєрдал були старші од нас* (3, с. 171); *Я був од Сергійка на два роки молодший* (3, с. 172) (пор. думку О. Г. Межова, який виокремлює «двовалентні стативно-компаративні предикати (стану-відношення)» [11, с. 84]).

Суб'єктна семантико-синтаксична залежність, спричинена предикатами стану, у прозі Йосипа Струцюка найчастіше зреалізована суб'єктом стану (суб'єктом всеохопного стану, суб'єктом якісного стану, суб'єктом кількісного стану і суб'єктом стану-відношення) у таких групах:

1) особи, виражені власними назвами, напр.: *Максимові стало легше* (3, с. 70); *Трифон <...> злякався* (3, с. 65); *...сердився Кузьма* (2, с. 87); *Зонька раділа найбільше...* (2, с. 109); *Ягайло зрадів навіть...* (2, с. 195); 2) особи, виражені загальними назвами, напр.: *...дівчатам це дуже сподобалося* (3, с. 47); *...мужики веселилися...* (3, с. 34); *... дитина <...> простудилася* (2, с. 40); *...деякі школярі залишилися також невдоволені* (3, с. 163); 3) особи, іменовані за родом виробничої/професійної діяльності, напр.: *Водій <...> мовчазний* (2, с. 4); *... фельдшерка <...> п'яніє...* (3, с. 71); 4) номінації фауни, напр.: *...[лебеді] перед тим одужували й поправлялися ...* (3, с. 164); *...[сорока] <...> сказалася* (2, с. 74); 5) предмети, напр.: *...заячий хвіст довший од зимового дня* (2, с. 28); *Село <...> терпіло* (2, с. 72); *А степ – широкий...* (2, с. 96); 6) абстрактні номінації, напр.: *То був такий чудовий час!* (2, с. 5); 7) імпліцитне вираження залежного суб'єкта, напр.: – *Не пошкодуєте* (2, с. 109); – *А то якось і розсердилися навіть* (3, с. 214).

Залежний суб'єкт стану переважно виражений іменниками: *А Петруньо Семенюк аж образився...* (3, с. 35); *...собаці погано не буде* (3, с. 204); *...вода була солона* (2, с. 95) та займенниками, напр.: *... я зовсім розгублювався* (2, с. 147); *А згодом мені <...> стало нецікаво...* (3, с. 146); – *Мені ніяково...* (3, с. 18); *... він не розгубився...* (3, с. 21); *...той знітився* (3, с. 173); *Я так його (цебто мене) люблю...* (3, с. 172); *...я і так уже втомисся...* (3, с. 176); *Вона вся трусилася...* (3, с. 28).

Об'єктна семантико-синтаксична залежність репрезентована об'єктом стану (об'єктом якісного стану, об'єктом стану-відношення). Її зреалізують переважно іменники та займенники в таких групах: 1) особи, виражені власними назвами, напр.: *Трохимові Грицяю було*

ніяково за Івана (2, с. 53); 2) особи, виражені загальними назвами, напр.: *...Динара ненавидить мужчин* (3, с. 14); 3) предметне значення, напр.: *...дівчиську <...> потрібні його гроші...* (3, с. 134); 4) абстрактні номінації, напр.: *...вона [Динара] просто не любить <...> наші мужські розмови* (3, с. 13); *...і гріха не боїться!* (3, с. 36).

Суб'єктні й об'єктні залежні компоненти зреалізовані граматичними засобами вираження – відмінковими формами. Залежний суб'єкт стану в прозових творах Йосипа Струцюка експлікований називним (найчастіше), родовим і давальним відмінками, об'єкт стану – переважно знахідним відмінком. Відмінок багатьма своїми параметрами відображає найтиповіші явища граматичної структури сучасної української мови, є необхідним компонентом речень і репрезентує способи перегрупування залежних компонентів речення та механізм взаємодії семантики, синтаксису і морфології.

Висновки та перспективи дослідження. Структурна організація простого речення та його компонентів сформована предикатом і його здатністю зумовлювати семантико-синтаксичну залежність. Від семантики предиката, його реченнєвотвірних властивостей залежить не тільки структура окремої реченнєвої моделі та її складників, а також і їхня семантична характеристика. Предикати стану формують реченнєві конструкції, у яких зреалізована семантико-синтаксична залежність суб'єкта стану. Окрема група предикатів зумовлює також залежний об'єкт стану. Субстанційні залежні компоненти, відповідно до класу предиката, систематизовано й виокремлено залежний суб'єкт стану, який диференційовано на суб'єкт всеохопного стану, якісного стану, кількісного стану й стану-відношення. Об'єктна семантико-синтаксична залежність репрезентована об'єктом стану, який диференційовано на об'єкт якісного стану та об'єкт стану-відношення. Лексичний діапазон вираження залежних компонентів у прозових творах Йосипа Струцюка охоплює ємні семантичні групи. Перспективним вважаємо дослідження залежних компонентів формально-синтаксичної структури речення, що ґрунтуються на синтаксичних зв'язках.

Список використаних джерел та їх умовних сорочень

- 1 – Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда Київ: Наук. думка, 1970–1980.
- 2 – Струцюк Й. Г. Цвіт дикої шандри: повісті, оповідання. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2008. 164 с.
- 3 – Струцюк Й. Г. Усе не так просто. Луцьк: ВМА «Терен», 2010. 272 с.

Список використаної літератури

1. Бондар О. І. Семантична класифікація предикатів на функціонально-когнітивній основі // Мовознавство. 2009. № 3–4. С. 118–125.
2. Булахов М. Г., Жовтобрюх М. А., Кодухов В. И. Восточно-славянские языки. Москва: Просвещение, 1987. 304 с.

3. Булыгина Т. В. К построению типологии предикатов в русском языке // Семантические типы предикатов / отв. ред. О. Н. Селиверстова. Москва: Наука, 1982. С. 7–82.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наук. думка, 1992. 224 с.
5. Виноградов В. В. Русский язык: (Граммат. учение о слове). Москва; Ленинград: Учпедгиз, 1947. 784 с.
6. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. Київ: Наук. думка, 1991. 192 с.
7. Городенська К. Г. Семантична багатоплановість суб'єкта стану // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. Володимира Винниченка. 2001. Вип. 31. С. 149–153.
8. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.
9. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану: автореф. ... канд. філол. наук. 10.02.01. Київ, 2008. 24 с.
10. Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2016. 416 с.
11. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць. Луцьк: Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
12. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Вид. 2-ге, переробл. Луцьк: РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2004. 393 с.
13. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. 4-е изд. Москва: URSS, 2008. 427 с.
14. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ: Вид. центр «Академія», 2004. 408 с.

References

1. Bondar, O. I. (2009). Semantychna klasyfikatsiia predykativ na funktsionalno-kohnityvnii osnovi [Semantic classification of predicates on a functional-cognitive basis]. *Movoznavstvo*, 3–4, 118–125. [in Ukrainian].
2. Bulahov, M. G., Zhovtobryuh, M. A., Koduhov, V. I. (1987). Vostochno-slavjanskije jazyki [East-Slavic languages]. Moskva: Prosveshhenie. [in Russian].
3. Bulygina, T. V. (1982). K postroeniju tipologii predikatov v russkom jazyke [To building a typology of predicates in the Russian language]. In Seliverstova, O. N. (Ed.). *Semanticheskie tipy predikatov* [Semantic types of predicates]. Moskva: Nauka. [in Russian].
4. Vykhovanets, I. R. (1992). Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukrainskoi movy [Essays of the functional syntax of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
5. Vinogradov, V. V. (1947). Russkij jazyk: (Grammat. uchenie o slove) [Russian language: (Grammat. doctrine of the word)]. Moskva; Lenynhrad: Uchpedgiz. [in Russian].
6. Horodenska, K. H. (1991). Deryvatsiia syntaksychnykh odynyts [Derivation of syntactic units]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
7. Horodenska, K. H. (2001). Semantychna bahatoplanovist subiekta stanu [Semantic multiplicity of the subject of the state]. *Naukovi zapysky. Seriia: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*, 31, 149 – 153. [in Ukrainian].
8. Zahnitko, A. P. (2011). Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy. Morfolohiia. Syntaksys [Theoretical grammar of the Ukrainian language. Morphology. Syntax]. Donetsk: TOV «VKF «BAO». [in Ukrainian].
9. Kavera, N. V. (2008). Semantychna typolohiia predykativ stanu [Semantic typology of predicates of state]: *Extended abstract of the candidate's*. Kyiv. [in Ukrainian].

10. Masytska, T. (2016). Typolohiia semantyko-syntaksychnykh rechennievkykh zalezhnosteï [The typology of semantic-syntactic sentence dependencies]. Luts'k: PVD «Tverdynia». [in Ukrainian].
11. Mezhev, O. H. (2012). Typolohiia minimalnykh semantyko-syntaksychnykh odyntys [The typology of minimal semantic-syntactic units]. Luts'k: Volynskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. [in Ukrainian].
12. Mirchenko, M. V. (2004). Struktura syntaksychnykh katehorii [The structure of syntactic categories]. Luts'k: RVV «Vezha» VDU im. Lesi Ukrainky. [in Ukrainian].
13. Shherba, L. V. (2008). Jazykovaja sistema i rechevaja dejatel'nost' [Language system and speech activity]. Moskva: URSS. [in Russian].
14. Shulzhuk, K. F. (2004). Syntaksys ukrainskoi movy [Syntax of the Ukrainian language]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiiia». [in Ukrainian].

Масицкая Татьяна. Особенности зависимых компонентов предикатов состояния в прозе Иосифа Струцюка. В статье проанализированы семантико-синтаксические особенности зависимых компонентов предикатов состояния. Семантико-синтаксическая зависимость компонентов семантико-синтаксической структуры простого семантически элементарного предложения – это их способность зависеть от предикатов в конструкции предложения. Предикаты состояния обуславливают преимущественно семантико-синтаксическую зависимость субъекта состояния, выражают самостоятельные, автономные признаки предмета. По семантическому критерию выделены группы предикатов состояния. Определены и охарактеризованы группы субъектных и объектных зависимых компонентов, обусловленные предикатами состояния.

Ключевые слова: структура предложения, предикат состояния, зависимый субъект состояния, зависимый объект состояния.

Masytska Tetiana. The Peculiarities of the Dependent Components of the Predicatives of State in Iosyp Strutsiuk's Prose. The article analyzes the theoretical and practical aspects of the semantic-syntactic peculiarities of the dependent components of the predicatives of state. The study has revealed that the semantic-syntactic dependence of the components of the semantic-syntactic structure of a simple sentence is their specificity to depend on the predicates of a sentence. The predicatives of state determine the semantic-syntactic dependence on the state of a subject and reflect the independent autonomous features of the subject. Predicatives of state are focused on the passive subject. In some cases these predicatives manifest their dependence on the object. Predicatives of state form the following main groups according to the semantic criteria: 1) the predicates expressing the physical condition by predicative adverbs *boliache, vazhko, dushno, zharko, lehko, morozno, mlosno, teplo, tiazhko, kholodno* etc.; 2) expressing the physical condition by the verbs: *badorytysia, dryzhaty, drimaty, lykhomanyty, maryty, nezduzhaty, nudyty, sknity, slabuvaty, temperaturyty, terpity, tremity, triasty*; 3) designation of the emotional and psychological state, psychophysical feelings of the person by the predicative adverbs *vazhko, veselo, vidradno, kryvdno, lehko, liachno, radisno, smishno, soromno, strashno, sumno, tiazhko*; 4) designation of the emotional and psychological state, psychophysical feeling of the person by predicate nouns *bida, hrikh, dyvo, dosada, zhal, lin, sorom*; 5) designation of the emotional and psychological state, psychophysical feelings of the person by the verbs *bentezhyty, vahatysia, hnivatysia, kokhaty, nenavdyty, pechalytysia* etc.; 6) expression of the intellectual state by predicative adverbs *vidomo, zrozumilo, nezrozumilo, sumnivno* etc.; 7) expression of the intellectual state by verbs *znaty, vvazhaty, pamiataty, rozumity* etc. The predicatives of state form the sentence constructs in which the semantic-syntactic dependence of the subject of state is actualized. The above-mentioned groups of the dependent components of

predicative of state are considered on the materials from the prose works by Iosyp Strutsiuk. The lexical range of the expression of dependent components in the prose of Joseph Strutsuk covers multifaceted semantic groups. Further research is suggested to study the dependent components of the formal-syntactic sentence structure, which are based on syntactic relationships.

Key words: structure of a sentence, predicative of state, dependent subject of state, dependent object of state.

Стаття надійшла до редколегії 21.02.2018

Нестерчук О. Словотвір загоренського іменника (за романами В. Лиса «Століття Якова» та «Соло для Соломії») // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 97–105.

Nesterchuk O. Creation of the Zahoransky Personal Nouns (Case Study of the Novels by V. Lys «The Century of Jacob» and «Solo for Solomiya») // Lingvostilistični studii. 2018. Iss. 8. P. 97–105.

УДК 811.161.2'373.611'373.23

СЛОВОТВІР ЗАГОРЕНСЬКОГО ІМЕННИКА (ЗА РОМАНАМИ В. ЛИСА «СТОЛІТТЯ ЯКОВА» ТА «СОЛО ДЛЯ СОЛОМІЇ»)

Оксана Нестерчук

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті проаналізовано творення варіантів імен, вжитих у романах В. Лиса «Століття Якова» та «Соло для Соломії». Виявлено словотвірні типи з продуктивними та непродуктивними суфіксами, а також римовані варіанти як гру слів. До літературних варіантів імен подані паралелі з волинсько-поліських говірок. Досліджено, що розмовно-побутові варіанти імен утворені за допомогою загальноновживаних суфіксів, які зафіксовані в інших населених пунктах

Ключові слова: власні імена, варіанти, словотвір, продуктивні та непродуктивні суфікси.

Вступ. Характерна ознака власних назв – це їхня здатність варіюватися за допомогою різноманітних словотворчих формантів у розмовно-побутовому мовленні, чим компенсується нечисленний офіційний іменник українців. Адаптовані до «рідного» звучання власні імена утворюють форми, властиві живому мовленню, серед яких переважають зменшено-пестливі та збільшено-згрубілі варіанти.

Для творення варіантів імен будь-якого регіону України, як і Волинського Полісся, використані здебільшого ті ж суфікси, що представлені в загальноукраїнському репертуарі. Досить часто один і той самий формант у декількох населених пунктах може бути вжитий для творення багатьох чи одного – двох варіантів імен. Кожне особове ім'я має по декілька варіантів, що залежить не тільки від загальної кількості жителів, а й від того, скільки осіб названо однаковим іменем. Творення варіантів імен – це оригінальна мовотворчість народу.

Аналіз іменника кожного населеного пункту, звичайно, варто робити на основі власних польових записів, але іноді для цього можна використати і художні твори, у яких широко змальовано життя корінних мешканців певного населеного пункту. Такими є романи В. Лиса «Століття Якова» і «Соло для Соломії». І тут насамперед важлива така деталь: автор народився у Загоренах (офіційна назва села Згорани Любомльського району Волинської області), прожив певний час і досить часто повертався до своєї малої батьківщини. Загоренський іменник романів «Століття

Якова» [8] і «Соло для Соломії» [7] відбиває ту реальність, яка склалася переважно у другій половині ХХ століття.

Оніми у творчості різних українських письменників ХІХ – ХХ століть докладно проаналізував Л. Белей [1]. Антропоніми, зокрема власні імена, досліджували: С. Бирик [2], Л. Вокалюк [3], Ю. Карпенко [3], І. Левчук [5], Л. Масенко [9]. Словотвір варіантів імен твору «Діва Млинища» В. Лиса описано в нашій статті [11]. Однак аналіз власних особових імен романів В. Лиса «Століття Якова» та «Соло для Соломії» ще не були об'єктом окремого дослідження. Отже, аналіз іменників загоренців та порівняння їх із волинсько-поліськими варіантами, зафіксованими нами, і стало **метою дослідження**.

Зауважимо, що с. Згорани одне з найбільших у Любомльському районі Волинської області: у кінці 60-их років тут проживало майже півтори тисячі мешканців, а на початку ХХІ століття понад 1380 осіб, тому й іменник численний і різноманітний.

У зв'язку з визначеною метою, поставлено такі завдання: 1) на основі роману виявити повний іменник загоренців; 2) проаналізувати продуктивні та непродуктивні форманти, що подані у творах В. Лиса, та виявити їхні відповідники, уживані мешканцями інших сіл Волинського Полісся; 3) виявити паралелі оригінальних рис словотвору варіантів літературних імен з такими ж афіксами серед жителів інших населених пунктів.

Матеріал і методи дослідження Пропоновані варіанти власних особових імен жителів Волинського Полісся записано експедиційним методом у 48 населених пунктах. Використано метод лінгвістичного опису та його основний прийом – систематизація мовного матеріалу в синхронії. Кількісний метод використано для підрахунку загальновживаних та рідковживаних словотворчих суфіксів і для визначення ступеня продуктивності словотвірних типів.

Результати дослідження та дискусія. Як показав літературний матеріал, офіційні власні особові імена переважають над варіантами, наприклад: чоловічі найменування – *Адам, Анатолій, Андрій, Гандрий* (з приставним [г]), *Антон, Гартем* (з приставним [г]), *Афанасій, Валентин, Василь, Віктор, Григорій, Георгій, Гордій, Денис, Дмитро, Едуард, Зенон, Зиновій, Іван, Ігор, Кирило, Кіндрат, Кузьма, Купріян, Лев, Лука, Макар, Марко, Матвій, Микита, Михайло та Михайл, Назар, Наум, Олег, Остап, Павло, Петро, Платон, Роман, Станіслав, Тарас, Тимур, Ярослав*; жіночі – *Алевтина, Валерія, Василина, Вікторія, Віра, Віталія, Дарина, Домна, Елеонора, Емілія, Єфросинія, Іраїда, Ірина, Лариса, Лідія, Любов, Людмила, Маргарита, Марина, Мая, Мокрина, Мотруна, Неоніла, Ніна, Олеся, Онисія, Павлина, Параскева, Поліна, Раїса, Світлана, Соломія, Софія, Стефанія, Тамара, Текля, Тереза, Тетяна, Харитина, Якилина, Ярина*.

Інші імена вжиті лише у варіантах: *Федь, Ганя, Гафія, Катя, Леся, Нюра, Рипина*; зафіксовано такі варіанти-синоніми: *Вікторія – Віка, Софійка – Зосечка, Зосечка – Зосина*.

Переважають варіанти чоловічих імен, до яких додано продуктивні форманти, це насамперед загальноукраїнські суфікси (вони наявні як у романах В. Лиса, так і в інших населених пунктах Волинського Полісся), напр.: *-ик (-ік), -к-а, -к-о, -уньо, -усь, -ц-ьо, -чик*, що творять великі словотвірні ряди. Оскільки варіанти імен з цими суфіксами вживані у багатьох населених пунктах, тому біля кожного з них не вказуємо локацію.

Здрібніло-пестливі літературні варіанти у творах широко представлені формою із суфіксом **-к-о** (переважаючий словотвірний тип): *Василько, Вітько, Гаврилко, Данько, Захарко, Зенько, Іванко, Ігорко, Левко, Митько, Михасько, Онисько, Ромко, Сашко, Степанко, Тимко, Федосько, Федько, Юрко, Яшко*. А у волинсько-поліських говірках засвідчені такі відповідники: *Васі́л'ко || Васил'ко́ || Васе́л'ко, Ві́т'ко́, Гаврі́лко || Гавре́лко || Гаврі́л'ко* (Дрн, Злзн, Кмр, Нвс, Сдл, Стн), *Дан'ко́ || Дán'ко || Дун'ко < Данило, Заха́рко || Саха́рко, Зін'ко || Зин'ко́ || З'ін'ко || З'ін'ко́ || Зén'ко, Іва́нко || Іванко́ || Ива́нко || Їва́нко || Йва́нко || Йва́н'ко, Іго́рко (Злзн), Ле́вко || Ле́вко < Лев, Ми́т'ко́ || Мі́т'ко < Митя < Дмитро, Миха́с'ко (Озр, Чрн), Оні́с'ко || Гуні́с'ко, Сашко́* (Крп, Пдг, Рдк, Цмн), *Степа́нко || Стипáнко, Тимко́ < Тимофій (Брвч, Глз, Грд, Грз, Ккл, Ктв, Пкщ), Фе́до́с'ко || Хвиді́с'ко < Федось < Феодосій, Йу́рко́ || Йу́рко, Йа́шко || Яшко́* (Брв, Брс, Ккл) [10, к. 5, 7, 8, 18, 19, 21]. Не виявлено у волинсько-поліських говірках прямих відповідників до літературних варіантів *Богданко, Валько, Олешко, Степусько, Тишко*.

Продуктивний словотвірний тип на **-ик (-ік)** у романах В. Лиса представлений такими варіантами: *Валік, Вадик, Генік, Дмитрик, Едік, Костик, Павлик, Петрик, Ромчик, Тарасик, Тимошик, Толик, Юрасик, Ясик*. Виявлені волинсько-поліські відповідники: *Ва́л'ік, Дмі́трик, Ко́стик* (Грн, Жбк, Ждч, Ктв, Омл, Сфн, Чвн), *Па́влик, Пе́трик, Тара́сик, Тимóшик < Тимоша < Тимофій, То́л'ік || То́лик, Йура́сик* [10, к. 7, 19, 21]. Серед наших польових записів нема відповідників до літературних варіантів *Вадик, Едік, Ромчик*, очевидно, тому, що фіксували номени серед представників старшого покоління.

На третьому місці щодо продуктивності виділяємо суфікс **-к-а**: *Васька, Вітька, Генка, Йоська, Колька, Микитка, Митька, Олешка, Стьо́пка, Сьо́мка* (пор. з волинсько-поліськими відповідниками: *Ва́с'ка, Ві́т'ка || Ві́т'ка, Йо́с'ка* (Олк), *Ко́л'ка || Ку́л'ка* (Глз, Чмр), *Микі́тка, Мі́т'ка || М'і́т'ка, Ст'о́пка* (Жбр), *С'о́мка* [10, к. 5, 7, 16, 18]. Серед середнього та старшого покоління жителів Волинського Полісся не зафіксовано варіанти *Генка* та *Олешка*, що їх подає В. Лис.

У романах трапляються варіанти з формантами **-уньо (-ун-я)**: *Петруньо, Вадюня, Колюня* (пор. із засвідченим маневицьким словотвірним типом: *Пе́трун'о, Ва́дун'а, Ко́лун'а* [10, к. 11, 15].

Варіанти літературних імен з суфіксом **-усь** *Павлусь, Петрусь* мають відповідники серед жителів багатьох населених пунктів: *Павлу́с' || Павлу́с', Петру́с' || Питру́с'* [10, к. 14, 15].

У творах В. Лиса заявлено такі варіанти імен на **-ц-ьо**: *Антонцьо, Ромцьо, Славцьо*, до яких зафіксовані паралелі серед волинсько-поліських говірок: *Анто́нц'о* (Брж, Грд, Двж, МЯб, Чрв), *Сла́вц'о* (Олк) [10, к. 4].

Малопродуктивний тип творить складний за походженням суфікс **-чик**: *Платончик, Славчик, Тимурчик*, до якого виявлено тільки один варіант із Волинського Полісся: *Сла́вчик* < В'ячеслав (Грн).

Продуктивними суфіксами для деривації здрібніло-пестливих варіантів жіночих імен є: **-к-а**, **-ечк-а** (**-єчк-а**), **-очк-а**, **-енк-а**, **-ун'-а**, **-ус'-а**, **-ц'-а** (**-дз'-а**), які продукують великі словотвірні ряди серед волинсько-поліських говірок.

На першому місці у романах В. Лиса найбільше жіночих варіантів імен із суфіксом **-к-а**: *Варка, Васька* < Василина, *Верка, Вірка, Ганка, Гапка, Зоська, Катька, Лідка, Любка, Людка, Манька, Маринка, Марійка, Маруська, Мотрунка, Оленка, Ольга, Параска, Пріська, Райка, Сонька, Софійка, Стефка, Танька, Тетянка, Томка, Тонька, Улянка, Федорка, Юстинка* – відповідники серед жителів Волинського Полісся: *Ва́рка, Ва́с'ка, Ве́рка || Ві́рка || Ві́рка* (Ждч 'образливо', ВВр "Ві́рка – Ді́рка"), *Га́н'ка || Га́нка, Га́пка || Ога́пка* < Агафія, *Зо́с'ка* < Зоя, *Ка́т'ка, Лі́дка, Лю́бка || Лу́пка, Лу́дка, Ма́н'ка, Мар'ї́ка || Мар'ї́ка, Мар'ї́нка, Мару́с'ка, Мотру́н'ка || Мотру́нка || Матру́нка || Мутру́нка, На́д'ї́ка, Оле́нка || Ол'е́нка || Го́л'е́нка || Вол'е́нка, О́л'ка || Го́л'ка || Во́л'ка, Па́раска || Па́рашка* < Парася < Парасковія, *Пр'і́с'ка || Прі́с'ка || Про́с'ка || Пру́с'ка || Фро́с'ка* < Пріся < Єфросинія, *Ра́йка, Со́н'ка* < Софія, *Соф'ї́ка || Сохві́йка, Сте́нка || Сте́фка || Ст'о́пка, Та́н'ка, Тет'а́нка || Тат'а́нка || Тит'а́нка || Тат'е́нка, То́мка* < Тамара, *То́н'ка, Ул'а́нка || Гул'а́нка || Ул'е́нка || Вл'а́нка || Ол'а́нка* < Уляна, *Федо́рка || Фиді́рка || Фед'і́рка || Ф'ідо́рка || Хведо́рка || Хвиді́рка, Йусті́н'ка* < Устина (Лхв, Угр) [10, к. 22, 24, 25, 26, 32, 33, 35, 36, 39, 40, 41].

Зауважимо, що гіпотетично від кожного жіночого імені можна утворити новий варіант за допомогою суфікса **-к-а**, однак у наших записах не виявлено прямих волинсько-поліських паралелей до таких варіантів імен з творів В. Лиса: *Вітька* < Віталія, *Лерка, Леська, Лілька, Майка, Маргаринка, Надійка, Нілка, Олеська, Руфінка, Соломійка, Соломка, Танаска, Уляська*. Очевидно, причина та, що деякі імена вживані серед представників різних вікових груп, інші відрізняються фонетичним оформленням (*Танаска*, мабуть, від Афанасія; серед жителів досліджуваної території побутує форма *Пана́с'ка || Фана́с'ка*) або невідомі на Поліссі (*Руфінка*).

З поліморфемним демінутивним суфіксом **-ечк-а** (**-єчк-а**) використані літературні варіанти: *Зосечка, Марієчка, Марусечка, Олесечка, Солечка, Соломієчка, Раєчка, Танечка*. Зафіксовано тільки два волинсько-поліських відповідники *Мар'ї́йечка* (Дрн, Трн) і *Мару́сечка* (Дрн) [10, к. 33].

Непродуктивний складний суфікс **-еньк-а** у романах В. Лиса творить варіанти *Віталенька* < Віталія, *Зосенька*, *Марусенька*, до яких не зафіксовано відповідників.

Серед здрібніло-пестливих варіантів широко представлені форми із суфіксом **-очк-а**, що найчастіше доданий до усіченої основи: *Варочка*, *Гапочка*, *Людочка*, *Парасочка*, *Томочка*, *Уляночка*, *Устиночка* – волинсько-поліські паралелі: *Вáрочка*, *Гáпочка* < Гапа, *Л'úдочка*, *Парáсочка* || *Парáшочка*, *Тóмочка*, *Ўл'очка* || *Вúл'очка* || *Гúл'очка*, *Устиночка* [10, к. 22, 24, 36, 40]. Не виявлено відповідників до літературних варіантів імен *Вікочка*, *Віталочка*, *Віточка*, *Марусиночка*, *Руфиночка*, *Соломочка*, *Соломиночка*.

Суфікс **-ун'-а** приєднаний найчастіше до усічених основ імен героїв романів: *Віруня*, *Зосюня*, *Настуня*, *Олюня*, *Раюня* – волинсько-поліські відповідники: *В'ірун'а* || *В'ерун'а*, *Зос'ун'а* < Зося (Лпн), *Настун'а*, *Ол'ун'а* || *Вол'ун'а* (Лпн, МГл, Угр, Хцн), *Райун'а* [10, к. 23, 26]. Серед варіантів імен з Волинського Полісся не виявлено відповідників до *Аделюня* та *Олесюня*.

Суфікс **-ус-я**: *Вікуся*, *Вітуся*, *Ганнуся*, *Катруся*, *Лідуся*, *Маруся*, *Настуся* – відповідники серед жителів Волинського Полісся: *Ган:ус'а*, *Катрус'а*, *Лідус'а* (МГл), *Марус'а*, *Настус'а* [10, к. 23, 28, 31, 33]. Найчастіше пестливі форми утворені від усічених основ. Не виявлено прямих відповідників до літературних імен *Вікуся* та *Вітуся*.

Суфікс **-ц-я (-дз-я)**: *Гандзя*, *Любця*. Варіант *Л'уб^нц'а* вживаний у багатьох населених пунктах Волинського Полісся [10, к. 28, 32]. У цьому суфіксі [ц'] після сонорних одзвінчується й афікс набуває звучання **-дз'-а**: *Ган'дз'а*. Форма імені *Лерця* на Волинському Поліссі не зафіксована серед представників старшого покоління.

Отже, варіанти імен, що вжиті у романах В. Лиса, здебільшого мають такі ж відповідники серед жителів Волинського Полісся.

До малопродуктивних чи непродуктивних суфіксів, доданих частіше до основ демінутивів, відносимо:

- суфікс **-аш**, вжитий у варіанті *Лукаш*, має волинсько-поліські паралелі *Лукáш* та *Л'аш* < *Лля* < *Ілля* (Гдм, Сфн, Трн) [10, к. 9, 43], що сприймаються жителями як повні офіційні імена;

- поліморфемний суфікс **-ечк-о** виражає більшу міру експресивності та вжитий у романі в одному варіанті *Василечко*. Цей продуктивний формант виявлено у таких волинсько-поліських варіантах: *Андр'ійечко* (Злзн, Чтв), *Васі́лечко* (Клб, Трн), *Горд'ійечко* (Злзн, Чтв), *Дані́лечко* (Мщн), *Іва́нечко* (Мщн), *Мака́речко* (Мщн), *Миха́йлечко* (Мщн), *Овд'ійечко* (Злзн, Чтв), *Павле́чко* (Грмч), *Серг'ійечко* (Хцн) [10, к. 3, 14]; вважаємо афікс **-ечк-о** окремим похідним суфіксом;

- не зафіксовано волинсько-поліського відповідника до варіанта із суфіксом-флексією **-о**: *Степасьо*, лише зафіксований варіант *Грін'о* (Грдц, Крснл, Прл, Слн) [10, к. 6].

- **-ош/-іш**: *Тимош/Тиміш* – волинсько-поліський відповідник: *Тимóш* || *Тимíш* || *Тим'іш*. Крім цього, виявлено варіанти імен жителів *Гаврóш* <

Гаврило (Омл, Ост), *Дóрош* || *Дúрош* < Дорофій (Злс, Крп, Лпн, Прл) [10, к. 19].

-сь: *Михась, Степась, Тодось, Федось, Ясь* – відповідники серед жителів Волинського Полісся: *Михáс'* || *Мúхас'* || *Мехáс'*, *Степáс'* < Степан (Клч), *Федóс'* [10, к. 12, 20]; не засвідчено варіантів *Тодось* та *Ясь*;

-ушк-а: *Іванушка* – відповідник *Іван'ушка* (Кзл).

Серед аналізованого матеріалу заявлено варіант з суфіксом **-ц'**: *Гриць*. Виявлено такий же відповідник серед жителів Волинського Полісся *Гриц'*.

У романах автора виявлено поодинокі варіанти жіночих імен, які на Волинському Поліссі утворені за допомогою таких малопродуктивних або непродуктивних суфіксів: *-ах-а*, *-ечк-о*, *-ин-а*, *-инк-а*, *-ис-а*, *-ос-я*, *-ох-а*, *-с-я*, *-ук-а*, *-ушк-а*:

-ах-а: *Натаха*, який зафіксований і серед представників середнього та молодшого покоління Волинського Полісся;

-ин-а: *Марусина*, цей варіант уживаний і у волинсько-поліських говірках [10, к. 33].

-ис-а: *Василиса*; відповідник *Василíса* відомий у декількох населених пунктах [10, к. 25].

-ох-а: *Мартоха, Явдоха* < Євдокія – відповідники: *Мартóха, Їавдóха*. [10, к. 30, 34].

-с-я: *Зося, Уляся* – волинсько-поліські відповідники *Зóс'а* < Софія, *Ул'áс'а* < Уляна [10, к. 40].

-ук-а: *Олюка*, не засвідчено прямого відповідника, лише – *Гандз'ука* (Брв) з фамільярним відтінком.

Не спостережено прямого відповідника до літературного варіанта у творах В. Лиса *Сонечка* < Соня.

Не виявлено прямого відповідника до літературного варіанта *Олесинка* з похідним суфіксом **-инк-а**.

До жіночого варіанта імені на **-ос-я** (*Мартося*) зафіксовано відповідник у ківерцівських говірках серед старшого покоління, – *Мартося* (Ддв).

У романах В. Лиса суфікс **-ушк-а** засвідчений в одному варіанті – *Марушка*. Варіант *Марушка* характерний для багатьох населених пунктів Волинського Полісся.

Отож, поодиноким жіночим варіантам імен із творів В. Лиса відповідає декілька розмовних форм із говірок Волинського Полісся, що утворюють малопродуктивні типи з суфіксами *-ечк-а*, *-инк-а*, *-ох-а*, *-с-я*, *-ук-а*, *-ушк-а* та досі функціонують на досліджуваній території.

Висновки та перспективи дослідження. Встановлено, що кожен варіант імен чоловіків та жінок утворений за допомогою суфіксації та усичення з комбінаціями, збагачений пестливими чи нейтральними суфіксами.

Зафіксовано 42 офіційних власних особових чоловічих імен та 41 жіноче ім'я. 7 чоловічих та жіночих імен вжито тільки у варіантах;

використані варіанти, утворені за допомогою словоскладання: *Вікторія-Віка, Софійка-Зосечка, Зосечка-Зосина*.

Виявлено такі найпоширеніші форманти для творення чоловічих варіантів імен: *-ик (-ік), -к-а, -к-о, -уньо, -усь, -ц-ьо, -чик*, та для творення жіночих: *-ечк-а (-єчк-а), -енк-а, -к-а, -очк-а, -ун'-а, -ус'-а, -ц'-а (-дз'-а)*. Усі ці літературні варіанти імен високопродуктивні або продуктивні серед жителів Волинського Полісся.

Встановлено непродуктивні або малопродуктивні літературні словотвірні типи із 8 суфіксами у чоловічих варіантах імен: *-аш, -ечк-о, -о, -ош/-іш, -сь, -ушк-а, -ц', -шк-о*, та 10 суфіксами у жіночих – *-ах-а, -ечк-о, -ин-а, -инк-а, -ис-а, -ос-я, -ох-а, -с-я, -ук-а, -ушк-а*.

Отже, використані форми імен у досліджуваних текстах В. Лиса та їхні паралелі у волинсько-поліських говірках мають багато спільного у словотворі насамперед зменшено-пестливих варіантів, творячи при цьому різні щодо продуктивності дериваційні ряди.

Список умовних скорочень назв районів та населених пунктів Волинської та Рівненської областей

Вл – Володимирецький, Рв – Рівненський р-ни Рівненської обл.; Квр – Ківерцівський р-н; Мнв – Маневецький р-н; Лбш – Любешівський р-н Волинської області.

Брв	Боровичі Мнв	Лпн	Липне Квр
Брж	Бережниця Мнв	Лхв	Лахвичі Лбш
Брс	Берестяне Квр	МГл	Мала Глуша Лбш
Гдм	Годомичі Мнв	Млч	Мульчиці Вл
Глз	Галузія Мнв	МЯб	Мала Яблунька Мнв
Грд	Городок Мнв	Нвс	Новосілля Мнв
Грз	Грузятин Мнв	Озр	Озеро Квр
Грмч	Грем'яче Квр	Олк	Олика Квр
Грн	Гор'янівка Квр	Ост	Островки Мнв
Двж	Довжиця Мнв	Пдг	Підгаття Мнв
Ддв	Дідовичі Квр	Пкщ	Покащів Квр
Дрн	Дерно Квр	ПрЛ	Прилісне Мн
Дрн	Дерно Квр	Рдк	Рудка Мнв
Жбр	Жобрин Рв	Сдл	Седлище Лбш
Злзн	Залізниця Лбш	Стн	Ситниця Мнв
Злс	ЗалісоччяКвр	Сфн	Софіянівка Мнв
Кзл	Козлиничі Мнв	Трн	Троянівка Мн
Ккл	Кукли Мнв	Угр	Угриничі Лбш
Клб	Клубочин Квр	Хцн	Хоцунь Лбш
Клвн	Клевань 2 Рв	Цмн	Цміни Мнв
Клч	Кульчин Квр	Чвн	Човниця Квр
Кмр	Комарове Мнв	Чрн	Чорниж Мнв
Крп	Карпилівка Квр	Чрв	Череваха Мнв
Ктв	Котів Квр	Чтв	Четвертня Мн

Список використаної літератури

1. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. Ужгород, 1995. 120 с.
2. Бибик С. П. Якби не був таким, не був би я Яким: (антропоніми в оповіданнях Григора Тютюнника) // Культура слова. 1996. Вип. 48–49. С. 72–78.
3. Вокалюк Л. Ю. Лексико-семантична організація власних імен у творах Василя Стефаника // Шоста республіканська ономастична конференція: тези доп. і повідомл. Одеса, 1990. Ч. 1. С. 106–107.
4. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика Ліни Костенко: монографія. Одеса: Астропринт, 2014. 216 с.
5. Левчук І. Антропонімія роману Володимира Лиса «Століття Якова» // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т. ім. Лесі Українки, 2013. № 22. С. 69–74.
6. Лис В. Країна гіркої ніжності. Роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 386 с.
7. Лис В. Соло для Соломії. Роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 365 с.
8. Лис В. Століття Якова. Роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 240 с.
9. Масенко Л. Т. Власні назви у творах Г. Ф. Квітки-Основ'яненка // Мовознавство. 1986. № 6. С. 43–48.
10. Нестерчук О. Атлас варіантів власних особових імен Волинського Полісся. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. 130 с.
11. Нестерчук О. Словотвір варіантів імен роману В. Лиса «Діва Млинища» // Наукові записки Тернопільського національного університету. Серія: Мовознавство / відп. ред. Т. П. Вільчинська. Тернопіль: Тернопільський нац. педагог. ун-т ім. Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27). С. 220–223.

References

1. Belej, L. O. (1995). Funkcionalno-stylistichni mozhlyvosti ukrajinskoii literaturno-hudozhnoi antroponimii XIX–XX stolitia [*Functional-stylistic possibilities of Ukrainian literary-artistic anthroponymy of the 19th and 20th centuries*]. Uzhgorod. [in Ukrainian].
2. Bybyk, S. P. (1996). Jakby ne buv takym, ne byv by ja Jakym: (antroponimy v opovidaniach Grygora Tutanyka) [*If it had not been so, I would not be like: (anthroponymies in the stories of Grigor Tyutyunnik)*]. *Kultura slova*, 48–49, 72–78. [in Ukrainian].
3. Vokaluk, L. U. (1990). Leksyko-semantychna organizatsia vlasnysh imen u tvorah Vasylia Stefanuka [The lexico-semantic organization of own names in the works of Vasyl Stefanyk]. *Shosta respublikanska onomastuchna konferensia*. Odesa, 1, 106–107. [in Ukrainian].
4. Karpenko, U. O. (2014). Literaturna onomastuka Liny Kostenko [Literary Onomastics by Lina Kostenko]. Odesa: Astroprynt. [in Ukrainian].
5. Levchuk, I. (2013). Antroponimiiia romanu Volodymyra Lysa «Stolittia Yakova» [Proper Names in the Novel «Jacob's Century» by Volodymyr Lys]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Serii: Filolohichni nauky. Movoznavstvo*, 22, 69–74. [in Ukrainian].
6. Lys, V. (2016). Kraiina girkoii nizhnosti. Roman. [Country of bitter tenderness. Novel]. Harkiv. [in Ukrainian].
7. Lys, V. (2013). Solo dla Solomii. [Solo for Solomia.]. Harkiv. [in Ukrainian].
8. Lys, V. (2013). Stolittia Yakova. [The Century of Jacob]. Harkiv. [in Ukrainian].
9. Masenko, L. T. (1986). Vlasni nazvy u tvorah G. F. Kvitky-Osnovyanenka. [Own names in the works of G. F. Kvitka-Osnovyanenko]. *Movoznavstvo*, 6, 43–48. [in Ukrainian].
10. Nesterchuk, O. (2014). Atlas variantiv vlasnyh osobovyh imen Volynskogo Polissia. [Atlas of personal names variants of Volyn Polissia]. Lutsk. [in Ukrainian].

11. Nesterchuk, O. (2017). Slovo tvir variantiv imen romany V. Lysa «Diva Mlynyszcsa». [Derivation trends in the proper names variants in the V. Lys' novel "Virgin of Mlynyshe"]. *Naukovi zapysky Ternopil'skogo natsional'nogo universytetu. Movoznavstvo*. Ternopil, 1 (27), 220–223. [in Ukrainian].

Нестерчук Оксана. Словообразование загоренских вариантов имен в романах В. Лиса «Столетие Якова» и «Соло для Соломии». В статье проанализированы варианты имен в романах «Столетие Якова» и «Соло для Соломии» писателя В. Лиса, который родился в селе Згораны Любомльского района Волынской области. Выявлены словообразовательные типы с продуктивными и непродуктивными суффиксами, а также сложные варианты. Указаны волыньско-полесские параллели к литературным вариантам имен, которые использовал В. Лис в своих произведениях. Разговорно-бытовые варианты имен образованы при помощи общеупотребительных суффиксов, зафиксированных в других населенных пунктах.

Ключевые слова: імена собственные, варианты, словообразование, продуктивне и непродуктивные суффиксы.

Nesterchuk Oksana. Creation of the Zahoransky Personal Nouns (Case Study of the Novels by V. Lys "The Century of Jacob" and "Solo for Solomiya"). A characteristic feature of the proper names is their capacity to vary with a variety of word-building formants in everyday conversational speech. Quite often the same formants may be used for the creation of many or one-two variants of names in several localities. Creating variants of names is a unique original linguistic creativity of the people. Normally scholars analyze the features of the personal nouns of each locality using their own field records, but sometimes they study the linguistic phenomena using the artistic works, which describe the life of the people, living in a particular locality and epoch. The novels "The Century of Jacob" and "Solo for Solomiya" by V. Lys offer perfect materials for the case study.

The article highlights the creation of the name variants used in the novels by V. Lys "The Century of Jacob" and "Solo for Solomiya" and their parallels in the Volyn-Polissian dialects. The study reports on the word-building analysis of the namespaces that appeared as a result of suffixation from the full and truncated/reduced forms of the official names with their various combinations. The study has revealed a group of proper names used only in the variant forms: Федь [Fed'], Ганя [Hania], Гафія [Hafia], Катя [Katia], Леся [Lesia], Нюра [Niura], Пунина [Rupyna] and some compound forms: Вікторія-Віка [Viktoria-Vika], Софійка-Зосечка [Sofijka-Zosechka], Зосечка-Зосина [Zosechka-Zosyna]. The variants of the personal names of Volyn Polissya residents have been revealed during expeditions in 48 settlements. 42 official male personal names and 41 female names were recorded. Among them 7 male and female names are fixed only in variants. Variants of the male names formed by means of the productive formants dominate. These are mainly the authentic Ukrainian suffixes (they are found both in the novels by V. Lys and in the colloquial speech of the Volyn Polissya).

The most common formants of literary variants of male names are: -yk (-ik), -k-a, -k-o, -uno, -us, -ts-o, -chyk, which create long word-formation rows, and female: -echk-a (-yechk-a), -enk-a, -k-a, -ochk-a, -un'-a, -us'-a, -ts'-a (-dz'-a), which are highly-productive or just productive among the residents of Volyn Polissya. Unproductive or low-productive literary word-formation types (8) are the names with suffixes in male names variants -ash, -echk-o, -o, -osh/-ish, -s, -ushk-a, -ts', -shk-o. Low-productive word-building types (12) among women's/female names variants, which are also unproductive or low-productive in Volyn Polissya, are those with suffixes -akh-a, -echk-o, -yn-a, -ynk-a, -ys-a, -os-ya, -okh-a, -s-ya, -uk-a, -ul-ya, -ulk-a, -ushk-a.

Key words: proper names, variants, word formation, productive and nonproductive suffixes.

Стаття надійшла до редколегії 15.02.2018

Омельковець Р. Особливості народної ботанічної термінології в українських західнополіських говірках // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 106–114.
Omelkovets R. The Peculiarities of the Folk Botanical Terminology in the Ukrainian Western-Polissian Dialects // Lingvostilistični studii. 2018. Iss. 8. P. 106–114.

УДК 811.161.2'28'373.46(477.81/.82):58

ОСОБЛИВОСТІ НАРОДНОЇ БОТАНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ

Руслана Омельковець

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Стаття присвячена дослідженню однієї з найстаріших терміносистем української мови – ботанічної термінології. Показано чинники формування цієї терміносистеми в українських західнополіських говірках та висвітлено її структурні й семантичні особливості. Встановлено, що семантичні деривати є наслідком метонімічного та метафоричного перенесень на основі асоціативного зв'язку за просторовою, часовою чи логічною суміжністю.

Ключові слова: лексема, ботанічна термінологія, фітономени, західнополіські говірки, семантичні моделі, номінативна варіативність, лексична варіативність.

Вступ. Невід'ємною складовою лексичної системи мови є наукова термінологія. «Терміни є тими одиницями мови, які допомагають їй здійснювати одну з основних своїх функцій – функцію пізнавально-інформативну, пов'язану з реєстрацією та збереженням нагромаджених людством знань» [10, с. 3]. Характерною особливістю української наукової термінології є те, що вона почала формуватися не в наукових трактатах, а в науково-практичному жанрі. Найпоширенішими пам'ятками були травники та лікарські порадики [12, с. 7]. Основним її ядром є народна термінологія, яка складалася протягом віків. Величезний лексичний пласт, що відбиває давні знання людини про рослинний світ, охоплюють назви флорооб'єктів, які є невід'ємною частиною народної ботанічної термінології. Фітономени – вагома і дуже цікава ланка кожної мови. Ця лексико-тематична група характеризується давністю свого походження, активністю застосування та багатством семантичних варіантів.

У літературних джерелах зафіксовано понад 30 тисяч українських народних назв рослин. Унікальною працею, виконаною на стику ботаніки і лексикографії, є словник українських наукових і народних назв судинних рослин Ю. Й. Кобіва [3, с. 13]. Чимало досягнуто в галузі вивчення ботанічної лексики в останні десятиріччя. Ряд мовознавців докладно вивчили регіональну лексику в різних частинах України, зокрема фітономени степових говірок досліджували П. Ю. Гриценко, Л. Д. Фроляк, Л. А. Москаленко; середньонаддніпрянських – Т. М. Тищенко; східнополіських – О. А. Малахівська, М. В. Поістогова; середньополіських – М. В. Никончук;

закарпатських – Й. О. Дзендзелівський, І. В. Сабадош, О. Ф. Миголинець; східнословобожанських – А. О. Скорофатова; центральноподільських – І. В. Гороф'янюк; чорнобильських – О. А. Малахівська, М. В. Поїстогова, М. М. Ткачук.

Західнополіські фітономени як окрема група лексики української мови впродовж останнього десятиліття стали об'єктом ряду розвідок Р. С. Омельковець [5–8]. Словник ботанічної лексики західнополіських говірок [9] вводить у науковий обіг новий лексичний матеріал (приблизно 4 тисячі найменувань на позначення 513 видів флорооб'єктів та понять, пов'язаних із ними), який може бути використаний при підготовці нового великого словника української народної номенклатури рослин, Атласу поліської народної медицини. Ця праця не претендує на вичерпність, оскільки досліджено лише 330 говірок Західного Полісся і розглянуто лише 475 видів вищих дикорослих і культурних рослин та грибів. Варто також зауважити, що не всі фітооб'єкти відомі респондентам. Не завжди вони можуть розрізнити представників навіть одного роду, які схожі за зовнішніми ознаками.

Мета дослідження – показати чинники формування народної ботанічної термінології в українських західнополіських говірках та з'ясувати структурні й семантичні особливості досліджуваної терміносистеми.

Матеріал і методи дослідження. Джерелами дослідження послужили власні польові записи, здійснені за спеціально укладеною програмою. У роботі використано метод компонентного аналізу (для з'ясування семантичної структури опорних лексем) та метод кількісних підрахунків, що уможливив визначення номінативної та лексичної варіативності досліджуваної терміносистеми.

Результати дослідження та дискусія. Головним джерелом української ботанічної номенклатури зараз є «Определитель высших растений Украины» [1] – видання з найповнішим реєстром таксонів. Тому використовуємо номенклатурну терміносистему, наведену саме тут. Майже половина назв родів – це транслітерації, тобто механічно запозичені чужомовні слова латинського чи грецького походження. Для них добре відомі українські відповідники, наприклад, *хамерій вузьколистий* – *іван-чай вузьколистий*. Частина українських нормативних назв родів є кальками з російської мови, наприклад, *біловус*. З огляду на все це українська ботанічна номенклатура потребує істотного вдосконалення [3, с. 13].

Ще в середині XIX ст. відомий лексикограф М. Левченко так висловлювався про створення української термінології: «Оскільки бажано, щоб освіта засвоювалася масою народу, то я думаю, що й терміни наукові слід укладати в дусі народної мови, аби згодом вони могли бути прийнятими самим народом» [4, с. 184].

Характерною рисою української мови є її образність, що полегшує сприйняття та створює лексичну тканину, елементи якої взаємно пов'язані різноманітними асоціаціями. Так, ботанічна лексика значною мірою поповнюється за рахунок метонімічного та метафоричного перенесення. Розглянемо ці процеси за семантичними моделями (процес перенесення розглянуто на основі мотиваційних ознак за монографією Р. С. Омельковець «Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі» [7, с. 28–63], приклади найменувань – за «Словником ботанічної лексики західнополіських говірок» [9]):

Модель 1 'хвороба' → 'рослина, яка цю хворобу викликає або лікує': золотуха 'золототисячник малий (*Centaureum minus* Moench.)', 'золотушник звичайний (*Solidago virgaurea* L.)';

Модель 2 'людина, яка лікує' → 'рослина, яка лікує': баб'нка 'подорожник великий (*Plantago major* L.)';

Модель 3 'орган' → 'рослина, яка цей орган лікує': печу́нка 'трутовик несправжній (*Phellinus igniarius* (L.: Fr.) Quel.)';

Модель 4 'природне явище' → 'рослина, яка цвіте або росте в той час, коли це явище відбувається': морóз 'флокс мітельчастий (*Phlox paniculata*)';

Модель 5 'тварина' → 'рослина, яка поширюється за допомогою цієї тварини': су'бáчки 'череда трироздільна (*Bidens tripartita* L.)';

Модель 6 'місце' → 'рослина, яка на цьому місці росте': болот'ánка 'іноцибе звичайний (*Inocybe geophylla* L.)', 'калюжниця болотна (*Caltha palustris* L.)', 'сухоцвіт болотяний (*Gnaphalium uliginosum* L.)';

Модель 7 'частина тіла або внутрішній орган людини або тварини' → 'рослина, яка лікує цю частину тіла або цей внутрішній орган': же'лудочн'ік 'герань лучна (*Gernium pratense* L.)';

Модель 8 'тварина' → 'рослина, яка є кормом для цієї тварини': інду́шник 'спориш звичайний (*Polygonum aviculare* L.)';

Модель 9 'речовина' → 'рослина, яка містить або виділяє цю речовину': молочáк 'кульбаба лікарська (*Taraxacum officinale* Wigg.)';

Модель 10 'час' → 'рослина, яка в цей час цвіте або росте': вес'н'івка 'веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium* (L.))';

Модель 11 'час' → 'рослина, яка показує час': ча́сик'е 'коронарія зозуляча (*Coronaria flos-cusculi* L.)';

Модель 12 'природне явище' → 'рослина, яка цвіте або росте в той час, коли це явище відбувається': в'ітр'аниц'я 'анемона дібровна (*Anemone nemorosa* L.)';

Модель 13 'місцевість' → 'рослина, яка походить з цієї місцевості': венге́рка 'слива (*Prunus*)';

Модель 14 'страва' → 'рослина, з якої цю страву готують': боршч'івнік 'різак звичайний (*Falcaria vulgaris* Bernh.)';

Модель 15 'людина (антропонім)' → 'рослина, яка пов'язана з цією людиною через певну життєву ситуацію або легенду': іванéц 'волошка синя (*Centaurea cyanus* L.)';

Модель 16 'тварина → рослина, яка росте на місці локалізації цієї тварини': журавлина (журавл'їна, журахліна, журахлена, журахв'їни, журахв'їни, жураф'їни, жураф'їни, журафліни) 'журавлина болотна (*Oxycoccus palustris Pers.*)';

Модель 17 'хвороба' → 'рослина, яка лікує від цієї хвороби': зобник 'нетреба звичайна (*Xanthium strumarium L.*)'.

Варто зауважити, що мотиваційні ознаки реалізуються в первинних номінаціях, ці ж мотиваційні ознаки, а також їх різноманітні поєднання служать основою для виникнення вторинних номінацій, які утворилися на основі подібності рослин чи їх частин до флористичних або нефлористичних об'єктів чи їх частин. Аналіз вторинних номінацій показав, що більшість із них виникла в результаті метафоричного переносу за подібністю однієї чи кількох зовнішніх ознак зіставляваних предметів. Найчастіше перенесення відбувається завдяки подібності будови, кольору, форми, місця розміру, запаху, смаку, особливостей існування.

У межах базових мотивів можуть бути субмотиви. Окремі номен засвідчують поєднання кількох мотивів номінації. Наприклад, назва *горичка*, на наш погляд, – двомотивована. По-перше, вона може походити від слова *горіти*, за аналогією до найменування *горицвіт*, яке характерне для багатьох рослин із яскравими квітами. По-друге, більш вірогідним є припущення, що ця назва є похідною від слова *гіркий* і пояснюється надзвичайно гірким соком рослини. Це засвідчує ще й те, що подібну назву *горичка* має ще один представник родини тирличевих – *тирлич звичайний* (*Gentiana pneumonanthe L.*).

Для частини номенів установити точний мотив номінації не можливо, оскільки він або є дуже зневиразнений, або не проступає. Наприклад, мотиваційною ознакою номена *кур'ача с'л'їномá* 'перстач гусячий' (*Potentilla anserine L.*) виступає колір, оскільки сама рослина та препарати з неї жодного впливу на зір не мають. Назву *кур'ача с'л'їномá* вживають, зазвичай, для називання рослин із жовтими квітами, оскільки серед них дійсно є такі ('калюжниця болотна (*Caltha palustris L.*)'), пилوک яких при потрап'янні в очі викликає їх подразнення та погіршення зору. Зокрема простежена така тенденція: чим старіша назва, тобто сягає ще праслов'янського чи індоєвропейського рівня, тим мотивація затемненіша. Наприклад, немає загальноновизнаної етимології найменування *маліна* (псл. *malina*). Номен *д'áтлина* 'конюшина повзуча або біла' (*Trifolium repens L.*), очевидно, походить від псл. **dętelina*. Подальша етимологія непевна, позаслов'янські паралелі відсутні. Це ж стосується й найменування *чебер* 'чебрець повзучий' (*Thymus serpyllum L.*), псл. форму якого реконструювати неможливо.

Чужомовні елементи часто не навіюють жодних образів. Але не варто заперечувати проти так званих засвоєних запозичень, наприклад, *цибуля*. Вони, за визначенням Т. Секунди, – «ввійшовши в мову давно і змінившись, відповідно до її духу, набули вже в ній права громадянства» [11, с. 12].

С. Й. Караванський стверджує, що запозичення варто впроваджувати лише тоді, коли це єдина можливість збагатити мову та якщо вони не перекреслюють наявних рідних конкурентоздатних слів [2, с. 152], наприклад: *ане^мона* ‘анемона дібровна (*Anemone nemorosa* L.)’, *ге^нра^н* ‘герань лучна (*Gernium pratense* L.)’.

Накопичення знань про об’єкти довкілля, у тому числі й рослини, відбувалося протягом багатьох сотень років. Українські народні назви рослин – результат узагальнень багатих емпіричних даних, тому вони часто є значно інформативнішими за латинські відповідники, оскільки відображають ознаки та властивості фітооб’єктів, які позначають. О. Яната так окреслював народне називництво: «...Народ чудово осягнув різноманітні властивості окремих рослин (лікарські, отруйні, фарбувальні, технічні, поживні і т. д.), дізнався про їх особливості й створив багату скарбницю назв, якими він нарік навколишні рослини, тобто створив свою українську народну номенклатуру» [13, с. 15].

Своєрідність народних ботанічних термінів виявляється на рівні діалектного континууму, на відміну від наукових термінів. Так, народному іменуванню властиве явище синонімії – позначення одного десигната в тій самій говірці кількома номенами. Це характерно, насамперед, для добре відомих рослин: культурних, лікарських, бур’янів, наприклад: *суні^чки*, *зе^мл’а^нк’и*, *йа^годи л’ісов’і*, *полуні^ц’і* ‘суниці лісові (*Fragaria vesca* L.)’; *со^сонка пол’ова*, *не^чуїв’ітер*, *ко^т’а^ч’і ла^нки*, *мор’о^з’ана тра^ва* ‘хвощ польовий (*Equisetum arvense* L.)’. Для номінації флоро об’єктів характерне використання і омонімічних рядів, наприклад: *бе^р’і^зка* ‘плаун булавовидний (*Lycopodium clavatum* L.)’, ‘цисус антарктичний (*Cissus antarctica*)’, ‘плющ звичайний (*Hedera helix* L.)’, ‘звіробій звичайний (*Hypericum perforatum* L.)’, ‘березка польова (*Convolvulus arvensis* L.)’, ‘береза повисла (*Betula pendula*)’; *бо^лот’а^нка* ‘іноцибе звичайний (*Inocybe geophylla* L.)’, ‘калюжниця болотна (*Caltha palustris* L.)’, ‘сухоцвіт болотяний (*Gnaphalium uliginosum* L.)’, ‘гібіскус китайський (*Hibiscus rosa-sinensis*)’.

Сьогодні встановити причини появи таких однакових назв для різних видів рослин не завжди можливо. Отже, багато назв виявились рухомими, такими, що пов’язані не з однією, а з кількома рослинами. Західнополіським флорономенам притаманна і широка варіативність (зафіксовано значну кількість фонетичних, акцентуаційних та граматичних варіантів західнополіських фітономенів, наприклад: *без*, *биз* ‘бузок ‘звичайний (*Syringa vulgaris* L.)’; *на^г’і^дм’к’и*, *на^г’і^дм’к’у*, *на^гуд’к’у*, *но^гот’к’і*, *на^вуд’к’у*, *на^г’і^дм’ки*, *на^г’і^дм’к’і*, *на^г’і^тки*, *на^г’і^тк’у*, *на^гуд’м’к’у* ‘нагідки лікарські (*Calendula officinalis* L.)’; *ле^нах*, *ле^нух*, *ле^н’іх*, *ле^не^ха* ‘півники болотні (*Iris pseudoacorus* L.)’ та експресивність, наприклад: *лу^шна^шка* ‘сорт цибулі (*Allium*)’; *л’у^бка* ‘веснівка дволиста (*Majanthemum bifolium* L.)’; *л’о^но^к* ‘льон-довгунець (*Linum usitatissimum*)’.

Іноді фітономени мають дуже вузьке поширення, наприклад: *ме^до^ва* *к’в’і^тка* ‘алісум повзучий (*A. repens*)’; *ме^л’ва* ‘аконіт дібровний (*Aconitum*

anthora L.)'. Проте окремі рослини, наприклад, калина звичайна, або червона калина (*Viburnum opulus L.*), липа серцелиста (*Tilia cordata Mill.*) добре відомі усім і їх назви є загальноукраїнськими. Але потрібно пам'ятати; щоб обрати назву за нормативну, варто правильно оцінити її вживаність. А це можливо лише на основі аналізу матеріалів діалектологічних досліджень, зокрема словників ботанічної лексики, атласів поширення фітономенів тощо.

Більшість західнополіських найменувань флори є окремими лексемами (приблизно 60%), наприклад: *мил'н'анка* 'мильнянка лікарська' (*Saponaria officinalis L.*), *мурт* 'мирт звичайний' (*Myrtus communis*), *місочки* 'грицики звичайні' (*Capsella bursa pastoris (L.)*), *мимеліки* 'оксаліс' (*Oxalis*), *м'учина* 'півники болотні' (*Iris pseudoacorus L.*). Решту становлять назви, утворені за моделлю атрибутивного словосполучення, наприклад: *мішачий г'іацунт* 'мускарі вірменський' (*Muscari armeniacum*), *мішачий хвостик* 'сансев'єра трисмугаста' (*Sansevieria trifasciata*), *мох болот'аний* 'плаун булавовидний' (*Lycopodium clavatum L.*), *березова губа* 'чага' (*Inonotus obliquus Pil.*), а в поодиноких випадках – за моделлю сурядного словосполучення, наприклад, *братик і сестриця* 'фіалка триколірна' (*Viola tricolor L.*), *мама й мацуха* 'підбіл звичайний' (*Tussilago farfara L.*), *Іван і Мар'я* 'фіалка триколірна' (*Viola tricolor L.*). Ці словосполучення переважно уніфіковано на зразок *акація біла*, хоча такий порядок слів (означуване слово, означення) не характерний для української мови. Трапляються і полікомпонентні номени, наприклад: *сл'ози божойі матері* 'чаполох пахуча' (*Hierochloe odorata Wahlb.*), *оч'і божойі матері* 'латаття біле' (*Nymphaea alba L.*). Отже, ми бачимо загальну тенденцію до універбізації. Використання двокомпонентних номенів, на наш погляд, зумовлено такими причинами: рослина мало використовується у лікуванні або загалом малознана, наприклад: зозулинець чоловічий (*Orchis mascula L.*), мильнянка лікарська (*Saponaria officinalis L.*); необхідністю вирізнення рослини серед подібних видів за будовою, місцем проростання, властивостями, наприклад: кропива дводомна (*Urtica dioica L.*), собача кропива (*Leonurus quinquelobatus L.*), зозулинець чоловічий (*Orchis mascula L.*) та ін.

Дослідивши зафіксовані номени (більше 4 тисяч найменувань без їх варіантів на позначення 513 видів флорооб'єктів та понять, пов'язаних із ними), з'ясували, що кількість назв для кожного десигната різна. Вона варіює від 43 (гличики жовті (*Nuphar lutea L.*), півники болотні (*Iris pseudoacorus L.*)) до 1 (калина, малина, липа). Мінімальна кількість найменувань характерна для дерев та кущів, які є найбільш знаними серед рослин і назви яких найдавніші. Це, на наш погляд, пояснюється такими факторами: поширенням рослини на досліджуваній території; місцем проростання її (в населеному пункті, в лісі, в полі, на болоті і т.д.); життєвою формою рослини (дерево, кущ, трава), її дикорослістю або належністю до культурних форм; харчовими властивостями; використанням у лічництві. Припускаємо, що найбільш знані для носіїв

досліджуваних говірок рослин характерним є вагоме переважання назв, які належать до одного дериваційного гнізда (очевидно, вони є найдавнішими для цих видів), наприклад: *барв'їнок*, *багно́*, *поу́лін*, *чебре́ц* або наявність двох етимонів, що мають високі індекси домінування, де один належить до давніших, а інший – до новіших, близьких до наукової номенклатури, наприклад: *румйáнок* – *ромáшка*; *йáгоди* – *чорні́ці*; *ба́бка* – *подорóжник*; *молочáй* – *кульба́ба*. Для рослин, які були інтродуковані на територію Західного Полісся (галінсога дрібноквіткова (*Galinsoga parviflora* Cav.)) або не мають широкого застосування у народній медицині (анемона дібровна (*Anemone nemorosa* L.), півники болотні (*Iris pseudoacorus* L.)), характерна наявність багатьох дериваційних гнізд. Серед спорадичних найменувань чітко виокремлюється група інноваційних, здебільшого двокомпонентних назв: *сумна́ д'ївчина* 'березка польова' (*Convolvulus arvensis* L.), *украї́н'с'кий жен'ше́н* 'звіробій звичайний' (*Hypericum perforatum* L.) [7, с. 27].

Висновки та перспективи дослідження. Фітоназви утворюють розгалужену щодо репертуару тематичну групу лексики. Встановлено поліфункціональність одних номенів і монофункціональність інших. З'ясовано, що в окремих випадках номени виявляються полісемічними; за структурою більшість найменувань є моноксемами; лексична варіативність номінацій зумовлена такими чинниками: реалізацією різних мотиваційних ознак при номінаціях, впливами інших мов, внутрішньоговірковими трансформаціями в межах номінацій; семантичні деривати є наслідком метонімічного та метафоричного перенесень на основі асоціативного зв'язку за просторовою, часовою чи логічною суміжністю.

Список використаної літератури

1. Доброчаева Д. Н., Котов М. И., Прокудин Ю. Н. и др. Определитель высших растений Украины. Киев: Наук. думка, 1987. 548 с.
2. Караванський С. Секрети української мови. Київ: Кобза, 1994. 152 с.
3. Кобів Ю. Словник українських наукових і народних назв судинних рослин. Київ: Наук. думка, 2004. 800 с.
4. Левченко М. Замѣтка о русинской терминологии // Основа. 1861, июль. С. 184.
5. Омельковець Р. С. Композитивне словотворення як спосіб номінації флорооб'єктів в українських західнополіських говірках // Літопис Волині: Всеукраїнський науковий часопис. 2010. № 7. С. 151–154.
6. Омельковець Р. С. Метонімізація західнополіських фітономенів // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2016. № 25. Том 1. С. 54–58.
7. Омельковець Р. С. Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі. Луцьк: Вежа, 2006. 301 с.
8. Омельковець Р. С. Семантична трансформація як спосіб номінації фітооб'єктів у західнополіських говірках // Типологія та функції мовних одиниць. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2014. № 2. С. 207–216.

9. Омельковець Р. С. Словник ботанічної лексики західнополіських говірок // Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2009. 220 с.
10. Перебийніс В. С. Деякі закономірності в розвитку термінологічної лексики (на матеріалі Енциклопедії кібернетики). Мовознавство. 1974. № 4. С. 3–12.
11. Секунда Т. Принципи складання української технічної термінології // Вісн. Ін-ту Укр. Наук. Мови. 1930. Вип. II. С. 11–21.
12. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології. Київ: Наук. думка, 1991. 152 с.
13. Яната О. Значение мѣстной номенклатуры при популяризації естествознания // Школьные экскурсии и школьный музей. 1913. № 5. С. 1.

References

1. Dobrochaeva, D. N., Kotov, M. I., Prokudin, Ju. N. et al. (1987). *Opredelitel' vysshih rastenij Ukrainy* [The determinant of the vascular plants of Ukraine]. Kiev: Naukova dumka. [in Russian].
2. Karavanskyi, S. (1994). *Sekrety ukrainskoi movy* [The Ukrainian Language Secrets]. Kyiv: Kobza, 152. [in Ukrainian].
3. Kobiv Yu. (2004). *Slovnyk ukrainskykh naukovykh i narodnykh nazv sudynnykh roslyn* [Dictionary of the Ukrainian scientific and popular names of the vascular plants]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
4. Levchenko M. (1861, July). *Zamyetka o rusynskoi termynolohyi* [Outline of the Rusyn terminology]. *Osnova*, 184. [in Ukrainian].
5. Omelkovets, R. S. (2010). *Kompozytyvne slovotvorennia yak sposib nominatsii floroobektiv v ukrainskykh zakhidnopoliskykh hovirkakh* [Features of the medical plants names semantic composition in the Western-Polissian dialect]. *Litopys Volyni*, 7, 151–154. [in Ukrainian].
6. Omelkovets, R. S. (2016). *Metonimizatsiia zakhidnopoliskykh fitonomeniv* [Metonymisation of westernpolissyan phytological nominations]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia*, 25, Vol. 1, 54–58. [in Ukrainian].
7. Omelkovets, R. S. (2006). *Nominatsiia likarskykh roslyn v ukrainskomu zakhidnopoliskomu hovorі* [The nomination of medicinal plants in the Ukrainian Western Woodlands dialect]. *Lutsk: Vezha*. [in Ukrainian].
8. Omelkovets, R. S. (2014). *Semantychna transformatsiia yak sposib nominatsii fitoobektiv u zakhidnopoliskykh hovirkakh* [Semantic derivation as the way of nomination of phytological objects in westernpolissyan dialects]. *Typolohiia ta funktsii movnykh odynts*, 2, 207–216. [in Ukrainian].
9. Omelkovets, R. S. (2009). *Slovnyk botanichnoi leksyky zakhidnopoliskykh hovirok* [Glossary of the botanical lexics in the Western-Polissian dialects]. *Lutsk: P. P. Ivaniuk V. P.* [in Ukrainian].
10. Perebyinis, V. S. (1974). *Deiaki zakonmirnosti v rozvytku terminolohichnoi leksyky (na materialі Entsyklopedii kibernetiky)* [Some regularities in the development of the terminology lexicon (based on the Encyclopedia of Cybernetics)]. *Movoznavstvo*, 4, 3–12. [in Ukrainian].
11. Sekunda, T. (1930). *Pryntsypy skladannia ukrainskoi tekhnichnoi terminolohii* [Principles of compiling Ukrainian technical terminology]. *Visnyk Instytutu Ukrainskoi Naukovoі Movy*, 2, 11–21. [in Ukrainian].
12. Symonenko, L. O. (1991). *Formuvannia ukrainskoi biolohichnoi terminolohii* [Formation of the Ukrainian Biological Terminology]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
13. Janata O. (1913). *Znachenie myestnoj nomenklatury pri populyarizatsii estestvoznaniia* [The local nomenclature role in the popularization of the natural sciences]. *Shkol'nye ekskursii i shkol'nyj muzej*, 5, 1. [in Ukrainian].

Омельковец Руслана. Особенности народной ботанической терминологии в украинском западнopolесском диалекте. Стаття посвящена дослідженню однієї з самих древніх терміносистем українського мови – ботаничної термінології. Показані фактори формування цієї терміносистеми в українському западнopolесскому мові, відображені структурні та семантичні особливості досліджуваної лексико-тематичної групи. Встановлено, що семантичний дериват є наслідком метафоричного переносу на основі асоціативної зв'язи по просторовій, часовій або логічній смежності.

Ключевые слова: лексема, ботаническая терминология, фитономен, западнopolесские говоры, семантические модели, номинативная вариативность, лексическая вариативность.

Omelkovets Ruslana. The Peculiarities of the Folk Botanical Terminology in the Ukrainian Western-Polissian Dialects. The article deals with the investigation of the lexical structure of Western-Polissian dialect which presents a particular interest as far as it concerns lexics reflecting different language changes in local dialect since the Western-Polissian dialect preserves the real treasure for slavic philology. The lexical and theme groups are analyzed in this work. The botanical vocabulary group appeared to be the oldest and the most valuable one for learning in the course of the study of the history of language. The analysis has been carried out from the semantic-motivation point of view. It has been revealed that one part of the names have direct motivation and the other – indirect motivation. Few names can be motivated in different ways. The names of the plants in the Western-Polissian dialect form a theme group of vocabulary that is rich in the repertoire, high level of representation and the nominative variability of designations. Changing the meaning from well-known trees and shrubs to those phyto-objects that are known only to individual dialect native speakers, they also depend on the expanded range of the plants in the studied area, on the place of their growth, life form, nutritional and medicinal properties. Most plant names are monolexemes. Analytical names are represented mainly by the type of attribute phrase. The repertoire of the names indicates the formal variation of the Western-Polissian dialect at the phonemic, accent and grammatical levels. The article deals with the topical group of the names of plants which are quite ancient and worth studying in the course of the history of language. In the focus of consideration are the semantic transformations in the result of metonymical changes based on botanical vocabulary, the so-called metonymic transference. It has been revealed that semantic derivatives are the result of the associative connections caused by spatial, time-based or logical contiguity. The author differentiates metonymy proper and the metonymy complicated by derivation. The characteristic peculiarity of the analyzed group of words is presence of absolute synonyms for many notions. Often, in one settlement or even in the respondent's conversation several notions are used to denote the same phenomenon. Majority of the literary names, especially of foreign origin, have several phonetic, morphologic or accentuation variants.

Key words: botanical lexics, lexeme, phytological nominations, Western Polissian dialects, semantic models, nominative variability, lexical variability.

Стаття надійшла до редколегії 29.09.2016

Романюк Л. Мовний вияв мовчання й тиші в «Лісовій пісні» Лесі Українки // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 115–122.

Romaniuk L. Language Tokens to Convey Stillness and Silence of Nature in Lesia Ukrainka's Drama «Forest Song» // Lingvostilistični studii. 2018. Iss. 8. P. 115–122.

УДК 821.161.2-6 Українка

МОВНИЙ ВИЯВ МОВЧАННЯ Й ТИШІ В «ЛІСОВІЙ ПІСНІ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Людмила Романюк

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті розглянуто мовчання як невербальний засіб комунікації; окреслено особливості вияву мовчання в драматичному тексті, враховуючи багатоаспектність цього феномену; встановлено особливості вияву «мовчання природи» В «Лісовій пісні» Лесі Українки; досліджено опорні лексеми на позначення мовчання й тиші; проаналізовано взаємозв'язок мовчання й тиші у драмі-феєрії; простежено специфіку їхнього мовного відображення у творі; визначено комунікативні передумови мовчання; з'ясовано різні емоційні стани героїв, що супроводжуються мовчанням; виявлено специфіку зв'язків мовчання з мовленням.

Ключові слова: невербальна комунікація, мовчання, тиша, вербалізація, персоніфікація.

Вступ. Вербальна складова – основний засіб і компонент комунікації, проте важливу роль відіграють і невербальні елементи в комунікативному акті передачі інформації. Значний інтерес у дослідників невербаліки викликає категорія мовчання як невід'ємна частина мовленнєвого спілкування. Однак обсяг теоретичних досліджень цього феномену, порівняно зі складністю проблеми, залишається незначним. Такі праці в основному стосуються мовчання у художній літературі, зокрема у творчості Лесі Українки.

Різноаспектні вияви феномену мовчання в художньому дискурсі досліджено в працях Т. О. Анохіної [1], О. Т. Сливинського [6], Л. В. Солощук [7; 8]. Зокрема, Т. О. Анохіна визначила невербальні (графічні) засоби позначення комунікативного мовчання в англомовному художньому дискурсі. О. Т. Сливинський на прикладі текстів болгарських письменників 60-90 рр. ХХ ст. дослідив структуру мовчання й проблему «мовчазного» героя. Л. В. Солощук зосередила увагу на взаємодії вербальних та невербальних компонентів в англомовному дискурсі. Кілька праць присвячено безпосередньо невербальним елементам комунікації у творах Лесі Українки. Зокрема, М. О. Зубрицька акцентує увагу на рецептивно-естетичному навантаженні музичності тексту в «Лісовій пісні» [4]. Однак мовні засоби вияву мовчання, його комунікативні передумови, семантична структура в цьому творі дотепер залишаються поза увагою дослідників,

зокрема окремого вивчення потребує специфіка його мовного відображення в драматургійному тексті, функціонально-семантична типологія та взаємодія природи мовчання й тиші. Цим і мотивований вибір теми нашого дослідження.

Мета роботи – з'ясування опорних лексем на позначення мовчання у драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня», специфіки його мовного відображення у творі, визначення комунікативних передумов та семантичної структури, а також зв'язок мовчання й тиші.

Матеріал і методи дослідження. У дослідженні застосовано описовий метод для систематизації фактичного матеріалу; метод суцільної вибірки – для встановлення системи мовних одиниць, що репрезентують мовчання; метод контекстуального аналізу – для з'ясування семантичної структури опорних лексем; елементи лінгвостилістичного експерименту – для зіставного вивчення типологічних та диференційних засобів експлікації мовчання й тиші.

Результати дослідження та дискусія. Вербальні та невербальні засоби комунікації в структурі будь-якого тексту, як відомо, взаємопов'язані та залежать один від одного. Це означає, що, сприймаючи словесну інформацію, варто враховувати також невербальні елементи, оскільки вони завжди взаємодіють зі словесними, виконуючи ряд функцій, зокрема інформативну, мислетвірну, імпресивну, емотивну, естетичну, контактновстановлювальну, пізнавальну.

Мовчання узвичаєно визначають як невербальну мовленнєву поведінку комунікантів. У структурі художнього тексту воно має найширший спектр своїх виявів.

Для вираження мовчання в драмі Лесі Українки «Лісова пісня» виступають такі граматичні класи лексем: іменники (*мовчання, пауза, тиша*); прислівники (*мовчки, помовчавши*); дієслова теперішнього часу (*мовчать, задумується, уриває, замовкає, змовкає, замислюється, затихає, мовчить, мовчиш*). Лексеми на позначення мовчання доповнюють прикметники, що семантично конкретизують його: *коротке мовчання, довге мовчання* [9, с. 106]. Мовчання також доповнено кінесичними компонентами. Наприклад: *знизати плечима, відвернутися* тощо.

З'ясовано, що мовчання відтворює передусім емоції. Персонажі Лесі Українки переживають різні емоційні стани, що супроводжуються мовчанням. Наприклад, боязнь, страх: *«Лукаш / Цить! Цить! Не говори! Мовчи! (В голосі його чутно божевільний жаж). / Ти кажеш / продати ліс... зрубати... а тоді вже / не буде так... як ти казала? / Килина / Як? / Що вовк... / Лукаш / (Затуляє їй рота) / Ні, не кажи!»* [9, с. 724].

Встановлено, що ситуація мовчання в драмі Лесі Українки має виразні комунікативні передумови:

1) спосіб уникнення конфлікту (*«Марище / Чи ти мене не знаєш? – / «Той, що в скалі сидить» / Перелесник здригнувся, прудким рухом кинувся геть і зник у лісі»*) [9, с. 710];

2) уважне слухання («Лукаш / ... Що ж ти **мовчиш**? / Розгнівалась? / Мавка / **Я слухаю тебе...** / Твого кохання...») [9, с. 672];

3) неможливість висловити почуття словесно («Мавка / Воно ще краще, / ніж вся твоя хороша, люба врода, / та висловить його і я не можу... / (Смутно-закохано дивиться на нього і **мовчить** хвилинку) / Заграй мені, коханий, у сопілку, / нехай вона все лихо зачарує!») [9, с. 690];

4) сонливість, перехід у стан сну («Лев / ... От і розбіглася на морі супротивна хвиля, / а з теї хвилі вилетіли коні, / як жар червоні, / у червону коляску запряжені... / а на тій колясі.../ (**Змовкає, зможений сном**)») [9, с. 667];

5) засіб переривання комунікації («Лукаш / **Мовчи! Не скигли!** / Килина спинається, глянувши на нього з острахом») [9, с. 723];

6) згода і ствердження («Мавка / А ти зо мною хочеш бути? / Лукаш **киває, потакуючи**») [9, с. 655].

Особливість вияву мовчання в драматургійному тексті полягає насамперед у тому, що воно актуалізоване не тільки в репліках дійових осіб, а й в авторських ремарках. Саме це допомагає глибше пізнати характери персонажів, розкрити їхні психологічні стани. У Лесі Українки ремарки виступають не як другорядний, а інформаційно-релевантний компонент драми.

Важливо й те, що в «Лісовій пісні» людське мовчання тісно пов'язане з природним. Одним із елементів відсутності словесної комунікації в природі є тиша. Тиша природи й мовчання людини взаємопов'язані та доповнюють одне одного. Мовчання людей у Лесі Українки часто відтворено через пейзаж, що уможлиблює повноту репрезентації психологічного стану персонажа. З одного боку, воно поєднує людину з природою. З іншого – це шлях до відчуження, усамітнення, що сприяє самопізнанню і самоусвідомленню. Наприклад: «Лукаш / А що ж ти там робила цілу зиму? / Мавка / Нічого. Спала. Хто ж зимою спить? **Спить** озеро, **спить** ліс і очерет. Вербка рипіла все: «Засни, засни...» [9, с. 651]; «Мавка сплітає довге віття на березі, сідає в нього й гоїдається **тихо**, мов у колисці...» [9, с. 654]. Саме тому природа, і зокрема її тиша, відіграє важливе значення в драматичній поемі поетеси.

Мовчання природи Леся Українка передає найчастіше за допомогою іменника (**тиша**); дієслів (**спить**, **затишає**, **сплять**, **стишився**); прислівників (**тихше**, **безгучно**, **тихо**, **стиха**, **тихенько**). Письменниця семантично увиразнює описову конструкцію «тиша» такими лексемами: **повна тиша**, **зовсім затишає**, **зовсім тихо**, **глибока північна тиша**. Так поетеса вербалізує мить абсолютного спокою і тиші.

Невід'ємний елемент драми становлять описи природи, подані в ремарках. Ось як Леся Українка зображує тишу природи: «Глибока північна **тиша**, тільки часом легкий шелест чується в гаю, мов зітхання у сні» [9, с. 682]; «Настає **тиша**. Починається хворе світання пізньої осені»

[9, с. 712]. Тут лексема *тиша* відтворює відчуття рівноваги, душевного спокою.

Іноді письменниця передає стан тиші й без самої лексеми на її позначення. Наприклад: *«По лісі грає червоний захід сонця, далі погасає. Над озером стає білий туман»* [9, с. 663]. В уяві читачів цей опис викликає відчуття спокою, тиші, гармонії.

Важливо, що природа в «Лісовій пісні» активно представлена вербалізацією різноманітних звуків. Навіть вітер *«поривчасто зітхає»*, *«очерет перешіптується з осокою»*, *«очерети сухо шелестять скупим листом»* [9, с. 682]. Однак це не спонтанні звуки, вони не тільки не відвертають уваги від головних героїв, але й допомагають зрозуміти їхній емоційний стан.

Природа – невід’ємна частина драми, яка тісно пов’язана з життям і вчинками героїв. Її можна розглядати у двох аспектах: природа як тло, на якому розгортаються події (ліс, озеро, кожне дерево живе своїм життям, говорить, дихає), і природа як діючий персонаж (сили природи виступають в образах Водяника, Русалки, Лісовика, Мавки, що мають людський вигляд, мову, характер, звички). Цікаво й те, що у драмі є загалом безмовні персонажі – Пропасниця та Килинині діти. Але вони не зайві, а, навпаки, увиразнюють змістову канву твору, виступають у тісному зв’язку, впливаючи на перебіг комунікації загалом.

Для головної героїні – Мавки – природа не німа, не мертва: *«Німого в лісі немає в нас нічого»* [9, с. 215]. Вона розуміє мову квітів і дерев, що дозволяє їй тлумачити Лукашеві мову дикої рожі з ясенем. Усі явища природи для неї – живі істоти.

Природа в «Лісовій пісні» персоніфікована, вона живе в символічних образах, які є дійовими особами п’єси. Персоніфікації підлягають насамперед предмети фауни та флори. Суттєво, що буйний розквіт природи почався, коли виникло кохання Мавки і Лукаша. Леся Українка подає художнє змалювання весняного пробудження, а отже, і пробудження людських почуттів: *«З очеретів чутно голос сопілки, ніжний, кучерявий, і як він розвивається, так розвивається все в лісі. Спочатку на вербі та вільхах замайоріли сережки, потім береза листом залепетала. На озері розкрились лілеї білі і зазолотили квітки на лататті. Дика рожка появляє ніжні пуп’янки. З-за стовбура старої розщепленої верби, півусохлої, виходить Мавка, в ясно-зеленій одежі, з розпущеними чорними, з зеленим полиском, косами, розправляє руки і проводить долонею по очах»* [9, с. 645]. Звуки природи, музика сопілки з’являються в момент, коли затихають головні герої, коли Лукашеві легше передати свої почуття музикою сопілки, ніж словом.

Уночі природа, мов жива істота, *«починає ходити по лісі»* [9, с. 680]. Коли Лукаш цілує Мавку *«довгим, ніжним, тремтячим поцілунком»*, озиваються солов’їні співи, голоси ночі. Потім природа змінюється: *«Озеро змаліло, очерети сухо шелестять скупим листом»* [9, с. 682].

А коли ж Лукаш зрадив Мавку, природа втратила всі свої життєрадісні барви. Плаче лісова красуня – накрапає дощ. Сум у неї на душі – сумний навколишній світ. Тож настрій дій змінюється відповідно до змін природи, а реальні персонажі гармонійно поєднуються із фантастичними.

Цікаво, що твір розпочинається невербальним компонентом і ним же закінчується. Звук стає передумовою руйнування тиші лісу. У «Лісовій пісні» від звучання мелодії сопілки «пробуджуються» поетичні образи і з'являється потреба у слові. У кінці твору Мавка перетворюється у вербу, що спалахує вогнем, але не гине, бо природа вічно жива, безсмертна: *«Легкий, пухкий попілець / ляже, вернувшись, в рідну землю, / вкупі з водою там зростить вербицю, – / стане початком тоді мій кінець»* [9, с. 736]. Після її монологу настає тиша.

Леся Українка розглядає природу як більш гармонійний світ, ніж людський, а саме наближення людини до природи є орієнтиром на шляху до ідеалу, способом самовдосконалення.

Очевидно, що в драмі-феєрії людське мовчання звучить в унісон з природним. А отже, природа і людина – єдине ціле, тому людське мовчання нерідко відтворено через пейзажі.

М. О. Зубрицька у праці «Музика-Слово-Уява: рецептивно-естетичне навантаження музичності тексту в «Лісовій пісні» Лесі Українки» слушно стверджує, що в цьому творі «мовчання близьке до музики, воно з'являється, коли не вистачає слів висловити невимовне, досягнути неосяжне. Власне, поетеса за допомогою музики єднає світ вічності та вмирущого мовлення» [4, с. 17].

Т. І. Гундорова щодо мовчання Мавки висловлює міркування, що воно «є своєрідним, оскільки вона, як ніхто інший, близька до природи». Дослідниця називає Мавку «метафорою безсловесності», ідеальна мова в Лесі Українки – це «безсловесна мова», бо «людська мова, позбавлена сакрального змісту, нездатна забезпечити істинне порозуміння» [3, с. 76].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, мовчання в драмі «Лісова пісня» – це багатопланове поняття, яке можна розглядати в різних аспектах. Воно несе в собі певне смислове навантаження. Лексичні елементи, які експлікують ситуацію відсутності словесної комунікації, передають різні емоційні стани героїв. Крім того, воно може бути доповнене іншими кінесичними компонентами, зокрема жестами та мімікою.

Описи природи, подані в ремарках, – невід'ємний елемент драми. Мовчання природи створює необхідне тло для комунікації персонажів, адже природа, як головний комунікант, може впливати на силенційну ситуацію, гармонійно поєднуючи його з тишею природи.

Тиша – домінанта природи. Водночас вона – елемент невербальної комунікації, що тісно пов'язаний із мовчанням і який корелює з різними емоційними станами людини та природи. Феномен тиші в природі в драмі

часто відтворено через персоніфікацію. Мовчання героїв і тиша природи взаємодоповнюють одне одного.

Невербальне комунікування у драмах Лесі Українки належить до частотних елементів із виразним композиційним та семантичним навантаженням. А тому перспективи дослідження вбачаємо в порівнянні вияву феномену мовчання в інших текстах Лесі Українки.

Список використаної літератури

1. Анохіна Т. О. Інтеграція вербальних та невербальних знаків (на матеріалі англійської мови) // Матеріали Всеукр. наук. конф. «Другі Каразінські читання: два століття Харківської лінгвістичної школи»: зб. наук. пр. Харків: ХНУ ім. В. Каразіна, 2003. С. 14–15.
2. Богдан С. К. Мовчання в епістолярній поведінці Лесі Українки // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. Луцьк, 2013. № 22 (271). С. 11–17.
3. Гундорова Т. І. Мавка як «метафора безсловесної мови» // *Femina Melancholica*. Київ: Критика, 2002. С. 76–80.
4. Зубрицька М. О. Музика-Слово-Уява: рецептивно-естетичне навантаження музичності тексту в «Лісовій пісні» Лесі Українки // *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Луцьк, 2008. Т. 4. Кн. 1. С. 11–22.
5. Кобякова І. К. Модус поетического молчания [Текст] // *Issues of Preservation of Originality and Interference of National Languages in Conditions of Globalized International Life: CXXV International Research and Practice Conference and II stage of the Championship in philological sciences*. Лондон: IASHE, 2016. С. 11–14.
6. Сливинський О. Т. Мовчання як іншість. Літературно-антропологічна перспектива // *Слово і час*. 2002. № 8. С. 59–68.
7. Солощук Л. В. Вербальні та невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі. Харків: Константа, 2006. 486 с.
8. Солощук Л. В. Принцип координативної взаємодії вербальних та невербальних компонентів комунікації // *Мовні та концептуальні картини світу*: зб. наук. пр. Київ: Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2006. Вип. 17. С. 353–360.
9. Українка Леся. Драматичні твори. Київ: Дніпро, 1989. 761 с.
10. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. Київ: Наук. думка, 1975–1979.

References

1. Anokhina, T. O. (2003). *Intehratsiia verbalnykh ta neverbalnykh znakov (na materialy anhliiskoi movy)* [Integration of Verbal and Nonverbal Means (on the material of the English language)]. In *Materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii «Druhi Karazinski chytannia: dva stolittia Kharkivskoi lnhvistychnoi shkoly»*. Kharkiv. [in Ukrainian].
2. Bogdan, S. K. (2013). *Movchannia v epistoliarnii povedintsi Lesi Ukrainky* [Silence in the epistolary manner of Lesia Ukrainka]. *Naukovyi visnyk Shhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky (movoznavstvo)*, 22 (271), 11–17. [in Ukrainian].
3. Hundorova, T. I. (2002). *Mavka iak «metafora bezslovesnoi movy»* [Mavka as «the metaphor of a dumb language»]. *Femina Melancholica*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
4. Zubrytskaya, M. O. (2008). *Muzyka-Slovo-Uiava: retseptyvno-estetychne navantazhennia muzychnosti tekstu v «Lisovii pisni» Lesi Ukrainky* [Music-Word-Imagination: the receptive-aesthetic loading of the text musicality in the “Forest Song” by Lesia Ukrainka]. *Lesya Ukrainka i suchasnist*, 4, part 1, 11–22. [in Ukrainian].

5. Kobjakova, I. K. (2016). *Modus poeticheskogo molchanija* [Modus of the Poetic Silence]. In *Issues of Preservation of Originality and Interference of National Languages in Conditions of Globalized International Life: CXXV International Research and Practice Conference and II stage of the Championship in Philological Sciences*. London. [in Russian].
6. Slyvynskiy, O. T. (2002). *Movchannia iak inshist. Literaturno-antropolohichna perspektyva* [Silence as otherness. Literary-anthropological perspective]. *Slovo i chas*, 8, 59-68. [in Ukrainian].
7. Soloshchuk, L. V. (2006). *Verbalni ta neverbalni komponenty komunikatsii v anhlo movnomu dyskursi* [Verbal and nonverbal components of communication in the English-speaking discourse]. Kharkiv: Konstanta. [in Ukrainian].
8. Soloshchuk, L. V. (2005). *Pryntsyp koordynatyvnoi vzaiemodii verbalnykh ta neverbalnykh komponentiv komunikatsii* [Principle of coordinating interaction of verbal and nonverbal components of communication]. *Movni ta kontseptualni kartyny svitu*, 17, 353-360. [in Ukrainian].
9. Ukrainka L. (1989). *Dramatuchny twory* [Dramatic works]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
10. Ukrainka, L. (1975-1979). *Zibrannia tvoriv* [Collection of works] (Vols. 1-12). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Романюк Людмила. Языковое проявление молчания и тишины в «Лесной песне» Леси Украинки. В статье рассмотрено молчание как невербальный способ коммуникации; обозначены особенности молчания в драматическом тексте, учитывая многоаспектность этого феномена; установлены особенности «молчания природы» в произведении украинской писательницы; исследованы базовые лексемы для обозначения молчания и тишины; проанализирована взаимосвязь молчания героев и тишины природы в драме-феерии «Лесная песня»; изучена специфика их языкового отражения в произведении; определены коммуникативные предпосылки молчания; описаны различные эмоциональные состояния героев, сопровождающиеся молчанием; выявлена специфика связи молчания с речью.

Ключевые слова: невербальная коммуникация, молчание, тишина, вербализация, персонификация.

Romaniuk Liudmyla. Language Tokens to Convey Stillness and Silence of Nature in Lesia Ukrainka's Drama "Forest Song". The article considers the concept of silence as a non-verbal means of communication, focusing on the peculiarities of silence revelation in the dramatic text and accounting for the multidimensional nature of this phenomenon.

The basic lexemes range of the concept of *silence* in Lesia Ukrainka's drama-fairy tale *Forest Song* is in the focus of the research. The study elucidates the linguistic reflection specifics of this concept in the drama and determines the communicative preconditions of it, the semantic structure and the stylistic functions of the lexemes expressing the state of muteness or silence. To convey the notion of silence in drama "Forest Song" Lesia Ukrainka uses the following grammatical classes of lexemes: nouns (*silence, in silence, pause, stillness, muteness*); adverbs (*silently, keeping silent*); verbs in the present simple tense (*keeps silence, contemplates, interrupts, ponds, calms down, etc.*). The lexemes denoting silence are attributed by adjectives that semantically specify them: short silence, long silence. Voicelessness is also rendered by kinesics components. For example: *shrug, turn away*, and so on.

The peculiarity of manifestation of silence in the dramatic text is, first of all, the fact that it is actualized not only in replicas of actors but also in the author's remarks. The study has revealed that the phenomenon of silence is closely related to the features of emotional stress. Lesia Ukrainka's characters are experiencing different emotional states accompanied by silence.

Nature in the "Forest Song" is personified. It lives in the symbolic images of the play. They are primarily the subjects of fauna and flora. Lesya Ukrainka's "Silence of Nature" renders *silence* as *stillness* with the help of verbs *sleeps, calms down, dies*; adverbs: *quieter, silently, quietly*. The writer semantically expands the descriptive patterns of «silence» with such tokens: *complete silence, completely calm, completely silent, deep northern silence*. Lexical elements that spell out the absence of verbal communication convey different emotional states of heroes. Nonverbal communication means in Lesia Ukrainka's drama fall into the category of frequent elements with distinct compositional and semantic loading.

Key words: non-verbal communication, silence, stillness, Human Silence, Nature Silence, verbalization, personification.

Стаття надійшла до редколегії 11.02.2018

Тиха Л. Лексико-семантичні та граматичні особливості порівнянь у повісті Володимира Лиса «Соло для соломії» // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 123–128.

Tykha L. Lexico-Semantic and Grammatical Peculiarities of Comparisons in the Novel «Solo for Solomia» by V. Lys // Lingvostilistični studii. 2018. Iss. 8. P. 123–128.

УДК 811.161.2'373:821.161.2-6.09

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОРІВНЯНЬ У ПОВІСТІ ВОЛОДИМИРА ЛИСА «СОЛО ДЛЯ СОЛОМІЇ»

Лариса Тиха

Луцький національний технічний університет

У статті проаналізовано роль порівнянь в індивідуально-авторській картині світу Володимира Лиса. Зокрема, охарактеризовано лексичне наповнення порівняльних конструкцій, визначено семантику ключових слів, які формують художні образи. Вказано, що основою порівнянь є, як правило, лексеми на позначення різних характеристик людини: зовнішність, внутрішній світ, психологічні особливості тощо. Крім того, основою порівнянь виступають слова на позначення предметів та об'єктів навколишньої дійсності, тварин, рослин. Що стосується будови порівняльних конструкцій, то це і прості порівняння, і складні структури.

Ключові слова: художній образ, лексика, порівняння, порівняльна конструкція.

Вступ. Порівняння, як і метафора, у художньому тексті виконує роль засобу увиразнення, це один із найважливіших образотворчих засобів мови. Воно широко застосовується в художній літературі для розкриття світовідчуття письменника, для характеристики дійових осіб, їхніх взаємин і вчинків [1, с.118]. Це один із елементів, який допомагає письменникові вибудувати мовно-образну картину світу.

Один із найяскравіших представників сучасної української літератури волинський журналіст, драматург та прозаїк Володимир Лис активно послуговується для зображення людей, явищ навколишньої дійсності таким класичним тропом, як порівняння. Саме порівняння допомагає створити письменникові ту специфічну мовну картину світу, яка репрезентує саме його ідіолект.

Порівняння як художній засіб не є чимось новим в науковій лінгвістичній та літературознавчій науці, тому й праць, присвячених аналізу різних сторін цього тропу, безліч. Порівняння у співвідношенні з метафорою розглядають Н. Арутюнова та В. Телія; Ю. Апресян з'ясовує специфіку вираження порівняльних відношень; як ознаку ідіолекту аналізує порівняння Л. Голоюх; як мовно-естетичний знак національної культури, поряд з метафорою, – С. Єрмоленко.

Серед сучасних досліджень привертають увагу праці таких авторів, як Г. Гайдученко «Порівняння як мовно-образний засіб творів Ірен Роздобудько» [1], Л. Оліфіренко «Художнє порівняння як джерело

поетичної експресії в поетичних творах Василя Стуса» (аналіз художніх порівнянь, які слугують засобом поетичної експресії; класифікація порівнянь за структурою, призначенням, походженням) [5], Ю. Тимченко «Порівняння в новелістиці М. Коцюбинського середземноморського циклу» (розглянуто структурно-семантичні типи порівнянь у творах М. Коцюбинського, визначено роль порівнянь у творенні індивідуально-авторської картини світу) [6], Т. Ніколашина, Л. Сологуб «Функційно-семантичне поле порівняння в романі «Берег любові» Олеса Гончара» (проаналізовано функційно-семантичне поле порівняння на основі художнього тексту Олеса Гончара) [4], Ю. Маковецької-Гудзь «Семантико-граматичні моделі художніх порівнянь (на матеріалі української поетичної мови 70–90-х років XX століття)» [3].

Мета – з'ясувати лексико-семантичні та граматичні особливості порівнянь у повісті В. Лиса «Соло для Соломії». Мета визначила завдання статті: виявити порівняльні конструкції у прозі В. Лиса, проаналізувати їх граматичну структуру та лексичне наповнення, з'ясувати роль порівнянь у побудові мовної картини світу письменника.

Матеріал і методи дослідження. Для визначення функцій та ролі порівнянь у художньому тексті В. Лиса використано відповідні методи дослідження. Зокрема, метод лінгвостилістичного спостереження застосовано для аналізу ролі порівнянь у творенні художніх образів; метод порівняльного аналізу – для класифікації досліджуваних одиниць за певними ознаками; метод компонентного аналізу – для визначення семантики ключових лексем порівняльних конструкцій.

Результати дослідження та дискусія. Порівняння виконує важливу роль серед тих засобів образності, що беруть участь у створенні образів художнього тексту. Як відомо, основою порівняння може бути будь-яке явище дійсності. Зіставляючи різноманітні за своєю сутністю поняття, автор дає початок новому розумінню обох об'єктів: і того, який порівнюється, і того, з яким порівнюють [1].

У художній літературі через порівняння розкривається внутрішній світ письменника. Використовують цей троп і для характеристики персонажів, їхніх вчинків та міжособистісних взаємин. Цікаві також для аналізу індивідуального стилю автора порівняльні структури, в основі яких – порівняння неживих предметів з неживими. Усі ці види порівнянь наявні в художній прозі Володимира Лиса. Встановлено, що найбільшу кількість порівняльних сполук мають антропоцентричні порівняння, тобто ті, в основі яких людина з її особливостями, її внутрішні та зовнішні характеристики, взаємини з іншими тощо.

Володимир Лис часто вживає порівняння для виокремлення особливих рис мовної поведінки героя твору, наприклад: *У нього слів, як насіння в кишенці, анекдотами сипле, історіями* [2, с. 292], різноманітних почуттів та емоцій, наприклад: *Потім очі горять, як десяток, а то й більше жаринок...* [2, с. 226], *Тільки й того, що зітхання було народилося, схоже на*

подмух легенького вітерцю [2, с. 290], І враз відчуває, як густо, аж пекучим вогнем спалахують її щоки. Ніби блискавка влучила й запалила. Мимоволі торкається щоки, та вогонь не погасити [2, с. 225], Соломія не їхала – на крилах летіла додому, наче хто підхопив поїзда в небо [2, с. 300] і под.

Порівняльні конструкції використано також для відтворення певних емоційних переживань персонажів. Ось як описано стан вагітності героїні: *Щістячко, як макове зернятко. А маківка скоро виросте [2, с. 303].*

Нерідко автор поєднує портретну характеристику і характеристику внутрішнього світу персонажів в одному образі, як-от: *Соломія поспішно віднімає руку, а підняті блакитні озера зауважують – очі в нього зовсім не голубі, не блакитні, не такі, як у неї, а швидше – світло-сірі, з синюватим відливом, відблиском, наче небо, яке затягла легенька напівпрозора хмаринка, що затулила на мить небесну блакить і сонце [2, с. 222].*

Письменник також часто вживає порівняння для портретної характеристики персонажа, для змалювання особливих рис зовнішності. Іноді такі порівняльні звороти стосуються кількох соматичних ознак: *Голова – губи до вуха, очі на жіночі пазухи, як труби підзорні [2, с. 219].* У повісті фіксовано різноманітні за змістом і формою конструкції. Крім простих за будовою сполук, наприклад, *Ну ви обоє видні, як з картинки зійшли [2, с. 227]* та *А ти у нас, як тая королева [2, с. 363]*, автор створює й складні, наприклад: *Має пружне потужне тіло, що вигинається, як тіло великого звіра [2, с. 239]; Звіра, що вийшов на полювання, думає Соломія, й стає трохи страшно. Так, вона його здобич, але ж і він неїна теж [2, с. 239]; [Соломія] Наближається, вдивляється у чоловіка поруч, й серце усередині спочатку завмирає, наче птах на льоту, у якого щойно поцілили, та за мить оживає й починає шалений танок [2, с. 221].* Власне другий різновид порівняльних конструкцій можна вважати індивідуально окресленим для мовотворчості Володимира Лиса.

Іноді порівняння передають складні почуття, емоційні стани, ставлення до певних реалій життя. Такі порівняльні конструкції нерідко є елементом ширшого мікроконтексту, основу якого становлять передумови складного емоційного стану персонажа, наприклад: *...щось таке потаємне, на самім денці збаламученої душі, заскімлило. Мов маленький песик, котрого зачинили ненароком в сінях, а воно на волю проситься [2, с. 230] – Соломія хтіла погладити песика рукою. Ні – спершу відчинила двері – біжи на волю. Песик, проте, ухилився од простягнутої руки. Побіг собі. І вже здалеку поновому чогось зновика заскімлив [2, с. 230], Вона мов той сірник, кинутий на сухий хмиз серед лісу та ще й у суху вітряну погоду. А вітер дме, вона відчуває його протяг. Летить на тому потоці, як листок [2, с. 239].*

Характерною ознакою творчої манери письменника є контекстуальний вимір творення порівняння, якому часто передують певний опис, пейзаж тощо. Таким чином саме порівняння увиразнюється й конкретизується, наприклад: *Зі сходу з'явилися спочатку перші неспіливі промені, а потім почало викочуватися велике жовтогаряче сонце,*

освітлюючи худорляву та ще по-своєму вродливу, схожу на птаху серед степену, сиву жінку [2, с. 362-363].

Оснoву порівнянь формують не тільки різні найменування людей, але й фауно- та флорономени, конкретні й абстрактні назви. Наприклад: *мандрівка – пацьори* (*Мені та мандрівка, як дівци пацьори, уподобалася* [2, с. 360]); *кіт – тигр* (*Марусеньці показали бабиного рудуватого, смугастого, як тигряка, кота* [2, с. 268]); *буряки – солдатики* (*а бурячки оно витикаються, як солдатики на паради* [2, с. 219]).

До групи індивідуально увиразнених порівняльних конструкції належать, зокрема ті, в основі яких лежать семи 'солодкий', 'солод'. Крім того, вони реалізують також семи 'добре', 'приємне': *Ой, Соломко, бідна головко, добра ти, як млинець з медом* [2, с. 258]. В іншому контексті використано порівняння з такими лексемами як засіб іронії, інколи навіть із протилежним значенням, наприклад: *А тут Люба-ланкова наперед виступає. І солодко, мов цукеркою ці медом язика змастила, починає говорити* [2, с. 220], *Панська любов аліганцька* (інтелігентна – В. Л.), *як цукерка...* [2, с. 223].

Значну частину порівнянь становлять структури, побудовані на народнопоетичній традиційній основі. Незважаючи на це, такі порівняльні конструкції в авторському тексті зазнають різних трансформацій. Здебільшого спостерігаємо їх в описах повсякденного життя поліщуків, їхнього мовлення тощо. За їх допомогою автор передає весь колорит взаємовідносин між людьми, їхні смаки, уподобання, ставлення до навколишнього світу, до його реалій, до нових речей, які з'являлися в їхньому житті, наприклад: *До нього Соломія, скрадаючись поза городами, як лисиця до курника, вирушає осіннім надвечір'ям через два дні* [2, с. 241]; *Приносить, вручає* (склянку – Л. Т.), *мов дорогоцінний скарб...* [2, с. 237]; *Чому б справді не пам'ятати* (як не пам'ятати!), *стико було пережито, передумано, чого там, вигладжено, переламано в душі, щоб потім подаленіти, відлетіти, як журавлі відлітають у вирій, з тужливим криком, якого, проте, ніхто не чув, і майже забулися* [2, с. 222]; *Надто зміїний язик має, совєцьку облуду, як блекоту, рясно сіє* [2, с. 244]; *Раїса за цей час пережила не одну істерику й ходила темна, мов дощова хмара* [2, с. 312]; *Впертий, як дурний бик* [2, с. 263].

Окремо виділяємо порівняння, що сконструйовані за допомогою узвичаєних фразеологізмів, які належать до активного словника українців, наприклад: *Він струшує Соломію за плечі, як грушу* [2, с. 242], *І пішов, уже не молодий, хоч і не старий, товстенький чоловік, котрий, дихаючи, сопів, як ковальський міх* [2, с. 280], *Як укопана стоїть Соломія* [2, с. 225], *І вона всі ці дні світилася, промінилася, висіювала... як нова копійка, сказав би Тарасик* [2, с. 235].

Висновки та перспективи дослідження. На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що порівняння у художніх текстах Володимира Лиса виконують важливу семантико-стилістичну функцію.

Для творення художніх образів автор використовує як прості, так і асоціативно складні сполуки, часто з їх поступовим розгортанням. Найбільша кількість порівнянь традиційно пов'язана з портретною характеристикою людини. Узвичаєно їхню основу становлять найменування об'єктів та предметів навколишньої дійсності, ознаки, дії тощо.

Зважаючи, що аналіз одного художнього твору письменника не може дати повне уявлення про роль і функції тропів, стилістичних фігур, перспективу дослідження вбачаємо насамперед у порівняльних студіях використання таких одиниць в інших творах цього автора.

Список використаної літератури

1. Гайдученко Г. Порівняння як мовно-образний засіб творів Ірен Роздобудько // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». Вип. 17. Херсон: Вид-во ХДУ, 2013. С. 118–120.
2. Лис Володимир. Соло для Соломії. Харків, 2013. 368 с.
3. Маковецька-Гудзь Ю. А. Семантико-граматичні моделі художніх порівнянь (на матеріалі української поетичної мови 70-90-х років XX століття): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2010. 20 с.
4. Ніколашина Т. І., Сологуб Л. О. Функційно-семантичне поле порівняння в романі «Берег любові» Олеся Гончара // Таїни художнього тексту (до проблеми поетики тексту). 2013. Вип. 16. С. 173–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tkht_2013_16_30.
5. Оліфіренко Л. Художнє порівняння як джерело поетичної експресії в поетичних творах Василя Стуса URL: <http://www.experts.in.ua/baza/doc/download/mova26.pdf#page=199>
6. Тимченко Ю. О. Порівняння в новелістиці М. Коцюбинського середземноморського циклу // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2015. Вип. 39 С. 109–116.

References

1. Haiduchenko, H. (2013). Porivniannia yak movno-obraznyi zasib tvoriv Iren Rozdobudko [Comparison as a linguistic means of works Irene Rozdobudko]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Linhvistyka»*, 17, 118–120 [in Ukrainian].
2. Lys, V. (2013). Solo dlia Solomii [Solo for Solomia]. Kharkiv.
3. Makovetska-Hudzy, Yu. A. (2010). Semantyko-hramatychni modeli khudozhnikh porivnian (na materialy ukrainskoi poetychnoi movy 70-90-kh rokiv KhKh stolittia) [Semantic-grammatical Patterns of Authors' Similes (Based on the Ukrainian Poetic Language of the 70-90th of XX century)]: *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Nikolashyna, T. I., Solohub, L. O. (2013). Funktsiino-semantychnne pole porivniannia v romani «Bereh liubovi» Olesia Honchara [Functional-semantic field of comparison in the novel «The Coast of Love» Olesya Honchara]. *Tainy khudozhnoho tekstu*, 16, 173–170. [in Ukrainian].
5. Olifirenko, L. Khudozhnie porivniannia yak dzherelo poetychnoi ekspresii v poetychnykh tvorakh Vasyliia Stusa [Artistic comparison as a source of poetic expression in the poetry of Vasyl Stus] Retrieved from <http://www.experts.in.ua/baza/doc/download/mova26.pdf#page=199> [in Ukrainian].
6. Tymchenko Yu.O. (2015). Poriniannia v novelistytsi M. Kotsiubynskoho seredzemnomorskoho tsyklu [Comparisons in Short Stories of Mediterranean Cycle by Kotsiubynskyi]. *Linhvistychni doslidzhennia*, 39, 109–116 [in Ukrainian].

Тихая Лариса. Лексико-семантические и грамматические особенности сравнений в повести Владимира Лиса «Соло для Соломии». В статье проанализирована роль сравнений в индивидуально-авторской картине мира Владимира Лиса. Охарактеризированы лексические особенности сравнительных конструкций, определена семантика ключевых слов, формирующих художественные образы. Указано, что основой сравнений выступают лексемы, обозначающие различные характеристики человека: внешность, внутренний мир, психологические особенности. Основой сравнений выступают слова, обозначающие предметы, объекты окружающей действительности. Грамматические особенности сравнительных конструкций заключаются в том, что автор использует как простые, так и сложные сравнения.

Ключевые слова: сравнение, сравнительные конструкции, лексика, художественный образ, ключевые слова.

Tykha Larysa. Lexico-Semantic and Grammatical Peculiarities of Comparisons in the Novel "Solo for Solomia" by V. Lys. Comparisons, like metaphors and metonyms in the artistic text, add expressiveness and vividness to portraying people, their feelings and the surrounding world. It is one of the most important stylistic tropes, and Volodymyr Lys actively uses this classical figurative language device. It is the comparison that helps the writer to create a specific language picture of the world which represents his idiolect. It is worth mentioning that the creativity of V. Lys, in general, manifests his tendency to create complex artistic images using associations. The majority of the comparative structures are anthropocentric by their nature, that is, in the focus is a personality with the individual distinguishing features, own inner world, communication specifics, relations with nature and surrounding realities. Volodymyr Lys, as a gifted master of a word, creates comparative images on the basis of contrast and does it in his own original way. Most of the comparisons are structures created on a national or traditional basis. Despite this, such comparative constructions in the novel of V. Lys sound in a new way, revealing unique multi-faceted world of the epoch. With their help, the author transmits the entire palette of the relationships between people, their tastes, preferences, attitudes to the world around them, the realities, the new things that appeared in their lives. The central images in V. Lys' works are the Polishuks and their everyday life. Creating comparisons, the author makes use of the local transformed phraseologisms. However, they are transformed so masterfully that, without losing their essence, they sound in a new way, express the individual speech of the characters, depict their appearance and describe the situation. As to the grammatical features of the comparisons in the prose of V. Lys, both simple and complex structures are masterfully woven into the body of the text, but complex and scattered structures prevail and are of special interest for researchers. Due to their specific structure, they can convey complex feelings, emotional states and attitudes to certain realities of life.

Key words: artistic image, vocabulary, comparison, comparative structure.

Стаття надійшла до редколегії 14.02.2018

ІСТОРІЯ ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ ТА ЇЇ СУЧАСНА ПАРАДИГМА HISTORY OF LINGUISTICS AND ITS MODERN PARADIGM

Биби́к С. З історії термінології лінгвостилістики, або Читаймо Ю. Шевельова // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 129–139.

Bybyk S. From the History of the Terminology in Linguistics: Reading Y. Sheveliov // Lìngvostilìstičnì studii. 2018. Iss. 8. P. 129–139.

УДК УДК 81'38:81(477)(092)

З ІСТОРІЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ, АБО ЧИТАЙМО Ю. ШЕВЕЛЬОВА

Світлана Биби́к

Інститут української мови НАН України

У статті систематизовано та проаналізовано творчий доробок Ю. Шевельова в галузі лінгвостилістики та лінгвопоетики. Простежено наскрізні теоретичні і практичні питання, пов'язані з виробленням методологічного інструментарію української лінгвостилістики від періоду її оформлення як окремої галузі мовознавства (зокрема, від 40-х років ХХ ст.). Відзначено актуальні стильові категорії, на які спирався дослідник мови і стилю українських письменників кінця ХVІІІ – початку ХХ століття. Підкреслено перевагу загальнофілологічної методології Шевельова у вивченні художніх творів, урахування ним інтегративних підходів до аналізу конкретних текстів, які полягають у синтезуванні літературно-критичного, лінгвостилістичного та мистецтвознавчого аспектів аналізу.

Ключові слова: лінгвостилістика, лінгвопоетика, лінгвоперсонологія, стильова лінія, церковнослов'янizm, стилізація, діалогizm.

Вступ. Юрій Володимирович Шевельов (Шерех) – відомий мовознавець: фахівець з історії мови, історії української літературної мови, фонології, історичної морфології, лексикології, граматики, соціолінгвістики, а також лінгвостилістики, зокрема і лінгвопоетики. Такий обшир зацікавлень не зменшував ґрунтовності праць у кожній із заявлених галузей лінгвістики, натомість виявив широку ерудицію науковця і визначив його належне місце в історії мовознавства як теоретичного, так і практичного.

Мета дослідження – опрацювати доробок Ю. Шевельова, пов'язаний із вивченням української літератури, текстів поетичних і прозових; простежити витoki української лінгвостилістики як науки від 30–40-х рр. ХХ ст., а також продемонструвати особливості методів і прийомів інтегративного підходу до аналізу конкретних індивідуально-авторських практик, виявити (уточнити) термінологічний апарат досліджень.

Матеріал і методи дослідження. Джерельну базу роботи склали матеріали кандидатської дисертації та літературно-критичні статті

Ю. Шевельова, створені та опубліковані ним у різні часи (40–90-х рр. ХХ ст). Їх опрацьовано з використанням описового, дефінітивного (урахування поняттєвого змісту термінів лінгвостилістики, встановлення вмотивованості вибору тих чи інших термінів, визначення ряду ключових понять у дослідженнях ученого), зіставного (співвіднесення дослідницької практики та термінологічного апарату лінгвостилістики у працях Ю. Шевельова та в Україні в другій половині ХХ ст. і нині) методів дослідження.

Результати дослідження та дискусія Перші праці Ю. Шевельова в галузі лінгвостилістики пов'язані з т. зв. «харківським» періодом наукової діяльності (кандидатська дисертація «Із спостережень над мовою сучасної поезії», 1939). У дослідженні йшлося про мову політичної лірики П. Тичини, поетичної збірки «Партія веде». З окремих статей, опублікованих у провідних наукових журналах того часу, постає концепція розгляду мовотворчості певної особистості в динаміці (урахування ролі певної постаті в літературному і літературно-мовному процесах). Дослідник спирається на поняття «стильова лінія» і застосовує його для характеристики мови громадянської лірики П. Тичини, в якій він убачав синтез «символічної», фольклорної ліній, лінії газетного стилю та лінії реалістично концентрованого відтворення усно-побутової мови в її діалогічному та монологічному аспектах. У полі зору науковця лексика, філософська термінологія, стилістичні фігури (паралелізм, анафора), зокрема стилістичного синтаксису, що забезпечують експресію ораторського стилю висловлення («Із спостережень над мовою сучасної поезії: Ораторський жанр у політичній ліриці П. Г. Тичини» [6]). Автор охопив також такі явища, як *неологізми, розмовна і книжна лексика, діалогізація* поетичного викладу («Із спостережень над мовою сучасної поезії: Про мову поезій П. Г. Тичини» [7], «Стиль політичної лірики П. Г. Тичини» [10]). Щодо неологічної лексики в мові аналізованої поезії дослідник відзначив її зумовленість системою мови та ситуативними умовами виникнення і ступенюванням процесу входження в загальну мовну систему.

Спостереження у зв'язку з дослідженням взаємодії розмовних і книжних елементів на матеріалі мови поезії П. Тичини пізніше виявилися і в узагальненнях щодо особливостей усної і писемної практики взагалі. В одному з листів мовознавець зазначив: «...безвідповідальний у суті процес говоріння вимагає далеко меншого зусилля й концентрації, ніж писання» [2, с. 44].

Також Ю. Шевельов умотивовував важливість вивчення ролі *старослов'янізмів* (вживає також терміни *церковнослов'янізми, слов'янізми*) в історії української літературної мови [7]. Цю проблему спочатку вивчає в контексті встановлення причин появи зазначених елементів у творах І. Котляревського: зауважив про їх засвоєння через церковну освіту усною народною мовою, умотивував тематикою окремих частин поеми «Енеїда». Загалом же автор характеризує їх як данину старовині [11; 12]. Пізніше ці

думки розгорнув на сторінках праці «Внесок Галичини у формування української літературної мови», де висловив ряд суттєвих міркувань щодо мови творів П. Куліша та його ставлення до «галицького» варіанта літературної мови і до впровадження значної кількості архаїчної лексики (церковнослов'янізмів, полонізмів, лексем староукраїнської спадщини) в мову не лише перекладних, але й оригінальних творів: церковнослов'янізми, «які становили спільне добро всіх частин України», найбільше ставали Кулішеві в пригоді «в тих мовних джерелах старовини, які він розшукував і до яких жадібно припадав». Ю. Шевельов зафіксував церковнослов'янізми не лише в поезії, а й у критичній, науковій літературі, в художній прозі, у листах (*благий, благодатний, блаженний, вия, вовіки, восхвалити, во спасеніє, глаголати, глас, Господь сил, гражданин, жизнь, збагащати, істочники водні, нужда, оглашати, празник, рождати, сиріч, сияти, скудельний, сосуд, совіт, сонм, стезя, сторицею, трепетати, труждатися, чайти, юноша* та ін.; а також 90 цитат із Біблії та богослужбових текстів) П. Куліша [8]. Саме орієнтація на високий стиль і нову для української літератури тематику, а не на стилізацію «псевдомужицької оповіді» вимагали нових засобів, якими і стали церковнослов'янізми у глибоко українській мові його творів [8].

У 90-х рр. XX ст. опублікував розвідку про мову і стиль Г. Сковороди, у якій показав, що церковнослов'янізми в його трактатах – це стилістично нейтральні одиниці, оскільки вони становлять органічну частину біблійних цитат, якими перемежовані тексти філософа [9; 16]. У зв'язку з такими висновками дослідник стверджує, що теорія М. Ломоносова про «три штилі», згідно з якою високий стиль ґрунтувався на церковнослов'янізмах, «не знаходить підтвердження в його писаннях і взагалі до них не дотична» [16, с. 536].

У численних працях літературознавчого спрямування Ю. Шевельов звертається до проблеми *стилізації*: народної пісні у віршах Г. Сковороди [15], імітації селянського, «мужицького», монологу-оповіді чи діалогу в прозі Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемівського, Є. Гребінки та в їхньому листуванні [8], простацької оповіді у ранній прозі П. Куліша [8], фольклору в поемі «Троїсте кохання» та перекладі «Слова о полку Ігоревім» В. Мови («Душа убога встала рано» (Василь Мова), 1968) [17], у поезії «Мій Ізмарагд» І. Франка («Другий «Заповіт» української літератури», 1968) [17]. Зокрема, зі стилізацією він пов'язує такі мовні явища, як *діалогізація*, надмір *вульгаризмів*, *демінутивів*, сурядний синтаксис, фігура перелічення, уникання іншомовних слів [8], витоки чого, вважає, треба шукати у творчості Г. Сковороди, «мовна революція» якого полягає «у запровадженні в літературу розмовної мови» [16, с. 561].

Власне розуміння стилістичної категорії *діалогізація* Ю. Шевельов ширше виклав у праці «Літ Ікара (Памфлети Миколи Хвильового)» (1977–1983) [17], заперечивши закиди авторові щодо хаотичності, ірраціональності й нервовості його писань. Серед засобів діалогізації, яка співмірна з

поліфонічність, виокремлює: звукову асоціацію (алюзію); стилізацію «хаосу», в основі якої словесна гра, застосування «техніки переключення» («техніки напливів») кіно з метою пошуку здогадливого читача, створення ефекту руху (реалізація цієї техніки порівнюється з технікою створення Довженкової «Звенигори»); відзначає роль діалогів як таких, що споріднюють писемний текст з кіно як звуковою формою вираження думки, при цьому підкреслює різноманіття діалогів – автора з собою, уявним читачем, абстрактним поняттям тощо); вирізняє увагу М. Хвильового до повторення мотивів та асоціацій, що притаманні поезії музики; робить акцент на жанрово-стилістичній функції (лайливих) русизмів як засобів емоційної оцінки, стилізації побутового діалогу, джерелом якого вважає жаргон великого міста.

Поряд із поняттям *стильова лінія* Ю. Шевельов застосовував синонім *стилістичний план*, тобто колорит, розрізняючи в тій чи іншій індивідуальній творчій манері, наприклад, М. Хвильового, жаргоново-діалогічний стиль, стиль нейтральний і перемикування на такий стилістичний план, як лірична манера («майже цитати з самого себе»). Термін *стилістичний* уживав у сполуках *стилістичний контраст*; *стилістична многоплановість*, *контрапунктивність*; *стилістична віртуозність*.

Ще в кандидатській дисертації дослідник заявив про загальнофілологічний підхід до аналізу мовних фактів, тобто урахування історичного контексту, особливостей розвитку культури, її естетичних форм і напрямків, а також виявлення ролі мовної особистості в історії української літературної мови. У працях про мову і стиль письменників дотримувався поєднання літературно-критичного та літературно-мовного аналізу текстів. У 1940 р. мала побачити світ розвідка «Традиції і новаторство в лексиці і стилістиці Котляревського», яку, за власним визначенням, «розпочав у дусі двотомової праці Л. Булаховського «Русский литературный язык первой половины XIX века» [...] Мабуть, треба було додати, що не тільки розпочав, а й закінчив «за схемою» Л. Булаховського. Але щоб відрізнятись від нього, перейшов на портретні розділи: мова Котляревського, мова Гулака-Артемовського, мова Квітки-Основ'яненка, мова Шевченка і т. д. Робота ця виявилася «не друкабельною»; бракувало їй, як у дослідженні Л. Булаховського, лінгвістичної концепції; мовні факти зафіксовані, а концепції немає» [14, с. 270].

У названій статті, як і в публікаціях про мову П. Тичини, дослідник відзначив провідну стильову «лінію» мовотворчості І. Котляревського – демократичну, яка перетинається зі стилем російського класицизму XVIII ст. Зауважив про те, що «Котляревський – завершитель. Він замикає коло традицій» класицизму, «востаннє підносячи їх на видатний рівень»; «Котляревський – зачинатель», адже «вперше в друковану літературу і літературну мову входять народність, фольклор». Серед лексичних елементів п'єс письменника, що позначені стилістичним навантаженням, аналізував роль *професіоналізмів*, *канцеляризмів*, архаїчно-церковної

лексики як засобів (національно-професійної) типізації мови дійових осіб (створення *типових масок, мовних масок, масок-узагальнень*), а також народну лексику і канцеляризми з урахуванням їхніх граматичних форм у мові того чи іншого персонажа, особливості синтаксичної структури монологів як засобів індивідуалізації.

У мові «Енеїди» Ю. Шевельов виокремив кілька «мовностилістичних повівів / рис / прошарків»: 1) усну народну мову з широтою синоніміки (*ампліфікація*) в конкретно-образному вживанні, з обширом конкретно-побутової лексики, порівнянь, фразеології, з явищами діалогізації, відповідного інтонування, з наявністю діалектних елементів без ніяких критеріїв відбору, іншомовних слів, оформлених «говірково» та з імітацією сприйняття на слух неосвіченою людиною-мовцем, поодинокі вкраплення мови народної пісні (фольклорно-пісенної стилістики – порівнянь, епітетів); 2) елементи вищого стилю – латинські макаронізми в їхній ідентифікаційній функції; «слов'янщину» (церковнослов'янізми) та елементи жаргону учнів Києво-Могилянської академії; елементи української старокнижної мови (полонізми); елементи російської літературної мови XVIII ст. (російські слова і звороти, «офіційно-канцелярські формули», формули ввічливості). Узагальнив, що все це підпорядковане гумористично-бурлескному стилю, якому протиставлена риторично-ораторська частина тексту, проаналізована з погляду синтаксичної організації. Щоправда, дотримуючись концепції орієнтування (почасти «пряме перенесення певних стилістичних, синтаксичних і лексичних штампів», «епігонство») Котляревського на традиції літератури російського класицизму XVIII ст. (класицистична стилістика), Ю. Шевельов висловив суперечливу тезу про те, що в патетичних місцях це «буквально російський текст, тільки фонетично злегка українізований» [12, с. 57], що «Самий факт звернення до російської літературномовної традиції при формуванні нової української літературної мови був прогресивний, і ми повинні розцінити це звернення як заслугу Котляревського», «Йому належить ще й та заслуга, що він, пробуваючи перейти до «серйозної» манери, звернувся до традицій російського письменства» [12, с. 57].

Розвідка містить міркування щодо шляхів формування молодії української літературної мови: про те, що І. Котляревський не мав можливості створити текст середнім стилем, оскільки формування мови було дуже зв'язане з говірковими масивами, а не з синтезом пісенно-фольклорної (вона не була ще записана), живої народної мови та елементів старокнижної і новолітературної, що пізніше зробили романтики і Шевченко; високий патетичний стиль пов'язував з перенесенням штампів «книжно-класицистичної» мови російської літератури XVIII ст.

У свій час не побачила світ праця про переклади творів О. Пушкіна, у якій дослідник периферизував постать «солнца русской поэзии»,

вияскравивши інші – українські постаті Б.Грінченка, Олени Пчілки, І. Стешенка, М. Вороного та ін. [14].

Упродовж життя Ю. Шевельов неодноразово повертається до проблем *лінгвопоетики* – Г. Сковороди, І. Котляревського, М. Петренка, Т. Шевченка, І. Франка, М. Хвильового, П. Тичини, поетів празької школи, В. Стуса та ін. Дотримуючись думки, що чинником формування цілісного художнього світу письменника є індивідуально-авторські мовностилістичні домінанти, у загальнофілологічних студіях про того чи іншого письменника автор зосереджений на таких аспектах, як естетика, поетика, концепція історії української літератури, письменницький ідіостиль, художньомовні шукання, на поєднанні в естетично-художній практиці загальнолюдського та національного, суспільного та індивідуального [3, с. 165], на часових напрямках мистецтва та світоглядно-естетичних тенденцій доби [1, с. 4].

В одній із праць Ю. Шевельов запропонував своє визначення поетизму: «Поетизм – це слова й мовні конструкції, які чужі розмовній чи діловій мові, які характеризують специфічно поетичну мову і плекають її як окремий тип мови в межах, звичайно, загальнонаціональної мови, дуже часто як жест протиставлення буденності буденної мови, як вірність віковій традиції, як виклик» [18]. Щодо принципів аналізу дослідник ще у 40-і роки зауважив штучність і хибність повного ізолювання аналізу лексики і стилістики твору від синтаксичних явищ [12]. Практично в кожному із загальнофілологічних есе звертав увагу на мовно-ритмічні особливості текстів (зокрема «Після «Княжої емалі» (Над купкою попелу, що була Оксаною Лятуринською)» [17]), диференціював *тексти герметичні / негерметичні*.

Для української лінгвопоетики актуальна увага Ю. Шевельова до таких категорій: *музичність* [тексту, стилю], з якою, аналізуючи поезії М. Петренка, він пов'язує функції асонансу, звукових повторів; *емоційність, чуттєвість* (виражені у відповідних складниках словника поезій, зокрема в епітетах); *символічність* (назви реалій природи є символами почуттів, а не актуалізаторами зорових образів, пейзажів, «збудниками настрою») («Інший романтик, інший романтизм», 1944 [17]). Аналіз текстів із історико-філософською, публіцистичною, злободенно-політичною, літературно-критичною тематикою стимулював до виокремлення таких стилістичних категорій, як *розумовість* (сучасний прийнятний термін *інтелектуальність*), *пісенність*, на прикладі аналізу індивідуально-авторських рис В. Мови («Душа убога встала рано» (Василь Мова)» [17]); *асоціативність, метафоричність, «поетичність»* («протиставленість пересічності, щоденщині») щодо «складної» мови поезій В. Стуса [18].

Досліджуючи літературно-мовну практику Т. Шевченка, відомий науковець зауважує, що його лірика має національно-історичну романтичну основу, поезія відзначена конкретністю словника, щодо якої

вживає оцінку «котляревщина», тобто обтяження реаліями побуту і подробицями щоденності («Інший романтик, інший романтизм»). Робить стислі узагальнення щодо мовотворчості наступників Кобзаря: Куліш – «архаїчніший, історичніший; Старицький – абстрактніший, менш народний, Грабовський – штучніший, менше пов'язує неологізми з загальним стилістичним завданням тексту» («Душа убога встала рано» (Василь Мова)», 1944–1968 [17]). У праці про мову Франкового «Мойсея» зауважує скупість прикметника, модерністичність лексики, специфічну ритмомелодику («Другий «Заповіт» української літератури» [17]). У мові сучасних поетів, зокрема В. Стуса, відзначає стилетвірну функцію архаїзмів, міфологізмів, церковнослов'янізмів, порівнянь, поєднання елементів експресіонізму й сюрреалізму [18], «нахил до «депоетизації поезії» у творчості В. Голобородька, М. Вінграновського, Л. Костенко, І. Драча та ін., філологічність практики представників «Бу-Ба-Бу» (Ю. Андрухович, В. Неборак, О. Ірванець) [19].

Послідовно застосовуючи принцип історизму – порівняння, зіставлення, Ю. Шевельов актуалізував питання (лінгво)поетики епістолярного жанру, зауваживши, що «стиль листів якось мусить бути зв'язаний з літературними стилями доби» [8]. Дослідник простежив, що «листування українською мовою XIX ст. зроджувалося (як і літературно-оповідна проза взагалі) з імітації селянського стилізованого монологу-оповіді чи діалогу» (Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка, П. Гулак-Артемовський), його переборення Шевченком, який зберіг лише елементи «мужицького» стилю – у новій функції дружнього жарту, П. Кулішем, який вдавався до «котляревщини» (до 1858 р.) у спеціальній функції удавання товариськості й приязні. Саме тематичне розширення листування інтелігенції XIX ст. сприяло формуванню високого стилю в епістолярії.

Ураховуючи певні відмінності мовних практик в Україні, Ю. Шевельов позитивно оцінював погляд В. Мови на перспективи української літературної мови в її функціонально-стильовій диференціації: синтез галицької науково-публіцистичної і наддніпрянсько-східної мови художньої літератури («Душа убога встала рано» (Василь Мова)» [17]).

На початку 50-х рр. XX ст. мовознавець обґрунтував теоретичні і практичні засади вивчення «Елементів стилістичної синтакси» («Нарис сучасної української літературної мови», 1951). Зокрема, диференціював розповідні (просторово-розповідний і часово-розповідний [15, с. 145, 146]) та психологічні (імпульсивний, імпресивний) типи порядку слів у реченні; характеризував синтаксичні фігури як засоби створення композиції (еліпс, апосіопезу, гемінацію, плеоназм, ампліфікацію, градацію, повтор (анафора, епіфора), анадиплозу) та як засоби ритмізації (синтаксичний паралелізм, хіазм), діалогізації (питання, оклик, звертання, зокрема антиципаційне) [15, с. 145, 148]. У цій же праці у відповідних розділах подано традиційну для дидактики систему лексичних і граматичних

стилістичних засобів, яка склалася та була апробована ще в роботах Л. А. Булаховського.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, уважне прочитання наукових праць Ю. Шевельова дозволяє стверджувати, що, з одного боку, він зберіг засади української лінгвостилістики початку ХХ ст., розвинув і розповсюдив їх на вивчення ширшого кола текстів, ніж це «дозволяла» офіційна радянська ідеологія, значно доповнивши ряд мовних портретів видатних учасників історико-мовного процесу в Україні, а з іншого, активно поглиблював зміст як усталених лінгвостилістичних категорій, так і інтегративні засади української словесності.

Перспективи опрацювання наукового доробку Ю. Шевельова в галузі філології пов'язуємо з вивченням його термінологічного апарату та з урахуванням його розуміння тих чи інших понять і категорій в історіографії лінгвістики.

Список використаної літератури

1. Калашник В. С., Філон М. І. Українська поезія ХХ століття в наукових Ю. Шевельова: від Тичини до Стуса // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. № 843. Серія «Філологія». 2009. Вип. 55. С. 3–7.
2. Листи Юрія Шевельова до Олекси Ізарського / автор перед. слова й упор. М. Степаненко. Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2014. 388 с.
3. Маленко О. О. Український лінгвопоетичний досвід у науковій інтерпретації Юрія Шевельова // Лінгвістичні дослідження. 2017. Вип. 45. С. 163–169.
4. Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2-х кн. Київ, 2008. Кн. 1: Мовознавство. 583 с.
5. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. Київ: ВД «КМ Академія», 2003. 160 с.
6. Шевельов Ю. В. Із спостережень над мовою сучасної поезії. Ораторський жанр у політичній ліриці П. Г. Тичини // Наукові записки Українського комуністичного інституту журналістики. 1940. Кн. 1. С. 127–142.
7. Шевельов Ю. В. Із спостережень над мовою сучасної поезії. Про мову поезій П. Г. Тичини // Учені записки Харківського державного університету імені О. М. Горького. 1940. № 20 [зб. праць кафедри українського мовознавства]. № 1. С. 41–99.
8. Шевельов Ю. Кулішеві листи і Куліш у листах // Сучасність. 1983. № 12. С. 7–38.
9. Шевельов Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди // Записки Наукового товариства імені Шевченка. 2000. Т. ССXXXIX: Праці Філологічної секції. С. 177–211.
10. Шевельов Ю. В. Стиль політичної лірики П. Г. Тичини // Наукові записки Інституту мовознавства. Київ, 1941. Т. 1. С. 3–51.
11. Шевельов Ю. В. Традиція і новаторство в лексиці і стилістиці І. П. Котляревського // Учені записки Харків. держ. ун-ту ім. М. Горького. 1940. № 20. С. 131–170.
12. Шевельов Ю. Традиція і новаторство в лексиці і стилістиці І. П. Котляревського. Чернівці: Рута, 1998. 80 с.
13. Шевельов Ю. В. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. Чернівці: Рута, 1998 (передрук видання 1987 р.). 208 с.
14. Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги): Спогади. 1. В Україні. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2017. 728 с.

15. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. (Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства. – Ч. 3.). Мюнхен: Молоде життя, 1951. 396 с.
16. Шерех Ю. Пролегомена до вивчення мови і стилю Г. Сковороди // Поза книжками і з книжок. Київ: Вид-во «Час», 1998. С. 393–436.
17. Шерех Ю. Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології. Київ, 1993. 590 с.
18. Шерех Ю. Трунок і трутизна (Про «Палімпсести» Василя Стуса) // Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеологія: у 3 т. Харків: Фоліо, 1998. Т. 2. С. 105–135.
19. Шерех-Шевельов Ю. Го-Гай-Го. Про прозу Юрія Андруховича і з приводу // Андрухович Ю. Рекреації. Роман. Київ: Час, 1997. С. 260–270.

References

1. Kalashnik, V., Filon, M. (2009). *Ukrainska poeziia XX stolittia v naukovykh Yu. Shevelova: vid Tychyny do Stusa* [The twentieth century Ukrainian poetry in Yuriy Shevelev's reseach: from Tychyna to Stus]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina. Seriia «Filolohiia»*, 55, 3–7. [in Ukrainian].
2. Stepanenko, M. (Ed.). (2014). *Lysty Yurii Shevelova do Oleksy Izarskoho* [Letters by Yuri Shevelov to Oleksa Izarsky]. Poltava: PP Shevchenko. [in Ukrainian].
3. Malenko, O. (2017). *Ukrainskyi linhvopoetychnyi dosvid u naukovi interpretatsii Yurii Shevelova* [Ukrainian Lingual Poetic Heritage in Yuri Sheveliov's Scientific Interpretation]. *Linhvistychni doslidzhennya*, 5, 163–169. [in Ukrainian].
4. Shevelov, Y. (2008). *Vybrani pratsi: Knyha 1: Movoznavstvo* [Selected Works: Book 1: Linguistics]. Kyiv: Kyivo-Mohylyans'ka akademiya. [in Ukrainian].
5. Shevelov, Y. (2003). *Vnesok Halychyny u formuvannia ukrainskoi literaturnoi movy* [Contribution of Halicia to the formation of the Ukrainian literary language]. Kyiv: Kyivo-Mohylyanska akademiya. [in Ukrainian].
6. Shevelov, Y. (1940). *Iz sposterezhen nad movoiu suchasnoi poezii. Oratorskyi zhanr u politychnii lirytsi P. H. Tychyny* [From observations on the language of contemporary poetry: the oratorical genre in the political lyrics P. G. Tychyna]. *Naukovi zapysky Ukrayins'koho komunistychnoho instytutu zhurnalistyky*, 1, 127–142. [in Ukrainian].
7. Shevelov, Y. (1940). *Iz sposterezhen nad movoiu suchasnoi poezii. Pro movu poezii P. H. Tychyny* [From observations on the language of modern poetry: On the language of poetry P. G. Tychyna]. *Ucheni zapysky Kharkivskoho derzhavnoho universytetu imeni O. M. Horkoho – Scientific notes of the Kharkiv State University named after O. M. Gorky*, 20, 41–99. [in Ukrainian].
8. Shevelov, Y. (1983). *Kulishevi lysty i Kulish u lystakh* [Kulish's Letters and Kulish in Letters]. *Suchasnist – Contemporary*, 12, 7–38. [in Ukrainian].
9. Shevelov, Y. (2000). *Poperedni zauvahy do vyvchennia movy ta styliu Skovorody* [Preliminary remarks to the study of the language and style of Skovoroda]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, CCXXXIX, 177–211. [in Ukrainian].
10. Shevelov, Y. (1941). *Styl politychnoi liryky P. H. Tychyny* [Style of political lyrics P.G. Tychyna]. *Naukovi zapysky Instytutu movoznavstva*, 1, 3–51 [in Ukrainian].
11. Shevelov, Y. (1940). *Tradytsiia i novatorstvo v leksytsi i stylistytsi I. P. Kotliarevskoho* [Tradition and innovation in the vocabulary and stylistics I. P. Kotlyarevsky]. *Ucheni zapysky Kharkivskoho derzhavnoho universytetu im. M. Horkoho*, 20, 131–170. [in Ukrainian].
12. Shevelov, Y. (1998). *Tradytsiia i novatorstvo v leksytsi i stylistytsi I. P. Kotliarevskoho* [Tradition and innovation in vocabulary and stylistics I. P. Kotlyarevsky]. Chernivtsi: Ruta. [in Ukrainian].
13. Shevelov, Y. (1998). *Ukrainska mova v pershii polovyni dvadtsiatoho stolittia (1900–1941): Stan i status* [Ukrainian language in the first half of the 20th century (1900–1941): Context and status]. Chernivtsi: Ruta. [in Ukrainian].

14. Shevelov, Y. (2017). YA – mene – meni... (i dovkruiy): Spohady. 1. V Ukrayini [I – me – to me ... (and round about): Memories]. Kharkiv: Vydavets Oleksandr Savchuk. [in Ukrainian].
15. Sherekh, Y. (1951). Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Essay on contemporary Ukrainian literary language]. Miunkhen: Molode zhyttia. [in Ukrainian].
16. Sherekh, Y. (1998). Prolegomena do vyvchennia movy i styliu H. Skovorody [Prolegomena to the study the language and style of G. Skovoroda]. *Poza knyzhkamy i z knyzhok – Outside books and books*. Kyiv: Chas. [in Ukrainian].
17. Sherekh, Y. (1993). Tretia storozha: Literatura. Mystetstvo. Ideolohii [Three watchmen: Literature. Art. Ideologies]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
18. Sherekh, Y. (1998). Trunok i trutyzna (Pro «Palimpsesty» Vasylia Stusa) [Elixir and Poison (about Palimpsests by Vasyl Stus)]. *Porohy i Zaporizhzhya. Literatura. Mystetstvo. Ideolohiya*. (Vol. 2, pp. 105–135). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
19. Sherekh-Shevelov, Y. (1997). Ho-Hay-Ho. Pro prozu Yuriya Andrukhovycha i z pryvodu [Ho-Hai-Ho. About the prose of Yuri Andrukhovych and about]. In Andrukhovych Y. *Rekreatsiyi*. (pp. 260–270). Kyiv: Chas.

Бибик Светлана. Из истории терминологии лингвостилистики, или Давайте читать Ю. Шевелева. В статье систематизирован и проанализирован вклад Ю. Шевелева в развитие лингвостилистики и лингвопоэтики. Выделены ключевые теоретические и практические вопросы, связанные с выработкой методологического инструментария украинской лингвостилистики от периода ее становления как отдельной отрасли языкознания (в частности, с 40-х годов XX в.). Отмечены актуальные стилевые категории, на которые опирался исследователь языка и стиля украинских писателей конца XVIII–начала XX века. Подчеркнуто преимущество общелингвистической методологии Шевелева в изучении художественных произведений, апробацию интегративных подходов к анализу конкретных текстов, которые заключаются в синтезе литературно-критического, лингвостилистического и искусствоведческого аспектов анализа.

Ключевые слова: лингвостилистика, лингвопоэтика, лингвоперсонология, стилевая линия, церковнославянизм, стилизация, диалогизм.

Bybyk Svitlana. From the History of the Terminology in Linguistics: Reading Y. Sheveliov. Yuriy Sheveliov (Sherekh) is a well-known linguist. He is a specialist in the history of language, the history of the Ukrainian literary language, phonology, historical morphology, lexicology, grammar, sociolinguistics, linguistic stylistics. Linguistic poetics is of particular interest for the scholar. Such a wide range of interests did not understate the scientific prudence and profundity of his thoughts in each of the mentioned branches of linguistics. The scholar with his broad erudition has possessed a prominent place in the history of linguistics, both theoretical and practical. The purpose of the research is to analyze the works of Y. Sheveliov related to the study of the Ukrainian literature, texts of poetry and prose; to trace the genesis of the Ukrainian linguistic stylistics as a science since the 30^s and 40^s of the 20th century and to verify the peculiarities of the methods and techniques of the integrative approach to the analysis of the specific individual-author writing practices, to identify (to specify) the terminological apparatus of the research.

The article focuses on the theoretical conceptions of Yu. Sheveliov in the field of linguistic stylistics and linguistic poetics and analyzes his contribution to the development of this branch. The key theoretical and practical issues related to the development of the methodological tools of the Ukrainian linguistic stylistics since the period of its formation as a separate branch of linguistics (in particular since the 40s of the twentieth century) are highlighted. The author lays emphasis on those style categories on which the research of the

language and style of the Ukrainian writers of the late 18th–early 20th century was focused. The study elucidates the advantages of Shevelev's general philological methodology in the study of literary works and the integrative approach appropriateness to the analysis of the specific texts. Shevelev's approach involves the synthesis of literary-critical, linguistic and artistic aspects of the analysis.

Scrupulous reading of the scientific works by Y. Shevelov gives grounds to argue that, on the one hand, he preserved the foundations of the Ukrainian linguistic stylistics at the beginning of the twentieth century, developed and extended its applicability to the study of a wider range of texts than the official Soviet ideology "allowed", significantly complete the series of "Linguistic portraits" of outstanding participants in the historical-linguistic process in Ukraine, and, on the other hand, he has significantly deepened content of both the established linguistic-style categories and the integrative principles of the Ukrainian literature.

The key findings of the study provide further prospects for the investigation of the scientific works of Y. Sheveliov in the field of philology, in particular the study of his terminology apparatus with a focus on his understanding of certain concepts and categories in the historiography of linguistics.

Key words: linguistic stylistics, linguistic poetics, linguistic personology, stylistic line, Church Slavonicism, stylization, dialogism.

Стаття надійшла до редколегії 09.02.2018

Воробйова Т., Смалько Л. Назви художніх творів та заголовки як перекладацька проблема (на матеріалах англomовної художньої літератури у перекладах українською) // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 140–151.

Vorobiova T., Smalko L. The Book Titles as a Translation Problem (Case Study of the English Fiction Titles in the Ukrainian Translations) // Lingvostilistični studii. 2018. Iss. 8. P. 140–151.

УДК 811.161.2'373:821.161.2-6.09

НАЗВИ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ТА ЗАГОЛОВКИ ЯК ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ПРОБЛЕМА (НА МАТЕРІАЛАХ АНГЛОМОВНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ПЕРЕКЛАДАХ УКРАЇНСЬКОЮ)

Тетяна Воробйова, Людмила Смалько

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Предметом наукового дослідження у статті є креативні перекладацькі стратегії в перекладах назв художніх творів і заголовків. У центрі уваги взаємозв'язок таких аспектів, як креативність, свобода і правильність перекладу у процесі передачі конотативної і національно-культурної семантики заголовка. Детально проаналізовані сучасні наукові студії в галузі вітчизняного і зарубіжного перекладознавства. Дослідження здійснено на матеріалі англomовної художньої літератури в перекладах українською.

Ключові слова: назва художнього твору, заголовок, креативний переклад, свобода перекладу, правильність і точність перекладу.

Вступ. Захоплюючись новою цікавою книгою або читаючи в Інтернеті актуальну статтю, перекладену з іноземної мови, мало хто думає про людину, яка подбала про цю насолоду для нас – про перекладача. А насправді саме він виконав досить складну, чорнову підготовчу роботу, щоб читачі мови перекладу, могли захоплюватися геніальними творами чи досягненнями. П. Ньюмарк, англійський професор, один із засновників перекладознавства як академічної науки, надзвичайно яскраво схарактеризував роль перекладача: «Перекладач, як і свідок перед судом, має підняти свою праву руку і дати клятву «говорити правду, тільки правду і нічого, окрім правди» [11]. Немає творчості без важкої підготовчої роботи. У цьому контексті варто згадати ще одну відому метафору, що характеризує роботу перекладача, на позначення якої А. Паттісон використовує свою індивідуальну авторську лексему «wordsmith», утворену за аналогією до англійського *blacksmith* (коваль) або *silversmith* (майстер-ювелір) [14]. Через відсутність українського еквівалента перекладу, з огляду на відмінності словотвірних лексем мови оригіналу і мови перекладу, уже сам цей авторський неологізм є проблемним для перекладу, що вимагає певного креативного підходу до розв'язання окресленої проблеми. Запропонований нами варіант може бути, наприклад, «словесних справ майстер». На нашу думку, цей образний еквівалент досить влучний.

Особливо, коли це стосується перекладів заголовка чи назви художнього твору. Саме на цій складній перекладацькій проблемі й зосередимо увагу в цьому дослідженні.

Практика перекладу заголовків або назв творів характеризується різноманіттям стратегій і підходів, починаючи від буквального перекладу, тобто точної передачі семантичного змісту назви джерела, до створення абсолютно нових назв у мові перекладу, які інколи абсолютно не пов'язані з їх назвами в оригіналі. Деякі лінгвісти навіть заперечують саме слово *переклад* в контексті перекладу заголовків, посиляючись на особливості операційних дій перекладацького процесу, а говорять про *адаптацію* (Jiménez Serrano), *транспозицію* (Bucaria) або *заміщення* (Malingret) [16]. Важливість ролі заголовка літературного твору важко переоцінити, адже він постає, за влучним визначенням В. Кухаренко, «актуалізатором практично всіх текстових категорій, серед яких категорія інформативності, модальності, перспекції, ретроспекції, прагматичності та ін» [3, с. 105–108].

Протягом останніх років теоретичне переосмислення складного і багатогранного явища перекладу значно просунулося, особливо в сфері лінгвістичних механізмів. Дисертації та численні статті висвітлюють загальні та особливі питання перекладу. Сучасні дослідження із психолінгвістики та теорії перекладу заклали основи нових підходів до інтерпретації перекладацького процесу, який сьогодні розглядається як цілісне явище, що поєднує теретичні знання, практику та креативність. З погляду основних напрямків сучасних перекладацьких досліджень, креативність, насамперед, є не тільки основою всієї професійної діяльності перекладача, а й його головним привілеєм.

Дві основні теорії, що використовуються в цій роботі для розв'язання завдань дослідження – це теорія перекладу назви тексту/заголовка П. Ньюмарка [12, с. 56] і теорія конотативного значення, запропонована Найдою і Табером [13, с. 92–93]. П. Ньюмарк стверджував, що перекладена назва «повинна мати лише певне відношення до оригіналу і тільки для ідентифікації твору», але вона також повинна «звучати насамперед привабливо, натякаючи, наводячи на думку чи певні асоціації» потенційних читачів [12, с. 56].

Питання креативності в перекладі активно обговорювали теоретики в галузі теорії і практики перекладу, а його різноманітні аспекти були предметом численних публікацій як українських, так і зарубіжних лінгвістів: Н. Дячук, П. Грабовський, Р. Зорівчак, Г. Кочур, О. Ребрій, Г. Ніска, Ю. Найда, П. Ньюмарк, А. Патісон та інші. Проблема розмежування понять творчість/креативність та переклад, взаємозв'язок між ними, рівень свободи у перекладі та його правильність досліджуються з опорою на великий теоретичний та емпіричний досвід, особливо в галузі психології та суміжних областях, наприклад, теорії прийняття рішень. Недавній «креативний поворот» у перекладацьких дослідженнях спонукає нас знову і знову переглядати концепцію перекладу. Нові підходи навіть призвели до

появи нових термінів. Один із них варто розглянути в межах теоретичного підґрунтя цього дослідження. Це дещо складний термін – *transcreation* (від *англ* translation + creation, тобто переклад + креативність). Цей термін утворився шляхом злиття двох термінів і вживається для позначення творчого процесу в перекладі. В основному його використовували в маркетингових і рекламних сферах, оскільки саме тут передбачається пошук мовних засобів перенесення культурного та емоційного змісту в іншу цільову культуру. Запропонована дефініція процесу відтворення вихідного тексту у перекладений найкраще розкриває сутність і місце креативності у перекладі. На думку П. Ньюмарка, творчість у перекладі – завжди спроба перекладача побачити авторський намір поза його словами і передати це читачеві мовою перекладу. Можна з упевненістю стверджувати, що будь-яка робота з перекладу – це «транскреація», оскільки хороший переклад завжди повинен відтворити усі аспекти вихідного тексту: повідомлення загалом, стиль, образи та емоції, які він викликає, і його культурний бекграунд. Це, поза сумнівом, вимагає від перекладача неймовірних інтелектуальних та креативних зусиль. Крім творчого компонента, перекладач повинен також мати відмінні знання як вихідної (мови оригіналу), так і цільової мови, глибокі знання культурних особливостей. За концепцією А. Швейцера, креативність перекладача має індивідуальний і градаційний характер [6]. Креативність індивідуальна, тому що вона тісно пов'язана з особистістю перекладача, його життєвим досвідом, професійною компетентністю (мовною, перекладацькою, енциклопедичною). Креативність відрізняється також і певною градацією, тому що сам текст може створювати таку мовну ситуацію, коли переклад вимагає від перекладача відмовитися від словникового еквівалента й запропонувати власний варіант. Це вже безпосередньо пов'язане з особливостями тексту [6, с. 87]. Незважаючи на те, що значна кількість досліджень присвячена проблемі творчості у перекладі, було зроблено мало спроб дослідити тонкощі проблем перекладу в контексті взаємодії креативності, свободи і відповідності мові оригіналу у перекладі. Прикладами можуть слугувати авторські неологізми, які часто визначають як okazionalizmi, назви літературних творів, рекламних текстів, деякі елементи стилю автора тощо. Вони є справжніми викликами для перекладача. У перекладі цих та інших лінгвістичних явищ стратегія креативності неминуча і єдино прийнятна для точності перекладу. Логічно виникає запитання: на якому етапі перекладу або в який момент процесу перекладач має стати креативним. Не менш важливо визначити, який ступінь свободи перекладу виправданий як такий, що забезпечує правильність перекладу тексту оригіналу; який вигляд мав би текст перекладу без креативних елементів. Це ті питання, що на них хочемо знайти відповіді в цьому дослідженні.

Мета дослідження – встановлення взаємодії таких перекладацьких стратегій, як свобода перекладу, креативність і відповідність оригіналу в процесі перекладу назв художніх творів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Розпочинаючи будь-яке дослідження, потрібно чітко визначити категорійний апарат і обґрунтувати сутність основних концепцій і понять, пов'язаних із предметом дослідження. У нашому випадку це перекладацька креативність, свобода у перекладі, вільний переклад, правильність і точність перекладу та їх процесуально-функціональна взаємодія.

Процес перекладу за своєю суттю передбачає вибір, який не можна визначити сукупністю певних правил. Перекладачі знають, що навіть відтворення «фактичних» текстів вимагає певних елементів творчості. Як художник використовує кольори, змішуючи їх для реалізації свого задуму-концепції, так і перекладач використовує мовні засоби для виконання своєї роботи, досягаючи такого ж впливу на читачів цільової мови, як і авторський текст [4].

Переклад завжди є процесом розв'язання цілого спектра проблем. Із погляду цієї концепції можна говорити про тісний взаємозв'язок між перекладом і креативністю, оскільки з'ясування проблем, пошук кращого варіанта серед альтернатив є основними характеристиками креативності, яка визначається переважно умінням бачити незвичайні зв'язки. Процес креативного перекладу часто передбачає виявлення проблеми, вивчення декількох опцій і ризик обрання найкращого варіанта. Творчість вкрай необхідна для запобігання лінгвістичних і текстових інтерференцій вихідної мови.

За межами теорії перекладу креативність завжди була предметом широкого кола теоретичних досліджень, особливо в психології та суміжних галузях. Для цієї роботи концептуально важливий – опис креативного мислення, запропонований Г. Валласом. Креативне мислення він розглядає як найважливіший компонент творчості, що включає такі етапи: 1) підготовка: перший етап у процесі, на якому досліджують проблему, тобто відбувається накопичення знань про проблему, яку розглядають (збираєть і систематизуєть інформацію з пам'яті та інших джерел); 2) інкубація: фаза спокою, де проблему тимчасово відкладаєть, якщо рішення не знайдене відразу, «виношують», іншими словами, відбувається підсвідома розумова діяльність; 3) осяяння: етап, коли ідея приходить як «спалах» або «клік», як кульмінація успішного поєднання різних асоціацій (з'являється рішення); 4) верифікація: етап, на якому перевіряються альтернативні варіанти, а також їх корисність або адекватність [17]. Отже, переклад можна тлумачити як креативну діяльність. У 1995 році журнал FIT «Babel» опублікував статтю під назвою «Das Wesen des Übersetzens ist kreativ» («Сутність перекладу – це його креативність») [8]. Автор статті G. Gui стверджує, що процес пошуку

відповідника в цільовій мові для слова або фрази з мови оригіналу найчастіше є творчим. Не існує єдиного визначення поняття перекладацької креативності. За словами У. Уілса, переклад є так званою «рекреативною мовною діяльністю. Переклад ніколи не є *creatio ex nihilo*, а є контекстно прив'язаним відтворенням вихідного тексту» [8]. На його переконання, «перекладацька креативність як прояв поведінки перекладача існує, і вона, як і будь-який інший тип творчості, є динамічним поняттям. Динамічний аспект перекладацької творчості виявляється не в оригінальному творенні тексту перекладу, а в умінні розвиватися в паралельній конфронтації з вихідним текстом і цільовим кодом, стратегіями декодування і кодування» [8].

Яскравим підтвердженням згаданої концепції може слугувати, наприклад, множинність перекладів знаменитого вигуку ворона «NEVERMORE» (*ніколи більше*) у поемі Е. По «Raven» («Крук»), яка спричинила справжній «головний біль» для перекладачів цього твору українською та й російською мовами. Проблема в тому, що автор використовує цей вигук у поемі як стилістичний засіб алітерації, адже вимова звука [r] англійською дуже нагадує каркання. Вигук ворона «Nevermore» насичений важливим семантичним, символічним та звуковим смислом. У багатьох перекладах відтворення цього вигуку було дуже складним і різні автори перекладали його по-різному – від збереження безпосередньо семантичного значення англійського слова «Nevermore» у перекладі, пошуку прямого українського словникового відповідника або добираючи слова зі схожим смисловим, семантичним і звуковим навантаженням. Так П. Грабовський відтворив цей вигук словом «ніколи», С. Гординський «не жди», Г. Гордасевич «вже повік», Г. Кочур «не вернуть». На думку критиків, найвдаліший переклад А. Онишка, який запропонував аналог цього слова як «дарма», що подібний за семантикою до англійського та є звуково наближеним до оригіналу. Переклад А. Онишка, на нашу думку, краще за інші варіанти відтворив символізм та звукову композицію з дотриманням змісту англійського відповідника.

Наступним важливим об'єктом цього дослідження є взаємодія креативності перекладу зі свободою перекладу та відповідністю до оригіналу. У зв'язку з цим аналіз перекладу за критеріями «точність» і «правильність» буде логічним кроком. Критичне вивчення наявних досліджень з теорії перекладу дає підстави стверджувати, що правильність – це художність, якість, а точність – збереження обсягу, форми тощо. Проте, на думку відомого літературознавця А. Ткаченка, такий критерій часом служить самовиправданням для прихильників досить вільного поводження з оригіналом у їхній полеміці проти «буквалістів».

Правильність і свободу перекладу традиційно розглядають як конфліктуючі між собою поняття в тлумаченні В. Бенджаміна. З іншого боку, коли розглядати їх у контексті ефективності та точності перекладу, поняття свободи, креативності та точності тісно переплетені, оскільки творчість у перекладі визначається більшістю дослідників цієї проблеми

як діяльність, яка базується на процесі вирішення проблем, що передбачає дивергентне мислення (здатність генерувати творчі ідеї шляхом вивчення багатьох можливих рішень). Вільний переклад передбачає певний ступінь свободи перекладача у виборі лінгвістичних та стилістичних засобів цільової мови для досягнення правильності передачі концептів оригіналу. Найголовніше – це обрати форму, яка найкраще відповідає контексту. Популярна максима-афоризм стверджує: хороший переклад повинен бути настільки грамотним, як це тільки можливо, і настільки вільним, як це необхідно.

Розглянемо детальніше креативні стратегії в тих царинах перекладу, які вимагають високого рівня креативності і теоретико-практичної компетентності перекладачів. Це насамперед стосується перекладу заголовків.

Переклад заголовка вимагає певних креативних зусиль від перекладача, першочерговим завданням якого, крім збереження функцій заголовка (ономасіологічної, означальної, номінативної, прогнозувальної, орієнтувальної), виступає повноцінне відтворення його концепту. Визначення первинної концептуальної інформації, закладеної в заголовку, – важливе перекладацьке завдання, оскільки від ступеня адекватності їх відтворення залежить правильність побудови читацької проекції як елемента цілісної рецепції твору. Практика перекладу назви творів характеризується різноманіттям стратегій і підходів, починаючи від буквального перекладу, тобто точної передачі семантичного змісту назви джерела, до створення абсолютно нових назв у мові перекладу, які інколи абсолютно не пов'язані з їх назвами в оригіналі, тобто вільного перекладу. Залежно від наявності в заголовку вихідного тексту прихованих образно-семіотичних можливостей виділяють три типи заголовків: *заголовки-індикатори*, *заголовки-образи* та *заголовки-символи*, від ступеня образності яких залежить і адекватність їх перекладу [1].

Відповідно в центрі уваги нашого дослідження є заголовки-образи та заголовки-символи, бо саме вони найбільш ілюстративні в перекладацькій креативній діяльності. У цьому типі заголовків вербалізується переносне, концептуальне значення лексем, які можуть набувати алегоричної та метафоричної образності, а їхній асоціативно-образний ряд є яскраво вираженим. Досить часто до назви художнього твору входить реалія, яка вимагає фонових знань, бо поруч із денотативною семантикою вона наповнена і конотативною, зокрема національно-культурною.

Теоретичні положення перекладацької стратегії, що базується на переплетенні креативності, свободи і відповідності вихідному тексту, підсилено аналізом перекладів назв творів англomовної літератури, широко відомих читацькій аудиторії.

Розглянемо механізм творчого процесу перекладача на прикладі твору Дж. Селінджера *The Catcher in the Rye*. Назва цього роману – це фраза з вірша Р. Бернса «Comin 'Thro the Rye», що набуває символічного значення

для головних героїв твору, які прагнуть зберегти невинність / непорочність дитинства. Інтерпретація Холденом, головним героєм, цього рядка з вірша зосереджена навколо втрати цієї невинності у жорстокому світі (дорослі і суспільство розбещують і руйнують душі дітей). Його інстинктивне бажання – захистити їх (зокрема, свою сестру). Холден бачить себе саме «ловцем у житі». Він говорить своїй сестрі: *«Anyway, I keep picturing all these little kids playing some game in this big field of rye and all. Thousands of little kids, and nobody's around--nobody big, I mean--except me. And I'm standing on the edge of some crazy cliff. What I have to do, I have to catch everybody if they start to go over the cliff – I mean if they're running and they don't look where they're going I have to come out from somewhere and catch them. That's all I do all day. I'd just be the catcher in the rye and all. I know it's crazy, but that's the only thing I'd really like to be. I know it's crazy»* (Chapter 22) [15]. Цей фрагмент так відтворено в перекладі Олекси Логвиненка: «Принаймні я собі уявляв, як табунець малечі грається серед поля — кругом жито й жито, куди не глянь. Тисячі дітлахів, і довкола — жодної людини, тобто жодної дорослої людини. Крім мене, звичайно. А я стою на краю страшної прірви. Нібито я повинен ловити малюків, якщо вони підбіжать дуже близько до прірви. Бо вони граються, гасують і не дивляться, куди біжать. А я повинен звідкись вискакувати й ловити їх, щоб не зірвались у прірву. Оце й усе, що я маю цілий день робити. Стерегти дітей над прірвою в житі. Дурниці, звичайно, я знаю, але це – єдине, чого мені хочеться по-справжньому. Дурниці, звичайно» (Розділ 22) [5].

Перший переклад цього твору українською мовою вийшов під назвою «Над прірвою у житі», що є аналогом назви російського перекладу («Над пропастью во ржи»). Перевидання того ж перекладу у 2010 році вийшло вже під назвою «Ловець у житі», що є буквральним перекладом оригінальної назви англійською. Спостерігаємо значну семантичну розбіжність між автентичною назвою «Ловець у житі» та перекладацькою редакцією заголовка «Над прірвою у житі». Цікавим є факт, як змінювалися назви роману під час перекладу після того, як він побачив світ 1951 року. Скажімо, французький варіант (дуже поетичний) – «Той, хто ловить серця», нідерландський – «Рятівник дітей із Нью-Йорка», данці назвали твір у перекладі «Проклята молодь», а норвежці вирішили, що гарно звучатиме «Криза спасителя». Українці використали кальку з російського варіанта – «Над прірвою в житі» (переклад О. Логвиненка). Саме він вдало актуалізовує наскрізний у творі образ прірви-безодні нерозуміння і самотності. Проте з цим можна і посперечатись, оскільки в оригіналі роман має більш «спокійну» назву «Ловець у житі», яка до того ж є безпосередньо рядком з вірша Р. Бернса. Крім цього, у тексті оригіналу слово *cliff* має значення *крутий обрив*. Але обрив, навіть якщо він крутий, не є прірвою. Отже, *над прірвою* надає заголовку відчуття безвиході, катастрофічності і навіть трагічності. На нашу думку, автор перекладу О. Логвиненко зробив правильний вибір на користь назви «Ловець у житі».

Серед літературознавців поширена думка, що Дж. Д. Селінджер завжди приділяв особливу увагу створенню назв художніх текстів, які виступали своєрідними семантичними кодами чи символами основної ідеї твору. Власне це спонукає читача щоразу занурюватись у семантико-синтаксичну структуру тексту й шукати приховані авторські інтенції.

У цьому контексті цікавий також переклад назви ще однієї новели Дж. Селінджера – «*Uncle Wiggily in Connecticut*». В українському перекладі існує два варіанти перекладу цього твору: «Дядечко Віггілі у Коннектикуті» у перекладі Ю. Григоренко й А. Івахненко (дослівний переклад) і «Тупташка-невдашка» у перекладі О. Сенюк. *Uncle Wiggily* – «Старенький кульгавий кролик», герой серії дитячих оповідань Говарда Р. Геріса. О. Сенюк використовує метафоричне перенесення, побудоване на ознаці «кульгавість», залучає римування, застосовує прийом упущення і створює яскравий образ «тупташка-невдашка». Історія цієї назви пов'язана з головною героїнею Елоїзою і жартівливим коментарем Волта щодо елемента її невербальної поведінки – ходи: «Бідний дядечко Віггілі ...».

В англійській мові ім'я *Wiggley* утворене від дієслова *wiggle* (*ити, погойдуючись з ноги на ногу, тобто кульгаючи*) і додаванням зменшувально-пестливого суфікса *-ly*. Новела написана в той час, коли Селінджер мешкав у передмісті Стемфорд штату Коннектикут, де панував містечковий світоглядний менталітет. Незважаючи на ескейпізм через алкоголь, Елоїза визнає власну *фальшивість/несправжність*. Вона переконана, що і вона, і її маленька донечка Рамона шукають компаньйонів, які не існують у реальному житті – Уолт Гласс і Джиммі Джиммеріно (удаваний друг Рамони). І лише в кінці новели Елоїза нарешті може відчутти жаль до страждань своєї дитини. Цілуючи і пригортаючи її, вона зі сльозами вимовляє: «Бідолашна тупташка-невдашка! Бідолашна тупташка-невдашка!». Заголовок містить лексеми з протилежними конотаціями. Кролик Віггілі постає символом позитивного ставлення до життя. Із ним контрастує другий символ – штат Коннектикут, наділений негативними конотаціями як те місце, де головна героїня втратила радість життя і не пускає в серце нікого, навіть власну дитину. Отже, на семантичному рівні переклад О. Сенюк набагато ближчий до оригіналу за змістом, хоча й радикально відрізняється за формою. А другий (дослівний варіант перекладу заголовка Ю. Григоренко й А. Івахненко) повністю відтворює форму, проте нейтралізує зміст.

У контексті досліджуваної проблеми заслуговує на увагу переклад назви відомого автобіографічного роману С. Моема «*Of Human Bondage* (кабала)». Автор запозичив назву свого роману у Спінози. Частина IV «Етики» Спінози має назву «*Of Human Bondage, or the Strength of the Emotions* (сила емоцій)». Переклад назви твору українською «Тягар людських пристрастей», російською – «Бремя страстей человеческих». Варто відзначити, що назва твору в цьому перекладі вербалізує переносне,

концептуальне значення лексем, які набули алегоричної образності, а отже, викликає захоплення і заслуговує високої оцінки.

Письменники особливо креативні у створенні нових слів, зокрема ті, хто пише для дітей або пише наукову фантастику. Авторські неологізми Р. Дала, наприклад, який славиться своєю надзвичайною винахідливістю у використанні мови, спонукають перекладача до креативності, щоб точно передавати створені Далем семантичні поля. Р. Дал створює численні каламбури, оказіоналізми, увиразнює індивідуальний стиль гіперболами, звуконаслідуванням, вигуками й повторами.

Повість «ВДВ» посідає особливе місце в літературному доробку Р. Дала, зокрема, через унікальне мовлення. Розглянемо переклад назви цього твору українською мовою (В. Морозов за редакцією І. Малковича). Аббревіатура «BFG» розшифровується як Big Friendly Giant і перекладена В. Морозовим як «ВДВ, або Великий Дружній Велетень». Відзначимо, що в назві оригіналу відсутнє уточнення «Big Friendly Giant», проте присутність такого уточнення в перекладі є надзвичайно креативним кроком. По-перше, вживання аббревіатур у назвах художніх творів є неординарним явищем в українській мові, воно більш характерне для суспільно-політичних текстів. По-друге, аббревіатура ВДВ асоціюється в старшого покоління (батьки/дідусі, які, власне, і купують книжки для дітей) з воєнно-десантними військами («– Де служив? – У ВДВ!»).

За сюжетом мовлення головного героя, ВДВ відзначаються частотним уживанням неологізмів, анормативів і більше схоже на мовлення хлопчика або іноземця, який тільки-но починає вчити англійську мову. Усі труднощі з перекладом ідіолекту велетня можна умовно поділити на такі підгрупи: 1) помилкове вживання граматичних форм; 2) спотворення звукової форми слова; 3) неологізми; 4) ненормативне вживання ідіом та приказок. Найчастіше у репліках велетня фіксовано порушення граматичних форм слів: «Tell me what you **is** seeing», «I **is** trusting you». «I **is** reading it hundreds of times», the BFG said «And I **is** still reading it and teaching new words to myself and how to write them». В. Морозов тлумачить такі помилки за допомогою подібних у мові перекладу: *«скажи мені, що ти бачувати», «я тобі довірювати»*. Однак вживання помилкової граматичної форми при перекладі часто супроводжується зміною самої форми слова, що інколи шкодить сприйманню тексту дитиною. Це можна розцінювати як перевищення свободи перекладача, але саме такий переклад дає можливість відтворити особливості анормативного мовлення персонажа.

Цікавим прикладом «одомашнення» реалії під час перекладу може слугувати такий вислів: «Those brutes out there are bound to catch me sooner or later and have me for tea» – «Рано чи пізно ці потвори все одно мене впіймають і схрумають на вечерю». В англійській культурі лексема «tea» може використовуватися на позначення окремого прийому їжі. В українській, де церемонія чаювання інша, таке поняття відсутнє, тому в перекладі використаний ситуативний синонім «вечеря».

Одна справа просто винайти слово, але зовсім інша річ – створити адекватний йому або точний еквівалент мовою перекладу. Це справді надзвичайно креативний акт, а отже, перекладацька стратегія, представлена у статті як взаємодія креативності, свободи і відповідності перекладу, надзвичайно актуальна в цьому контексті.

Висновки та перспективи дослідження. Сучасні дослідження перекладацької діяльності змінили свій ракурс, акцентуючи увагу на проблемах та ідеях методології креативного підходу. Основні результати цього дослідження сприяють розумінню значимості свободи та креативності в перекладацькій праці. Доведено, що їх взаємодія сприяє досягненню високого ступеня адекватності перекладу. Акт перекладу і творчий процес практично нероздільні, що особливо актуально в літературних перекладах таких лінгвістичних феноменів, як неологізми або специфічні терміни, у перекладах поезії, назв художніх творів, заголовків тощо. Стратегія перекладу заголовків вимагає ґрунтовного лінгвостилістичного аналізу самого заголовка, оскільки розуміння авторської інтенції неможливе без визначення та врахування його функцій відносно тексту твору. Комплексний підхід, який поєднує креативність, свободу і відповідність перекладу, здатен забезпечити найвищий рівень еквівалентності в перекладі назв художніх творів. У подальших дослідженнях передбачено розгляд ступеня свободи та креативності в перекладах сучасної дитячої літератури, зокрема творів, написаних в стилі фентезі, де створені автором семантичні поля вимагають від перекладача високого рівня креативності і компетентності.

Список використаної літератури

1. Грицюк Л. Ф. Образно-семантичний підхід до класифікації заголовків // Мовознавство. 1992. № 2. С. 51–56.
2. Дал Роальд. ВДВ (Великий Дружній Велетень) / перекл. з англ. В. Морозова, за ред. І. Малковича. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014. 272 с.
3. Кухаренко В. А. Интерпретация текста. 3-е изд., испр. Одесса: Латстар, 2002. 92 с.
4. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 376 с.
5. Селінджер Дж. Д. Ловець у житті: роман / перекл. з англ. О. Логвиненка. 3-тє вид. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 256 с.
6. Швейцер А. Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. Москва: Наука, 2008. 215 с.
7. Dahl Roald. The BFG. New York: Farrar, Straus, and Giroux. 1982. 208 p.
8. Gui Ganyuan. Das Wesen des Übersetzens ist kreativ. *Babel* 41 (3), 1995. P. 129–139.
9. Guilford J. P. The Nature of Human Intelligence. New York: McGraw-Hill, Inc. 1967.
10. Neubert Albrecht. Postulates for a Theory of Translation. In *Danks & al.* 1997. P. 1–24.
11. Newmark P. 1988. *Approaches to Translation*. London: Prentice Hall.
12. Newmark P. About Translation. Clevedon: Multilingual Matters Ltd., 1991. 196 p.
13. Nida E., Charles R. Taber. The Theory and Practice of Translation. Leiden: Brill Academic Publishers, 2003. 218 p.

14. Pattison A. Painting With Words. In Loffredo, E., & Perteghella, M. (Eds.). *Translation and creativity: Perspectives on creative writing and translation studies*. Bloomsbury Publishing, 2007. P. 84–96.
15. Salinger J. D. *The Catcher in the Rye*. Harmondsworth: Penguin Books, 1958. 218 p.
16. Viezzi Maurizio. The translation of book titles. Theoretical and practical aspects. In *Beyond Borders – Translation Moving Languages, Literatures and Cultures*, Berlin: Frank & Timme. 2011. P. 183–195.
17. Wallas Graham. Stages in the Creative Process. In Rothenberg & Hausman 1976. P. 69–73. Reprinted from Wallas, Graham. *The Art of Thought*. London: Harcourt Brace Jovanovich, Inc. 1926.
18. Wolfram W. *Knowledge and Skills in Translational Behavior*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 1996.

References

1. Hrytsiuk, L. F. (1992). Obrazno-semantychnyi pidkhid do klasyfikatsii zaholovkiv [Figurative-semantic approach to the classification of headings]. *Movoznavstvo*, 2, 51–56.
2. Dal Roald. (2014). VDV (Velykyi Druzhnii Veleten) [Big Friendly Giant]. K.: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA.
3. Kukharenko, V. A. (2002). Ynterpretatsiya teksta [Interpretation of text] (2nd ed). Odessa: Latstar. 2002. 92 s.
4. Rebrii, O. V. (2012). Suchasni kontseptsii tvorchosti u perekladi [Modern Conception of Creativity in Translation]. Kharkiv. 2012. 376 c.
5. Selindzher, Dzh. D. (2018). Lovets u zhyti: roman.. 3rd ed. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvilia», 2018.
6. Shveitser, A. D. (2008). Teorija perevoda. Status, problemy, aspekty [Theory of Translation. Status, problems, aspects]. Moskva: Nauka.
7. Dahl, Roald. (1982). *The BFG*. New York: Farrar, Straus, and Giroux.
8. Gui, G. (1995). Das Wesen des Übersetzens ist kreativ. *Babel*, 41 (3), 129–139.
9. Guilford, J. P. (1967). *The Nature of Human Intelligence*. New York: McGraw-Hill, Inc.
10. Neubert, A. (1997). Postulates for a Theory of Translation. In *Danks & al.*: (pp. 1–24).
11. Newmark, P. (1988). *Approaches to Translation*. London: Prentice Hall.
12. Newmark, P. (1991). *About Translation*. Clevedon /Philadelphia /Adelaide: Multilingual Matters.
13. Nida, E. Charles R. Taber. (2003). *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill Academic Publishers.
14. Pattison, A. (2007). *Painting with words. Perspectives on Creative Writing and Translation Studies*. London: Continuum.
15. Salinger, J. D. (1958). *The Catcher In the Rye*. Harmondsworth: Penguin Books.
16. Viezzi, Maurizio. (2011). The translation of book titles. Theoretical and practical aspects. In *Beyond Borders. Translation Moving Languages, Literatures and Cultures* (pp. 183–195). Berlin: Frank & Timme.
17. Wallas, G. (1976). Stages in the Creative Process. In Rothenberg & Hausman (pp. 69–73). Reprinted from Wallas, G. (1926). *The Art of Thought*. London: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
18. Wilss, W. (1996). *Knowledge and Skills in Translational Behavior*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Воробйова Татьяна, Смалько Людмила. Названия произведений и заголовки как переводческая проблема (на материалах англоязычной художественной литературы в переводах на украинский язык). В статье исследуются проблемы креативного подхода к переводческой деятельности. В этом

исследовании перевод рассматривается и как процесс, и как результат. Акцентируется внимание на современных исследованиях в области психолингвистики и теории перевода, которые заложили основы новых подходов к интерпретации процесса перевода, проблем вольного перевода, креативности. Авторы обосновывают сущность ключевых понятий и положений, касающихся проблемы исследования: творчество, креативность, составляющие творчества, креативность и свобода перевода, неологизм, концепция воссоздания в переводе. Тонкости вольного перевода и переводческой креативности рассматриваются на примере изучения особенностей перевода авторских неологизмов и названий художественных произведений. Доказано, что свобода в выборе лингвистических и стилистических средств языка перевода способствует формированию и развитию переводческой креативности и помогает переводчику достичь правдивости / истинности в передаче концептов языка оригинала. Определены направления дальнейших научных исследований относительно креативности переводческой деятельности, в частности, степень свободы и креативности в переводе произведений детской литературы в стиле фэнтези, перевод как рекреативная деятельность.

Ключевые слова: креативность, креативный перевод, вольный перевод, неологизм, заголовок, авторские неологизмы, правдивость перевода.

Vorobiova Tetiana, Smalko Liudmyla. The Book Titles as a Translation Problem (case study of the English Fiction Titles in the Ukrainian Translations). The article highlights the problems of the creative approach to translation activities. In this study, translation is considered both as a process and as a product or result of the creative translation. The emphasis is laid on the contemporary research in the field of psycholinguistics and the theory of translation, which laid the foundations for the new approaches to the interpretation of the translation process, problems of free translation and creativity. The author substantiates the essence of key concepts and provisions concerning the research problem: creativity, creativity and freedom of translation, fidelity of translation, neologism, title of the book, concept of reproduction in translation. The subtleties of free translation and translational creativity are considered on the examples of the translation peculiarities of the English authors' book titles translated into Ukrainian and neologisms. It is proved that freedom in the choice of linguistic and stylistic means of the target language in translation contributes to the formation and development of translation creativity and helps a translator to achieve faithfulness in transferring concepts of the source language. The article suggests directions of further scientific research concerning the creativity of translation activities, including the degree of freedom and creativity in the translation of fantasy children's literature, translation as a re-creative activity, plurality of translation as an implementation of the creative potential of the translator.

Key words: creativity, creative translation, freedom in translation, author's neologisms, heading, title, faithfulness of translation.

Стаття надійшла до редколегії 07.02.2018

Голоюх Л. Лінгвософія часопростору в мовній картині світу Є. Пашковського // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 152–159.
Goloyukh L. The Lingvosophy of Time and Space in the Linguistic Worldimage by E. Pashkovskiy // Lìngvostilìstičnì studii. 2018. Iss. 8. P. 152–159.

УДК 811.161.2'373:821.161.2-6.09

ЛІНГВОСОФІЯ ЧАСОПРОСТОРУ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ Є. ПАШКОВСЬКОГО

Лариса Голоюх

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті обґрунтовано поняття *мовна картина світу* в контексті лінгвістичних досліджень, подано лінгвостилістичні параметри мовних образів часу і простору в художніх текстах Є. Пашковського. Доведено, що лінгвософія (світосприймання і світовідтворення) письменника тісно пов'язана з концептами часу і простору. Висвітлено лінгвостилістичні характеристики образних назв України, у тому числі авторських новотворів; простежено образні засоби формування лексико-семантичного поля *час*. Встановлено текстові конотації ключових лексем – мовних знаків часу і простору.

Ключові слова: мовна картина світу, художній текст, час, простір, лінгвософія письменника, лінгвостилістична функція.

Вступ. Картина світу становить одне з центральних понять свідомості людини, специфіки її існування. Поняття *картина світу* – фундаментальне поняття, яке виражає специфіку людського буття, когнітивний зв'язок з матеріальними та ідеальними реаліями. Картина світу – цілісний образ світу, результат всієї мисленнєвої діяльності людини. Картину світу формують світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світооцінки, світобачення.

Термін *картина світу* перебуває в системі об'єктів вивчення різних наук: психології, філософії, літературознавства, лінгвістики.

Основи лінгвістичного напрямку у вивченні картини світу закладені у працях В. фон Гумбольдта, Й. Л. Вайсгербера, Л. Вітгенштейна, О. А. Потебні, які вважали мовну картину світу фіксацією реальності за допомогою слів. Звернення лінгвістів до філософії спричинило виникнення філософії мови та одного з її напрямів – антропологічного (антропоцентричного), в межах якого «мова розглядається в контексті духовного світу людини» [1, с. 27].

Теорія художньої мови (функційно-стилістичний підхід удослідженні ідіостилю письменників, вивчення семантичних можливостей слова на тлі загальномовних процесів та ін.) розроблена у працях Ю. Д. Апресяна, Н. Д. Арутюнової, А. Вежбицької, Б. О. Серебренникова, Ю. С. Степанова та інших учених, а також у працях українських мовознавців С. Я. Єрмоленко,

Ю. О. Карпенка, М. П. Кочергана, Г. М. Колесника, Л. А. Лисиченко, Л. І. Мацько, Н. М. Сологуб, Л. О. Ставицької, Л. О. Пустовіт, В. М. Русанівського та ін.

Репрезентація мовної картини світу на лексичному матеріалі представлена в роботах І. О. Голубовської, П. М. Грабового, С. А. Мартос, Ю. Л. Мосенкіса, Л. О. Ставицької, О. С. Фурси та інших учених, у працях яких здійснено зіставні дослідження з питань вираження мовної картини світу в лексиці кількох національних мов, в ідіостилях окремих письменників тощо. У монографії С. Я. Єрмоленко «Мовно-естетичні знаки української культури» акцентовано увагу на таких поняттях, як національна мовна картина світу й індивідуальні мовні картини світу як її складники [2].

У лінгвістичному тлумаченні *картини світу* важливе місце посідає інтерпретація індивідуальної мовної творчості письменника. Художній текст – це втілення мовної картини світу, образної свідомості, результат емоційно-інтелектуальних процесів, зафіксованих словом. Естетика мови, літературно-художні традиції, концептуальне відтворення і моделювання світу завжди позначаються на мовомисленні письменників. Художня творчість відкриває національно-культурні особливості народу, націомовну картину світу, лінгвософію письменника, тобто його сприймання буття і вербальне творення світу. Показовою в цьому плані виступає мова прозових творів Є. Пашковського з її тяжінням до філософського осмислення реалій пострадянської України, ширше – проблем буття.

Мета дослідження – здійснити лінгвостилістичний аналіз назв часопростору як домінантних понять мовної картини світу Є. Пашковського.

Матеріал дослідження – романи Є. Пашковського «Безодня», «Свято», «Щоденний жезл».

Методи дослідження. У дослідженні використано метод компонентного та контекстуального аналізу для виявлення семантики і лінгвостилістичних функцій ключових лексем; прагматичний метод – для визначення мотивації автора у процесі вербалізації думки.

Результати дослідження та дискусія. Мовна картина світу – це лінгвософія автора, спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних цінностей. Основу картини світу складає поєднання індивідуальної та суспільної свідомості, вона має відбиток різних чинників, зокрема культурних, історичних, національних та соціальних. Мовна картина світу – це абстрактний феномен, що існує в лінгвокультурній свідомості у вигляді відрефлектованого індивідуального і колективного досвіду, який втілюється в одиницях номінації, а також у специфіці їх функціонування [3, с. 23].

Лінгвософія Є. Пашковського пов'язана з надчуттєвим сприйманням конкретного часу – останніх десятиліть ХХ століття. Художні тексти письменника – це психологізація оповідей, філософські роздуми, глибинні асоціації з історією народу. Постійні міркування про час, у який живе

письменник, зумовлює появу коротких історичних хронік і пов'язаних із ними міркувань про сучасні події в національному контексті, які активізують номінації часу. За словами С. Я. Єрмоленко, оповідь письменника відбиває «приреченість на чорнобильське літописання» [2, с. 214]. Автор щоразу торкається теми чорнобильської аварії, створюючи емоційні контексти з ключовими словами – мовними знаками трагічного часу. Це переважно авторські новотвори *диכולіття, димоліття, гиблоліття, енноліття погібелі, дармоліття, безчасся* та ін.

Лексико-семантичне поле *час*, як правило, містить експресивні епітети з семами трагізму, розпачу, обурення тощо: *цей причоргноблений час, непогребний час, людодійний час, мертвий від безнадії час* та ін. Трагедія часу – це, на думку письменника, трагедія моралі як окремої людини, так і суспільства, підміна справжніх духовних цінностей, моральне самознищення нації, наприклад: *блазень, актор, політикан, нагримована і манірна, умнякаюча телемава, кривоязиковий багатій, розшаманена самичка, співуни і співухи, анекдотники й дригалки, всі, як один, чарівні, розніжені, прості, всі ненагляднейші зв'яздолічності, всі вони стали щиролюбими героями цього людодійного **часу**; смаки і вподобання здебіліли, закони і звичаї перевершують содомські* (3, с. 38); *мертвий від безнадії **час** обзивався братовим співом, «не плач, мати, не журися, бо вже твій син оженився»* (3, с. 102).

Художній *час* – важлива складова частина того світу, який малює письменник у своїй уяві. При співвідношенні художнього і реального світів діють ті ж закони, які створюють через розподібнення образну концепцію зображуваного. С. Я. Єрмоленко зазначає: «Оскільки йдеться про час, «проминулий і майбутній», то й враження, емоційний стан душі так само прив'язані до подій у певному часі. Сигналом розповіді про ці події виступає семантика часу (*коли батько ... взяв малого з собою на конюшину*) і двокрапка після неї, що передбачає розгортання конструкції, перелік подій, що чергуються, з душевними переживаннями» [2, с. 214].

Авторські роздуми письменника містять okazіональні номінації часу, серед яких частотною є лексема *безчасся* як мовний знак авторської модальності трагізму, приреченості, наприклад: *у чорнобильському **безчассі** ти між покинутих і забутих, мов ягнята в зимівнику, в щовечірньому телеепосі ти не побачиш і пригорщі викраденого зерна...* (3, с. 12); ***безчасся**, заповнене відчаєм лженадій?* (3, с. 43); *коли за писанням романів ти розучивсь виживати, сам собі приятель, а все відразливе, як лепра з лепраками, пропадом гине без тебе, саме тоді, в тихій самотності, ніби нізвідки, нізачо, як і належить прокляття, тебе знайде і вразить зневірливе люте безчасся* (3, с. 43).

Образні конкретизатори художнього часу в текстах романів Є. Пашковського – загальновживані назви *століття, рік, доба*, а також okazіональні назви *дармоліття, енноліття, диכולіття, смертоліття* та ін. Лексема *час* має виразну негативну конотацію, зумовлену авторською

модальністю, тобто світовідчуттям письменника. Образ *час* увиразнений експресивними епітетами *причоргноблений час, непогребний час, змордований переляком час* та ін., а також метафоричними словосполученнями *енноліття погібелі, підлість часу, час – ворог і владар усього живого* та ін. Лінгвософія Є. Пашковського вербалізує поділ поняття *час* на реальний (природний, абстрактний, космічний) та художній – образ часу, створений письменником у межах суб'єктивного сприймання і відтворення дійсності.

Мовна картина світу Є. Пашковського, відображена в романі «Щоденний жезл», позначена масштабністю мислення, постановкою загальнолюдських проблем, глобальних питань людства. Це зумовлює активну взаємодію понять *час* і *світ*, наприклад: **Світ**, з його сліпократіями і всетліючим здичавізмом, невинно печерніє, не дарма волає, не без вини кровопінно шкварчить, як від голівки в оці; пришивдшений мерехт **останньостоліття** зіллявся в різноабсурдне видиво, – започатковане розщеплення атомного ядра, розкладом великодержав і владожадобних звичаїв, століття, без надії на видужання, досі судомиться лихоманно (3, с. 17).

«Наскрізний образ чорнобильської трагедії є стрижневим асоціативним мотивом, який не відпускає автора в жодній із його асоціативно-образних картин: чи то йдеться про історію, чи про сучасну політику, чи про морально-етичні проблеми» [2, с. 221]. У зв'язку з цим модальність авторської оповіді маркована трагізмом, драматичністю, суцільним розчаруванням. Образ *світ*, як правило, має негативні конотації, наприклад: *Замість поновлення справедливого, основ співіснування, світ загелготів щось неримське* (3, с. 14); *з нецілою долоні світ плесне кислоту розчарувань і спалить очі за один нахил до побаченого* (3, с. 19); *і світ постане найсправжнім: хитивом порубаних в сутінь і воду очеретів..., задимленим вітром зі степу...; світ зашморгне новизною...* (3, с. 35). Лексико-семантичне поле образу *світ* містить варіанти *злосвіт, несвіт*, а також експресивні епітети *зжіночений, наскрізь облесливий світ, безстатевий войовничий несвіт* та ін.

В авторській оповіді вплітаються описи українського простору як локального фактора існування головного героя. Художньо-зображальна функція концепту *степ* як уособлення простору, створеного людиною, позначає українську звичаєву реалію, семантично пов'язану з національним простором, що асоціюється з побутовою традицією українського народу. Виступаючи активним лексичним компонентом авторської оповіді, лексема *степ* насамперед окреслює місце перебування персонажа, епізоди його життя, наприклад: *світ постане найсправжнім: хитивом порубаних в сутінь і воду очеретів <...>, задимленим вітром зі степу, обнадійливим споєм* (3, с. 35).

Лексема *степ* реалізована не лише як просторове поняття, що означає певну територію, об'єкт володіння. Функціонування цієї лексеми ускладнене перетином з описами внутрішнього стану персонажів,

моделюванням психологічного портрета героя. Так, мовний образ головного персонажа роману «Безодня» містить концепт *стен* як відображення специфіки його національного світосприймання, що чергується з описом психологічного стану, настрою, асоціаціями-спогадами, наприклад: *нізвідки, сам по собі, зроджувався той чистосердний настрій, ритм, притаманний справжньому, а не намисленій історії, той захват, що супроводжував войовничих бранок і скіфських юнаків, коли вони, змовившись, покинули свої племена і подалися геть, через **стен**, на берег жовтомісячний, як цивілізаційний мур, де ніч згортається в дикі тумани* (1, с. 35).

Мовна картина світу письменника актуалізує стилістично марковані назви України, конотативні значення яких сформовані через епітетні та метафоричні утворення: *знічийнена земля, настрахана земля, земля з незгойною тугою безвір'я і звірства, країна доповідей і наказів, незасіяна, призабута, напівдика вітчизна* та ін.

У традиційній свідомості українця земля асоціюється з певною територією, місцем проживання, об'єктом діяльності людини. У контексті прозових творів Є. Пашковського концепт *земля* зазнає текстового оновлення, відбувається розширення конотації: образ *земля* реалізовано не лише як просторове поняття, що означає певну територію, об'єкт володіння. Це метафоричний образ годувальниці, лінгвостилістична семантика якої побудована на асоціаціях із людиною, наприклад: ***Земля** наслухала себе в плескоті збитих сонною рибою хвиль, в рідкому від сирії тяги пульсі млявого кострика; **земля** слухала змору дерев, стебел і вод після трудівної сонячної повені, чула в запахові попелу тлін людської тривоги; ні світла, ні тіней, туман і туман плив од східного безбережжя; **земля** все вгадувала в міцності чоловічих рук, в силі не збучавілого серця потугу винести вікову чорноту й святість; **земля** голосами померлих, всіх знаних, всіх рідних людей мала звістити, «кріпися душею та не черствій», **земля** тихшала й тихшала, прислухаючись до нечутного в людині задня і, відчуваючи свою кровину, нагріту глизявим полум'ям, хотіла дати їй холодної дужості чорноземних товщ: зумисне гасила розплескану синь, студила кров, повертаючи людині предковичну студінь безнадії і спокою, гніт вмирущості, котра вигризає всю погорду, весь відчай заминаючим щастям* (2, с. 62).

Мовний образ *земля* позначений психологічними і націоментальними характеристиками, наприклад: *Мабуть, любов до **землі** була не тільки як до годувальниці, матері, що все і всіх породила, добрих і злих пеленатиме чорно, а й як до жінки, котра любо та невсипно спиває натугу, дає упевнений спокій в напрацьованій зморі; та любов, те побожне, замолене вічним неспокоєм сіви й жнивування, все буденне, виснажливе свято **землі**, та втіха немарно потрачених сил, мов зцілованих жінкою, давали дужості, бо чим ближче до стерновиц під осінньою мжею, тим безболісніш чується повернення до пракоренів роду* (2, с. 76–77). Назва природного простору *земля* та її текстові варіанти найчастіше функціонують в авторських описах, створюючи конкретно-зорові картини місця подій.

Суцільний, неструктурований текст роману «Щоденний жезл» поєднує конкретно-зорові картини, описи з філософськими роздумами, спогадами, історичними асоціаціями. У мовній картині світу письменника лексема *земля* стає образним імпульсом розгортання контекстів, побудованих за зразками давніх писемних пам'яток. У таких контекстах художнім еквівалентом поняття *Україна* виступають метафоричні та епітетні сполуки *земля зради*, *земля нічийна*, *перебрехана лисами*, *вітчизна каїнів*, *державо нездар*, *країна відчаю*, *країна торжествуючих людоїдців*, *земля з незгойною тугою безвір'я і звірства* та ін. Автор болісно сприймає сучасну Україну: *крик, тобто література, бадьорить околиці, і на тлі волань всяке пташа цвіркоче радісніше, відчай побільшує благодать, як велике знання превелику скорботу, ранок еклезіаститься в домі плачу: о **земле зради!** – почитуєш іноді в невідомого літописця, – о, **земле нічийна перебрехана лисами**, чия тепер? о, **вітчизно каїнів**, змилуйсь над авелями, яви своє серце, що свинцевіє, мов печать, – і засукана по лікоть рука штампує невтомно; о, **державо нездар**, заснована графоманами, бо кожен тут щось пописував і, помщаючись за неуспіх, прирік на повільнений згин всіх перероджених словом; о, владо письменних, простих, як двері, відчинені з копита, превелика єси, знеоссяжніла, мов ніщо, мов збожеволений гайдєгерівський хаос (3, с. 135); а ти сидиш ... в знелюдненій **зникраїні**, зникаючій, як смертезна, смрадом роздута, булька, ...у цій талонтолюбній здихарні, віковій кегебарні, ...мілітарні, ...клошарні, ...блошарні, ...грошарні, ...казематні, ...лихарні, тремтярні, смертярні, ...тут, у **країні доповідей і наказів** (3, с. 22).*

Словесне втілення філософії національної ідеї в текстах письменника знаходить своє відображення в художній опозиції *місто (город) – село* як мовних знаках негативного і позитивного простору перебування людини. Авторська оповідь і непряма мова персонажа містить позитивні міркування про село як особливості внутрішнього світу персонажа, як втілення ідеї *село – свято*, наприклад: *Раніш кожен виїзд в **село** обертався на свято: впізнаєш березову смугу, що збігає крізь соснову іржу, пізнаєш кожен углибину від долота в білорому стовбурі, і крашанку сонця; і березовий льодохід у сосновому річищі не забути до останнього краю, коли може не стати неба в німбовому золоті обрію. А ще раніш тліли радістю поїздки в місто – купити зимову вдягачку, черевики, - було весело тупцювати в туфлях по молодому снігу, їсти морозиво, напихати кишені вкрадці купленими сигаретними пачками в тонких червоних опоясках; тоді не знав, яка радість стане **святом повернення**, коротким, як і подобає празнику (2, с. 68); Міркував, що **село** є село, міркування й пересуди, не просто теревені, а добра осторога, «тут за всякого все відомо, тут важко втаїтись надовго, тут зоріє спільна невидима совість, тому люди вишевкуються на нові місця, де нікому незнані вони, їхній рід, де ніхто не засуджуватиме словом (2, с. 73); Імла, як курява на току, заповнила хату, дим сигарети вистуджував груди, «доки ширятимеш світом, доти й*

озиратимешся на **село**, доти втрата житиме крила сподіванням прильоту», місяць за чорними ризами ясенів вис без'язиким тускніючим дзвоном (2, с. 79).

Контексти із ключовим словом *село*, яке для письменника ототожнене з батьківщиною, далеким минулим, станом внутрішнього спокою, акумулюють лінгвософію моральних цінностей, наприклад: *Від узлісся село зажеврило вікнами, що нагадують жарини розкурених сигарет, буцім дядьки на лавочці запахнули гуртом; у колгоспному дворі прожекторне світло лягало на ряди корівників, на рідкі зуби штахет, на молоковоз за кагатами, все було рідним і болісним, очі йнялися сльозою, все кликало запахом печеної в духовці картоплі: так пахне смуток за батьківщиною* (2, с. 42).

У мовній картині світу Є. Пашковського образ *місто* має виразну негативну конотацію – це втілення пороків цивілізації, нівелювання духовності, наприклад: *ти нудивсь цим містом, цими розмистецькими покручами шакала й зайця, цими обов'язками розносити на собі вкаголенх, цими пісними балачками, цими пробудженнями від дрижаків і протягів на підлозі в якогось художника* (3, с. 158).

Висновки і перспективи дослідження. Мовна картина світу відображає систему *людина – світ – мова*. Лінгвостилістичні характеристики назв часопростору в мовній картині світу Є. Пашковського пов'язані насамперед із лінгвософією письменника – особливістю індивідуального мовного сприймання реальності і мовного формування уявної естетичної дійсності. У цьому аспекті будуть перспективними дослідження інших лексичних елементів художніх текстів Є. Пашковського.

Список використаних джерел та їх умовних скорочень

- 1 – Пашковський Є. Безодня // Пашковський Є. Безодня: романи. Львів: ЛА «Піраміда», 2005. С. 133–268.
- 2 – Пашковський Є. Свято // Пашковський Є. Безодня: романи. Львів: ЛА «Піраміда», 2005. С. 3–132.
- 3 – Пашковський Є. Щоденний жезл: роман-есеї. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. 424 с.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень. Київ: ВЦ «Академія», 2011. 240 с.
2. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ: Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
3. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 331 с.

References

1. Batsevich, F. (2011). *Filosofiiia movy: Istoriia linhvofilosofskykh uchen* [Philosophy of language: history of linguistic philosophical doctrines]. Kyiv: VTs «Akademiia». [in Ukrainian].
2. Iermolenko, S. (2009). *Movno-estetychni znaky ukrainskoi kultury* [Linguistic and aesthetic features of the Ukrainian culture]. Kyiv. [in Ukrainian].

3. Prykhodko, A. (2008). Kontsepty i kontseptosystemy v kohnityvno-dyskursnii paradyhmi linhvistyky [Concepts and conceptual systems in the cognitive discourse paradigm of linguistics]. Zaporizhzhia: Premier [in Ukrainian].

Голоух Лариса. Лингвософия времени-пространства в языковой картине мира Е. Пашковского. В статье обосновано понятие языковая картина мира в контексте лингвистических исследований, даны лингвостилистические параметры языковых образов времени и пространства в художественных текстах Е. Пашковского. Доказано, что лингвософия писателя (мировосприятие и мировоспроизведение) тесно связаны с концептами времени и пространства. Определены лингвостилистические характеристики образных названий Украины, в том числе авторских окказионализмов; прослежены образные средства формирования лексико-семантического поля *время*; исследованы текстовые коннотации ключевых лексем – языковых знаков времени и пространства.

Ключевые слова: языковая картина мира, художественный текст, время, пространство, лингвософия писателя, лингвостилистическая функция.

Goloyukh Larysa. The Lingvosophy of Time and Space in the Linguistic picture of the world by E. Pashkovskyi. The article is devoted to the notion of the linguistic picture of the world in the aspect of the linguistic stylistics. The linguistic picture of the world is the embodiment of the linguistic consciousness of the person, his/her intellectual, moral, and national features. The notion of linguistic image of the world expresses the specificity of human existence, its interconnection with the world. In view of this, we can argue that the linguistic world image reflects the lingvosophy of humans - the way of verbalization of reality in their linguistic consciousness. E. Pashkovsky's lingvosophy is based on strong links with the history of the Ukrainian people, linguistic and national traditions. The key words of the writer's literary texts are the concepts of time and space. The lexico-semantic field is characterized predominantly by individual authored lexemes, semantics of which reflects tragic, immoral and hopeless senses. Occasional names are related to the tragic event of Ukraine – the Chernobyl tragedy. Expressive epithets of the time image verbalize the moral degradation of the individual and the entire Ukrainian nation in the post-Soviet era.

E. Pashkovsky's lingvosophy highlights universal human problems, the global history of mankind. This led to the actualization of the image of the world, the interaction of the concepts of time and space. The lexico-semantic field of the space contains images of Ukraine, Chernobyl, steppe, homeland, land, city, village. The figurative paradigm of the notion land verbalizes the actual spatial concept – the territory, the place of residence of a person, as well as the linguistic manifestation of the inner senses. The verbal embodiment of the philosophy of the national idea in the writer's texts is reflected in the artistic opposition of the city (town) – village as a linguistic sign of the negative and positive space of human presence. Linguistic style of expressing semantics of the space is connected with the writer's nationalistic lingvosophy.

Key words: linguistic image of the world, literary text, time, space, writer's lingvosophy, linguostylistic function.

Стаття надійшла до редколегії 07.02.2018

Громик Ю., Яворський А. Актуалізація південнопідляської говірки у творах Степана Сидорука // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 160–172.

Hromyk Y, Yavorskyi A. Actualization of the South Podlasie Dialect Elements in the Artistic Works by Stepan Sydoruk // Lingvostilistični studii. 2018. Iss. 8. P. 160–172.

УДК 811.161.2'373:821.161.2-6.09

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПІВДЕННОПІДЛЯСЬКОЇ ГОВІРКИ У ТВОРАХ СТЕПАНА СИДОРУКА

Юрій Громик, Андрій Яворський

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті проаналізовано особливості місцевої української говірки на матеріалі творів поета з Південного Підляшшя (Польща) Степана Сидорука, зокрема прокоментовано специфіку рефлексії давніх голосних, відмінності у вживанні приголосних, простежено специфіку формотворення іменників, прикметників, дієслів, займенників, виявлено лексичні діалектизми. З'ясовано специфіку використання автором діалектних елементів

Ключові слова: Степан Сидорук, Підляшшя, говірка, підляська говірка, діалектизм.

Вступ. Взаємодія літературної і діалектної мов – важлива теоретична і практична проблема сучасної лінгвістики. Один із її виявів – використання в художніх текстах діалектизмів, які через художньо-естетичну функцію мови впливають на динаміку стильових та загальнолітературних норм. З'ясування індивідуально-авторської специфіки представлення говіркових елементів у художніх текстах дозволить скласти повне уявлення про тенденції діалектно-літературної взаємодії загалом та на сучасному етапі розвитку мови і літератури зокрема.

Жоден із поліських діалектів упродовж усього ХІХ ст. та фактично до кінця 80-х рр. ХХ ст. не був системно представлений у художній літературі. Звичайно, вплив північноукраїнської мовної стихії якоюсь мірою відчутно було у творах Лесі Українки, Ганни Барвінок, С. Васильченка, Федора Одрача, П. Куліша, П. Тичини, О. Довженка, М. Олійника, П. Маха та ін., проте він обмежений тільки окремими вкрапленнями. Зацікавлення письменників поліськими говірками в Україні посилилося, по суті, лише в кінці 80-х рр. ХХ ст., особливо виразно – від початку 90-х рр. На Підляшші (Республіка Польща) воно виявилось трохи раніше у зв'язку з тим, що молоді поети – носії українських говірок – усвідомили свою мовну окремішність від поляків та білорусів, тому стали шукати самовираження в художньому слові, актуалізуючи в такий спосіб у текстах риси місцевого мовлення.

Степан Сидорук (1919–2012 рр.) – поет із Південного Підляшшя, який мешкав у селі Ставки біля Володави в Люблінському воєводстві Республіки Польщі, був членом літературної секції загальнопольського «Stowarzyszenia Twórców Ludowych». Від С. Сидорука як носія говірки с. Ставки Михайло Лесів 1967 р. записував матеріали до «Атласу української мови» [4, с. 140].

С. Сидорук писав вірші і прозу польською та українською мовами, використовуючи елементи рідної південнопідляської говірки. Його художні тексти українською мовою друкували в різних польських часописах та антологіях, а 1983 р. у Варшаві вийшла збірка «Над Бугом» (в упорядкуванні М. Лесіва), 2005 р. та 2013 р. у Любліні – наступні збірки «Журавлі стелять гнізда над Бугом» та «Скликуються всі журавлі» (обидві в упорядкуванні Т. Карабовича).

Південнопідляський колорит поетичного мовлення текстів С. Сидорука ще 1980 р. відзначив Михайло Лесів: «Можна їх також сприймати як якийсь посередній документ місцевого українського підлясько-холмського мовлення над Бугом» [3, с. 5]. У вступному слові до збірки «Над Бугом» 1983 р. учений подав найчастотніші фонетичні, граматичні та лексичні діалектизми, представлені в поезії цього автора [2, с. 4–5] (у післямові до збірки «Скликуються всі журавлі» 2013 р. М. Лесів цей перелік доповнив [4, с. 144–147], зауваживши: «Мова віршів поета... українська з деякими підляськими говірковими вкрапленнями» [4, с. 143]). Остап Лапський, 2002 р. прочитавши добірку віршів С. Сидорука в «Українському літературному провулку», написав: «...Явилася вона мені трохи чи не історичним документом-свідченням Південного Підляшшя» [1, с. 7].

Мета дослідження – простежити в художніх творах Степана Сидорука різномірні особливості української південнопідляської говірки. Реалізація мети передбачає виконання таких завдань: а) визначити корпус використаних автором діалектних явищ; б) систематизувати засвідчені в текстах діалектизми і прокоментувати їх із погляду походження; в) простежити місце й функції говіркових елементів у текстах.

Матеріал і методи дослідження. Джерельна база – поетичні та прозові тексти зі збірки Степана Сидорука «Скликуються всі журавлі».

Дослідження фактичного матеріалу проведене в аспекті синхронії методом лінгвістичного опису із властивими йому прийомами зовнішньої (діалектні явища певного рівня досліджено у зв'язку з елементами інших мовних рівнів) та внутрішньої (для інвентаризації, диференціації та класифікації лінгвальних елементів) інтерпретацій. Для встановлення специфіки підляських фонетичних, морфологічних, лексико-семантичних явищ застосовано зіставний метод (порівняння фактів говірки та літературної мови). Частково використано прийоми внутрішньої та зовнішньої реконструкцій із метою з'ясувати походження деяких поліських діалектизмів.

Результати дослідження та дискусія. Підляські говірки, як і інші діалекти північного наріччя, від решти українських говорів відрізняє найперше специфіка рефлексії давніх голосних **o*, **e*, **ě*, **ę*, **i*, **y*. Тексти Степана Сидорука відображають цю специфіку, хоча й написані загалом українською літературною мовою.

Опрацьований матеріал ілюструє характерний для всього північноукраїнського ареалу монофтонг [o] відповідно до давнього **o* в ненаголошених новозакритих складах: *жартобливо* (С., с. 134), *остров* (С., с. 6), *чоботьми* (С., с. 7), *котьми* (С., с. 17), *за окном* (С., с. 24), *в окні* (С., с. 84), *з фольварку* (С., с. 87), найчастіше в префіксах, прийменниках *од-* / *от-* та *под-*: *одпливав* (С., с. 72), *оддати* (С., с. 5), *одлетіла* (С., с. 8), *одмерзає* (С., с. 10), *одхилити* (С., с. 22), *отгороджоне* (С., с. 47), *підходив*, *підвезти*, *підманити* (С., с. 129), *подпалю* (С., с. 122), *подстеляєш* (С., с. 103), *подгризають* (С., с. 63), *под вечур* (С., с. 8) та ін. Рефлексію **o* > [o] виявлено й у структурі префіксів *по-*, *до-* в словах на зразок *пойти* (С., с. 90), *не поймеш* (С., с. 131), *дойти* (С., с. 47), натомість секундарний [o] в префіксах та прийменниках збережено у випадках *во мні* (С., с. 69), *возьми* (С., с. 72), *зорвати* (С., с. 22) та ін. З історичного погляду закономірна звукова структура префікса в словоформах *одозветься* (С., с. 61), *одорветься* (С., с. 95), де перший [o] збережено у відкритому складі, а другий [o] – секундарний; у відкритому складі виправданий [o] й у випадку *в оконці* (С., с. 35). Монофтонг [o] на місці давнього **o* в наголошеному новозакритому складі простежено хіба в словоформах *окнах* (С., с. 58), *скончили* (С., с. 130) та прислівнику *потом* (С., с. 123). Лише зрідка в закритих складах представлено розвиток етимологічного **o* в [y]: *прудє* (С., с. 133), *вирус* (С., с. 112), частіше у відповідних прикметникових флексіях: *кобилі дурнуї* (С., с. 103), *в клунінуї тінї* (С., с. 134), *в березовуї чечотї* (С., с. 5). Новий [i] на місці давнього **o* в закритому складі відображено й у випадках *Біг* (С., с. 20), *молїдь* (С., с. 33), а за аналогією – навіть у відкритому складі: *мніго* (С., с. 124). Голосний [и] відповідно до давнього **o* трапився лише у флексіях займенників, прикметників у випадках *в кождим календарї* (С., с. 120), *на кождим кроці* (С., с. 98), *на кождим вільним пляцовї* (С., с. 131), *на вишшим березу* (С., с. 125). На місці секундарного [o] < **ъ* монофтонг [и] помічено у формі *зийде* (С., с. 114).

В іменнику *клін* (С., с. 59) у наголошеному новозакритому складі монофтонг [i] на місці **e* закономірний, якщо взяти до уваги форму **kleпъ*, паралельну до **kьлпъ* (ЕСУМ 1, с. 458), а от у словоформі *пощїрбляний* (С., с. 18) поява [i] на місці секундарного [e] спричинена аналогією до рефлексів давнього **e* в закритому складі. У структурі *поперїд* (С., с. 119) появу [i] в повноголосі можна пояснити так само дією аналогії. Іменник *попил* (С., с. 48) у ненаголошеному закритому складі засвідчує розвиток етимологічного **e* в [и]; у випадках *вечур* (С., с. 8), *в нашуї сім'ї* (С., с. 98), *Божуї Матерї* (С., с. 5) на місці **e* в такій позиції після шиплячого розвинувся лабіалізований рефлекс [y].

Послідовніше і більшою кількістю прикладів Степан Сидорук проілюстрував північноукраїнську рефлексію ненаголошеного **ě*, вживаючи в цій позиції (очевидно, за традицією своєї говірки) то [e] після твердого приголосного: *перетекає* (С., с. 53), *бежить* (С., с. 51), *занеміло* (С., с. 49), *потрепати* (С., с. 71), *переспешили* (С., с. 131), *припекало* (С., с. 133), *метлою* (С., с. 21), *на лещині* (С., с. 40), *на стени* (С., с. 130), *метлу* (С., с. 122), *облепився* (С., с. 16), *в сем'ї* (С., с. 114), то [и]: *цвите* (С., с. 78), *повинчаємся* (С., с. 54), *нарикати* (С., с. 48), *диток* (С., с. 40), *прибужи* (С., с. 39), *вигрибати* (С., с. 29), *биді* (С., с. 27), *диляницю* (С., с. 132), *надлитає* (С., с. 10), *линово*, *мизерні* (С., с. 125), *румуніют* (С., с. 58), хоча й зарумінилися (С., с. 49), пор. **rutěn-* (ЕСУМ 5, с. 141), та ін., зокрема й у відповідних флексіях іменників на зразок *в місти* (С., с. 120), *в обшири* (С., с. 125), *в хати* (С., с. 7), *(сипнути) кобили* (С., с. 122). Тільки в структурі *посядали* (С., с. 29) на місці ненаголошеного **ě* помічено [a] зі збереженням м'якості попереднього консонанта (проте поява [a] тут може мати нефонетичний характер). Відмінні від [i] рефлeksi наголошеного **ě* трапилися хіба в словоформах *сечкі* (С., с. 129), а також у виразних полонізмах *цалу* (С., с. 40), *цалий* (С., с. 117), *бляском* (С., с. 127), пор. варіант **blěskъ*, паралельний до **blъskъ*, **blisk-* (ЕСУМ 1, с. 210).

С. Сидорук через свої художні тексти ілюструє й характерну для підляських говірок рефлексію давнього **i* як [i]; таке явище відображене найчастіше після бокового [л], як-от: *началі*, *утялі* (С., с. 29), *наліває* (С., с. 130), *залів* (С., с. 46), *налів* (С., с. 129), хоча можливе й після інших приголосних: *гусі* (С., с. 52), *до ніх* (С., с. 130), *шіршу* (С., с. 112), *пахучій (хліб)* (С., с. 71), *корзину* (С., с. 134). У багатьох словоформах позначено новий [i] на місці етимологічного **u* після задньоязикових та фарингального приголосних: *лемкі*, *бойкі* (С., с. 5), *тільки* (С., с. 11), *кісіль* (С., с. 13), *сосонкі*, *іголкі* (С., с. 23), *на бакір* (С., с. 29), *гадюкі*, *онуки* (С., с. 95), *одхилити* (С., с. 22), *молодухі* (С., с. 119), *юхі* (С., с. 120), *пирогі* (С., с. 12), *догінає* (С., с. 24), *погінула* (С., с. 124) та ін.

Кореневий вокалізм у словоформах *глибини* (С., с. 26), *глибокій* (С., с. 34) відображає рефлекс кореня **glob-*, паралельного до псл. **glyb-* (ЕСУМ 1, с. 523). Закономірний рефлекс давнього носового заднього ряду передано у випадку *дуброва* (С., с. 73). В іменнику *огледини* (С., с. 118) на місці давнього **ę* простежено монофтонг [e] після депалаталізованого бокового консонанта.

Опрацьовані тексти передають також специфіку рефлексії в підляській говірці ненаголошеного редукованого **ъ* у позиції після сонорних плавних, зокрема не тільки закономірний в українській мові розвиток звукосполук **лъ*, **ръ* у [ли], [ри], як-от: *в Ябличній* (С., с. 126), але й можливість появи сполучень [ло], [ро]: *яблока* (С., с. 82), *яблоньовим* (С., с. 75), *дрожать* (С., с. 122), *дрожала* (С., с. 5), очевидно, за аналогією до наголошеної позиції або ж у результаті чужомовного впливу. У словоформі *іголкі* (С., с. 23) збережено початковий [i], що постав з **јъ*, мабуть, ще на

ґрунті праслов'янської мови, пор.: *jьgъla* (ЕСУМ 1, с. 549), натомість варіант *заржавіли* (С., с.10) у кореневій морфемі засвідчив відсутність початкового секундарного [i], появу якого в українській мові спричинив занепад зредукованого після сонорного.

Виразними прикладами в текстах С. Сидорука відображено й специфіку позиційної реалізації в підляських говірках сучасних голосних. Скажімо, простежено результат підвищення і звуження артикуляції ненаголошеного [e], наслідком чого стає заступлення його, як правило, звуком [и]: *висною* (С., с. 56), *помилом* (С., с. 71), *забиріте* (С., с. 73), *тиче* (С., с. 74), *Питро* (С., с. 12), *бристи* (С., с. 26), *чикає* (С., с. 30), *кусинь* (С., с. 32), *пирину* (С., с. 33), *стукниш* (С., с. 118), *(через) щилюби* (С., с. 17), пор. **ščelъ* (ЕСУМ 6, с. 511), та ін. У позиції після [й] ненаголошений [e] внаслідок акомодатії зазнає більшого звуження і більшою мірою підвищує артикуляцію, через що реалізується у звукові [і]: *зближуїмся* (С., с. 131), *виседзуїтєся* (С., с. 134), *відчовуїм* (С., с. 131), *танцюїм* (С., с. 30). Розвиток [e] > [і] в позиції без наголосу представлено й після задньоязикового у варіантах *кіпкувати* (С., с. 29), *окіяні* (С., с. 19).

Помічено й наслідки дзеркального фонетичного процесу – обниження артикуляції [и] > [e] в позиції без наголосу: *протєрали* (С., с. 90), *подевися* (С., с. 88), *прєніс* (С., с. 71), *сєдить* (С., с. 6), *не дєвися* (С., с. 8), *детинство* (С., с. 17), *дєгєтить* (С., с. 30), *позберати* (С., с. 104) та ін. У випадках *пшаницю, до пшаниці* (С., с. 133), *пшаничних* (С., с. 84) С. Сидорук відобразив характерне для говірки обниження артикуляції ненаголошеного [e] до [a], що, очевидно, було зумовлено акомодатією [e] як звука переднього ряду середнього піднесення до попереднього депалаталізованого шиплячого. Про розвиток [e] > [a] в ненаголошеній позиції можна говорити й стосовно звукової структури іменника *палюхі* (С., с. 21), який пов'язують із *пелюстка, пелюшка* (ЕСУМ 4, с. 333), та дієслова *страпнєтьєся* (С., с. 51), пор. *трепет*.

Як і в підляських говірках, у текстах маніфестовано новий голосний [o], що виник незалежно від наголосу на місці [e] після історично м'яких приголосних перед твердими; як правило, таке заступлення супроводжує збереження м'якості попереднього консонанта: *вітьор* (С., с. 10), *вєсьоло* (С., с. 40), *чорнозьому* (С., с. 88), *виньон* (С., с. 48), *розвиньоного* (С., с. 134), *відчиньоною* (С., с. 113), але шиплячі та вібрант у цій позиції пережили ствердіння: *опущоній* (С., с. 136), *впечоний* (С., с. 71), *отгороджоне* (С., с. 47), *витверозився* (С., с. 8) та ін. Лише у випадках *всьо* (С., с. 133), *всьой* (С., с. 89), *усьое* (С., с. 109), *пісонька* (С., с. 102) це саме явище виявлено в кінці слова або перед м'яким приголосним.

Відповідно до фонетичних особливостей своєї говірки С. Сидорук уживає дієслівні деривати з ненаголошеним суфіксом -ова- (без розвитку [o] > [y]): *захвильовала* (С., с. 134), *впаковалася* (С., с. 129), *протанцьовани* (С., с. 30), *купувати, торговала* (С., с. 31), *раховала* (С., с. 50), *поціловав* (С., с. 81) та ін. Подібне збереження ненаголошеного [o] без посилення його

лабіалізації і підвищення артикуляції помічено й у дієслові *ворошися* (С., с. 133), пор. споріднене **vorxъ* «купа хліба для обмолоту» (ЕСУМ 1, с. 429), а також у першому складі в словоформі *бохонців* (С., с. 50), пор. варіант *бохонъ* (1529 р.) (ЕСУМ 1, с. 311), хоча іншого разу використано *буханцьом* (С., с. 17). У випадку *богатими* (С., с. 134), а також у другому складі в структурі *бохонців* відсутнє заступлення в ненаголошеній позиції [o] > [a] перед складом із наголошеним [a], натомість дистантну регресивну асиміляцію голосних ілюструють дієслівні форми *позамакають* (С., с. 28), *харащав* (С., с. 50), стосовно якої відновлюють **хорошати* «каструвати тварин» (ЕСУМ 6, с. 203). Посилення лабіалізації і підвищення артикуляції ненаголошеного [o] > [y] ілюструє хіба прикметник у словосполученні *панува донька* (С., с. 87).

Використані С. Сидоруком варіанти *могітньому* (С., с. 19), *тютін* (С., с. 31) відображають гіперкоректну заміну [y] > [i] в наголошеному закритому складі як наслідок відштовхування від характерного для частини північноукраїнських говірок заступлення **o* > [y] в такій позиції. У випадках *дерво* (С., с. 44), *дерва* (С., с. 63) передано редукцію другого – ненаголошеного – голосного в складі повноголосся.

Виразними прикладами С. Сидорук маніфестував специфіку підляського консонантизму, зокрема тенденцію до ствердіння вібранта, як-от: *богатира* (С., с. 16), *говорат* (С., с. 63), *вітрака*, *вітракі*, *урадовці* (С., с. 124), *воротара* (С., с. 125), *монастира*, *для монастиру* (С., с. 126), *розговорує* (С., с. 78), *журуся* (С., с. 28), *трох* (С., с. 127), *двери* (С., с. 30) та ін.; четверту неперехідну палаталізацію задньоязикових перед [i]-рефлексом давнього **у*: *бойкі* (С., с. 5), *на бакір* (С., с. 29), *гадюкі*, *онукі* (С., с. 95), *одхилити* (С., с. 22), *молодухі* (С., с. 119), *пирогі* (С., с. 12), *догінає* (С., с. 24), а також перед [e]: *велике* (С., с. 132), *гірке* (С., с. 53); непослідовність стягнення подовжених приголосних в іменниках середнього роду колишніх **jō*-основ: *на обличу* (С., с. 88), *надбанє* (С., с. 109), *гаданьом* (С., с. 114), *зданя*, *питаня* (С., с. 116), *до раня* (С., с. 127) та ін., хоча й *волоссе*, *колоссе* (С., с. 17), *життя* (С., с. 69), *взуттє* (С., с. 73), *диньовиннє* (С., с. 31), *жиніння* (С., с. 135); непослідовність ствердіння шиплячих: *на обличу* (С., с. 88), *очи* (С., с. 25), *наши* (С., с. 6), *гроши* (С., с. 31), але *шіршу* (С., с. 112), *пахучій (хліб)* (С., с. 71); втрату [й] на межі префіксальної та кореневої морфем: *приняти* (С., с. 129), *прошло* (С., с. 15), хоча й *пойти* (С., с. 90); ствердіння свистячого [з'] у словоформі *від колодязя* (С., с. 133). Відображено також деякі комбінаторні зміни в групах приголосних, зокрема прогресивну суміжну асиміляцію за місцем і способом творення [мй] > [мн']: *памнятали* (С., с. 23), за способом творення [с'т'] > [с'ц']: *продасць* (С., с. 109), *часьцій* (С., с. 131); регресивну суміжну асиміляцію за місцем і способом творення [вн'] > [мн']: *підрімнював* (С., с. 134), за способом творення [н:] > [лн]: *гумелником* (С., с. 120), [кт] > [хт]: *дохторант* (С., с. 55), за твердістю [л'н] > [лн]: *весілникі* (С., с. 119), за глухістю [дк] > [тк]: *жертку* (С., с. 77), [бч] > [пч]: *пчолярі* (С., с. 103), пор.

**bъčela*, **bъčela* (ЕСУМ 1, с. 158), [бт] > [пт]: *задоптуються* (С., с. 61), пор. **dъbъtati* (ЕСУМ 2, с. 110), за дзвінкістю [пл'] > [бл']: *зблющив* (С., с. 8). У випадках *вижши* (С., с. 12), *вижшим* (С., с. 125), *вивижшати* (С., с. 22) передано наслідок поліетапності комбінаторних змін асимілятивного та дисимілятивного характеру: [сш] > [ш:] > [жш]. Дієслівні форми *допкав*, *подопкати*, *здопкати* (С., с. 15) відображають прогресивну дистантну дисиміляцію за місцем творення [д..т] > [д..к], пор. **dъbъtati* (ЕСУМ 2, с. 110). На відміну від літературної норми, підляський діалектизм *ручнікі* (С., с. 135) не зазнав регресивної дисиміляції за способом творення [чн] > [шн]. У структурі збірного числівника в словосполученні *вбідви руці* (С., с. 15) представлено результат так званої часткової афери [о] > [у] > [в], у прислівнику *зара* (С., с. 64) – апокопу [з]. У словоформах *гінша* (С., с. 119), *гінших* (С., с. 129) зауважено протезу [г], натомість відсутній приставний приголосний у випадку *ухо* (С., с. 47). Збереження дзвінкого шиплячого африката ілюструє іменникова словоформа *сadjу (протерали)* (С., с. 90), водночас прислівник-полонізм *незабарзо* (С., с. 125) засвідчує заступлення дзвінкого свистячого африката щілинним [з]. Варіант *окіяні* (С., с. 19) свідчить про тенденцію до уникнення збігів голосних завдяки появі епентези. Словоформа *до шкіри* (С., с. 80) зберігає зв'язок зі **skora* (ЕСУМ 5, с. 280), отже, на противагу літературному українському відповідникові *шкіра*, зберігає початкове сполучення [ск] без переходу його в [шк]; натомість розвиток початкового кореневого [ск] > [шк], а також [ст] > [шт] представлено у випадках *шкло* (С., с. 122), *шклом* (С., с. 58), *на шторць* (С., с. 134). Фонетичне оформлення лексеми *стовб* (С., с. 130) не пов'язане з комбінаторними змінами, а зберігає звукову структуру давнього варіанта **st^olbъ*, паралельного до **st^olpъ* (ЕСУМ 5, с. 421). Початковий етимологічний [в] представлено в словоформі *воробці* (С., с. 7), пор. **vorbъсь* (ЕСУМ 1, с. 570). Безпосередній зв'язок із давнім **medvĕdъ* (ЕСУМ 1, с. 343–344) простежено в іменнику *медвідь* (С., с. 103), що не зазнав метатези, як його літературний український відповідник.

С. Сидорук у своїх текстах позначив найвиразніші особливості субстантивної словозміни в підляських говірках, зауваживши переважно інновації фонетичного походження або такі, що зумовлені були граматичною аналогією. Найповніше відображено словозміну іменників чоловічого роду II відміни. Маніфестовано більшу стосовно літературної мови частотність флексії -а в родовому відмінку: *того світа* (С., с. 22), *з-за ліса* (С., с. 65), закінчення -ови в давальному відмінку: *жидови* (С., с. 102). Іменники II відміни обох родів м'якої групи в орудному відмінку однини засвідчують наслідок вирівнювання за зразком твердої групи: *огньом* (С., с. 133), *за Кодньом* (С., с. 128), *з ячменьом* (С., с. 56), *з ключом* (С., с. 15), *з буханцьом* (С., с. 17), *саминцьом* (С., с. 58), *за підвірцьом* (С., с. 96), *крильцьом* (С., с. 49), *над польом* (С., с. 40), *генганьом* (С., с. 131), *гаданьом* (С., с. 114), *граньом* (С., с. 84), *з коріньом* (С., с. 11). Колишні **jō*-основи середнього роду зберігають флексію називного та знахідного відмінків однини -є, а також у

різних відмінках ілюструють непослідовність процесу стягнення в кінці основи подовженого консонанта: *щастє* (С., с. 101), *надбанє* (С., с. 109), *взуттє* (С., с. 73), *життє* (С., с. 19), *волоссе*, *колоссе* (С., с. 17), *диньовинне* (С. 31), *на обличу* (С., с. 88), *гаданьом* (С., с. 114), *зданя*, *питаня* (С., с. 116), *до рання* (С., с. 127) та ін. У місцевому відмінку в іменниках обох родів II відміни простежено велику (через дію аналогії) частотність флексій *-ови*, *-ові*, зокрема й у випадку м'якої групи та середнього роду: *на слупови* (С., с. 122), *на верхови* (С., с. 125), *в амокови* (С., с. 115), *при бокові* (С., с. 81), *у куткові* (С., с. 13), *у вельонови* (С., с. 118), *на ковріткові* (С., с. 119), *на коньові* (С., с. 135), *на пляцьові* (С., с. 131), *на пальцьови* (С., с. 121), *в сінови* (С., с. 129), збереження архаїчних форм із закінченням *-і < *ě*, перед яким задньоязикові зазнали другої перехідної палаталізації: *о світанці* (С., с. 54), *в барханці* (С., с. 54), *в язиці* (С., с. 24), а також фонетично спричинене ненаголошене закінчення *-и < *ě*: *в обшири* (С., с. 125), *у повали* (С., с. 95), *в місти* (С., с. 120), поширення флексії *-у (-ю)* за аналогією до субстантивів середнього роду: *на обличу* (С., с. 88), *в серцю* (С., с. 108), та колишні **-ѣ*-основи чоловічого роду: *на берегу* (С., с. 125).

Специфіку відмінювання іменників I відміни передано через ненаголошене закінчення *-и < *ě* в давальному, місцевому відмінках однини: *(сипнути) кобили* (С., с. 122), *в хати* (С., с. 7), *на доріженьци* (С., с. 59), та форму орудного однини *долонєю* (С., с. 129). Місцеві явища словозміни іменників III відміни показано тільки через форми родового відмінка: історично закономірну *пам'яти* (С., с. 11) та *кровлі* (С., с. 134) аналогічного походження, IV відміни – через збереження суфікса у формі орудного відмінка з *дитятом* (С., с. 95).

Із діалектних явищ множини С. Сидорук використав форми називного відмінка з флексіями *-е*, *-и*, *-і*: *люде* (С., с. 87), *двери* (С., с. 30), *гроши* (С., с. 31), *очи* (С., с. 25), *гусі* (С., с. 52), оригінальну форму орудного відмінка *людьмима* (С., с. 77), яка засвідчує поєднання флексій множини та двоїни. Зауважено також форми родового відмінка, співвідносні з формами знахідного: *(погодуєш) онукі* (С., с. 95), *без гроши* (С., с. 131).

Розвиток звукосполучень **гу*, *ку*, **ху* в [г'і], [к'і], [х'і] простежено у відповідних відмінкових формах в іменниках різних родів: *лемкі*, *бойкі* (С., с. 5), *сосонкі*, *іголкі* (С., с. 23), *гадюкі*, *онукі* (С., с. 95), *молодухі* (С., с. 119), *юхі* (С., с. 120), *пирогі* (С., с. 12) та ін. Відображено й специфічне родові значення деяких іменників: *у літрову бутлю*, *о дно бутлі* (С., с. 129), *моя шоса*, *від шоси* (С., с. 46), *сивого гадюкі* (С., с. 95), *юнош молодий* (С., с. 101), *якійсь мечет* (С., с. 132), *поза клуньом* (С. с. 31), *хоча з-під тамтеї клуні* (С., с. 136).

У системі словозміни прикметників, порядкових числівників та родових займенників С. Сидорук проілюстрував збереження повних нестягнених форм жіночого і середнього родів: *густая товпа* (С., с. 131), *гарная дівчина* (С., с. 90), *бистрая чайка* (С., с. 49), *чорнявую косу* (С., с. 39), *нове кочовище* (С., с. 36), *вкрадене сало* (С., с. 90), *чумацькое добро* (С.,

с. 54), *сонце одное* (С., с. 22), *тая* (С., с. 118), *що таке* (С., с. 19), *тоє диво* (С., с. 127), *усьое* (С., с. 109). У нестягнених формах множини представлено флексію *-иї*: *молодіжній літа* (С., с. 120), *подібній збитки* (С., с. 123), *незнаній річкі* (С., с. 125), *дурній питаня* (С., с. 116), *тиї янталігенти* (С., с. 134), *люде тиї* (С., с. 94), *тамтиї літа* (С., с. 65), *нашій пісні* (С., с. 61), а після задньоязикових – *-ії*: *поліській звістуни* (С., с. 103), *морози тенгії* (С., с. 129); у стягнених формах – *-и*: *непобіджени вояки* (С., с. 134), *дні повни* (С., с. 15), *чорни очі* (С., с. 74), *груби сурми* (С., с. 25), *наши кожухі* (С., с. 85). Повною нестягненою формою представлено займенник чоловічого роду *всьой (світ)* (С., с. 89).

Часто вживано нестягнені форми непрямих відмінків присвійних займенників *мій, свій* зі зміною суфікса *-йе- > -йо-*: *у мойому садочку* (С., с. 39), *в свойому обири* (С., с. 125), *на свойому порозі* (С., с. 46), *для мойого Петрика* (С., с. 118); лише один раз використано частково стягнену форму середнього роду в родовому відмінку: *мойго поля* (С., с. 17). Натомість С. Сидорук позначив тільки стягнені форми родового відмінка займенників жіночого роду *та, уся*: *теї зіркі* (С., с. 9), *до теї Європи* (С., с. 131), *до теї пшаниці* (С., с. 133), *з-під тамтеї клуні* (С., с. 136), *усеї* (С., с. 130).

Чимало діалектних явищ у словозміні прикметників та співвідносних із ними інших слів – це інновації, що склалися через типові фонетичні закономірності говірки. Наприклад, у формах давального та місцевого відмінків жіночого роду зауважено флексію *-уй*, де [у] < *о, *е в закритому складі: *кобилі дурнуї* (С., с. 103), *в клунінуї тині* (С., с. 134), *в березовуї чечоті* (С., с. 5), *в нашуї сім'ї* (С., с. 98), *Божуї Матері* (С., с. 5); чоловічого роду – закінчення *-им*, де [и] < *о, *е в закритому складі: *в кождим календарі* (С., с. 120), *на кождим кроці* (С., с. 98), *на кождим вільним пляцові* (С., с. 131), *на вишшим березу* (С., с. 125).

Інший чинник появи морфологічних інновацій – це граматична аналогія. Скажімо, у текстах простежено вирівнювання форм твердої групи за зразком м'якої: *пустинній вітьор* (С., с. 32), *земельній закон* (С., с. 22), *хата рідня* (С., с. 36), *народньої пори* (С., с. 85), *весільнім гуртом* (С., с. 118), зокрема й у родовому відмінку в жіночому роді: *стареї газети* (С., с. 134), *від стареї* (С., с. 131), *до Великеї Європи* (С., с. 131), *з якеїсь Волині* (С., с. 124), *такеї юхі* (С., с. 120), *з такеї хмари* (С., с. 117), *такеї вітчизни* (С., с. 88), *для самеї* (С., с. 133). Натомість в орудному відмінку прикметники жіночого роду м'якої групи зберігають свої історичні флексії: *раннею весною* (С., с. 103), *літнею порою* (С., с. 101), *чужею* (С., с. 15). У множині зберігає своє історичне відмінювання за м'яким зразком указівний займенник *сей*: *до сіх пір* (С., с. 24).

Із підляського мовлення С. Сидорук перейняв і закономірні з погляду історичної фонетики форми давального, місцевого відмінків займенника першої особи *мні* (С., с. 9) та родового відмінка предметно-особового займенника жіночого роду *єї* (С., с. 114); унікальну прийменникову форму

знахідного відмінка предметно-особового займенника середнього роду у не «в нього» (С., с. 34), яка постала на базі відомого з пам'яток варіанта ~ шляхом додавання початкового [н]; прийменникову форму орудного відмінка предметно-особового займенника жіночого роду без початкового [н] з єю (С., с. 127); указівні прономени з основою *там-*, яка вказує на віддаленість об'єкта: *тамтиї літа* (С., с. 65), *з-під тамтеї клуні* (С., с. 136), означальні займенники *каждий* (С., с. 12), *жадна* (С., с. 22), заперечні з часткою *ни-*: *нихто* (С., с. 130), *ничого* (С., с. 78), зокрема й полонізм *ниц* (С., с. 131), неозначені деривати (очевидно, запозичення) *коє-що* (С., с. 9), *никотриї* (С., с. 132), *чим то* (С., с. 130).

Підляську специфіку дієслівного формотворення передано через виразні морфологічні архаїзми, зокрема: а) форми 3 особи теперішнього часу: *шумит* (С., с. 10), *румуніют* (С., с. 58), *говорат* (С., с. 63), *подгризают* (С., с. 63), *райцюют* (С., с. 103), *роблят* (С., с. 115); б) форми 2 особи множини наказового способу: *поверніте, заткніте* (С., с. 63), *забиріте* (С., с. 73), *пливіте, всадіте* (С., с. 9), *сваріте* (С., с. 31), *заходіте* (С., с. 90), *торопітеся* (С., с. 57); в) складені форми майбутнього часу, що продовжують так званий перший майбутній: *меш заходити* (С., с. 101), *меш перетинати* (С., с. 89), *міш товчи* (С., с. 70), *ме виглядати* (С., с. 28), *мем махати* (С., с. 29), *мете везти* (С., с. 9); г) форми минулого часу з особовими енклітиками, що переважно зазнали зрощення зі службовими словами: *том направив* (С., с. 33), *щоби-м вертався* (С., с. 122), *єсь говорив* (С., с. 136), *якую б єсь пісню почав* (С., с. 66), *що жєсь впився* (С., с. 8), *кім жєсь би не був* (С., с. 109), *щоби-сь пам'ятала* (С., с. 5), *босьте началі, босьте утялі* (С., с. 29). С. Сидорук із підляської говірки перейняв також архаїчні інфінітиви на зразок *товчи* (С., с. 70), *спечи* (С., с. 50) та новіші варіанти *стягчи* (С., с. 122), *потягчи* (С., с. 123); специфічні форми 2 особи однини наказового способу: *влази* (С., с. 65), *злази* (С., с. 48), *прибіж* (С., с. 38); форму 3 особи множини теперішнього часу *мчуть* (С., с. 66), що склалася через аналогічний вплив із боку відповідних форм І дієвідміни; спеціальну форму 2 особи однини теперішнього часу дієслова *бути* – *їстєсь* (С., с. 124), що продовжує польську *jesteś*.

Відтворюючи говіркові особливості в морфемному складі прислівників, С. Сидорук використовує: а) архаїчні відзайменникові деривати на зразок *куда* (С., с. 98), *сюда* (С., с. 58), *нигде* (С., с. 88), *нигди* «ніколи» (С., с. 89), *скіль* «звідки» (С., с. 52), *з кіля* «т. с.» (С., с. 120), *поکیل* «поки» (С., с. 109), *пока* «поки» (С., с. 130), *до кіль* «доки» (С., с. 5), *пощо* «для чого» (С., с. 135); б) похідні від первинних прислівників пізніші новотвори або варіанти: *неде* «ніде» (С., с. 96), *товди* «тоді» (С., с. 75), *скільсь* «звідкись» (С., с. 134), *зтамтіль* «звідти» (С., с. 1154), *сюд і тут* «час від часу» (С., с. 33), *сюд – де тут* «т. с.» (С., с. 118); в) форми вищого ступеня порівняння з суфіксом *-ій*: *далій* (С., с. 23), *темній* (С., с. 46), *шляхетній* (С., с. 121), *міцній* (С., с. 51), *часьцій* (С., с. 131), *ліній* (С., с. 74), *охочій* (С., с. 75), *хучій* (С., с. 11), а також компаратив прислівника *лихо* «погано» – *лихше* (С.,

с. 82); г) відприкметникові похідні префіксально-суфіксального творення на зразок *по-циганську* (С., с. 135), *по європейську* (С., с. 131). У текстах зауважено варіанти загальновживаних структур, як-от: *тепера* (С., с. 52), *зара* «зараз» (С., с. 131), *вельме* (С., с. 28), *неохочо* (С., с. 11), *на шторць* (С., с. 134), *полонізм вчорай* (С., с. 74), *праве* «майже» (С., с. 126), *забарзо* «зашвидко» (С., с. 125) та ін.

У текстах С. Сидорука відтворено деякі відмінності в оформленні службових слів, але вони в основному пов'язані з регулярними фонетичними процесами. Окрім того, як свідчить письменник, у підляському ареалі збережено прийменник *о*: *просять о даток* (С., с. 78), *просячи о інтерв'ю* (С., с. 127), *о згоду не питає* (С., с. 109), *говорили о судах, о корові* (С., с. 135), *розговорує о душах, о людях, о дикіх тернинах* (С., с. 78), *спам'ятався о світанці* (С., с. 54), *хату о трьох шибках* (С., с. 35); протиставний сполучник *но*: *дає но їй кістю в горлі стає* (С., с. 80), *о тому не говорять но вже видно* (С., с. 63); розділовий сполучник *альбо*: *невістка альбо хліб* (С., с. 50); видільну частку *оно* «тільки»: *ни в чернь одягали оно в світкі біли* (С., с. 9). У творах використано також новотвори *будьто* «начебто, буцімто» (С., с. 80), *будь би то* «т. с.» (С., с. 119), частку-полонізм *нех* (С., с. 20) та ін.

С. Сидорук використав чимало лексичних діалектизмів, щоправда, не витлумачив їх у примітках; на жаль, відсутній і спеціальний словник, а він дуже допоміг би читачеві, який не знає підляської говірки. Значення більшості лексем допомагають з'ясувати хіба що лексикографічні праці або контекст: *ногавиці* «штани» (С., с. 133), *сафандула* «дурень» (С., с. 119), *цуг* «тяга в печі» (С., с. 122), *ленгуз* «лежень» (С., с. 134), *папруга* «ремін» (С., с. 135), *весілники* «учасники весільного обряду» (С., с. 119), *ковріток* «пристрій для прядіння» (С., с. 119), *слуп* «стовп» (С., с. 122), *полап* «стеля» (С., с. 130), *крипа, кріпа* «човен» (С., с. 103), *зданє* «думка» (С., с. 116), *кондигнація* «поверх» (С., с. 12), *вакат* «порожнє місце» (С., с. 12), *диньовинне* «стебла гарбуза» (С., с. 31), *передшколякі* «дошкільнята» (С., с. 131), *гандель* «торгівля» (С., с. 131), *шилдь* «вивіска» (С., с. 131), *калдун* «живіт» (С., с. 119), *установа* «звичай» (С., с. 118), *юха* «кров» (с. 120), *флюнта* «мисливська рушниця» (С., с. 103), *ошоломілий* «приголомшений» (С., с. 119), *тенгий* «великий» (С., с. 98), *наремний* «впертий (?)» (С., с. 8), *латвий* «легкий» (С., с. 12), *приганути* «згадати» (С., с. 96), *райцювати* «розмовляти» (С., с. 103), *тровити* «переслідувати, цькувати» (С., с. 6), *торопитися* «витріщатися» (С., с. 7), *язготіти* «набридливо, уїдливо говорити» (С., с. 134), *понагляти* «квапити» (С., с. 6).

На жаль, значення деяких місцевих слів не вдається з'ясувати з контексту чи за доступними діалектними словниками, а це ускладнює сприйняття творів: *носатрізна* (С., с. 130), *осілка* (С., с. 134), *ситанє* (С., с. 84), *кац* (С., с. 82), *лігня* (С., с. 51), *риковісько* (С., с. 33), *ревір* (С., с. 33), *чечота* (С., с. 5), *амок* (С., с. 115), *ретьман* (С., с. 19), *собовтір* (С., с. 120), *нешпатірний* (С., с. 119), *котлуватися* (С., с. 122), *призувати* (С., с. 70),

манувати (С., с. 13), мускінути (С., с. 129), зареквірувати (С., с. 129). Тут важливо було б мати авторські коментарі до творів.

Висновки та перспективи дослідження. Аналізовані тексти переконливо засвідчили, що С. Сидорук, пишучи загалом українською літературною мовою, з різним ступенем частотності й послідовності відтворює різнорівневі особливості підляської говірки.

На фонетичному рівні передано специфіку рефлексії давніх та позиційні варіанти сучасних голосних фонем; відмінності в навантаженості приголосних фонем; комбінаторні звукові зміни. На морфологічному рівні найвиразнішими діалектними явищами відтворено особливості словозміни іменних частин мови і дієслів; ілюстровано особливості в морфемному складі прислівників. С. Сидорук використав також чимало діалектних лексем, проте, на жаль, не пояснив їх значення, що ускладнює сприйняття текстів непідготовленим читачем.

Звичайно, говорити про максимально точне відтворення всіх рис говірки не можна (художній текст, зрештою, не діалектографічна праця). Водночас використання підляських елементів – це, без сумніву, вдалий художній прийом, що дозволяє передати мовний колорит краю і створює ефект суб'єктивної оповіді.

Перспективи дослідження визначає потреба глибшого аналізу діалектизмів як стилістичної категорії.

Список використаних джерел та їх умовних скорочень

- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Т. 1–6. Київ: Наук. думка, 1982–2012.
С. – Сидорук С. Скликуются всі журавлі. Люблин: Episteme, 2013. 152 с.

Список використаної літератури

1. Лапський О. Молода українська поезія // Наше слово. 2002. № 6. С. 7.
2. Лесів М. Вступне слово // Сидорук С. Над Бугом. Варшава, 1983. С. 4–5.
3. Лесів М. Поезія рідної хати // Наше слово. 1980. № 24. С. 5.
4. Лесів М. Про українсько-підлясько-холмські вірші Степана Сидорука та їх мовну форму // Сидорук С. Скликуются всі журавлі. Люблин: Episteme, 2013. С. 137–147.

References

1. Lapskyi, O. (2002). Moloda ukrainska poeziia [Young Ukrainian Poetry]. *Nashe slovo*, 6, 7. [in Ukrainian].
2. Lesiv, M. (1983). Vstupne slovo [Introductory word]. In Sydoruk, S. *Nad Buhom*. (pp. 4–5). Varshava. [in Ukrainian].
3. Lesiv, M. (1980). Poeziia ridnoi khaty [Homy Poetry]. *Nashe slovo*, 24, 5. [in Ukrainian].
4. Lesiv, M. (2013). Pro ukrainsko-pidliasko-kholm ski virshi Stepana Sydoruka ta yikh movnu formu [Stepan Sidoruk's Ukrainian-Podlasie-Kholm Poems and Their Linguistic Forms]. In Sydoruk, S. *Sklykuiutsia vsi zhuravli*. (pp. 137–147). Liublyn: Episteme. [in Ukrainian].

Громик Юрий, Яворский Андрей. Актуализация южноподляшского говора в произведениях Степана Сидорука. В произведениях поэта из Южного Подляшья (Польша) Степана Сидорука проанализированы особенности местного украинского говора, в частности прокомментирована специфика рефлексии древних гласных, различия в употреблении согласных, прослежена специфика формообразования существительных, прилагательных, глаголов, местоимений, выявлены лексические диалектизмы. Указаны особенности использования автором диалектных элементов.

Ключевые слова: Степан Сидорук, Подляшье, говор, подляшский говор, диалектизм.

Hromyk Yurii, Yavorskyi Andrii. Actualization of the South Podlasie Dialect Elements in the Artistic Works by Stepan Sydoruk. The issue of literary and dialectal languages interaction is a topical problem of theoretical and practical importance in modern linguistics. One of its aspects is the use of dialects in the artistic texts that influence the dynamics of style and general literary norms through the aesthetic function of the language. The elucidation of the individual author's specifics of presenting the communicative elements in the artistic texts contributes to creating a complete picture of the tendencies in dialectal-literary interaction in general and the modern trends in the development of language and literature in particular.

The interest of the writers of Podlasie (Republic of Poland) to the folk language clearly manifested itself in the 80s of the twentieth century. The young poets, the bearers of the Ukrainian dialects, having realized their distinctiveness from the Poles and Bielorrussians, began to seek self-expression in the artistic word, actualizing the features of the local speech in their texts. Stepan Sydoruk supported the trend of creating literary works in Ukrainian using dialectal elements.

The source of the research are the poetic and prose texts from the collection of Stepan Sydoruk «All the Cranes are Assembling». The purpose of the study is to trace multilevel features of the South Podlasie Ukrainian dialect in the works of Stepan Sydoruk.

The analyzed texts convincingly testified that S. Sydoruk, writing his works predominantly in the Ukrainian literary language, reproduces various levels of the Podlasie dialect peculiarities with varying degrees of frequency and sequence. At the phonetic level, he is disposed to preserve the specificity of reflexion of the ancient and positional variants of modern vowel phonemes, differences in consonant phonemes loading, combinatorial sound changes. At the morphological level, the most prominent dialect phenomena are those connected with the peculiarities of the substitution of the nominal parts of language and verbs. The features of the morphemic composition of adverbs are also in the focus of the study. S. Sydoruk also used a lot of dialectal tokens, but unfortunately, did not explain their meaning, which complicates the perception of the texts by an unprepared reader.

The study seeks to reveal the most accurate reproduction of all the features of the dialect and argues that it is hardly possible at all. However, the use of the Podlyasie dialect elements is undoubtedly the stylistic device that allows to reproduce the language specifics of the region and, moreover, they create an effect of a subjective narrative.

Key words: Stepan Sydoruk, Pidliashshya, dialect, Podlasie dialect, dialectisms.

Стаття надійшла до редколегії 29.01.2018

Кузьмич О. Теоретичний аспект вивчення складносурядних речень та анормативи в їх конструюванні // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 173–180.

Kuzmich O. Compound Sentences Study and Abnormalities in their Construction: Theoretical Aspects // Lingvostilistični studii. 2018. Iss. 8. P. 173–180.

УДК 811.161: 2'367

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ТА АНОРМАТИВИ В ЇХ КОНСТРУЮВАННІ

Оксана Кузьмич

Рівненський державний гуманітарний університет

У статті проаналізовано загальнотеоретичні питання, пов'язані зі статусом складносурядних речень, аспектами вивчення, розмежуванням структурно-семантичних типів, особливостями дефініцій, випадками синкретизму; простежено причини появи синтаксичних анормативів у сфері паратаксису; систематизовано різнотипні синтаксичні помилки, що трапляються в усному та писемному мовленні носіїв української мови; запропоновано відредаговані варіанти реченнєвих одиниць; окреслено перспективи досліджень складносурядних речень.

Ключові слова: складносурядне речення, дефініція, сурядні сполучники, структурно-семантичний тип, мовна норма, анорматив.

Вступ. Важливе місце в побудові усних і письмових висловлювань посідають складносурядні речення – одне з найдавніших структурно-семантичних мовних утворень у системі складного речення.

Специфіка складносурядних речень привертала і привертає увагу вітчизняних і зарубіжних мовознавців, що пояснюється багатством виражальних засобів і їхньою поліфункційністю [5; 6; 7; 9; 15; 16].

У дослідженнях складносурядного речення можна виділити два напрями: власне лінгвістичний (теоретичний), пов'язаний з особливостями дефініцій; визначенням структурних і семантичних типів складносурядних речень; функціонуванням сполучників; явищем синкретизму в системі паратаксису тощо, і практичний, який забезпечує точне, доступне, доречне, переконливе для кожної конкретної ситуації спілкування послуговування зазначеними синтаксичними одиницями.

Мета дослідження – простежити окремі власне лінгвістичні аспекти вивчення складносурядного речення як базові у мовознавстві, а також проаналізувати типові помилки, які трапляються в побудові складносурядних речень.

Матеріал і методи дослідження. Матеріалом дослідження слугували анормативи, дібрані з усного мовлення студентів нефілологічних спеціальностей, учнів-старшокласників, а також різнотипних письмових робіт, передбачених навчальними програмами. Основними методами дослідження є: описовий для з'ясування загальнотеоретичних питань,

пов'язаних із дефініціями складносурядних речень, їхнім статусом у системі синтаксичних одиниць; компонентного аналізу для виявлення й опису типових синтаксичних помилок у складносурядному реченні; прийом моделювання для вибору відредагованого варіанта мовної одиниці.

Результати дослідження та дискусія. Тлумачення складносурядних речень пов'язане з тим, якому з аспектів дослідження надавали перевагу. Автори перших посібників з української мови для вишів уважали, що складносурядні речення складаються з простих, які об'єднуються як рівноправні, незалежні одиниці (рівнорядні, рівнорядно-сполучникові) [10, с. 283; 11, с. 320], і зараховували до них безсполучникові утворення. В. А. Белошапкова відносить до складносурядних безсполучникові речення незамкненої структури [12, с. 597]. Подібні визначення мали місце і в шкільних підручниках: «Складносурядним називається речення, що складається з двох і більше простих речень, незалежних одне від одного» [3, с. 13]. Згодом було доведено, що компоненти складносурядних речень становлять «структурно-синтаксичну і смислову єдність, у якій окремі частини взаємопов'язані» [16, с. 106].

Грамотична обумовленість компонентів виявляється в погодженості видо-часових і способових форм дієслів-присудків, наявності спільного для обох частин другорядного члена, уживанні займенників, модальних слів, часток і т. ін. [12, с. 598]. Тому більш вдалою, на думку науковців, є дефініція: «Складносурядними називаються такі речення, предикативні частини яких пов'язуються сурядними сполучниками» [12, с. 598].

Відмова від тлумачення складносурядних речень як конструкцій із рівнорядними відношеннями дає підстави виділяти серед них синкретичні утворення. Так, М. А. Жовтобрюх речення *Хай жовтий лист зникає в далині, та ще не раз весна тобі всміхнеться* (В. Сосюра) зараховує до складносурядних із протиставними сполучниками [9, с. 24], хоч тут чітко простежуються допустові семантико-синтаксичні відношення, типові для складнопідрядних речень.

Сумнівним видається зарахування до складносурядних зі значенням раптовості, несподіваності речень із сполучниками *аж, коли, як, і раптом, та враз*: *Ой пішла я у гай за водою, **аж** там милий гуляє з другою* (Н. тв.); [2, с. 86]; *Одного дня раненько іду з водою, **коли** назустріч мені чоловік* (Марко Вовчок) [1, с. 94]. Порівняймо: компонент *коли*, окрім засобу зв'язку складнопідрядних речень, тлумачиться як частка зі значенням несподіваності, раптовості: *...**Коли** гульк – аж в степ широкий суне злючая зима* (Л. Глібов) [13, Т. IV, с. 220]; компонент *аж* – як сполучник сурядності, що виражає протиставні семантико-синтаксичні відношення: *Я думала, що спить батько, **аж** він умирає* (Т. Ш.) [13, Т. I, с. 23]; як сполучник підрядності зі значенням часу: *«Носив вовк козу, **аж** і вовка понесли»* (М. Номис) [13, Т. I, с. 23] чи зі значенням наслідку: *Віють вітри, віють буйні, **аж** дерева гнуться* (І. Котляревський) [12, Т. I, с. 23]; компонент *як* у

ролі сполучного засобу – лише як підрядний сполучник або компонент порівняльного звороту [6, с. 295].

Останнім часом у мовознавчій літературі розширюється коло вторинних сурядних сполучників. Так, для надання відтінку приєднання зі сполучником *і* вживаються конкретизатори *ще, до того, крім того, причому, до речі, навіть* тощо. Вони можуть виступати й самостійно як аналоги сполучників: *Всі стихли, **навіть** Настя вгамувалася і зітхнула шумно* (І. Сенченко) [15, с. 239].

На думку М. А. Жовтобрюха, і частки *теж, також* можуть виконувати функцію єднальних сполучників, виражати єднально-ототожнювальні смислові відношення: *Це родинне мистецтво й мамі передалося, вона **теж** це вміє* (О. Гончар) [10, с. 225].

На наш погляд, тлумачення зазначених компонентів як сполучників сурядності стирає межу між сполучниковими й безсполучниковими утвореннями, а отже, ускладнює процес засвоєння окремих положень синтаксису. Інша річ, коли йдеться, наприклад, про конструкції з прислівником *так* у ролі сполучного засобу, де чітко простежуються протиставні семантико-синтаксичні відношення з відтінком невідповідності, компенсації: *Не рад козак журитися, **так** серденько ние* (Укр. нар. пісня) [6, с. 219].

Одну з форм парадигми зіставляваних чи протиставних речень створюють конструкції зі сполучником *же (ж)*. Його називають семантичним аналогом сполучника *а* [12, с. 615]: *Жінки тяжко зітхали, витирали хусточками очі, чоловіки **ж** похилили голови, чаділи махрою;* (К. Гордієнко); зіставно-протиставним [1, с. 93]: *Мірошник спить, вода **ж** біжить* (Л. Глібов); приєднувальним, що доповнює, пояснює, розкриває зміст першого речення [13, с. 516]: *Радісно в квітня тріпоче серденько, з грудей **же** могутніх пісня ілється* (М. Коцюбинський); зіставлявано-видільним сполучником [12, с. 615] тощо.

Оскільки сполучник *же (ж)* походить від частки, він розташований не на початку другої частини, а після якогось слова і цим самим не тільки зіставляє, а й виділяє повідомлюване. У такій особливості полягає контраргумент щодо однієї з ознак складносурядного речення: «Сполучники сурядності завжди знаходяться між предикативними частинами, не належачи жодній з них, а складносурядному реченню в цілому» [1, с. 90] (порівняймо з протиставним сполучником *однак*: *Дочка відповідала спокійно, мати **однак** усе зрозуміла* (Із газ.); *Довкола неї було пусто, ... з колиби **однак**е курився дим* (І. Франко). Водночас погоджуємося з думкою, що неанафорична позиція сполучників *однак, однак* та відповідна пунктуація виразно споріднює їх зі вставними словами [14, с. 632].

Проблематичним у теорії синтаксису складносурядного речення є розмежування його семантичних типів. Ідеться передусім про конструкції з асемантичними сполучниками, які можуть, залежно від контексту,

виражати різні значення або ж поєднувати кілька значень. Простежимо це на прикладі сполучника *а*.

На думку І. Р. Вихованця, сполучник *а* в контексті набуває приєднувального значення: *Не встигнеш надивитися на сонце, а вже вечірня зоря темніє тобі в постарілих очах...* (М. Стельмах) [5, с. 304]. Автори ж «Проблемних питань синтаксису» вважають, що «Похідні форми парадигми зіставляваних речень створюються поєднанням *а* з конкретизаторами для вираження часової послідовності: *Ще кури проти сонця на порозі вигрівалися, весну виглядали, а вже Захара посідали тривожні думки* (К. Гордієнко) [12, с. 613] (порівняймо з більш виразними зіставними відношеннями, які, однак, у деяких джерелах тлумачаться як протиставні: *І знову синіє небо, а на йому золоте сонце сипле скрізь гарячими блискучими бризками* (С. Васильченко) [10, с. 225]). На наш погляд, тут має місце значення часової одночасності.

Інші науковці в аналогічних випадках тлумачать сполучник *а* як сурядно-підрядний, що виражає протиставно-допустові семантико-синтаксичні відношення: *І ще на вулицях завали Курились порохом рудим, А сонцем сповнені квартали Уже раділи* (М. Нагнибіда) [6, с. 14].

Таку неоднозначність у тлумаченні сполучника *а* можна пояснити історичним розвитком пара- й гіпотаксису: «Відсутність чіткого протиставного відтінку в сполучнику *а* в складносурядному реченні і його здатність вказувати на роздільність дій у сучасній українській літературній мові – це відгомін його колишніх функційних можливостей. Пам'ятки свідчать, що в мові XV–XVI століть нанизування речень за допомогою сполучників *а* було звичайним явищем і для ділового стилю, навіть тоді, коли одне з речень підпорядковувалося іншому» [8, с. 204].

Ще однією проблемою в розумінні складносурядних речень є їхній стосунок до простих з однорідними присудками. На нашу думку, попри все розмаїття поглядів, конструкції зі сурядними присудками, очевидно, слід уважати проміжним типом речень між простими і складними.

Практичний аспект вивчення складносурядних речень пов'язаний із точним, доречним, переконливим для кожної конкретної ситуації спілкування послуговуванням зазначеними синтаксичними одиницями. Це, насамперед, питання словоладу в компонентах і порядку компонентів, логічної сумісності компонентів; доречного вживання сполучного засобу, знаків пунктуації; погодженості форм дієслів-присудків; стилістичної досконалості тощо. Зупинимось на окремих із них.

Важливим засобом розуміння авторського задуму в складносурядному реченні є порядок компонентів. Порівняймо: *Але він терпляче долав біль, хвороба напосілась на нього, вклала в ліжко. – Хвороба напосілась на нього, вклала в ліжко, але він терпляче долав біль.*

Іншим виявом анорматива є порушений словолад у компонентах. Причому невластивий порядок слів може стосуватися як самотійних, так і службових частин мови: *На луках скошено траву, але ще не зібрано. – На луках*

*траву скошено, але ще не зібрано; Чи відповідають умови утримання заарештованих міжнародним і національним стандартам та усунуло **чи** керівництво установи виявлені раніше недоліки? – Чи відповідають умови утримання заарештованих міжнародним і національним стандартам та чи усунуло керівництво установи виявлені раніше недоліки?*

Часто неоднозначність семантико-синтаксичних відношень між компонентами зумовлена багатозначним сполучним засобом: *Після війни його зацікавила геологія, **та** він став геологом; Для українських вишиваних рушників характерні спільні ознаки, **і** кожен регіон має свої особливості; Жодної серйозної пропозиції не було, **а** грошей у мене на це нема.*

Правильні варіанти: *Після війни його зацікавила геологія, тому він обрав цей фах; Для українських вишиваних рушників характерні спільні ознаки, але кожен регіон має свої особливості; Жодної серйозної пропозиції не було, але й грошей у мене нема.*

В окремих випадках спостерігаємо поєднання сурядних компонентів, другий із яких видається «семантично порожнім», як, наприклад, в анормативі з потенційним результативним значенням: *Юрій Дрогобич **постраждав** за свою сміливість, і цього астрологові **не пробачили**.* Відредагований варіант міг би мати такий вигляд: *Юрієві Дрогобичу не пробачили його сміливості.*

Помилки в конструкціях із градаційними відношеннями пояснюються, очевидно, зміною композиційного задуму: спочатку речення конструється як просте з однорідними членами, а в процесі мовлення виникає намір перебудувати його в складне. Як результат – поява конструкції з порушеною градаційною парою: *Ми перевиконали **не тільки план, але й домоглися** зниження собівартості продукції. – Ми не тільки перевиконали план, а й домоглися зниження собівартості продукції.*

Синкретизм складносурядних речень може зумовлюватися відсутністю пунктограм чи багатозначністю сполучного засобу: *Захисну смугу садять вздовж колій **і** сніг не засипає рейок. – Захисну смугу садять вздовж колій – і сніг не засипає рейок.* Порівняймо з авторським прикладом: *Вона настирливо з тобою говорила, та й їй далась нелегко та розмова (Леся Українка).* В останньому реченні обставина настирливо означає набридливо, нав'язливо, надокучливо, невідчепно, наполегливо, завзято; затято, уперто. Отже, сполучний засіб *та й* можна тлумачити не лише як приєднувальний, а і як протиставний.

Поширеною помилкою в усному та писемному мовленні носіїв української мови є неузгодженість форм дієслів-присудків у компонентах складносурядних речень: *Буслиха сиділа на яйцях, а бусел годує її: ретельно носить жаб, вужів. – Буслиха сиділа на яйцях, а бусел годував її: ретельно носив жаб, вужів; На сімнадцяту годину сонце перемістилося на захід, але тіні в цей час будуть спрямовані на схід. – На сімнадцяту годину сонце перемістилося на захід, але тіні в цей час були спрямовані на схід.*

Поодинокими є випадки надуживання однакових сполучних засобів при сурядних компонентах. Такі аномативи можна перебудувати з урахуванням рівності відношень у складносурядне або безсполучникове речення. Порівняймо: *Шукали його три дні, але все даремно, але потім знайшли в степу зовсім знесиленого.* – *Шукали його три дні, а на четвертий знайшли в степу зовсім знесиленого.*

Проблемним у мовознавстві є сплутування складносурядних речень із складнопідрядними: *Зверніть увагу на будову словосполучень і чи правильно вони написані.* – *Зверніть увагу на будову і правильне написання словосполучень.*

Окремі складносурядні конструкції хибують стилістичною невправністю: *Нею опанував великий жаль, і відповідно до цього вона розгубилася.* – *Її охопили жаль і розгубленість.*

Висновки та перспективи дослідження. У ході дослідження ми дійшли висновків, що на сьогодні серед мовознавців немає одностайності щодо статусу складносурядних речень, їхніх структурно-семантичних типів, засобів зв'язку між компонентами, а далеко не вичерпний аналіз синтаксичних аномативів засвідчив високий ступінь їх поширеності в елементарному складносурядному реченні. Перспективи дослідження може становити лінгвостилістичний аспект складносурядних речень, аналіз виявлених аномативів у паратаксісі з погляду сприймання їх реципієнтом і визначення міри «ненормативності».

Список використаної літератури

1. Ачилова В. П. Синтаксис і пунктуація української мови в таблицях та схемах. Вид. 2-ге, виправ. і допов. Сімферополь: ДОЛЯ, 2006. 168 с.
2. Ачилова В. П. Синтаксис і пунктуація української мови. Таблиці, схеми, зразки розбору: навч. посіб. Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2013. 182 с.
3. Біляєв О. М., Пентиліук М. І., Симоненкова Л. М., Симоненкова Т. П. Українська мова: підруч. для 9 класу. Київ: Освіта, 2002. 208 с.
4. Бондаренко Т. Г. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журналістських матеріалів: автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.01.08. Київ, 2003. 18 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підруч. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
6. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови. Сполучники. Київ, Херсон: Вид-во ХДУ, 2007. 340 с.
7. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. Київ: Наук. думка, 1969. 155 с.
8. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Коць Т. А. та ін. Літературна норма і мовна практика. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. 320 с.
9. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова. Київ: Наук. думка, 1984. 254 с.
10. Підвищений курс української мови / за ред. Л. А. Булаховського. Харків: Рад. школа, 1931. 340 с.
11. Синявський Олекса. Норми української літературної мови. Львів: Українське видавництво, 1941. 363 с.
12. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ: Вища шк., 1994. 670 с.

13. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
14. Тимченко Є. К. Українська грамати́ка. Київ, 1918.
15. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підруч., 2-ге вид, допов. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 408 с.
16. Грамматика современного русского литературного языка / отв. ред. Н. Ю. Шведова. Москва: Наука, 1970. 768 с.

References

1. Achylova, V. P. (2006). Syntaksys i punktuatsia ukrainskoi movy v tablytsakh ta skhemakh [Syntax and punctuation of Ukrainian in tables and charts]. Simferopol: Dola. [in Ukrainian].
2. Achylova, V. P. (2013). Syntaksys i punktuatsia ukrainskoi movy. Tablytsi, skhemy, zrazky rozboru [Syntax and punctuation of Ukrainian. Tables, charts, samples of analysis]. Simferopol: VD «Arial». [in Ukrainian].
3. Biliaiev, O. M., Pentyliuk, M. I., Symonenkova, L. M., Symonenkova, T. P. (2002). Ukrainska mova: pidruchnyk dla 9 klasu [Ukrainian: school textbook for the 9th form]. Kyiv: Osvita. [in Ukrainian].
4. Bondarenko, T. H. (2003). Typolohiia movnykh pomylok ta yikh usunennia pid chas redahuvannia zhurnalistskykh materialiv [Typology of language mistakes and their elimination while editing journalistic materials]: *Extended abstract of the candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Vychovanets, I. R. (1993). Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys [Grammar of Ukrainian. Syntax]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
6. Horodenska, K. H. (2007). Hramatuchnyi slovnyk ukrainskoi movy. Spoluchnyky [Grammatical dictionary of Ukrainian]. Kyiv, Kherson. [in Ukrainian].
7. Hryshhenko, A. P. (1969). Skladnosuriadne rechennia v suchasni ukrainskii literaturnii movi [A compound sentence is in modern Ukrainian literary language]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
8. Yermolenko, S. Ya., Bybyk, S. P., Kots, T. A. et al. (2013). Literaturna norma i movna praktyka [Literary norm and language practice]. Nizhyn: «Aspekt–Polihraf». [in Ukrainian].
9. Zhovtobriukh, M. A. (1984). Ukrainska literaturna mova [Ukrainian Literary Language]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
10. Bulakhovskyi L. A. (Ed.). (1931). Pidvyshhenyi kurs ukrainskoi movy [Advanced course of Ukrainian]. Kharkiv: Radianska shkola. [in Ukrainian].
11. Syniavskyi, O. (1941). Normy ukrainskoi literaturnoi movy [Norms of literary Ukrainian]. Lviv: Ukrainske vydavnytstvo. [in Ukrainian].
12. Slynko, I. I., Hujvaniuk, N. V., Kobylanska, M. F. (1994). Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: Problemni pytannia [Syntax of modern Ukrainian: Problematic issues]. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian].
13. Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). Slovnyk Ukrainskoi Movy [Dictionary of the Ukrainian Language]. (Vols. 1–11). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
14. Tymchenko, Ye. K. (1918). Ukrainska hramatyka [Ukrainian Grammar]. Kyiv. [in Ukrainian].
15. Shulzhuk, K. F. (2010). Syntaksys ukrainskoi movy [Syntax of the Ukrainian Language]. Kyiv: VTS «Akademia». [in Ukrainian].
16. Shvedova N. Yu. (Ed.). (1970). Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. [Grammar of modern Russian of literary language]. Moskva: Nauka. [in Russian].

Кузьмич Оксана. Теоретический аспект изучения сложосочиненных предложений и анормативы в их конструировании. В статье проанализированы общетеоретические вопросы, связанные со статусом сложосочиненных предложений, аспектами изучения, разграничением структурно-семантических типов, особенностями дефиниций, случаями синкретизма; прослежены причины появления синтаксических анормативов в сфере паратаксиса; систематизированы разнотипные синтаксические ошибки, которые случаются в устной и письменной речи носителей украинского языка; предложены отредактированные варианты синтаксических единиц; очерчены перспективы исследований сложосочиненных предложений.

Ключевые слова: сложосочиненное предложение, дефиниция, сочинительные союзы, структурно-семантический тип, языковая норма, анорматив.

Kuzmich Oksana. Compound Sentences Study and Abnormalities in Their Construction: Theoretical Aspects. An important place in the construction of oral and written statements is occupied by the compound sentences – one of the oldest structural-semantic language formations in the complex sentence system. The role of conjunctions in this type of sentences is important both in speech and in writing. They provide the cohesion between the parts of the text and allow us to construct long sentences.

The article analyzes the general theoretical issues related to the aspects of studying, the delimitation of structural-semantic types compound sentences in constructions with the semantic conjunctions, which, depending on the context, can express different meanings or combine several meanings simultaneously. The extension of the subordinating conjunctions range, the delimitation of compound sentences and simple sentences with homogeneous parts of the sentences (predicates) are of particular interest for this study. The study highlights the issues of the delimitation of compound, complex and asyndetic clauses, specific approaches to the definitions in parataxis.

The practical importance of the study of compound sentences is obvious owing to the exact, relevant and the convincing for each particular situation of communication definition of the functions of the syntactical units under consideration. The most common mistakes revealed in the oral and written speech of the Ukrainian language native speakers are systematized. First of all, it concerns the peculiarities of the syntactical structures components and these components arrangement, logical connections between the components, an appropriate use of the punctuation marks, the connective elements and their usage, coordination of the verb- predicates forms, stylistic appropriateness, etc. The edited versions of the sentence units are suggested.

In the course of the study we came to the conclusion that today linguists are not unanimous about the status of compound sentences, their structural-semantic types and the means of connecting the structure components. Far from being an exhaustive analysis of the syntactic abnormalities has shown a high degree of their predominance in the compound sentence. We advocate further research on the linguistic-stylistic aspect of the compound sentences, analysis of the detected abnormalities in terms of their perception by the recipients and determination of the degree of «abnormality».

Key words: compound sentence, definition, coordinative conjunction, structural-semantic type, linguistic norm, linguistic error (abnormality).

Стаття надійшла до редколегії 06.02.2018

Лутава С. Метафоризація як шлях творення семантики локусів на позначення віртуального простору сну // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 181–191.

Lutava S. Metaphorization as a Means of Creating Semantic Fields of the Loci on the Denomination of the Virtual Space of Sleep // Lingvostilistični studii. 2018. Iss. 8. P. 181–191.

УДК 811.161.2.374

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ЯК ШЛЯХ ТВОРЕННЯ СЕМАНТИКИ ЛОКУСІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ СНУ

Світлана Лутава

Академія праці, соціальних відносин і туризму

У статті з'ясовано та проаналізовано причини метафоричності й різноманітності лексем на позначення віртуального простору сну в художньому стилі сучасної української літературної мови, специфічні саме для цих номінацій; досліджено семантичні процеси метафоризації в номінаціях просторових об'єктів оніричної віртуальності на прикладах із художніх українськомовних текстів; виявлено специфіку основних напрямків метафоризації в цій лексиці, семантика якої залежить від характеру твору і художнього задуму, мети та стилю автора: зв'язок з українською традиційною народною культурою та національними архетипами, символікою може бути більш виражений або лише частково (паралельно з художніми переосмисленнями) чи й зовсім відсутній (на користь художності); встановлено продуктивність метафори як виду семантичної деривації в цьому виді локусів, окреслено перспективи подальшого вивчення семантичних процесів цієї групи слів в українській семасіології

Ключові слова: метафоризація, лексична семантика, локус, оніричний віртуальний простір.

Вступ. Метафоризація – один із найпродуктивніших способів творення лексики, лексичних значень у сучасній українській літературній мові. Метафора як один із видів семантичних змін поповнює лексичний склад мови шляхом образних переосмислень уже наявних номінацій [7; 8]. Така ж сама семантична трансформація, на думку дослідників, притаманна й номінаціям віртуальності. Проблема вивчення локусів (номінацій на позначення місця і простору) ірреальності все частіше розглядають у сучасному мовознавстві [3; 4; 11]. Адже в житті людини ірреальність займає дедалі більше місця, тому в науковців з'являється значний інтерес до її всебічного дослідження. У нашій розвідці розглянемо номінації на позначення простору у віртуальності сну та спробуємо з'ясувати особливості метафоризації в цих локусах на прикладах із художніх українськомовних текстів. На думку В. М. Телії, метафора як мовний процес безпосередньо пов'язана з фактором людини. Завдяки їй у лексиці відображено національно-культурне багатство суспільства, яке накопичувалося протягом його історичного розвитку [8, с. 173].

У можливості простежити семантичний процес метафоризації в лексемах, що позначають віртуальний оніричний простір (сну) в сучасній українській літературній мові, полягає новизна та актуальність нашого дослідження.

Проблему реалізації віртуальності в мові у когнітивному аспекті вивчали Н. Г. Брагіна, О. С. Колесник, Т. М. Нікульшина, Т. В. Цив'ян та ін. [2; 3; 4; 11]. У працях цих лінгвістів висвітлено різні властивості зазначеного явища, на основі яких робимо узагальнення щодо специфіки віртуальності. Передусім це відсутність характеристик справжнього, матеріальності в сутності позначуваних об'єктів. Це світ, який існує у свідомості людини паралельно до існування вербалізованої дійсності, має тісний зв'язок з нею та в принципово важливих рисах копіює її просторову структуру. Через нього людина намагається пізнати, освоїти, а іноді підкорити те, що не може зрозуміти через безпосередній контактний досвід. Віртуальний простір перетинається з об'єктивною реальністю в точці внутрішнього світу людини й тому абсолютно в усьому має антропоцентричний характер. Метафоричність притаманна лексиці, що позначає такий простір [11].

Майже не висвітлено проблему реалізації оніричного віртуального простору в сучасній українській літературній мові. Наприклад, О. А. Ткаченко в крослінгвістичному аспекті вивчала номінацію в різних ракурсах сновидіння в українській, англійській та латинській лінгвокультурах. Серед семантичних груп, які вона виокремлює, лише лексика на позначення місця для сну репрезентує семантику простору. Дослідниця аналізує вживання лексики на позначення сну в художніх текстах трьох культур, доводить тотожність її семантики і відзначає, що природа оніричної лексики цих лінгвокультур відповідає світогляду їхніх представників у різні часи [9], а отже, вказує на зв'язок між простором сну та простором культури, суспільства. З огляду на вищезазначене можемо констатувати, що в українській класичній лексичній семасіології нема досліджень про номінації на позначення просторових об'єктів оніричної віртуальності. Виокремлення цієї групи лексем, як бачимо, передбачає ширше розуміння терміна «онірична лексика» (що зумовлено описом і сприйняттям сну як особливого віртуального простору зі своєю специфікою).

У мовознавстві проблему семантичних змін у лексиці досліджували Л. А. Булаховський, В. С. Ващенко, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, Л. А. Лисиченко, Д. М. Шмельов, Ю. Д. Апресян, В. М. Телія, І. А. Самойлова, Н. П. Тропіна та ін. О. О. Тараненко вважає, що переносне значення слова (метафоричне) виникає внаслідок мовного розвитку та переосмислення людиною своїх поглядів на факти дійсності [7, с. 307]. Він розглядає метафору як «семантичний процес, за якого форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься від одного референта до іншого на основі тієї чи тієї їхньої подібності, що відображена у свідомості

мовця» [6, с. 108]. На думку Д. Н. Шмельова, це явище полягає в перенесенні найменування певного предмета або явища на інший предмет або явище на основі їхньої подібності (за формою, зовнішнім виглядом, розташуванням та ін.) [12, с. 94]. Дослідник вважає, що в процесі метафоризації «один предмет (явище) уподібнюється до іншого», і образність такої номінації в різних випадках виявляється по-різному [12, с. 94]. Науковець розрізняє індивідуальні та мовні метафори. Їхні переносні значення по-різному закріплюються за словом. Мовна метафора стійка та більш уживана в мовленні і має значення, близьке до первинного. Цей вид семантичних змін передусім стосується лексики, що пов'язана зі знаковими в певний час для суспільства явищами. За основу для таких образних перенесень мовці зазвичай обирають номінації важливих для соціуму реалій [12, с. 94–95]. Серед видів семантичних змін метафору розглядає Н. П. Тропіна [10, с. 116–126]. В. М. Русанівський щодо метафори висловлював думку про те, що нова номінація виникає внаслідок порівняння предметів та явищ за певною ознакою, тому саме ця ознака стає внутрішньою формою нового значення [5, с. 91]. У такий спосіб метафора зумовлює емотивність утвореного значення [5, с. 92]. Але коли слово втрачає свою образність, воно деметафоризується та стає матеріалом для нових семантичних процесів [5, с. 94].

Отже, загалом спостерігаємо єдність поглядів дослідників на явище метафори як процесу та результату семантичних змін. Тому за теоретичну основу для нашої статті обираємо підходи В. М. Русанівського, Д. Н. Шмельова, О. О. Тараненка. Згідно з ними метафорою називаємо вид семантичної зміни, внаслідок якої форма лексичної одиниці переноситься від одного референта до іншого на основі тієї чи тієї їхньої подібності. Ознака, на основі якої здійснюється порівняння, стає мотивувальною ознакою нового значення. Умова метафоризації полягає в образності вторинного значення, яка з часом може бути втрачена. Цей вид семантичної зміни зумовлює збільшення кількості лексичних значень у структурі багатозначного слова або стає причиною появи омонімів.

Отже, об'єктом дослідження є номінації на позначення віртуального оніричного простору сучасної української літературної мови, а предметом – реалізація метафоризації в зазначеній лексиці. Найвиразніше цей семантичний процес простежується у творах українських письменників.

Мета цієї розвідки – вивчити особливості метафоризації в номінаціях на позначення віртуального оніричного простору на матеріалі художніх текстів.

Матеріал і методи дослідження. Матеріалом аналізу слугували лексикографічні джерела української мови та художні тексти. У роботі використано метод контекстуального аналізу для з'ясування семантичної структури локусів на позначення віртуального простору сну; порівняльного аналізу – для встановлення диференційних ознак продуктивних найменувань,

а також метод семного аналізу – для визначення інтегральних (архетипних) сем.

Результати дослідження та дискусія. Сновидіння — ірреальне за своєю суттю. Воно існує в людській уяві і сприймається як нематеріальна субстанція локалізації, що й підтверджують літературні джерела. Номінації цього віртуального простору виникають у результаті переосмислення, яке можливе завдяки властивості психіки людини доповнювати, змішувати, видозмінювати світи, знімати, поєднувати суперечності [3; 11, с. 19–22]. Денотативній сфері властива нематеріальність, уточнення та специфікація таких слів відбуваються на основі досвіду людського життя в реальності [10; 11, с. 11–30], а у випадку номінацій віртуального оніричного простору – на традиції усвідомленого раціонального, традиційного та містичного сприйняття мовців відповідно до завдань художнього тексту (адже переважно в них знаходимо фіксації цієї дещо табуованої до оприлюднення лексики).

Оскільки людина, як зазначає Т. В. Цив'ян, має сталу потребу підтверджувати простір через мову [11, с. 11–19, 23–30], локуси на його позначення, хоч і дуже обережно, із застереженнями табуованого характеру проникають у художні тексти, їх фіксують деякі українські фольклорні записи. Простота таких слів не означає простоту їхнього використання або простоту описуваних ситуацій. І хоч план вираження цих лексем той самий, що й у назвах матеріального світу (не обов'язково просторового), проте їх план змісту відмінний, згідно з ідеєю представленої ірреальності (що дуже властиво номінаціям віртуальності). Через створювання розумом людини альтернативного індивідуального віртуального простору з використанням реальності як моделі в номінаціях на позначення оніричного простору переважно повторено матеріальний простір, проте уявним образами властива суб'єктивність і узгодженість із очікуваннями творців, а також іноді й реципієнтів. Вживання однакових словесних форм із різним змістом засвідчують процеси метафоризації у локусах на позначення віртуального оніричного простору. Саме тому нам важливо усвідомити сутність реалії, яку передає досліджувана лексика, щоб краще розуміти лексичну семантику та семантичні процеси (метафоризацію) в ній.

Докладний опис сутності простору сновидіння фіксуємо в розмірковуваннях Г. Башляра [1]. На його думку, світ снів має загальну структуру простору. Особливий він трансформаціями, завдяки яким є вмістилищем руху уяви. Це місце наших емоцій, і кожна уявна дія чи складова частина цього простору відбуваються з людиною та в людині, цілі світи виникають у ній [1, с. 357–358].

Отже, сон – це специфічний сакральний особистий світ, який перебуває на межі міфічного, психологічного і творчого. Адже крізь сон людина відчиняє двері у трансцендентний і традиційно культурний простір, у внутрішній (інтимний, підсвідомий, несвідомий) світ себе і

ситуації себе в чомусь, у світ врівноваження своїх імпульсів і свого психічного здоров'я (самолікування), у світ пам'яті, у світ індивідуальної та культурної (колективної) метафори. Уві сні все надзвичайно прагматичне і вмотивоване.

Водночас сон – це внутрішній світ, що не прогинається під кон'юнктуру зовнішнього. З ним неможливо «домовитися», йому неможливо нав'язати сторонню метафору. Сни – це образи, символи, вони максимально правдиві. Сон – індивідуальний простір, він більш реальний, ніж вигадана індивідуальна художня дійсність, будується з урахуванням досвіду життя, спілкування в реальному та ірреальному світі, з реальним та ірреальним світом; пов'язаний з колективними культурними домовленостями, як і простір гри. Простір сну має частково міфологічну природу, адже в ньому можуть бути реалізовані архетипи народу, людства (глибинні образи, світоглядні домінанти віри). А міфічне містить і сакральний, і художньо маніпулятивний, і психологічно маніпулятивний прагматичні компоненти (це сакральний таємний варіант бажаної дійсності). Носії оніричного простору сприймають його як нематеріальний реальний світ.

Нечіткість і невизначеність – важливі ознаки сну, тому існує багато видів сприйняття і трактувань цього простору, багато полісимволів, поліобразів, таємничість. До сну ставляться або сакрально, або не надають йому значної уваги. Також тому, вважаємо, кількість писемних фіксацій сну поза художньою літературою, опису простору, який у ньому виникає, є невеликою. Внаслідок зазначеного браку матеріалу існує складність щодо детального й об'єктивного дослідження його вербалізації в сучасній українській літературній мові. Спостережено, що метафора є одним із найчастотніших засобів в описах ірреального світу, тому розглянемо явище метафоризації у номінаціях на позначення віртуального оніричного простору на конкретному ілюстративному матеріалі, виокремивши найтиповіші локуси.

Локуси *дорога у полі, земля* реалізовані як номінації просторових об'єктів сну у творі М. Куліша «Народний Малахій»: «А тут іще й сон: *дорога у полі* й місяць щербатий, що вже смутний, а що блідий... Немов тіка покотився на *землю*. А я стою при *дорозі*, як тінь та самотня... Це ж батько наш, місяць отой, чує душенька – втече він, поко-о-титься, загине в *доро-о-зі...*» (Куліш, с. 103). Зазначені лексеми в «Словнику української мови» (далі, покликаючись на це видання, після умовного скорочення СУМ зазначатимемо том і сторінку) мають таке значення: «**дорога**, и, ж. 1. Смуга землі, по якій їздять і ходять... ♦ **Бути на божій (останній) дорозі** – бути при смерті» (СУМ, II, с. 378), «**земля**... 2. *тільки одн. ... // розм.* Земляна поверхня, площа, по якій ходять... ♦ **Лягти (піти, іти і т. ін.) в (у) землю [живим, живою]** – загинути, вмерти» (СУМ, III, с. 557–558). Наведені матеріали дають підстави зробити висновок, що лексичні значення «життєвий шлях» у локусі *дорога* та «смерть» у локусі *земля* в наведеній цитаті виникають під впливом традиційних народних уявлень,

використаних у художньому творі автором. Мотивувальними ознаками цих метафоричних трансформацій є подібність за зовнішнім виглядом та символічним функційним призначенням для слова *дорога* та подібність за обрядовим функційним навантаженням (локалізація поховання) для слова *земля*. Описи сну з використанням локусів на позначення оніричного простору в цьому художньому тексті використано для надання йому виразного сюрреалістичного відтінку. Процес метафоризації тут зберігає архетипні українські народні образні домінанти.

Локуси *вулиця, рідне місто, хата з забитими віконницями, хата, паркан, руїни, опалове небо, двір, пустирище* представляють віртуальні об'єкти простору в описі сну в романі «Огненне коло» І. Багряного: «Снилося, що землю їв на *вулиці рідного міста*... На *вулиці* дерева якісь височенні та волохаті... Замість *хат і парканів* – *руїни*... *Опалове небо*. Пилюка з сажею й димом затемнює сонце... *Двір* з розбитою білокорою тополею... *Хата* з забитими віконницями... Ридаючи, йшов десь *пустирищами*, ніс свій божевільний розпач *руїнами*... З опритомленням погас рух, умер відчай і вмерла думка» (Багр., с. 234–235). Словник подає такі тлумачення цих слів: «**вулиця**, і, ж. 1. Обмежений двома рядами будинків простір для їзди та ходіння... // Два ряди будинків із проїздом, проходом між ними» [СУМ, I, с. 785], «**місто**, а, с. 1. Великий населений пункт; адміністративний, промисловий, торговий і культурний центр» (СУМ, IV, с. 751), «**хата**, и, ж. 1. Сільський одноповерховий житловий будинок» (СУМ, XI, с. 29), «**паркан**, а, ч. Стіна, звичайно дерев'яна, що обгороджує або відгороджує що-небудь; огорожа» (СУМ, VI, с. 70), «**руїна**, и, ж. 1. *перев. мн.* залишки зруйнованої споруди, населеного пункту... // *перен.* Те, що залишилось, уціліло від чого-небудь, що зникло, минуло... 5. Повне розорення, занепад чого-небудь» (СУМ, VIII, с. 897), «**небо**, а, с. 1. Видимий над поверхнею землі повітряний простір у формі купола» (СУМ, V, с. 249), «**двір**, двора і двору, ч. 1. Господарська ділянка, на якій розміщені садибні будівлі, та місце біля них (часто відгороджене)... 2. Сільська хата з усім господарством при ній» (СУМ, II, с. 218), «**пустир**, я, ч. Незабудоване, запущене місце... **пустирище**, а, с, *розм.* Те саме, що пустир» (СУМ, VIII, с. 399–400).

Відповідно до тлумачень сну, записаних українськими фольклористами у 20-х рр. ХХ ст., такі символи означають: «нова хата – гроб» (УУСТ, с. 140), «стіна в хаті випаде – щось у хазяйстві випаде» (УУСТ, с. 140), «Будинок без вікон і без дверей – труна цій людині падає» (УУСТ, с. 128); «вулиця: а) рівна – рівне життя; б) брудна – погане життя» (УУСТ, с. 128); «небо – нездійсненність задуманого» (УУСТ, с. 115).

Враховуючи змістове навантаження опису цього сну в творі та наведені додаткові матеріали, визначимо мотиваційні ознаки, за допомогою яких були створені нові лексичні значення слів. Локуси *вулиця, рідне місто, хата, паркан, руїни, двір, пустирище* в тексті набувають контекстуального значення «Батьківщина, що перебуває в біді».

Мотивувальними ознаками таких метафоричних перенесень стали подібність за важливістю, сакральністю для суб'єкта та критично незадовільне становище, в якому опинилися мала та велика батьківщини героя. Порівнявши наведені матеріали, бачимо, що змістове навантаження образів, використаних автором у тексті з описом сну, лише частково відповідає народній символіці сновидінь. Наведені локуси застосовано тут для створення необхідної атмосфери як художній прийом.

Локуси *ліжко тисове, терем злотоверхий, покрівля розвалена, оболонь, синє море* репрезентують оніричні просторові явища в епізоді про сон Святослава в пам'ятці літератури Київської Русі (перекладеної на сучасну українську літературну мову) «Слово про Ігорів похід»: «Смутен сон приснився Святославі... «Укрили мене... на ліжку тисовому, А вже в моїм *теремі злотоверхім Покрівля розвалена...* Сизокрилі ворони крякали... Похоронні сани їхали до *синього моря*» (Слово, с. 17–18).

СУМ містить такі тлумачення наведених локусів: «**ліжко**, а, с. ... // Місце для сання; постіль» (СУМ, IV, с. 509), «**терем**, у, ч. 1. У Київській Русі та феодальній Росії – високий боярський або князівський будинок у вигляді башти; житлове приміщення в такому будинку» (СУМ, X, с. 85), «**покрівля**, і, ж. 1. Те, чим покривається верхня частина будівлі» (СУМ, VII, с. 50), «**море**, я, с. 1. Частина океану – великий водний простір з гірко-солonoю водою, який більш-менш оточений суходолом» (СУМ, IV, с. 802).

За українськими фольклорними записами та науковими етнографічними розвідками не всі символи цього сновидіння вдається знайти: «Море – невдача» (УУСТ, с. 175), «Будинок без вікон і без дверей – труна цій людині падає» (УУСТ, с. 128), «Людина вже здавна рівняла сон і смерть, і з них виводила собі розуміння душі. Сон – це тимчасовий відхід душі від тіла, це коротке спіткання з *тим світом...*» (Іларіон, с. 238). Хоча за всіма ознаками локуси з цього уривка художнього твору виразно міфологічно марковані, адже будівля, ліжко, сани, вода – відомі атрибути слов'янської поховальної обрядовості.

Похідні значення «гріб» у локусах *ліжко, терем* та «смерть» у локусі *синє море* виникають саме на основі подібності за обрядовою функційністю. Водночас не можемо не зважати на художню роль образу золотоверхого терема з розваленим дахом, що може уособлювати Київську Русь. За таких обставин контекстуальне значення локуса *терем* «велика держава» може мотивуватися ознакою подібності за величчю та єдністю спільного місця проживання людей. Отже, в наведеному тексті художнє гармонійно поєднане з традиційним.

У ліриці М. Вороного знаходимо також описи сну. Наприклад, локуси *уява, зоряні світи, небо променисте* фігурують у такій цитаті: «Мов серпанок срібнотканий, Пишно зорями убраний, Розіслався, Розгойдався Наді мною сон різдвяний, Білий сон. З-за мережаних заслон В розколисаний *уяві* Мріють образи ласкаві, Ніжні, лагідні, купаві... А за ними, а за ними, Ген за хмарами густими, Ген за гронами рясними *Зоряних світів...* Бачу

небо променисте... Небо вкрили чорні хмари... Знову місяць в небі сяє 3-за розірваних заслон, Мов чаклує, навіває Мрійний сон» [Вороний, с. 50–52]].

Ці локуси у СУМі мають такі значення: «**уява**, и, ж. ... 2. *рідко*. Те, що відтворене в свідомості» (СУМ, X, с. 545), «**світ**, у і *заст.* а, ч. 1. Сукупність усіх форм матерії як єдине ціле; всесвіт» (СУМ, IX, с. 84), «**небо**, а, с. 1. Видимий над поверхнею землі повітряний простір у формі купола» (СУМ, V, с. 249).

Символічна манера, у якій написано цей вірш, не передбачає абсолютної чіткості і зрозумілості змісту тексту. Завуальованість, розмитість, заплутаність – художні його риси. Саме тому не можемо з упевненістю стверджувати про зумовленість просторової семантики впливом традиційних українських уявлень, як і не можемо їх ігнорувати повністю («небо синє – гаразд, чорні хмари – досада; а рудувата хмара – людина позбавляється турбот» (УУСТ, с. 133)).

Визначимо метафоричні процеси в наведеній лексиці. Локус *уява* і локус *зоряний світ* вживані тут з лексичним значенням «віртуальний таємничий простір». Мотивувальною ознакою є подібність за будовою. Слово *небо* має контекстуальне значення «особливе віртуальне небо сну», що виникло на основі переосмислення за ознакою подібності за будовою та виглядом. Як бачимо, механізми метафоризації в наведеному тексті підпорядковані художній меті та художньому баченню автора, без обов'язкової зумовленості традиційним культурним компонентом.

Номінації на позначення оніричного простору можуть зовсім не відображати символів української народної культури. Наприклад, локуси *станція*, *село*, *сільбуд* в Остапа Вишні використано відповідно до художнього задуму автора: «І сниться вороній кобилі сон... везе вона ту бричку на *станцію*... сідає на неї та людина й везе вона її до себе на *село*... Виїздить на *село* й спиняється біля *сільбуду*...» (Вишня, с. 236).

У СУМі ці локуси розтлумачені так: «**станція**, ї, ж. ... 2. Пункт зупинки сухопутного транспорту, що курсує за певним маршрутом, а також сукупність пристроїв і споруд на цьому пункті» (СУМ, IX, с. 650), «**село**, а, с. 1. Населений пункт (звичайно великий) неміського типу, жителі якого займаються переважно обробітком землі» (СУМ, IX, с. 119), «**сільбуд**, у, ч. Скорочення: сільський будинок; сільський клуб» (СУМ, IX, с. 220).

Усі просторові об'єкти, названі цими локусами, ніби й не змінили свого значення. Але оскільки дія відбувається уві сні, на основі мотивувальної ознаки подібності за зовнішнім виглядом відбувається зовсім непомітна на перший погляд семантична зміна основних значень слів на контекстуальні з характеристикою віртуальності.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, розглянувши приклади метафоризації в номінаціях на позначення просторових об'єктів оніричної віртуальності, можемо зробити такі висновки. Цій лексиці властива усталеність семантики, що виявляється у використанні традиційних образів-символів, і непередбачуваність та різноманітність

актуалізації. Локуси оніричного простору можуть бути репрезентовані номінаціями матеріальних просторових об'єктів. Проте їх семантика зазнає перетворень внаслідок неочікуваних змін під впливом психічного світу людини, відповідно до глибинних архетипів етносу. Це стосується передусім образів-символів, метафоричність яких легко прослідкувати. Дослідження цих номінацій у художніх українськомовних текстах засвідчує високу активність семантичної деривації. Метафоризація в номінаціях оніричного простору в художніх текстах залежить від ідіостилю автора, жанру твору, авторського задуму. Подальше вивчення семантичних процесів у локусах оніричної ірреальності дозволить глибше й детальніше пізнати нову для сучасної української семасіології сферу.

Список використаних джерел та їх умовних скорочень

- Багрянний – Багрянний І. П. Тигролови: роман; Огненне коло: повість. Київ: Укр. письменник, 1996. 350 с.
- Вишня – Вишня О. Сон кобили вороної // Вишня Остап (Губенко Павло Михайлович). Твори: в 4 т. / редкол.: І. О. Дзевєрін (голова) та ін. Київ: Дніпро, 1988. Т. 1: Усмішки, фейлетони, гуморески, 1919–1925.
- Вороний – Вороний М. К. Срібний сон // Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / [упоряд. і приміт. Т. І. Гундорової; автор вступ. ст. і ред. тому Г. Д. Верес]. Київ: Наук. думка, 1996. С. 50–52.
- Іларіон – Іларіон митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: історично-релігійна монографія. Київ: АТ «Обереги», 1991. 424 с.
- Куліш – Куліш М. Народний Малахій // Микола Куліш. П'єси. Київ: Наук. думка, 1998. 304 с.
- СУМ – Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
- Слово – Слово про Ігорів похід // Слово про Ігорів похід. Слово о полку Игореве. Слова аб палку Ігаравым. [Переклади.] / [Ред. Л. М. Кирилець; іл. Г. В. Якутовича; пер. на українську мову Максима Рильського]. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1982. С. 17–18.
- УУСТ – Шевчук Т. М., Ставицька Я. В. Українська усна снотлумачна традиція початку ХХ століття (розвідки та тексти). Київ: Дуліби, 2017. 224 с.

Список використаної літератури

1. Башляр Г. Избранное: Поэтика грёзы / пер. с фр. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009. 440 с.
2. Брагина Н. Г. Память в языке и культуре. Москва: Языки славянских культур, 2007. 520 с.
3. Колесник О. С. Лінгвосеміотика міфологічного простору : дис. ...доктора філол. наук: 10.02.15. Київ, 2011. 517 с.
4. Нікульшина Т. М. Ірреальність у лінгвокогнітивному просторі (на матеріалі англійської та української мов): дис. ...доктора філол. наук: 10.02.17. Київ, 2013. 429 с.
5. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ: Наук. думка, 1988. 236 с.
6. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах. Киев: Наук. думка, 1989. 256 с.

7. Тараненко О. О. Метафора // Українська мова: енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. Київ: Вид-во «Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана», 2000. С. 307–309.
8. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / [Отв. ред. ак. Б. А. Серебренников]. Москва: Наука, 1988. С. 173–204.
9. Ткаченко О. А. Лінгвокультурні витоки та розвиток оніричної лексики (на матеріалі української, англійської та латинської мов): автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.15. Київ, 2013. 20 с.
10. Тропина Н. П. Семантическая деривация: мультипарадигмальное исследование (монография). Херсон: Изд. ХГУ, 2003. 336 с.
11. Цивьян Т. В. Модель мира и ее лингвистические основы / изд. 3-е, испр. Москва: КомКнига, 2006. 280 с.
12. Шмелев Д. Н. Современный русский язык. Лексика. Москва: Просвещение, 1977. 335 с.

References

1. Bashljar, G. (2009). Izbrannoe: Pojetika grjozy [Selected works: Poetics of dreams]. Moskva: Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija (ROSSPJeN).
2. Bragina, N. G. (2007). Pamjat' v jazyke i kul'ture [Memory in Language and Culture]. Moskva: Jazyki slavjanskikh kul'tur.
3. Kolesnyk, O. S. (2011). Linhvosemiotyka mifolohichnoho prostoru [Linguosemiotics of the Mythological Space]. Doctor's thesis. Kyiv.
4. Nikulshyna, T. M. (2013). Irrealnist u linhvokohnityvnomu prostori (na materiali anhliiskoi ta ukrainiskoi mov) [Irreality in linguocognitipve space (on the materials of the English and Ukrainian languages)]. Doctor's thesis. Kyiv.
5. Rusanivskyi V. M. (1988). Struktura leksychnoi i hramatychnoi semantyky [Structure of the Lexical and Grammatical Semantics]. Kyiv: Naukova dumka.
6. Taranenko, A. A. (1989). Jazykovaja semantika v ee dinamicheskikh aspektah [Language semantics in its dynamic aspects]. Kiev: Naukova dumka.
7. Taranenko, O. (2000). Metafora [Metaphor]. In Rusanivskyi, V., Taranenko, O., Ziabliuk, M. (Eds). *Ukrainska mova. Entsyklopediia* (pp. 307–309). Kyiv: Vydavnytstvo «Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana». [in Ukrainian].
8. Telija, V. N. (1988). Metaforizacija i ee rol' v sozdanii jazykovoj kartiny mira [Metaphorization and its role in creating a linguistic picture of the world]. In Serebrennikov B. A. (Ed.). *Rol' chelovecheskogo faktora v jazyke: Jazyk i kartina*. (pp. 173–204). Moskva: Nauka.
9. Tkachenko, O. A. (2013). Linhvokulturni vytoky ta rozvytok onirychnoi leksyky (na materialy ukrainiskoi, anhliiskoi ta latynskoi mov) [Linguocultural source and development of the onyric vocabulary (on the materials of the Ukrainian, English and Latin languages)]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv.
10. Tropina, N. P. (2003). Semanticheskaja derivacija: mul'tiparadigmal'noe issledovanie [Semantic derivation: a multi-paradigm study]. Herson: Izd. HGU.
11. Civ'jan T. V. (2006). Model' mira i ee lingvisticheskie osnovy [Model of the World and its Linguistic Foundations] (3rd ed). Moskva: KomKniga.
12. Shmelev, D. N. (1977). Sovremennyj russkij jazyk. Leksika [Modern Russian Language. Lexis]. Moskva: Prosveshhenie.

Лутава Светлана. Метафоризация как путь создания семантики локусов, обозначающих виртуальное пространство сна. В статье определены и проанализированы причины метафоричности и разнообразия локусов, обозначающих виртуальное пространство сна, в художественном стиле современного украинского

литературного языка; исследованы на примерах художественных украиноязычных текстов семантические процессы метафоризации в номинациях пространственных объектов онирической виртуальности; определена специфика основных направлений метафоризации в этой лексике, семантика которой зависит от характера произведения и художественного замысла, цели и стиля автора: связь с украинской традиционной народной культурой и национальными архетипами, символикой может существовать выражено, существовать частично (параллельно с художественными переосмыслениями), а может и отсутствовать вообще в пользу художественности; установлена продуктивность метафоры как вида семантической деривации в этом виде локусов; намечены перспективы дальнейшего изучения семантических процессов этой группы слов в украинской семасиологии.

Ключевые слова: метафоризация, лексическая семантика, локус, онирическое виртуальное пространство.

Lutava Svitlana. Metaphorization as a Means of Creating Semantic Fields of the Loci on the Denomination of the Virtual Space of *Sleep*. The problem of studying the loci of irreality (nominations for the designation of place and space) is a hotly discussed issue in modern linguistics. However, few investigations have focused on highlighting the problem of the dream virtual space actualization in modern Ukrainian literary language. The lexicographic sources of the Ukrainian language and artistic texts served as the basis for the analysis. The study used the method of contextual analysis to determine the semantic structure of loci to describe the virtual space of *sleep*; a comparative analysis for the establishment of differential characteristics of productive nominations and a method of sem analysis for the determination of an integral (archetypal) sem.

The article clarifies and analyzes the causes of metaphoric nature and diversity of the specific lexemes to designate the virtual space of *sleep* in the belle-letters style of the contemporary Ukrainian literary language. In the focus of the study are the semantic processes of metaphorization in the nominations of spatial objects of *sleep* virtuality on the examples from the artistic Ukrainian language texts. The research of these nominations in the artistic texts testifies the high efficiency of the semantic derivation. The emphasis is laid on the specificity of the main directions of metaphorization in this vocabulary stratum, the semantics of which depends on the content of the work, the artistic design or the purpose and style of the author. Relationship with the traditional Ukrainian folk culture and national archetypes and symbols can be more pronounced or only partial (in parallel with the artistic rethinking) or completely absent (in favor of the artistic vividness). The key findings of this study elucidate productivity of the metaphor as a form of semantic derivation in this type of locus and advocate further research of the semantic processes of this group of words in the Ukrainian semasiology.

Key words: metaphorization, lexical semantics, locus, sleep virtual space.

Стаття надійшла до редколегії 11.01.2018

Приймачок О. Лексико-семантичні трансформації в слов'янських перекладах текстів Лесі Українки як проблема міжкультурної комунікації // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 190–204.

Prymachok O. Lexico-Semantic Transformations in the Slavic Translations of Lesia Ukrainka's Texts as an Issue of Intercultural Communication // Lingvostilistični studii. 2018. Iss. 8. P. 190–204.

УДК 811.161.2'373:821.161.2-6.09

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ТЕКСТІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ЯК ПРОБЛЕМА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Оксана Приймачок

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Статтю присвячено визначенню ролі лексико-семантичних трансформацій оригінального художнього тексту (твори Лесі Українки) при його перекладі близькоспорідненою російською мовою для досягнення ефективної міжмовної та міжкультурної комунікації. У роботі детально проаналізовано прийоми відтворення лексем з етнонаціональним змістом, слів-символів, українських реалій, фонові лексики, міжмовних часткових еквівалентів, омонімів і паронімів, лакун, експресивно-стилістичних компонентів. До найпоширеніших способів перекладу належать актуалізація російської лексики з обмеженою сферою вживання, транслітерація (з елементами транскрипції), семантичні заміни (конкретизація, генералізація чи модуляція), антонімічне перефразування

Ключові слова: перекладознавство, слов'янські мови (українська, російська), міжкультурна комунікація, етнономінація, безеквівалентна лексика, лексико-семантична трансформація.

Вступ. Основоположник українського перекладознавства Іван Франко досить чітко сформулював тезу про роль художнього перекладу не тільки для власного націєтворення, але й для міжетнічного та міжкультурного порозуміння: «...передача чужомовної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давнішніми поколіннями» [7, с. 7]. Саме переклад задовольняє суспільну потребу міжкультурної комунікації, він є і її способом, і засобом, і складником, і реальним утіленням. Як окремі наукові галузі, міжкультурна комунікація і пов'язана з нею лінгвокультурологія постали не так давно (у другій половині ХХ ст.), проте певні напрацювання як у теоретичному, так і в прикладному аспектах почали з'являтися в Україні набагато раніше.

Так, Микола Євшан, відомий своїми рецензіями на перекладні твори початку ХХ ст., вказує, що «кожний український твір у <...> перекладі важливий для обопільного порозуміння двох народів зі складною історією» [цит. за: 9, с. 59]. Автор першого українського підручника з теорії

та практики перекладу Олександр Фінкель, якого справедливо вважають найяскравішим представником лінгвістичної концепції перекладу, бо він завжди трактував художній переклад як проблему лінгвостилістики, також розглядає співвідношення оригінал-переклад у зв'язку з цілим комплексом міжмовних і міжкультурних питань. Головною метою комунікації представників різних народів і культур, носіїв різних мов є досягнення порозуміння шляхом подолання міжкультурних відмінностей. А професійний художній переклад завжди перебуває на перетині двох культур: одна втілена в мовній канві оригіналу, друга має стати її адекватним віддзеркаленням засобами іншої мови, і тут, очевидно, досить важливим є той фактор, наскільки специфічні ці дві мовні картини світу і на якому саме рівні – формальному чи змістовому – цю специфіку найяскравіше відображено.

Мета дослідження. Близькоспоріднені слов'янські мови мають чимало спільних типологічних рис. Цей факт не може не впливати на здійснення перекладу, однак автоматично він не гарантує ефективної міжмовної комунікації. Тому основною метою цієї роботи стало визначення різновидів лексико-семантичних перетворень вихідного художнього тексту при його перекладі і встановлення їхньої ролі для адекватного відтворення етнокультурних рис, ідейно-художнього багатства й стилістичних особливостей оригіналу.

Матеріал і методи дослідження. Матеріалом дослідження слугували художні твори Лесі Українки та їх переклади російською мовою. Основними методами в роботі стали дескриптивний (для опису особливостей та відмінностей перекладацьких прийомів), порівняльно-перекладознавчий (для аналізу паралельних текстів – оригінального та перекладного чи перекладних) та лінгвостилістичний (для визначення ролі лексико-семантичних трансформацій з метою забезпечення міжмовної та міжкультурної комунікації).

Результати дослідження та дискусія. Тепер, коли наука про переклад вже набула статусу міждисциплінарної, власне перекладознавчий аналіз здійснюється, умовно кажучи, у двох аспектах відповідно до двох концепцій: у традиційному формулюванні – літературознавчій та мовознавчій, у сучасному (за Т. Шмігером) – інтерпретаційно-культурологічній та лінгвостилістичній [9, с. 185]. Якщо при першому підході зазвичай намагаються визначити функції перекладів у контексті цільової літератури й культури, то другий підхід зобов'язує порівняння перекладу з оригіналом із залученням різних методик лінгвостилістичного аналізу. У будь-якому разі переклад становить собою комплексну та багатогранну діяльність, у межах якої при зміні мовного коду відбувається взаємодія різних культурних кодів. Значить, художній переклад – це і є одна з можливих форм міжкультурного спілкування на вербальному рівні. І помилково було б думати, що роль перекладного твору в міжмовній комунікації можна встановити без ретельного зіставного лінгвостилістичного

аналізу оригіналу та його іншомовної версії (або версій): початково будь-яке перекодування здійснюється на рівні мінімальної трансляти – слова, що призводить до низки необхідних міжмовних перекладацьких трансформацій. Що подібніші (генетично й структурно ближчі) мови оригіналу та перекладу, то менше, на перший погляд, має бути проблем при відтворенні словесної образності першотвору. Однак «контрастивна лексична семантика близькоспоріднених мов має свої особливості, пов'язані зі складністю виявлення зовнішньо прихованих семантичних відмінностей лексичних одиниць» [2, с. 308], тому, намагаючись зберегти національно-культурні і стильові риси першотвору, перекладач має врахувати всі ці ризики.

Про беззаперечну специфіку перекладів із близькоспоріднених мов у слов'янському перекладознавстві серйозно заговорили лише після виступу Максима Рильського на IV Міжнародному з'їзді славістів (Москва, 1958). Узагальнюючи проблеми власної перекладацької праці, український митець писав: «Усякий хоч трохи досвідчений перекладач знає, що переклади з близьких мов – найтяжча річ. В'яже тут саме оця близькість мов, оця спокуса можливості перекладати слово в слово – можливості часто ілюзорної» [6, с. 141]. Проте це було далеко не перше зауваження щодо яскравої специфіки міжслов'янського перекладу. Так, у значному перекладознавчому доробку Григорія Майфета, який більше відомий як зачинатель вивчення в Україні англomовної Шевченкіани, можна знайти багато цікавих роздумів щодо техніки перекладу зі слов'янських мов: «Раз мови близькі, то цим самим збільшується вимога до повноти відтворення; і якщо такої повноти бракує в цій високій мірі, то й переклад справляє невідповідне враження...» [цит. за: 9, с. 88]. Абсолютно очевидно, що здійснення і сприйняття перекладу з близької чи схожої мови відбувається інакше, тому цю думку критика, висловлену ще 1928 року, можна вважати «закликом до розроблення цілісної концепції перекладу зі слов'янських мов» [9, с. 89], відсутньої, однак, і дотепер.

Лінгвоперекладознавчий аналіз спирається на універсальну типологію лексико-семантичних кореляцій на міжмовному рівні, яка, за Володимиром Манакіним, має приблизно такий вигляд: 1) повна еквівалентність, 2) часткова еквівалентність (з двома різновидами – включенням і перетином семантики), 3) відсутність еквівалента (безеквівалентність) [4, с. 123]. Найцікавішими і найпроблемнішими для ефективної міжмовної комунікації виявляються другий і третій тип корелятив. Як відомо, зіставний аналіз лексем-відповідників у двох мовах може здійснюватися від форми до змісту (семасіологічний підхід) і від змісту до форми (ономасіологічний підхід). У випадку близькоспоріднених української та російської мов, безперечно, продуктивніші результати дає застосування семасіологічного підходу, адже з'являється «можливість вивчити семантичну й стилістичну паралексію, міжмовну омонімію, специфіку вторинної номінації <...>, способи перенесення значень тощо»

[2, с. 299] і з цих позицій оцінити наявні в перекладі міжмовні трансформації.

Саме завдяки спільності форми численні частково еквівалентні лексеми української та російської мов потребують пильної уваги перекладача, особливо коли йдеться про лінгвокультури, етнономінації, слова-символи, фонову лексику тощо, які можуть створити неабиякі перешкоди в міжкультурній комунікації. Так, наприклад, концептуально вагомим для українців є поняття «воля». За влучним визначенням Віталія Жайворонка, це один зі «знаків української етнокультури»: «воля (пестливе, народнопоетичне – *воленька*) – свобода, незалежність на противагу неволі, рабству; також в особистому плані – здатність здійснювати, переходити від думки до дії» [1, с. 113]. Отже, поняття «воля» і «свобода» близькі, але не тотожні, а слово *воля* тільки в одному із шести своїх значень синонімічне слову *свобода*. У російській мові слово *воля* має лише два значення [5, с. 83], і обидва витлумачено через синонім *свобода*, який є набагато вживанішим. Що ж до похідних, то в українській мові вони утворені тільки від *воля*: *вільний*, *вільно*; у російській мові функціонують синонімічні прикметники *вольный*, *свободный* і відповідні прислівники. Тобто за формальною близькістю вказаних лексем приховано семантичну й фонову асиметрію, яку бажано враховувати при перекладі. Наприклад: *Вперед! прагну волі, у світ пора мені! Бо літа не ждуть... Пора мені в путь. – На свет и на волю не время ли мне? Жизнь мчится быстро... Пора мне, пора!* (пер. В. Звягінцевої); *Ні долі, ні волі у мене нема, зосталася тільки надія одна... – Ни доли, ни воли мне жизнь не дала, одна лишь, одна мне надежда мила...* (пер. В. Звягінцевої); *Коли я погляд свій на небо зводжу, – нових зірок на йому не шукаю, я там братерство, рівність, волю гошу крізь чорні хмари вгледіти бажаю... – Коль взор я поднимаю к небосводу, – светил там новых не ищу, тоскуя, увидетъ братство, равенство, свободу сквозь пелену тяжёлых туч хочу я...* (пер. П. Карабана). *Коли ж на довгому шляху прийдеться мені почути співи гучні, вільні, – в моїй душі луна для них знайдеться. Сховаю я тоді журбу свою і пісні вільної жалем не отрую – Когда ж в дороге долгой мне придётся напев услышать радостный и вольный, – моя душа, как эхо, отзовется. Тогда тоской, от всех её тая, не отправлю свободной песни я* (пер. П. Карабана); *Сам я вільний, і ніколи не зламав чужої волі. – Сам свободный, никогда я не сгибал чужую волю* (пер. М. Светлова).

Перекладаючи цикл «Пісні про волю», М. Заболоцький максимально намагається зберегти оригінальне українське слово: *Нет, не про волю та песнь! Про неволю плачет с какой-то неслыханной болью голос печальный...; С вашею волей живётся вольней, рано вам петь панихиду по ней; Знать, песня не родилась, чтоб волю воспевать...; Быть может, вражьи челядинцы спешат свободу обуздать? Иль то решили украинцы за волю дружно постоять?* А перекладачі «Лісової пісні» по-різному відтворюють українську лексему *воля*: якщо М. Ісаковський постійно

послугується тотожним російським еквівалентом, то М. Комісарова почергово використовує обидва відповідники. Наприклад: *Леший. Но не ступай ты на людские тропы: по ним не **воля** ходит, а тоска свой груз проносит. Обходи их, дочка: раз только ступишь – и пропала **воля**! Мавка. Ну, как же так, чтоб **воля** – и пропала? С каких же пор, скажи, русалки стали невольницами в озере? **Вольна я, вольна я, как вода!*** (пер. М. Ісаковського); *Ну как же так, чтоб **воля** – да пропала? Так невзначай и ветер пропадёт; С какого времени русалки стали рабынями в воде? Ведь я **свободна! Свободна, как вода!*** (пер. М. Комісарової). Як видно з наведених прикладів, у більшості контекстів перекладачам усе-таки вдається зберегти слово з оригіналу, адже саме воно, а не його синонім *свобода* має для українців, які віками виборюють свою волю, символічний підтекст.

Ще одним знаковим для української етнокультури є концепт «доля» – один із ключових у загальнонародній та індивідуальній свідомості, який визначає взаємодію людини з навколишнім світом. Багатогранність цього поняття полягає в тому, що воно складається з кількох взаємопов'язаних компонентів: 1) у дохристиянських віруваннях – божество-неминучість, божество-фатум; 2) талан, не залежний від волі людини хід подій, збіг обставин, сам життєвий шлях; 3) бажане, щасливе життя [1, с. 192–194]. Як відповідники до лексеми *доля* перекладачі використовують два російські слова: загальновживане *судьба* і досить обмежене у вживанні *доля*. Оскільки в їх семантичному обсязі все-таки відсутня сема 'бажане, щасливе життя' [5, с. 149, 676], то в цьому разі в перекладах ужито частковий еквівалент *доля*, ближчий до оригіналу: *Ні **долі**, ні волі у мене нема, зосталася тільки надія одна... – Ни **доли**, ни воли мне жизнь не дала, одна лишь, одна мне надежда мила...* (пер. В. Звягінцевої). В інших випадках перекладачі використовують обидві лексеми-відповідники: *Хто вам сказав, що я слабка, що я корюся **долі**? – Кто вам сказал, что я хрупка, что с **долей** не боролась?* (пер. С. Маршака); *Що ж не дає мені промовить просто: «Так, **доле**, ти міцніша, я корюся!» – И что мешает мне промолвить просто: – Да, ты, **судьба**, сильнее. Покоряюсь* (пер. М. Алігер). У разі приблизного відтворення змісту з урахуванням ширшого контексту (*Прощай, Волинь! прощай, рідний куточок! Мене від тебе **доленька** жене... – Прощай, Волинь! Прощай, мой край любимый, с тобою мне **разлуки жребий** дан...* (пер. А. Прокоф'єва)) не можна не помітити певного стилістичного дисонансу, викликаного невідповідністю народнопоетичного *доленька*, зменшувально-пестливого *куточок* в оригіналі старослов'янizmu *жребий* у запропонованому перекладі.

Міжкультурна комунікація передбачає не тільки пізнання інших мов і культур, але й «супроводжується відкриттям нових реалій, які відсутні в рідній культурі. Такі слова становлять безеквівалентну лексику та є специфічною фоновою інформацією, знання якої допомагає пізнати інші культури» [3, с. 188]. До традиційних об'єктів поетизації належить українська хата, яка завжди була матеріальною і духовною основою сім'ї,

своєрідним оберегом не лише від негоди, а й від ворожих сил: «споконвіку хата у великій повазі; хата – уосібнення родинного вогнища, благополуччя, гостинності, волі, незалежності» [1, с. 616]. Розуміючи значення цього українського символу, перекладачі «Лісової пісні» намагаються повністю не відмовлятися від слова *хата*, хоча в російській мові воно має обмежений характер обласного [5, с. 747]. Наприклад: Лукаш. Дядя Лев сказал, что даст он мне и землю здесь, и **хату**, и осенью меня, наверно, женит; Потерчата. Не надо, погоди! Наш **домик** пощади! Убога наша **хатка** – бедна, тесна и шатка; Мавка. Шалаш хотите? Лукаш. Может быть, лачужку. А может быть, и **хату** (пер. М. Ісаковського); Потерчата. Ой, горе! Не пугай! Нам **хатки** не ломай; Мавка выходит из **хаты** переодетая... (пер. М. Комісарової). Збережено в транслітерованому вигляді й деякі інші побутові реалії: Килина. Уж где-нибудь **корчма** нашлась, наверно, а в ней и **свитка** с шапкой загуляли (пер. М. Ісаковського).

Натомість перекладач Лесиної «Давньої казки» М. Светлов зовсім не використовує українських реалій, а до слова *хата* щоразу добирає інший відповідник. Порівняймо, наприклад: *І не був поет самотнім, – до його малої хати раз у раз ходила молодь пісні-слова вислухати. – Одиночества не знал он... Под его убогим кровом молодёжь не раз сходилась слушать новой песни слово; Вибачай, прошу до хати, хоч у мене трохи темно... – Заходи, хотя, признаться, темноват приют поэта; Я поетові дарую в себе в замку гарну хату. – Я дарю ему прекрасный, лучший дом в моей столице; Тож сидів поет в віконці, слухав співів, що лунали скрізь по полю і до нього у хатину долітали. – Так сидел он неподвижно, слушал песни, что звучали всюду в поле – и к поэту в мирный домик долетали; Літнім вечором пізенько сам поет сидів в хатині... – Целый день в своём жилище в одиночестве сидел он... ; Тільки чує – хтось під'їхав на коні до його хати... – Вдруг он слышит – кто-то едет, лошадей у крыльца заржала... Як бачимо, перекладач послуговується численними аналогами (кров, приют, жилище), прямими еквівалентами (дом, домик), заміною назви цілого на його частину (*хата* – *крыльцо*).*

До інших реалій з творів Лесі Українки перекладачі найчастіше підбирають російські аналоги. Лукашеву сопілку, наприклад, передають у різний спосіб: Лукаш. Да вырезать свирель мне захотелось, – уж очень хороши здесь тростники (пер. М. Ісаковського); Лукаш. Да вырезать себе хотел я дудку, – смотри, какой хороший тут тростник (пер. М. Комісарової). Ось іще приклади заміни деяких реалій, які, на думку перекладачів, не є надто важливими, на їхні аналоги: Перелесник. Я понесу тебе в зелені гори, – ты ж так хотела бачити **смереки**! – Перелесник. Я понесу тебя к горам зелёным, – ведь ты же видишь **пихты** так хотела! (пер. М. Ісаковського); Гей, піду я в ті зелені гори, де **смереки** гомонять високі... – Гей, пойду в зелёные я горы, где **сосновый** бор шумит, как море (пер. В. Звягінцевої); Лев. Я, наловивши риби, тільки вплив на плесо

душогубкою... – Лев. Я, после ловли, только-только выплыл на чистый плёс на лодке... (пер. М. Ісаковського).

Намагання перекладача зберегти український «дух», національний колорит оригіналу, підтримане традицією вживання лексичних українізмів у російських художніх творах Григорія Квітки-Основ'яненка, Тараса Шевченка, Миколи Гоголя, призводить до появи в перекладах транслітерованих псевдореалій, тобто лексем, що насправді не є безеквівалентними. Наприклад: *Лев. Посеем у лачужки **мак-видюк**, перед порогом мы **терлыч** посадим, – и не возьмёт нас никакая сила; Мать. А вот и **деревей**, – Вы ж собирались им попарить крынки? Мавка. ...Бессмертный бы взрастила я **барвинок** здесь на могиле...; Куц. Не будет им добра у нас в лесу! Уже и **злыдни** бродят возле хаты (пер. М. Ісаковського).* Такі слова найточніше відтворюють місцеві назви, мовлення персонажів, традиційні етикетні формули тощо. Наприклад: *Леший. Встречаться с **хлопцами** людской породы лесным **дивчатам** – ох, небезопасно...; От озера приближается мать и с ней полнолицая **молодица** в красном платке с бахромой; Мавка. Давай мне праздничный убор, **дедуся**! Мальчик. Уже вернулись, **татку**? Мать. Чего ты всё за Лукашом? **Дивчине** за **парубком** не следует гоняться; Русалка. Зимой – долги ночи. У той же – **кари очи**. Немало **панычей** дарят червонцы ей; Лукаш. Что ж, ты совсем такая, как девушка... Нет, лучше, – словно **панна**; Мавка. Да ведь там же твоя Русалка полевая в **жите**; Полевая русалка. Ой, **лишенько**, краса моя! Краса моя молодая!... (пер. М. Ісаковського); Вот-вот кукушка маслице склотит, и красные наденет **черевички**, и станет людям отмерять года (пер. М. Комісарової). Принагідно можна зазначити, що в перекладі «Лісової пісні», здійсненому М. Ісаковським, збережено набагато більше лексичних українізмів, ніж у варіанті М. Комісарової. Критики перекладу по-різному ставляться до вживання псевдореалій, та вони в будь-якому разі зовсім не ускладнюють сприймання тексту російськомовним читачем, а мають для нього цікаву етнокультурну інформацію. У Західній Україні, наприклад, прийнято шанобливо звертатися не тільки до старших, а й до батьків на Ви, що, звичайно, відображено в репліках персонажів «Лісової пісні». Перекладачі і в цьому вирішили не відступати від оригіналу: *Лукаш. Дядя Лев поведал, что здесь **дадут** мне и надел, и хату, ведь осенью женить меня **решили** (пер. М. Комісарової); Лукаш. **Садитесь**, дядя, **грейтесь**. Вот если б, дядя, **Вы** сказку **рассказали** мне; Мальчик. Уже **вернулись**, **татку**? (пер. М. Ісаковського).* У лінгвокультурології та лінгвокраїнознавстві знання, закарбовані в реаліях, псевдореаліях, фразеологізмах, пареміях, етикетних формулах тощо називають фоновими, тобто такими, що містять «додаткову культурно-історичну, національно-етнічну та іншу інформацію» [3, с. 191].*

Міжмовні омоніми (слова різних мов, що за формальним збігом приховують зовсім різну семантику) та пароніми (частково зберігають поняттєву схожість як результат генетичної спільності) перекладачі давно

вважають своїми «хибними друзями», проте вміле їх використання, особливо важливе в близькоспорідненому перекладі, свідчить про неабияку майстерність і бажання бути ближчим до оригіналу. Наприклад: *Як же бучно, як же втішно всім гулялось на **весіллі!** Танцювали, попивали від **неділі** до **неділі**. – На багатой, пышной свадьбе длилось шумное **веселье**, танцевали, выпивали, забавлялись всю **неделю*** (пер. М. Светлова).

Доволі часто перекладачі змушені застосовувати різні види лексико-семантичних трансформацій первинного тексту, аби зберегти авторський віршовий розмір, ритм, темп, римування. Однак такі міжмовні перетворення не повинні перекошувати зміст чи спотворювати загальну стилістику твору, бо це неодмінно вплине й на адекватність вербального вираження етнокультурних особливостей оригіналу. Лексичні заміни – це умисне чи вимушене вживання в перекладі не еквівалентних слів, а таких, які лише частково передають первинну семантику, не дублюють її в повному обсязі, а відтворюють фрагментарно через більш конкретні чи узагальнені поняття, синоніми, родо-видові назви, займенники тощо. Наприклад, варіанти перекладу фрази *Той, що греблі рве. Сховайся за **вербою!*** – *Тот, кто плотины рвёт. Укройся за **лозою!*** (пер. М. Ісаковського) – *Спрячься за **ветлою!*** (пер. М. Комісарова) свідчать, що жоден з перекладачів не міг скористатися повними еквівалентами *верба* (за *вербой*) або *ива* (за *ивой*) тільки тому, що обидва російські відповідники мають акцентований перший склад, і в потрібній відмінковій формі вони будуть двоскладовими й порушать загальну ритміку фрази.

Подібні тонкощі спричиняють різні види трансформацій. Щойно наведені контексти демонструють конкретизацію вихідної лексеми, адже російське слово *лоза* має значення 'дерево, кустарник некоторых пород ив' [5, с. 282], а *ветла* – 'вид ивы' [5, с. 67]. Той самий прийом конкретизації використано, наприклад, у таких випадках: *Лукаш. Уломи ж, моя Доле, хоч отую **ожину**, щоб собі промести, по снігу провести хоч маленьку стежину. – Лукаш. Ты сломай, моя Доля, хоть вон ту **хворостинку...**; Лісовик. Ні, **людський хлопець**, дядька Лева небіж, Лукаш на ймення. – Леший. Нет, **человек**. Племянник дяди Льва, по имени Лукаш; Потерчата. Ты **сюдою**, я **тудюю**, а зійдемося над водою! – Потерчата. Ты – **направо**, я – **налево**, вот у нас и выйдет дело! (пер. М. Ісаковського); *Поглянути ще раз на степ, **могилки**, востанне згадати палкії **гадки**... – Взглянуть ещё раз на **курганы** в степях, вздохнуть напоследок о пылких **мечтах**...* (пер. В. Звягінцевої); *Бажаю так скінчити я свій шлях, як починала: з **співом** на устах! – Хочу закончить путь – одно в мечтах, – как начинала: с **песней** на устах!* (пер. П. Карабана); *Не **дивися** на місяць весною... – Не **любуйся** на месяц весною...* (пер. О. Прокоф'єва).*

Протилежним до конкретизації семантики вихідної лексеми є прийом її генералізації, тобто така лексико-семантична заміна, коли в перекладі з'являється слово, семантичний обсяг якого поглинає і розширює значення оригінального. Наприклад: *Русалка. Ой, зачепилася за*

дуб торішній! – Русалка. Ой, зацепилась, видно, за **корягу!** (пер. М. Ісаковського); Анна. *Що се в тебе тут, в сім медальйоні? Тут, либонь, портрети твоїх покійних батенька й матусі?* – Анна. *А что это? Что в этом медальоне? Тут, наверно, портрет твоих родителей покойных?* (пер. М. Алігер); *Золотих не хочу лаврів, з ними щастя не добуду. – Золотых венков не надо, с ними счастья не добуду* (пер. М. Светлова).

Трапляється у художньому перекладі (правда, значно рідше, ніж конкретизація і генералізація) ще один цікавий прийом, який називають модуляцією, або смисловим розвитком, вихідних лексем. Наприклад: *Командор. Не я її зв'язу, а Бог і право – Командор. Її свяжу не я: закон и небо* (пер. М. Алігер); *Тєє слово всім давало то розвагу, то пораду. – Эта песня утешала то улыбкой, то советом...* (пер. М. Светлова). Дослівний переклад часто неможливий навіть у близькоспоріднених мовах, а в художньому стилі (особливо в поетичних текстах) він просто недоречний. Тому перекладачі нерідко застосовують приблизний переклад, пов'язаний зі змінами не тільки опорних лексем, але й з черговістю їх появи (або їхніх міжмовних синонімів, гіпонімів, гіперонімів) у контексті, синтаксичною організацією висловлень, граматичною належністю спільнокоренових слів тощо. Наприклад: *Я б віддав отой химерний твій таємний світ надхмарний за наземне справжнє графство, за підхмарний замок гарний. – Что мне все твои мечтанья? Это – мнимая свобода. Я бы всё за графский титул, за земной бы замок отдал* (пер. М. Светлова); *...Поглянути ще раз на синій Дніпро, – там жити чи вмерти, мені все одно... – На Днепр голубой поглядеть ещё раз, а там всё равно – пусть умру хоть сейчас...* (пер. В. Звягінцевої); *...Прозора, глубока вода, немов оксамит, зеленіє – Вечернее море темнеет, не плещется в берег волной и, как изумруд, зеленеет* (пер. А. Прокоф'єва); *Ось промінь останній!.. Прощай, веселе сонечко ясне! – Луч кинут последний... Прощай, день солнечный, ласковий, ясный!* (пер. А. Прокоф'єва); *Іменнями посестри ми з тобою так, як вечірня й ранішня зоря. – Мы две сестры. Нас имя породило, как две зари: я – вечер, ты – рассвет* (пер. П. Антокольського).

Процесу відтворення художньої дійсності не заважає навіть антонімічний переклад, за умови адекватного відтворення змісту оригінальної конструкції в цілому: *Хто* нам може розповісти щось таке цілком нове, щоб *ніхто* з нас не відмовив: «Ет, вже ми чували сеє!» – *Нет, никто* нам не расскажет, и таких рассказов нету, чтобы *кто-нибудь* не молвил: «Э! Мы слыхивали это!» (пер. М. Светлова); *Та чого там, люди добрі, за новинками впадати? Може, часом не завадить і давніше пригадати. – Люди добрые! К чему нам за новинками тянуться! Иногда полезно очень на бывшее оглянуться* (пер. М. Светлова); *Лукаш. Та ні, ще рано! – Лукаш. Да нет, ещё не поздно!* (пер. М. Ісаковського); *Трістане, ти хіба забув Ізольду Білоруку? – Тристан, уже ль не помнишь ты Изольды Белорукой?* (пер. П. Антокольського). Беручи на себе відповідальність за якісне, адекватне відтворення художнього тексту іншою мовою,

перекладач, як бачимо, зовсім не повинен прагнути створити стовідсоткову копію оригіналу, тим більше, що це неможливо навіть в інформаційному перекладі. Якщо в науковому, технічному, документальному стилі перекладач обмежений у виборі прийомів роботи, то художній текст значно розширює можливості перекладача, роблячи його фактично співавтором твору.

На шляху до ефективної міжмовної комунікації не повинні ставати навіть лакуни – відсутні однослівні відповідники до лексем іншої мови. Перекладачі компенсують їх у різний спосіб, найчастіше – вільним чи сталим словосполученням, синонімом або аналітичною граматичною формою слова. Наприклад: *Лукаш. Та треба по-тутешньому навчитись, бо ж маю тут **літувати**.* – *Лукаш. По-вашему я должен научиться, всё **лето** с вами **жить** придётся* (пер. М. Ісаковського); *Русалка. Де ти барився? Ти водяну царівну зміняв на **мельниківну**!* – *Русалка. Где сам-то шлялся? **Дочь мельникову** встретил, – забыл про всё на свете* (пер. М. Ісаковського); *Мавка. Та чим же я принаджу любі очі?! Я ж досі не **заквітчана**!* – *Мавка. Да чем же я завлечь тебя хотела?! Я до сих пор не **убрана цветами**!* (пер. М. Ісаковського); *Лукаш. А ще он як умаїла квітками **попідвіконню** – любо подивитись!* – *Лукаш. А вон какие развела цветы **под окнами**, что просто загляденье!* (пер. М. Ісаковського); *Мавка. Се так, як голуби. Я часом заздрила на їх: так ніжно вони **кохаються**.* – *Мавка. Вот так же и у голубей... Я всё завидовала им: так нежно они друг **друга любят*** (пер. М. Комісарової) – *Мавка. Вот так у голубей... Я иногда гляжу на них: так нежно они **воркуют*** (пер. М. Ісаковського); *Маріквіта. Бажаю гарних, гарних снів! Анна. **Добраніч**!* – *Мариквита. Хороших снов сеньоре! Анна. **Доброй ночи**!* (пер. М. Алігер); *Дон Жуан. Мені се **байдуже**.* – *Дон Жуан. Мне всё равно* (пер. М. Алігер); *Мавка. Я **жати**му. Ідіть до конопель.* – *Мавка. Я буду **жать**. Идите в конопляник* (пер. М. Ісаковського). Для забезпечення міжкультурної комунікації творчість перекладача має бути спрямована на примирення двох суперечливих тенденцій: збереження мовної норми рецептивної культури в перекладі, з одного боку, та її гармонізацію з нормою оригіналу як феномена вихідної культури, з іншого [8, с. 176].

Висновки та перспективи дослідження. Розвиток різних методик перекладознавчого аналізу позитивно впливає на вивчення окремих проблем художньої транслятології, зокрема питань міжкультурної взаємодії у парадигмі автор – перекладач – читач. Зіставний лінгвостилістичний аналіз лексичних відповідників оригіналу і його перекладу близькоспорідненою мовою теж дає певні результати. Для того щоб переклад став повноцінним засобом пізнання культури іншого народу, важлива кожна деталь, кожне слово, а міжслов'янський переклад особливий тим, що на тлі генетично спільного потрібно виявити відмінне. Особливої уваги потребують етнономінації, представлені безеквівалентними реаліями, словами-символами, фоновою лексикою. Фахівці з міжслов'янського перекладу мусять зважати на часткову

семантичну еквівалентність формально тотожних слів, на міжмовні омоніми й пароніми. Мовностилістичні, жанрові й ритміко-інтонаційні особливості оригіналу можуть спричиняти різні види лексико-семантичних трансформацій: транслітерацію, заміну слова з першотвору на інше (з більш конкретною чи більш узагальненою семантикою) або на сполуку слів (при компенсації лакун), модуляцію змісту (поява синонімів, антонімів, спільнокореневих чи тематично близьких слів у перекладі). Зроблені професійно, усі ці перетворення не тільки не шкодять оригіналу, а й сприяють тому діалогові культур, який має виникнути в іншомовного читача при ознайомленні з високохудожнім перекладом.

Список використаних джерел

1. Українка Леся. Твори: в 2 т. Київ: Наук. думка, 1986. Т. 1: Поетичні твори; Драматичні твори. 608 с.; Т. 2: Драматичні твори. 728 с.
2. Украинка Леся. Избранные произведения. (Перевод с украинского). Москва-Ленинград: Советский писатель, 1979. 880 с.
3. Украинка Леся. Лесная песня. (Перевод с украинского). Москва: Художественная литература, 1988. 400 с.

Список використаної літератури

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
2. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 424 с.
3. Манакин В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 288 с.
4. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. Киев: Знання, 2004. 326 с.
5. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. 18-е изд., стереотип. Москва: Рус. язык, 1986. 797 с.
6. Рильський М. Мистецтво перекладу: статті, виступи, нотатки; упор. Г. Колесник. Київ: Рад. письменник, 1975. 344 с.
7. Франко І. Передмова (до збірки «Поєми») // Франко І. Збір. творів: у 50 т. Київ: Наук. думка, Т. 5. 1976. С. 7–9.
8. Чередниченко О. І. Про мову і переклад. Київ: Либідь, 2007. 248 с.
9. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя. Київ: Смолоскип, 2009. 342 с.

References

1. Zhaivoronok, V. V. (2006). Znaky ukraïnskoï etnokultury [Signs of the Ukrainian Ethnoculture]. Kyiv: Dovira. [in Ukrainian].
2. Kocherhan, M. P. (2006). Osnovy zistavnoho movoznavstva [The Basics of the Comparative Linguistics]. Kyiv: VC «Academia». [in Ukrainian].
3. Manakin, V. M. (2012). Mova i mizhkulturna komunikacia [Language and Intercultural Communication]. Kyiv: VC «Academia». [in Ukrainian].
4. Manakin, V. N. (2004). Sopostavitelnaja leksikologija [Comparative Lexicology]. Kiev: Znannia. [in Russian].
5. Ozhegov, S. I. (1986). Slovar russkogo jazyka [Dictionary of the Russian Language] (18 ed). Moskva: Russkij Jazyk. [in Russian].

6. Rylskyj, M. (1975). *Mystetstvo perekladu: staty, vystupy, notatky* [The Art of Translation: articles, speeches, notes]. Kyiv: Radianskyi Pysmennyk. [in Ukrainian].
7. Franko, I. (1976). *Peredmovna (do zbirky «Poemy»)* [Preface to the collection «Poems»]. In Franko, I. *Zibrannia tvoriv* [Collection of works]. (Vols. 1–50). (Vol. 5, pp. 7–9). Kyiv: Naukova Dumka. [in Ukrainian].
8. Cherednychenko, O. I. (2007). *Pro movu i pereklad* [On Language and Translation] Kyiv: Lybid'. [in Ukrainian].
9. Shmiher, T. (2009). *Istoriya ukrajinskoho perekladoznavstva XX storicha* [The History of the Ukrainian Translation Studies of the 20th century]. Kyiv: Smoloskyp. [in Ukrainian].

Приймачок Оксана. Лексико-семантические трансформации в славянских переводах текстов Леси Украинки как проблема межкультурной коммуникации. Статья посвящена определению роли и места лексико-семантических трансформаций оригинального художественного текста (произведения Леси Украинки) при его переводе на близкородственный язык (русский) для достижения эффективной межкультурной коммуникации. В работе подробно проанализированы приёмы воспроизведения лексем с этнонациональным содержанием, слов-символов, украинских реалий, фоновой лексики, межкультурных частичных эквивалентов, омонимов и паронимов, лакун, экспрессивно-стилистических единиц. Самыми распространёнными способами перевода являются актуализация русской лексемы ограниченной сферы употребления, транслитерация (с элементами транскрипции), семантические замены (конкретизация, генерализация, модуляция), антонимическое перефразирование.

Ключевые слова: переводоведение, славянские языки (украинский и русский), межкультурная коммуникация, этнономиния, безэквивалентная лексика, лексико-семантическая трансформация.

Pryimachok Oksana. Lexico-Semantic Transformations in the Slavic Translations of Lesia Ukrainka's Texts as an Issue of Intercultural Communication. Translation is a complex and multifaceted activity, in which decoding of the source text entails the interaction of different cultural codes. Artistic translation is one of the possible forms of intercultural communication at the verbal level. It is impossible to evaluate the role of the translated source text in the inter-language communication without an in-depth comparative stylistic analysis of its original version and foreign language translation (or translations). In this article the selected works by Lesia Ukrainka and their translations into Russian are used for such comparative analysis. Initially, any transcoding act is carried out at the level of the minimum translation-theme-word, which leads to a number of necessary interlanguage translation transformations. The more similar (genetically and structurally closer) the languages of the original and the translation are, the fewer, at first sight, there should be problems in reproducing verbal imagery of the source work. However, the lexical semantics of closely related languages has its own complexities. It is rather difficult to detect externally hidden semantic differences between lexical units. Trying to preserve the national cultural and stylistic features of the original, the translator has to consider all of these risks. It concerns, first of all, the words with ethnic-national content that do not have equivalents in the target language, word-symbols, background vocabulary, components with distinct expressive-stylistic coloring. Specialists in the Inter-Slavic translation must take into account the partial semantic equivalence of formally identical words and interlingual homonyms and paronyms. The linguistic, genre and rhythmic-intonational features of the original text result in different types of lexical-semantic transformations: transliteration (with elements of transcription), the replacement of words (with more specific or more generalized semantics) or compounding

words (with compensated gaps), modulation of content (appearance of synonyms, periphrasis, common-root or thematically related words in translation). Often translators use an approximate translation that involves changes not only in the reference lexemes but also in the sequence of their appearance (or their interlingual synonyms, hyponyms, hyperonyms) in the context of the syntactic organization of expressions (the change of the communicative or modal type of sentences). This type of artistic literature translation takes into account grammatical accessory of common-root words, etc.

Key words: translation studies, Slavic languages (Ukrainian, Russian), intercultural communication, ethno-nomination, non-equivalence vocabulary, lexical-semantic transformation.

Стаття надійшла до редколегії 08.02.2018

ЮБІЛЕЇ JUBILEE

Локайчук С., Тарасюк Т. Словесні скарби Лариси Петрівни Павленко // Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 205–212.

Lokaichuk S. Tarasiuk T. Verbal Treasures of Pavlenko Larysa Petrivna // Lingvostilistični studii. 2018. Iss. 8. P. 205–212.

УДК 811.161.2'373:821.161.2-6.09

СЛОВЕСНІ СКАРБИ ЛАРИСИ ПЕТРІВНИ ПАВЛЕНКО

Світлана Локайчук, Тетяна Тарасюк

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті актуалізовано основні біографічні виміри Л. П. Павленко й проаналізовано її науковий доробок як відомого мовознавця. Виокремлено напрями її досліджень, зокрема ті, що стосуються історії мови, ономазіології та лінгвоперсонології

Ключові слова: Л. П. Павленко, історія мови, ономазіологія, лінгвоперсонологія.

Лариса Петрівна Павленко належить до тих людей, життя і праця яких – своєрідний виклик прагматичному глобалізаційному сьогоденню. У штатному розписі музею є посада – хранитель фондів, а пані Лариса також хранитель, вона, перефразовуючи Т. Шевченка, на сторожі слова. Лариса Петрівна – не просто мовознавець, наставник, учитель, а, як нешаблонно характеризує її колега, професорка С. К. Богдан: «Шляхетна в слові, вчинкові й у ставленні до студентів та колег. Україноцентрична в наукових студіях і в кожному прилюдному виступі (сформована, до речі, насамперед як результат пріоритетів її родини). Постійно залюблена в рідне слово і в пошук його історичного коріння» [2, с. 10].

Народилася Лариса Петрівна 18 січня 1948 року в м. Луцьку. На формування її світогляду великий вплив мали найрідніші люди, особливо батько Петро Марценюк – журналіст, дисидент, засуджений на 25-річне ув'язнення «за Україну», коли Лесі не було ще й року. Тож знайомство із татом – це листи й «откриточки» з Колими та «знимки». А коли навчилася писати, полетіли з с. Волиця, де жили з мамою у її батьків, на далекий берег Охотського моря дитячим почерком написані слова «Дорогесенький таточку!» і щемливі сподівання на зустріч з дуже-дуже дорогим і незнайомим батьком (і в тих листах не могла визначитись, як до нього звертатися – чи на ти, чи на ви [2, с. 51–55]).

Після повернення батька із заслання через 8 років сім'я знову переїхала до Луцька. Леся навчалася у міській середній школі №1, де любов до слова, до книги плекала у своїх учнів учителька української літератури Надія Яківна Забужко, мама відомої письменниці Оксани Забужко.

З Луцьким педінститутом, який пізніше став Волинським (а потім Східноєвропейським) університетом імені Лесі Українки, пов'язане усе життя Лариси Павленко, починаючи зі студентських років на історико-філологічному факультеті: «Саме моя *alma mater* благословила мене на дорогу у Філологію. Саме моїм викладачам і колегам завдячую своєю науковою долею. З глибоким пошанівком згадую Володимира Феофановича Покальчука, Ларису Павлівну Рожило, Галину Микитівну Ращинську, Василя Григоровича Луцкевича, Василя Івановича Голоюха, Галину Іванівну Мудрик – усіх, хто мене навчав, виховував, з ким поряд працювала», – зазначено в «Автобіографічному ескізі» [2, с. 8].

Лариса Петрівна працювала на різних посадах, які відображають її професійне і наукове зростання – викладач, доцент, професор. Із вересня 1995 року до 1997 року обіймала посаду завідувача кафедри історії та культури української мови, пізніше – кафедри української мови, деякий час виконувала обов'язки заступника декана філологічного факультету. Та головне її досягнення – це студенти, які стали майстрами своєї справи. Зокрема, колишня студентка, нині доцент Л. В. Голоух зізнається: «Лариса Петрівна просто дивувала нас і обсягом наукових фактів, і глибиною наукового аналізу, і власною інтерпретацією мовних явищ. Лише тепер я по-справжньому розумію «простоту оту велику», оту невтомну працю викладача і науковця» [2, с. 11].

Мабуть, у студентські роки під впливом викладачів сформувалося переконання, що історія мови – органічний елемент історії культури народу. Саме розгляд мовних фактів у розвитку, в діяхронії стане визначальним напрямком наукових студій Л. П. Павленко.

1984 року захищено кандидатську дисертацію на тему «Історія формування складних іменників – загальних назв в українській мові» (науковий керівник – доктор філологічних наук, професор А. П. Грищенко), у якій на широкому лінгвістичному матеріалі обґрунтовано важливу тезу про те, що основні моделі творення українських іменників-комполітів успадковані зі спільнослов'янської мови, звичайно, через давньоукраїнську. Авторка правомірно стверджує, що аналіз сучасних мовних явищ повинен містити ґрунтовне вивчення їхньої еволюції [9, с. 4].

Слово в історичному контексті, лексика й грамати́ка староукраїнських писемних пам'яток досліджувана в багатьох статтях Лариси Петрівни, серед яких «Літопис попа Дукляніна – найдавніша південнослов'янська пам'ятка» (1999), «“Странствованія” Василя Григоровича-Барського в контексті староукраїнської духовної культури» (2003), «Військова лексика в “Літописі Самовидця”» (2008), «“Києво-Печерський патерик” як джерело пізнання мовної картини світу давніх українців (2017), «Староукраїнський топонімікон XIV–XV ст.: структура й семантика» (1999) та ін. Л. П. Павленко констатує, що вивчення давньоукраїнських писемних джерел дає уявлення про «узагальнену мовну особистість епохи», про «специфіку життєустрою наших предків, їхні світоглядні позиції, особливості сприйняття ними

навколишнього світу» [6, с. 121]. Пам'ятки і фольклорні джерела потрактовано як «акумулятори давніх мовних і ментальних станів» українців [6, с. 121].

Особливу увагу дослідниці сконцентровано на писемних пам'ятках – свідченнях матеріальної й духовної історії Волині різних часів, зокрема: «Лексика “Актив та документів Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст.”» (2008), «*Nomina agentis* у Луцькій замковій книзі 1560–1561 рр.: семантика і структура» (2014), «Лексика й фразеологія “Ляменту по отцю Іоанні Василевичу” 1628 року, найдавнішого луцького стародруку» (2010), «Мовні особливості староукраїнських маргіналій (на матеріалі волинських стародруків)» (2004) та ін. На переконання Лариси Петрівни, студії над текстами історичних першоджерел, що належать насамперед до стилів, які увібрали в себе живомовні елементи, дозволяють проаналізувати проникнення останніх у структуру старої літературно-писемної мови, «об'єктивно пізнати шляхи становлення і розвитку норм української мови, з'ясувати співвідношення книжної і народнорозмовної стихій» [8, с. 154].

Неодноразово Лариса Петрівна звертається до історії категорії числа в українській мові – статті «Категорія числа в контексті мовних універсалій: діяхронія (на матеріалі лікарських і господарських порадників XVIII ст.)» (2006), «Іван Огієнко про національну специфіку числа» (1997).

Підсумком скрупульозного дослідження мовних явищ в діяхронії став навчальний посібник «Історична граматика української мови» (2010), призначений для студентів-заочників. Зважаючи на це, інформацію з історичної фонетики та власне граматики (морфології, синтаксису) подано в доступній формі. У посібнику викладено нові погляди на історію виникнення й періоди розвитку української мови, витлумачено поняття динамічного й статичного в мові, обґрунтовано тезу, що без історії мови складно збагнути еволюцію морфемної будови слів сучасного лексикону, пояснити прізвищеві назви та топоніми. Авторка наголошує, що знання історичної граматики необхідне не лише для розуміння закономірностей розвитку фонетичної системи та граматичної організації української мови, але й для з'ясування окремих особливостей сучасної літературної мови та народних говорів, оскільки «діяхронічне вивчення мови повинне бути пов'язаним із дослідженням живої некодифікованої мови в її історичному розвитку» [10, с. 9]. Слід відзначити, що аналіз мовних явищ проведено на матеріалі значної джерельної бази, зокрема, розглянуто, як відбиті риси живої народної мови в пам'ятках ділового змісту (грамотах, «ратушних книгах» тощо), конфесійного стилю, зокрема Пересопницького Євангелія (1556–1561 рр.), публіцистично-ділового змісту (твір «Розмова», написаний близько 1575 р.), наукового стилю, у давніх словниках тощо. Тобто охоплено тексти різних жанрів і стилів, проте, крім цього, залучено й ономастичну інформацію (топоніми та антропологічний матеріал,

зокрема, з «Реєстру Війська Запорозького» 1649 р.), факти діалектного мовлення.

Оригінальним твором Л. П. Павленко є посібник «До джерел словесних скарбів» (1997 р.), відзначений Великим журі конкурсу, організованого Міжнародним фондом «Відродження» за програмою «Трансформація гуманітарної освіти в Україні». Написана як науково-популярне видання, книга складається з 19 оповідей, власне, нарисів про становлення, історію та розвиток української мови, специфіку літературної мови в різні часи та безпосередньо пов'язані з нею питання освіти і книгописання в давнину. Праця відображає неповторну авторську манеру Лариси Петрівни – невимушену розповідь про історію становлення письма загалом («Від малюнка до літери»), про виникнення писемності у слов'ян, про значення забутих слів, засвідчених у писемних пам'ятках, та походження вживаних нині.

Не оминає авторка й періоду заборони українського слова, й питання про давність української мови. Проте за цією позірною легкістю викладу ґрунтовне опрацювання текстів першоджерел і наукової літератури, а звідси – багатство вміло відібраних цитат, часто тих, які мають неабияке виховне значення. Наприклад, оповідь п'ятнадцята починається поетичними словами з «Изборника Святослава» 1076 р.: **«Не сѣстави́тъ бо ся корабль без гвозди́, ни правѣдникъ без почитанія книжнаго. Красота вои́ну ору́жје и кораблю вѣтрила, тако и правѣднику почитаніе кни́жнѡе»** (Не змайструвати корабля без цвяхів, так само не буде праведника без шаноби до книг. Як воїна прикрашає зброя, а корабель вітрила, так праведника прикрашає шаноба до книг). Цей уривок суголосний поглядам дослідниці, яка переконана, що порівняно велика кількість збережених донині писемних пам'яток Давньої Русі була показником високого рівня культури її еліти. Порівняймо роздуми Л. П. Павленко: «Уже в ті, такі далекі часи наші предки поважали книгу і книгочитання... Книга активно увійшла в життя Київської держави разом із запровадженням християнства. Русичі не просто розвинули писемність і культуру творення книг. Для них стали більш відкритими духовні, художні цінності Європи й Візантії» [3, с.134].

Лариса Петрівна наводить приклади того, як живе народне слово пробивалося крізь жорсткі рамки слов'яноруської книжної мови в жанрах різних стилів: конфесійному (в тексті та глосах Пересопницького Євангелія), діловому – грамотах, актових (ратушних) книгах, публіцистичному – полемічній літературі, спрямованій проти католицько-єзуїтської експансії, художньому, – та, зрештою, заграло, здивувало несподіваним багатством вислову, синонімії в «Енеїді» І. Котляревського, до якого «нічого подібного в українській літературі не було» [3, с.162]. До речі, характеризуючи цю поему, О. Т. Гончар писав: «...це весняна повинь

народної мови, що вивільнилася від церковної книжності, від законів латинських поетик» [1, с. 6].

Обраний авторкою науково-популярний, а подекуди й науково-публіцистичний виклад дав можливість не погамовувати пристрасті, власного бачення і переживання питань, порушених у книзі. Непідкупно, інтимно звучить звертання до своєї аудиторії в Післяслові: *«Ласкавий читачу!»* У завершальних рядках книги висловлено заклик до нащадків не бути байдужими та попри всі сучасні тенденції і прагматику зберегти і розвивати мову з тисячолітньою історією: *«Живе наша мова. Рубана і нищена, руйнована й переслідувана, проростає палким словом Шевченка, поезією, ув'язненою у зовсім ще недавні часи в «спецхрани», живе тендітна і могутня, сильна і ніжна, вразлива до кривд, але і стійка в опорі цим кривдам, вічна в народній пісні, в щирій молитві. Як ніколи, напевно, потребує вона сьогодні нашої любові і захисту. Захисту від байдужості нерозумних дітей своїх, чужинської зверхності, агресивного неуцтва. Давня, як синє небо над золотом українських хлібів, поволі відступає від кількасотлітньої прірви винищення, що загрожувало їй»* [3, с. 188–189]. На наш погляд, цитований фрагмент – зразок високої поезії у прозі науково-публіцистичного підстилю.

Лариса Петрівна постійно працює над дослідженням лексичних та словотвірних засобів, які використовують мовці, називаючи осіб. Автор статей постулює думку, що одну з найпродуктивніших ономасіологічних категорій – номінацію осіб – слід студіювати з позиції антропоцентризму, тобто в контексті проблеми **людина** і її **мова**.

Указуючи, що апелятиви на позначення осіб «завжди виступали й виступають мовними одиницями розлогої семантики, різних типів номінативної деривації» [4, с. 158], Л. П. Павленко розглядає питомі й запозичені слова, однослівні найменування й похідні складнішої структури цієї тематичної групи в працях «Конотативні характеристики номінацій осіб в українських народних піснях» (1999), «Номінативна деривація назв осіб у західнополіських говірках» (2008), «Лексичні полонізми XIV–XV ст. у сфері українських номінацій осіб (ономасіологічний аспект)» (1996), «Іншомовні морфеми у сфері номінації осіб (на матеріалі творів Лесі Українки)» (2011), «Синтаксично нерозкладні словосполучення як фрагмент номінативної деривації (на матеріалі наукової, публіцистичної й епістолярної спадщини Лесі Українки)» (2014) тощо. Проте, за спостереженням дослідниці, у сфері номінативної деривації найактивніше використовуються словотвірні ресурси української мови. Це підтверджено мовним матеріалом, проаналізованим у статтях «Юкстапозиція в системі українських номінацій осіб (діахронічний аспект)» (2002), «Дериваційна будова староукраїнських іменників-назв осіб із суфіксом *-ник* (на матеріалі пам'яток XIV–XV ст.)» (1998), «Нульсуфіксальні композити–номінації осіб в історії української мови»

(1997), «Дериваційна будова староукраїнських іменників-назв осіб із суфіксом *-ник* (на матеріалі пам'яток XIV–XV ст.)» (1998).

Назви осіб досліджено переважно в історико-ономасіологічному аспекті, зокрема в пам'ятках української писемності, наприклад: «Номінації осіб як об'єкт історичної ономасіології» (1996), «Історія українських номінацій професій, пов'язаних з духовним життям суспільства» (1998), «Архаїчні номінації осіб в «Історії України-Руси» М. С. Грушевського» (2008), «Апелятивні назви осіб у волинських грамотах XIV ст.: структурно-семантичні параметри» (2014), «Номінативна деривація назв осіб у Пересопницькому Євангелії» (2011) та ін. У статті «Загальні особові назви у творах Івана Вишенського» (2016) підкреслено, що специфіку ономасіологічної системи давньої української літератури детермінувало поєднання традиційно-книжних і народнорозмовних елементів [4, с. 155].

За спостереженнями Л. П. Павленко, називання осіб ілюструє певний рівень розвитку номінативної сфери в національній мові чи мові народності на певному етапі її історії, наприклад, у Пересопницькому Євангелії середини XVI ст. нею зафіксовано понад 500 номенів з узагальненим значенням особи, різних за семантикою, структурою, способами проникнення їх до лексичного складу української мови [7, с. 131]. Важливим аспектом студіювання номінацій осіб у пам'ятках авторка вважає визначення «особливостей впливу народнорозмовної стихії на формування цього класу слів, що врешті-решт стане визначальним принципом розбудови літературної української мови» [7, с. 133].

Процеси мовної еволюції, тяглість традицій староукраїнської мови розглянуто у статтях «Номінації осіб у творах Лесі Українки: структурно-ономасіологічний аспект» (1999), «Граматичні архаїзми у творчості Тараса Шевченка» (2013) та ін.

Лариса Петрівна неодноразово приділяла увагу і лінгвоперсонології – статті «Матеріальна якість зредукованих в інтерпретації Агатангела Кримського» (2006), «Проблеми культури української мови в творчому доробку Олександра Рисака» (2008), «Слово про вчителя» (присвячено А. П. Грищенкові). Як вище зазначалося, Арнольд Панасович Грищенко був науковим керівником Лариси Петрівни під час написання дисертаційної роботи. Про відомого в Європі вченого-філолога, з яким спілкувалася під час консультацій, згадувала з теплотою і пошануванням – наставник «назавжди залишиться для мене високим зразком науковця, інтелігентної й порядної людини» [2, с. 9].

Окремо слід сказати про статтю, присвячену колезі, з яким працювала пліч-о-пліч упродовж тривалого часу на філологічному факультеті рідного вишу – Олександрові Опанасовичу Рисаку, який постає перед нами не як холодно відсторонений інтелігент-естет, а небайдужий інтелектуал. Зауваживши, що проблема культури української мови у творчості визначного волинського літературознавця «наразі може бути

зреалізована в загальних рисах як своєрідна інтродукція» до пізнання його мовної особистості, Лариса Петрівна з властивою їй шляхетністю дуже точно визначає вербально-поведінкову манеру спілкування науковця: «Усіх, кому на життєвому шляху зустрічався Олександр Опанасович Рисак, вражали його знання, глибоке й глибинне зачудування словом. Його мовна палітра – усна й писемна, книжно-літературна та розмовна – без вишуканих, штучних ораторських спецприйомів органічно, енергійно, нездевальвовано вводила співрозмовника (і досвідченого вченого, і студента-неофіта) в царину слова» [5, с. 5].

«Глибоке й глибинне зачудування словом» властиве і самій Ларисі Петрівні, яка фахово і водночас інтелігентно та якимось делікатно творить небуденне, майже сакральне священнодійство – дослідження слова, замилювання ним. «Їй завжди вдавалося в слові виявити якусь особливу ніжність, – зазначає Н. М. Поліщук. – Її закоханість у Волинь, в історію мови передавалася студентам. «До слова треба ставитися з трепетом і побожністю», – не раз казала Лариса Петрівна своїм учням і нам, колегам» [2, с. 13].

Список використаної літератури

1. Гончар О. Безсмертний полтавець // Нові дні. 1969. Ч. 237. С. 4–8.
2. Павленко Лариса Петрівна : біобібліографічний покажчик до 70-річчя від дня народження / уклад. С. К. Богдан, Ю. В. Грицевич; упоряд. Л. П. Павленко. Луцьк, 2018. 60 с.
3. Павленко Л. До джерел словесних скарбів: навч. посіб. Київ, 1997. 192 с.
4. Павленко Л. Загальні особові назви у творах Івана Вишенського // Лінгвостилістичні студії. 2016. Вип. 5. С. 155–170.
5. Павленко Л. Проблеми культури української мови у творчому доробку Олександра Рисака // Волинь філологічна: текст і контекст. Явище синтезу мистецтв в українській літературі. Луцьк: Вежа, 2008. Т. 5. № 1. С. 5–9.
6. Павленко Л. «Києво-Печерський патерик» як джерело пізнання мовної картини світу давніх українців // Лінгвостилістичні студії. 2017. Вип. 7. С. 120–126.
7. Павленко Л. Номінативна деривація назв осіб у Пересопницькому Євангелії // Літопис Волині: всеукраїнський науковий часопис. 2011. Ч. 9. С. 130–133.
8. Павленко Л. Номінування адресата мовлення у «Приватному листуванні XVIII ст.» // Лінгвостилістичні студії. 2016. Вип. 4. С. 154–164.
9. Павленко Л. П. История формирования сложных нарицательных существительных в украинском языке: автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.01. Киев, 1984. 24 с.
10. Павленко Л. П. Історична граматики української мови: навч. посіб. Луцьк: Вежа, 2010. 208 с.

References

1. Honchar O. (1969). Bezsmertnyi poltavets [Everliving Poltavets]. *Novi dni*, 237, 4–8. [in Ukrainian].
2. Bohdan S. K., Hrytsevykh Yu. V. (Eds.). (2018). Pavlenko Larysa Petrivna: biobibliohrafichnyi pokazhchyk do 70-richchia vid dnia narodzhennia [Pavlenko Larysa Petrivna: biobibliographical index dedicated to the 70-th birthday]. Lutsk. [in Ukrainian].
3. Pavlenko L. (1997). Do dzherel slovesnykh skarbiv [The Sources of Verbal Treasures]. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Pavlenko L. (2016). Zahalni osobovi nazvy u tvorakh Ivana Vyshenskoho [Common Personal Nominations in the Works by Ivan Vyshenskyi]. *Linhvostylistychni studii*, 5, 155–170. [in Ukrainian].
5. Pavlenko L. (2008). Problemy kultury ukrainskoi movy u tvorchomu dorobku Oleksandra Rysaka [Problems of the Ukrainian Culture in Oleksander Rysak's Creative Work]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst. Yavvyshche syntezy mystetstv v ukrainskii literaturi*, 3, 5–9. [in Ukrainian].
6. Pavlenko L. (2017). «Kyievo-Pecherskyi pateryk» yak dzherelo piznannia movnoi kartyny svitu davnikh ukraintsiv [«Kyiv-Pechersk Patericon» as the Fountainhead of the Ancient Ukrainians' Linguistic Image of the World]. *Linhvostylistychni studii*, 7, 120–126. [in Ukrainian].
7. Pavlenko L. (2011). Nominatyvna deryvatsiia nazv osib u Peresopnytskomu Yevanhelii [Nominative Derivations of the Proper Names in Peresopnytska Gospel]. *Litopys Volyni*, 9, 130–133. [in Ukrainian].
8. Pavlenko L. (2016). Nominuvannia adresata movlennia u «Pryvatnomu lystuvanni XVIII st.» [Nomination of the Addressee in the «Private Correspondence of the 18th Century»]. *Linhvostylistychni studii*, 4, 154–164. [in Ukrainian].
9. Pavlenko L. P. (1984). Istorija formirovaniia slozhnykh naricatel'nykh sushhestvitel'nykh v ukrainskom yazyke [The history of the formation of complex nominal nouns in the Ukrainian language]: Extended abstract of the candidate's thesis. Kiev. [in Russian].
10. Pavlenko L. P. (2010). Istorychna hramatyka ukrainskoi movy [Historical Grammar of the Ukrainian Language]. Luts'k: Vezha. [in Ukrainian].

Локайчук Светлана, Тарасюк Татьяна. Словесные сокровища Ларисы Петровны Павленко. В статье актуализированы основные биографические вехи известного лингвиста Л. П. Павленко и обобщены её научные достижения, в частности по истории языка, ономазиологии и лингвоперсонологии.

Ключевые слова: Л. П. Павленко, история языка, ономазиология, лингвоперсонология.

Lokaichuk Svitlana. Tarasiuk Tetiana. Verbal Treasures of Pavlenko Larysa Petrivna. The article describes the basic biographical information about L.P. Pavlenko, a well-known linguist. The author analyzes the scholar's major scientific achievements with the focus on the research papers regarding the history of language, onomasiology and linguistic personology.

Key words: L. P. Pavlenko, history of language, onomasyology and linguistic personology.

Стаття надійшла до редколегії 29.09.2016

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Аркушин Григорій Львович, доктор філологічних наук, професор кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Бибик Світлана Павлівна, доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України.

Богдан Світлана Калениківна, кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Воробйова Тетяна В'ячеславівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних спеціальностей Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Голоух Лариса Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Горик Ніна Петрівна, викладач-методист Луцького педагогічного коледжу.

Грицевич Юрій Васильович, кандидат філологічних наук, асистент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Громик Юрій Васильович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Деркач Лариса Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Дружук Ірина Михайлівна, аспірантка кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Кузьмич Оксана Олексіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови імені проф. Шульжука К. Ф. Рівненського державного гуманітарного університету.

Локайчук Світлана Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Лутава Світлана Миколаївна, викладач Академії праці, соціальних відносин і туризму.

Масицька Тетяна Євгенівна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Нестерчук Оксана Григорівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Омельковець Руслана Степанівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Приймачок Оксана Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Романюк Людмила Богданівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Смалько Людмила Євгенівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних спеціальностей Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Тиха Лариса Юріївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри інженерної педагогіки, психології та українознавства Луцького національного технічного університету.

Тарасюк Тетяна Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Яворський Андрій Юрійович, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Для записів

Наукове видання

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ СТУДІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК 8

Редактор *Л. П. Павленко*

Коректори *О. І. Приймачок, Л. Є. Смалько*

Технічне редагування та верстка *Т. М. Тарасюк*

Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13; тел./факс +38(0332)24-10-07;
телефон редколегії (0332)24-83-67; електронна адреса: lingvostud@ukr.net
Засновник і видавець – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
(43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13).

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4513 від 28.03.2013 р.

Формат 60×84¹/₈. Папір офсетний. Гарн. Таймс. Друк цифровий.
Обсяг 13,25 ум. друк. арк., 13,18 обл.-вид. арк. Наклад 100 пр. Зам. 183.

Виготовлювач – Вежа-Друк (43021, м. Луцьк, вул. Шопена, 12).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.